

ЕДИЦИЈА АΣΦΑΛΕΙΑ
Књига II

**СУПРОТСТАВЉАЊЕ САВРЕМЕНОМ
ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛУ И
ТЕРОРИЗМУ**

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
БЕОГРАД, 2011

Издавач
КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
Београд, Цара Душана 196 (Земун)

За издавача
проф. др ГОРАН МИЛОШЕВИЋ
декан Академије

Главни и одговорни уредник
проф. др САША МИЈАЛКОВИЋ
руководилац научноистраживачког пројекта

Уредници
проф. др САША МИЈАЛКОВИЋ
доц. др ДРАГАНА КОЛАРИЋ
проф. др ДАНЕ СУБОШИЋ

Рецензенти
проф. др РАДОМИР МИЛАШИНОВИЋ
проф. др МИЛАН МИЛОШЕВИЋ
проф. др ЂОРЂЕ ЂОРЂЕВИЋ

Лектор
МИЛЕВА РАДОСАВЉЕВИЋ

Компјутерска припрема слоја
Scanner studio

Тираж
500 примерака

Штампа
Scanner studio, Београд

©2011 Криминалистичко-полицијска академија, Београд

ISBN 978-86-7020-202-3

This book (thematic collection of papers) is the result of the realisation of the Scientific Research Project entitled "Development of Institutional Capacities, Standards and Procedures for Fighting Organized Crime and Terrorism in Climate of International Integrations". The Project is financed by the Ministry of Education and Science of the Republic of Serbia (No 179045), and carried out by the Academy of Criminalistics and Police Studies in Belgrade (2011–2014). The leader of the Project is Associate Professor Saša Mijalković, PhD.

САДРЖАЈ

СТАНДАРДИ У СУПРОТСТАВЉАЊУ ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛУ И ТЕРОРИЗМУ

СТАНДАРДИ СУПРОТСТАВЉАЊА КОРУПЦИЈИ У УСЛОВИМА ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА Драгана Коларић.....	1
РАЗВОЈ И ПРИМЕНА КОНЦЕПТА БЕЗБЕДНОСНЕ КУЛТУРЕ У СУПРОТСТАВЉАЊУ ТЕРОРИЗМУ Светлана Станаревић, Љубинка Катић.....	15
ПОВЕЗАНОСТ МОРФОЛОШКИХ КАРАКТЕРИСТИКА И ТАЧНОСТ УПОТРЕБЕ ПИШТОЉА КОД ЖЕНА ПОЛИЦАЈАЦА У СРБИЈИ Горан Вучковић, Данијела Спасић, Трајан Антић.....	27
ПРЕВЕНЦИЈА ЗЛОУПОТРЕБЕ ОПОЈНИХ ДРОГА КРОЗ СТРАТЕГИЈУ СМАЊИВАЊА ПОТРАЖЊЕ ЗА ОПОЈНИМ ДРОГАМА Славиша Вуковић.....	43
СТАНДАРДИ ЗА БЕЗБЕДНЕ ШКОЛЕ СА ОСВРТОМ НА ПОЛИЦИЈСКУ УПРАВУ КРАГУЈЕВАЦ Радивоје Дашић, Божидар Оташевић.....	57
METHODICAL INTELLIGENCE ELABORATION Saša Mijalković, Dragan Manojlović.....	67

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ КАПАЦИТЕТИ ЗА СУПРОТСТАВЉАЊЕ ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛУ И ТЕРОРИЗМУ

УПРАВНА И СУДСКА КОНТРОЛА ПРАВНИХ АКТА ПОЛИЦИЈЕ Мирослав Живковић, Радомир Зекавица.....	79
УЛОГА СПЕЦИЈАЛНЕ ЈЕДИНИЦЕ ПОЛИЦИЈЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ У БОРБИ ПРОТИВ ТЕРОРИЗМА Горан Амићић, Гојко Шетка.....	91
УЧЕШЋЕ ВАТРОГАСНО-СПАСИЛАЧКИХ ЈЕДИНИЦА У СУЗБИЈАЊУ ГРАЂАНСКИХ НЕРЕДА Драган Млађан, Далибор Кекић.....	101
ЗАШТИТНИК ГРАЂАНА КАО ВАНПРАВНИ МЕХАНИЗАМ КОНТРОЛЕ БЕЗБЕДНОСНОГ СЕКТОРА Дарко Симовић, Сретен Југовић, Драгутин Аврамовић.....	115

ПРОЦЕДУРЕ У СУПРОТСТАВЉАЊУ ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛУ И ТЕРОРИЗМУ

БОРБА ПРОТИВ НАСИЉА НА СПОРТСКИМ И ЈАВНИМ МАНИФЕСТАЦИЈАМА
У СРБИЈИ – ЛЕГИСЛАТИВНА РЕШЕЊА И АКТИВНОСТИ ПОЛИЦИЈЕ
Горан Милошевић, Жељко Никач.....129

КРИВИЧНОПРАВНИ И КРИМИНАЛИСТИЧКИ
АСПЕКТИ ПРИМЕНЕ ОВЛАШЋЕЊА НА УВИД У СТАЊЕ
БАНКАРСКИХ РАЧУНА И РАЧУНАРСКУ ОБРАДУ ДОБИЈЕНИХ
ПОДАТАКА У ФИНАНСИЈСКИМ ИСТРАГАМА
Милан Жарковић, Оливер Лајић, Звонимир Ивановић.....139

ПОЛИЦИЈСКО САСЛУШАВАЊЕ И ПРЕГОВАРАЊЕ КАО ПОСЕБНИ
ОБЛИЦИ КОМУНИКАЦИЈЕ У ПОЛИЦИЈСКОМ ПОСТУПАЊУ
Ненад Милић, Дане Субошић.....149

ЗНАЧАЈ ИДЕНТИФИКОВАЊА ВИКТИМОГЕНИХ ФАКТОРА
ЗА ПОСТУПАК ДОКАЗИВАЊА КРИВИЧНИХ ДЕЛА
Зоран Ђурђевић, Ненад Радовић.....165

МОДЕЛИ ИСТРАГЕ У ФУНКЦИЈИ СУПРОТСТАВЉАЊА
ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛИТЕТУ И ТЕРОРИЗМУ
Александар Бошковић, Радосав Рисимовић.....175

УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ ПОЛИЦИЈСКОГ СИНДРОМА
„ПРЉАВОГ ХАРИЈА“
Зоран Кесић.....187

ФЕНОМЕНОЛОГИЈА И НАУЧНО ИСТРАЖИВАЊЕ САВРЕМЕНОГ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА И ТЕРОРИЗМА

ТЕРОРИЗАМ – РЕАЛНА ОПАСНОСТ ДАНАШЊИЦЕ ИЛИ...
Јован Ђирић.....207

ТЕРОРИЗАМ И РЕЛИГИЈА
Мина Зиројевић, Марко Николић.....219

ТЕРОРИСТИЧКИ АКТИ КАО *ACTUS REUS*
МЕЂУНАРОДНИХ КРИВИЧНИХ ДЕЛА
Тијана Шурлан.....229

ПОГЛЕД КРОЗ ИСТОРИЈСКУ ПРИЗМУ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА
Дарко Маринковић, Марија Благојевић.....251

ПРЕДГОВОР

Као један од бројних резултата истраживања која су спроведена у оквиру научног пројекта Министарства науке и просвете Републике Србије (бр. 179045) под називом Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција, научноистраживачки тим Криминалистичко-полицијске академије припремио је други тематски зборник радова од националног значаја у едицији АΣΦΑΛΕΙΑ, под називом Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму II.

Поред текстова чланова научноистраживачког тима, и у овом Зборнику публиковани су радови других домаћих и иностраних еминентних стручњака у области безбедносне, криминалистичке и полицијске теорије и праксе. Уз то, истраживачи учествују и у реализовању сличних научних пројеката које воде друге високошколске и истраживачке институције, па је изванредан број научних текстова који је једним делом настао у оквиру реализовања научног пројекта Академије објављен и у публикацијама тих установа.

Најзад, захваљујем се Министарству за просвету и науку на изузетној сарадњи у реализовању овог пројекта, а нарочито Марији Величковић, која нам помаже да лакше одговоримо захтевима и достигнемо савремене међународне стандарде у области друштвених наука.

*Руководилац пројекта
Проф. др Саша Мијалковић*

**СТАНДАРДИ У СУПРОТСТАВЉАЊУ
ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛУ И
ТЕРОРИЗМУ**

СТАНДАРДИ СУПРОТСТАВЉАЊА КОРУПЦИЈИ У УСЛОВИМА ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА

Драгана Коларић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Апстракт: Корупција представља једну од најважнијих тема међународне криминалне политике. Из тих разлога, веома је важно утврдити постоје ли у нашој земљи, посматрано са аспекта кривичноматеријалног права, задовољавајућа решења или критеријуми које постављају међународни документи треба да нас подстакну на размишљање о реформи, односно допуни нашег законодавства. Кривично законодавство Републике Србије у великој мери испуњава стандарде које је поставила Кривичноправна конвенција о корупцији Савета Европе. У раду се разматра трећи евалуациони извештај GRECO за Републику Србију – инкриминације (ETS 173 и 191) и препоруке које су том приликом упућене нашој земљи. Такође, представљају се решења и приступ Кривичног законика Црне Горе који се новелама из 2010. и 2011. значајно издвојио када је у питању борба против корупције, у односу на остале земље у региону.

Кључне речи: корупција, кривично дело, Кривични законик Србије, подмићивање, међународни документи, GRECO, Кривични законик Црне Горе

Уводна разматрања

Када се разматрају етиолошка и феноменолошка обележја корупције, онда се мора истаћи да су узроци корупције везани за сиромашну материјалну основу друштва, недостатак демократије и поштовања принципа правне државе, социјалну неједнакост, кризу морала, као и да су присутни разни облици корупције у многим областима, да је изражена њихова динамика и да се стално прилагођавају друштвеним односима и приликама који су карактеристични за сваку земљу. (Бошковић, 2004: 10). Док се криминалисти и криминолози више занимају за емпиријска истраживања корупције, с кривичноправног гледишта, значајно је првенствено догматско кривичноправно поступање са скупом проблема корупције (Überhofen, 1999). То значи систематско научно излагање и проучавање корупције. Зачуђујуће је колико су материјално-кривичноправне норме биле уско постављене на подручју једне од најважнијих тема међународне и националне политике сузбијања криминалитета. Још су некадашњи владари добро знали за изреку да „Вода може да држи брод, али може исто тако и да га преврне, а опасност од превртања брода потиче од похлепе службеника која изазива отпор народа“ (Vaisen, 1995). Кривично законодавство Републике Србије у великој мери испуњава стандарде које су поставили међународни документи у области борбе против корупције.¹ Предмет нашег посматрања биће Кривичноправна конвенција

1 Group of States against corruption, Third Evaluation Round, Evaluation Report on the Republic of Serbia-Incriminations (ETS 173 and 191, GPC 2), Adopted by Greco at its 48 th Plenary Meeting (Strasbourg, 27 September – 1 October 2010).

о корупцији Савета Европе², као и мере које је Република Србија предузела у правцу усаглашавања с њом. Кривичноправну конвенцију Савета Европе о корупцији сматрамо једним од најзначајнијих докумената у области супротстављања корупцији. Она је допуњена 2003. године. Наиме, сматрајући да је потребно да се допуни Кривичноправна конвенција о корупцији, државе чланице Савета Европе и друге државе потписнице усвојиле су Додатни протокол на Кривичноправну конвенцију чији је циљ инкриминисање активног и пасивног подмићивања домаћих и страних арбитра, као и домаћих и страних поротника.³ На тај начин Протокол треба да допринесе ефикаснијем сузбијању корупције, као и унапређењу међудржавне сарадње у борби против ње. Термин „арбитар“ тумачи се у складу с домаћим правом држава страна уговорница овог Протокола, али, у сваком случају, означава особу која је, по основу споразума о арбитражи, позвана да донесе правно обавезујућу одлуку у спору који јој поднесу странке споразума. Термин „поротник“ тумачи се у складу с домаћим правом држава страна уговорница овог Протокола, али, у сваком случају, означава особу која учествује као непрофесионални члан заједничког тела, чија је дужност да одлучи о кривици оптуженог у судском поступку.⁴

Кривични законик Републике Србије и коруптивна кривична дела

Кривична дела намењена сузбијању корупције у Кривичном законнику Србије сврстана су у групу кривичних дела против службене дужности. То су: злоупотреба службеног положаја (члан 359. КЗ), трговина утицајем (члан 366. КЗ), примање мита (члан 367. КЗ) и давање мита (члан 368. КЗ).

Подмићивање као кривично дело се, како у актуелној кривичноправној теорији и пракси тако и у одредбама Конвенција, дели на пасивно и активно. Кривично дело примања мита назива се пасивно подмићивање, а кривично дело давања мита активно подмићивање. Уопштено, реч је о две стране једне медаље када један учинилац нуди, обећава или даје корист, а други прихвата понуду, обећање или поклон (Стојановић & Коларић, 2010: 158).

КЗ Србије у члану 367. регулише примање мита. Према тој одредби право пасивно подмићивање (став 1) постоји када службено лице, непосредно или посредно, захтева или прими поклон или другу корист или прими обећање поклона или друге користи за себе или другог да у оквиру свог овлашћења изврши службену радњу коју не би смело извршити или да не изврши службену радњу коју би морало извршити. Неправо пасивно подмићивање (став 2) представља лакши облик подмићивања од правог пасивног подмићивања и постоји када службено лице, непосредно или посредно, захтева или прими поклон или другу корист или које прими обећање поклона или друге користи за себе или другог да у оквиру свог службеног овлашћења изврши службену

2 Конвенција је отворена за потписивање 27. јануара 1999. године, а ступила је на снагу 1. јула 2002. године. Наша земља ратификовала је ову Конвенцију и на тај начин преузела обавезу да одредбе свог закона усклади са овим извором права. Види: *Службени лист СЦГ*, Међународни уговори, бр. 2/2002.

3 Уговор отворен за потписивање 15. маја 2003. године и ступио на снагу 1. фебруара 2005. године. Додатни протокол уз Кривичноправну конвенцију о корупцији наша земља ратификовала је 6. новембра 2007. године. Види: *Службени гласник РС* – Међународни уговори, бр. 102/2007.

4 Additional Protocol to the Criminal Law Convention on Corruption (ETS No. 191), Explanatory Report.

радњу коју би морало извршити или да не изврши службену радњу коју не би смело извршити. Ако су радње из ст. 1. и 2. предузете у вези са откривањем кривичног дела, покретањем или вођењем кривичног поступка, изрицањем или извршењем кривичне санкције, онда постоји тежи облик кривичног дела примање мита (став 3). Најлакши облик пасивног подмићивања јесте накнадно пасивно подмићивање и оно постоји када службено лице после извршења, односно неизвршења службене радње, наведене у ст. 1. до 3. овог члана, а у вези с њом, захтева или прими поклон или другу корист (став 4). Као извршилац свих облика кривичног дела јавља се само службено лице. Одговорно лице у предузећу, установи или другом субјекту може бити извршилац дела из ст. 1, 2, и 4.⁵ Као извршилац се може јавити и страно службено лице (Стојановић & Перић 2009: 323).

Давање мита прецизирано је у члану 368. КЗ Србије. Радња извршења правог активног подмићивања (став 1) састоји се у чињењу, нуђењу или обећању поклона или друге користи службеном лицу или другом лицу да службено лице у оквиру свог службеног овлашћења изврши службену радњу коју не би смело извршити, или да не изврши службену радњу коју би морало извршити или ко посредује при оваквом подмићивању службеног лица. Неправо активно подмићивање (став 2) представља лакши облик у односу на право активно подмићивање и постоји када се мито даје службеном или другом лицу да службено лице у оквиру свог службеног овлашћења изврши радњу коју би и иначе морало да изврши, односно да не изврши радњу коју и иначе не би смело да изврши. Накнадно активно подмићивање (за разлику од накнадног пасивног подмићивања) није инкриминисано. Право и неправо активно подмићивање постоји и када је мито дато, обећано или понуђено страном службеном лицу (став 3). Предвиђен је и посебан факултативни основ за ослобођење од казне (став 4) када учинилац дела из ст. 1. до 3. пријави дело пре него што је сазнао да је дело откривено. Кривично дело давања мита постоји и када је мито дато, понуђено или обећано одговорном лицу у предузећу, установи или другом субјекту (став 5).

Кривично дело трговина утицајем има своје место у члану 366. Кривичног законика Србије. Пре усвајања Закона о изменама и допунама Кривичног законика Србије⁶ носило је назив *противзаконито посредовање*. Сада је и назив кривичног дела *трговина утицајем* усаглашен с релевантним међународним документима. За разлику од кривичних дела примања и давања мита, овде је у оквиру једног кривичног дела прописан и активни и пасивни облик. Пасивна трговина утицајем постоји када неко лице захтева или прима награду или

5 Под службеним лицем, у смислу члана 112. ст. 3. Законика, сматра се: лице које у државном органу врши службене дужности; изабрано, именовано или постављено лице у државном органу, органу локалне самоуправе или лице које стално или повремено врши службене дужности или службене функције у тим органима; лице у установи, предузећу или другом субјекту, којем је поверено вршење јавних овлашћења, које одлучује о правима, обавезама или интересима физичких или правних лица или о јавном интересу; службеним лицем сматра се и лице којем је фактички поверено вршење појединих службених дужности или послова; војно лице осим кад су у питању одредбе Главе тридесет треће (Кривична дела против службене дужности) овог законика. Под одговорним лицем, у смислу члана 112. ст. 5. Законика сматра се: власник предузећа или другог субјекта привредног пословања или лице у предузећу, установи или другом субјекту којем је, с обзиром на његову функцију, уложена средства или на основу овлашћења, поверен одређени круг послова у управљању имовином, производњи или другој делатности или у вршењу надзора над њима или му је фактички поверено обављање појединих послова. Одговорним лицем сматра се и службено лице када су у питању кривична дела код којих је као извршилац означено одговорно лице, а у овом закону нису предвиђена у глави о кривичним делима против службене дужности, односно као кривична дела службеног лица.

6 Сл. Гласник РС, бр. 72/2009.

какву другу корист за себе или другог, непосредно или преко трећег лица, да коришћењем свог службеног или друштвеног положаја или стварног или претпостављеног утицаја, посредује да се изврши или не изврши нека службена радња (став 1). Ово је основни облик кривичног дела за чије постојање није потребно да је дошло до посредовања. Довољно је да је довршена радња извршења, тј. да је неко захтевао или примио награду или другу корист у циљу посредовања. Посредовање се овде односи на неку службену радњу која је сама по себи дозвољена, односно која је само у једном ширем смислу противзаконита, иначе би било у питању кривично дело из става 3. Наравно, потребно је да лице које захтева или прима поклон или другу корист има такав службени или друштвени положај или стварни или претпостављени утицај који може одлучујуће да делује приликом посредовања. Према томе, извршилац је овде лице које има одређени службени или друштвени положај или стварни или претпостављени утицај. Тежи облик постоји када неко користећи свој службени или друштвени положај или стварни или претпостављени утицај посредује да се изврши службена радња која се не би смела извршити или да се не изврши службена радња која би се морала извршити (став 3). Радња извршења код овог облика јесте посредовање, тј. противзаконито посредовање. Разлика у односу на претходни облик је у томе што није потребно код овог облика дела да је извршилац примио награду или какву другу корист за посредовање.

Активно противзаконито посредовање састоји се у непосредном или преко трећег лица обећању, нуђењу или давању награде или какве друге користи другом лицу да оно коришћењем свог службеног или друштвеног положаја или стварног или претпостављеног утицаја посредује да се изврши или не изврши нека службена радња (став 2). Тежи облик постоји када се предузима иста радња, али у циљу да друго лице користећи свој службени или друштвени положај или стварни или претпостављени утицај посредује да се изврши службена радња која се не би смела извршити или да се не изврши службена радња која би се морала извршити (став 4).

Када је за посредовање из ст. 3. захтевана или примљена награда или каква друга корист, онда постоји тежи, квалификовани облик кривичног дела из става 3 (став 5). У случају да посредовање није извршено, а захтевана је или примљена награда или каква друга корист, постојаће покушај дела из става 5. у вези са ставом 3.

Законодавац кажњава све облике овог кривичног дела и када су учињена од стране лица које има статус страног службеног лица (став 6).

Још једно кривично дело сматрамо типичним за сузбијање корупције. То је злоупотреба службеног положаја. Она, према КЗ Србије (члан 359) има свој основни, тежи и најтежи облик. Основни облик кривичног дела постоји када службено или одговорно лице искоришћавањем свог службеног положаја или овлашћења, прекорачењем границе свог службеног овлашћења или невршењем своје службене дужности прибави себи или другом физичком или правном лицу какву корист, другом нанесе какву штету или теже повреди права другог (став 1). Тежи облик кривичног дела постоји ако је извршењем дела из става 1. прибављена имовинска корист у износу преко четиристопедесет хиљада динара (став 2) Најтежи облик кривичног дела квалификован је, такође, висином прибављене имовинске користи и постоји ако та вредност прелази износ од милион и петсто хиљада динара.

Радња извршења основног облика има три прописана облика. То су: искоришћавање службеног положаја или овлашћења, прекорачење граница службеног положаја или овлашћења или невршење службене дужности. Искоришћавање службеног положаја или овлашћења постоји када службено лице предузима радњу, коју је иначе овлашћен да предузме, али то не чини у интересу службе, већ у сопственом интересу или интересу неког трећег лица, или на штету интереса неког лица. То значи да је радња коју предузима службено лице у оквирима његовог овлашћења, али је он не предузима ради заштите службених интереса. Овај облик кривичног дела, према ставовима судске праксе, постоји у следећим случајевима. Када припадник саобраћајне полиције, при обављању послова контроле јавног саобраћаја, искористи свој службени положај и прибави себи противправну имовинску корист на тај начин што наплати већи износ за мандантну казну, а изда потврду на мањи износ, или када шалтерска службеница клиничког центра изда лажне рачуне за трошкове лечења на име окривљене која их наплаћује од осигуравајућег завода у другој земљи или када окривљени по уговору о продаји робе испоручује мању количине робе од уговорене, а разлику у роби присваја. Прекорачење граница службеног положаја или овлашћења подразумева да учинилац кривичног дела, објективно, излази ван оквира свог овлашћења. Радња коју он предузима није дозвољена по правилима службе. Овај облик постоји када, нпр., припадник полиције као службено лице затекне на месту извршења учиниоца кривичног дела па га претресе и од њега одузме новац, тражећи од њега да му донесе још како против њега не би подносио кривичну пријаву. Код трећег облика радње извршења који се састоји у невршењу службене дужности потребно је да, као и код претходног облика, постоји злоупотреба у објективном смислу. Учиниоца не врши службену радњу из оквира свог овлашћења коју је био дужан да изврши. Овај вид кривичног дела чине, нпр., лекар и медицински техничар, који су запослени у клиничком центру, када невршењем службене дужности, нанесу штету установи у којој раде на тај начин што укажу лекарску помоћ а то пропусти да евидентирају у службеном протоколу и та услуга остане ненаплаћена (Стојановић & Коларић, 2010: 155).

Последица кривичног дела је прибављање себи или другом какве користи, или наношење какве штете другом или тежа повреда права другог. У судској пракси последица дела најчешће се састоји у прибављању имовинске користи, али, по схватању исте, то може бити каква корист како имовинска, тако и неимовинске природе, којом се ствара повољнији положај за одређено лице. Појам користи се, дакле, екстензивно тумачи.

Кривично дело је довршено када је прибављена каква корист, другом нанета каква штета или су теже повређена права другог. Ако је предузета радња извршења у намери да се постигне корист, тј. довршена је радња извршења, службени положај је злоупотребљен, а последица дела није наступила, постојаће покушај овог кривичног дела.

Извршилац кривичног дела је службено лице или одговорно лице.

Трећи евалуациони извештај GRECO за Републику Србију — инкриминације

GRECO (Група земаља за борбу против корупције) је механизам Савета Европе осмишљен пре свега ради унапређења антикорупцијских прописа и њихове примене у земаљама чланицама, а пре свега примене антикорупцијских конвенција Савета Европе. Наша земља је чланица GRECO од 2003. године.⁷

Главни део процеса у GRECO одвија се кроз евалуације које врше квалификовани представници земаља чланица у другим земаљама чланицама. Евалуације се одвијају кроз кругове у којима се испитују поједина питања битна за борбу против корупције. Некадашња СЦГ била је предмет разматрања у првом и другом кругу евалуације. Посете евалуатора обављене су током 2005, а њихов извештај усвојен је и објављен у јулу 2006. Резултат тог извештаја је 25 обавезујућих препорука (за Србију). Текућа, трећа рунда евалуације GRECO-а (започета 1. јануара 2007. године) бави се двама темама: 1) инкриминације (које морају бити усклађене с Кривичноправном конвенцијом о корупцији Савета Европе (ЕТС 173) и члановима 1–6 њеног Додатног протокола (ЕТС 191) и 2) транспарентност финансирања политичких партија.⁸ Предмет наше анализе биће прва тема.

Република Србија је Кривичноправну конвенцију о корупцији (ЕТС 173) ратификовала 18. децембра 2002. године. Конвенција је у Србији ступила на снагу 1. априла 2003. године. Додатни протокол уз Кривичноправну конвенцију (ЕТС 191) Србија је ратификовала 8. јануара 2008. године, а ступио је на снагу 1. маја 2008. године. Србија се није уздржала од примене било које одредбе Кривичноправне конвенције о корупцији и њеног Додатног протокола. Кривични законик Републике Србије је мењан и допуњаван неколико пута ради његовог бољег усаглашавања с међународним захтевима.

Евалуациони тим GRECO-а (у даљем тексту ГЕТ) налази да законодавство Србије у великој мери испуњава захтеве Кривично-правне Конвенције о корупцији (ЕТС 173) (у наставку: Конвенција). Имајући то у виду, ГЕТ је идентификовао ограничен број прилично специфичних недостатака.

Наиме, подмићивање као кривично дело (укључујући и приватни сектор) инкриминисано је двама одредбама, чланом 367. Кривичног законика (примање мита) и чланом 368. Кривичног законика (давање мита). Ове одредбе обухватају све типове кривичних дела пасивног (захтевање или примање поклона или друге користи или примање обећања поклона или друге користи) и активног подмићивања (давање, нуђење или обећање поклона или друге користи) који се наводе у Конвенцији. Такође су покривене и имовинска и неимовинска корист, као и корист трећег лица. GRECO евалуациони тим поздравља чињеницу да Србија такође инкриминише накнадно пасивно подмићивање које постоји када службено лице после извршења, односно неизвршења службене радње, а у вези с њом, захтева или прими поклон или другу корист.⁹

7 У јулу 2003. године Србија и Црна Гора постале су пуноправни члан Групе држава за борбу против корупције (GRECO) и на тај начин сврстале се у ред земаља које су активно укључене у израду и спровођење важних међународних докумената у области борбе против корупције. Ова институција има задатак да промовише сарадњу у области борбе против корупције, организованог криминалитета и прања новца, као и да унапређује способности држава чланица у препознавању недостатака у националним механизмима и подстиче законске, институционалне и практичне реформе. У раду ове институције учествују и САД, иако нису члан Савета Европе и активно сарађују са овом организацијом у антикорупцијским активностима.

8 Group of States against corruption, Third Evaluation Round, Evaluation Report on the Republic of Serbia-Incriminations (ETS 173 and 191, GPC 2), Adopted by Greco at its 48 th Plenary Meeting (Strasbourg, 27 September – 1 October 2010).

9 Ibidem, p. 15.

ГЕТ истиче потребу да све врсте поклона или какве друге користи буду покривене Кривичним закоником у мери у којој би такве користи биле од утицаја на деловање јавних, државних службеника. Нагласили су да, иако извесни ситни поклони могу бити друштвено прихватљиви, у Кривичном законнику мора се примењивати критеријум нетолеранције на овакве поклоне.¹⁰

Када се говори о подмићивању у јавном сектору, према важећем Кривичном законнику радње морају бити „у оквиру службеног овлашћења“. То би у пракси значило да чињења или нечињења која не спадају у службена овлашћења, или законом утврђене надлежности службеног лица, а које он може да изврши због функције коју обавља, не би биле директно обухваћена одредбама о подмићивању (на пример, давање приступа поверљивим информацијама којима јавни званичници имају приступ током вршења своје функције у ситуацији када сакупљање или откривање таквих информација није стриктно у делокругу надлежности тог званичника). Према ставу GRECO евалуационог тима, овај концепт је ужи од услова чланова 2. и 3. Конвенције. ГЕТ препоручује да се користи формулација „службена или друга радња“ код подмићивања у јавном сектору, тј. **предузимање законодавних мера које осигуравају да кривично дело активног и пасивног подмићивања у јавном сектору покрива сва извршења у току вршења функције јавног званичника, било да се она налазе у оквиру надлежности јавног званичника или не.**¹¹

Када је у питању Додатни протокол на Кривичноправну конвенцију о корупцији који захтева да домаћи и страни арбитри и поротници буду експлицитно обухваћени одредбама о подмићивању, ГЕТ истиче да формулација појма службеног лица (члан 112. ст. 3) и страног службеног лица (члан 112. ст. 4) омогућава да домаћи поротници и арбитри буду покривени релевантним одредбама које се тичу кривичног дела давања/примања мита, док када су у питању страни поротници и арбитри, ситуација је нешто другачија. Формулација страног службеног лица из члана 112 ст. 4. њих дефинише као „као чланове правних институција стране државе“, док члан 112. ст. 3. тачка 4. службеним лицем сматра и „лице коме је фактички поверено вршење појединих службених дужности или послова“, а тачка 3. укључује и лице у установи, предузећу или другом субјекту, којем је поверено вршење јавних овлашћења, које одлучује о правима, обавезама или интересима физичких или правних лица или о јавном интересу. ГЕТ истиче да одредба члана 112. ст. 4. не укључује и стране арбитре који не би неопходно били сматрани члановима правних институција у страниој држави, јер исти члан даје аутономну дефиницију страног службеног лица, не ослањајући се на дефиницију службеног лица из члана 112 ст. 3. ради допуне значења. Државне институције Републике Србије навеле су да би страни арбитри, такође, били покривени Законом о арбитражи, јер исти у свом члану 19. наводи да арбитри могу бити страни држављани. Ипак, GRECO евалуациони тим сматра да се ова одредба у основи тиче могућности страног држављанина да поступа као арбитар у оквиру Закона о арбитражи, све док стране, на пример, не достигну споразум да конфликт реше у оквиру правила арбитраже Србије. Овакво стање ствари не испуњава захтеве члана 4. Додатног протокола, јер је концепт страног арбитра у оквиру Протокола

10 Groupe of States against corruption, Third Evaluation Round, Evaluation Report on the Republic of Serbia-Incriminations (ETS 173 and 191, GPC 2), Adopted by Greco at its 48 th Plenary Meeting (Strasbourg, 27 September – 1 October 2010), p. 16.

11 Ibidem, p. 16.

везан за обављање функција „у оквиру националног закона о арбитражи било које друге државе“, зато, оно што преовлађује није националност арбитра, већ закон у оквиру којег он делује. Када се говори о страним поротницима, они су покривени само у оној мери у којој се сматрају „члановима правних институција у страни држави“ (члан 112 (4) Кривичног законика). Ово није у сагласности с Додатним протоколом који криминализује дело давања/примања мита страних поротника без обзира на њихов статус у страниој јурисдикцији. GRECO евалуациони тим препоручује **предузимање неопходних законодавних мера којима би се обезбедило да страни арбитра и поротници буду покривени одредбама о подмићивању Кривичног законика у складу са Додатним протоколом Конвенције Кривичног закона о корупцији (ЕТС 191).**¹²

Када је у питању подмићивање у приватном сектору, чланови 367 став 6. и 368 став 5. Кривичног законика инкриминишу и када одговорно лице захтева или прими поклон или другу корист или прими обећање поклона или друге користи као и када је мито дато, обећано или понуђено одговорном лицу.¹³

GRECO евалуациони тим сматра да Кривични законик мора на недвосмислен начин да обухвати сва лица која управљају или раде у било ком својству у привредним друштвима. GRECO подсећа на чланове 7. и 8. Конвенције који јасно обухватају цео спектар лица која управљају или раде за, у било ком својству, ентитете приватног сектора (запослени који раде на одржавању, возачи, итд. (радници нижег ранга). Представници Републике Србије истакли су да у судској пракси постоје случајеви који се односе и на запослене на нижем ступњу и предочиле једну коначну судску одлуку која се односила на радника у магацину који је осуђен за кривично дело примања мита. Имајући у виду изјаве стручњака са лица места и чињеницу да су упућени на само један пресуђен случај давања/примања мита када су у питању лица запослена на нижем рангу, GRECO евалуациони тим сматра да постоји опште неразумеване израза „одговорно лице“.

Стога, GRECO евалуациони тим препоручује **да се на одговарајући начин разјасни да законодавство које се тиче давања/примања мита у приватном сектору покрива цео спектар лица која руководе или раде за, у било којој функцији, ентитете приватног сектора.**

Даље, ГЕТ примећује да код кривичног дела давање мита у ст. 4. постоји посебан основ за ослобођење од казне ако је учинилац дело пријавио пре него што је сазнао да је оно откривено. Такође, у том случају поклон, односно друга корист могу се вратити лицу које је дало мито (ст. 6. члан 368). Овакво решење има за циљ охрабривање пријављивања случајева давања мита. GRECO евалуациони тим истиче да су овакве ситуације веома ретке у судској пракси и да тужиоци у таквим ситуацијама радије прибегавају примени члана 18. Кривичног законика који регулише дело малог значаја као основ који искључује противправност. GRECO прихвата чињеницу да је реч о факултативном ос-

¹² Ibidem, p. 17.

¹³ У члану 112. Кривичног законика који даје значење израза употребљених у законикау наведено је да се одговорним лицем сматра власник предузећа или другог субјекта привредног пословања или лице у предузећу, установи или другом субјекту којем је, с обзиром на његову функцију, уложена средства или на основу овлашћења, поверен одређени круг послова у управљању имовином, производњи или другој делатности или у вршењу надзора над њима или му је фактички поверено обављање појединих послова. Одговорним лицем сматра се и службено лице када су у питању кривична дела код којих је као извршилац означено одговорно лице, а у овом законикау нису предвиђена у глави о кривичним делима против службене дужности, односно као кривична дела службеног лица.

нову за ослобођење од казне, али доводи у питање могућност враћања поклона, односно друге користи даваоцу истог, па због тога препоручује **укидање могућности да се даваоцу мита који је кривично дело пријавио пре његовог откривања исти врати.**

На крају свог извештаја GRECO закључује да је након последњих измена и допуна Кривичног законика у великој мери постигнуто усаглашавање с Кривичноправном конвенцијом о корупцији. Ипак, мора се решити ограничен број прилично специфичних недостатака.

У смислу горе наведеног, GRECO евалуациони тим Републици Србији упућује следеће препоруке:

1. **Предузимање неопходних законодавних мера којима би се обезбедило да кривично дело активног и пасивног подмићивања у јавном сектору покрива сва извршења/неизвршења током обављања функције службеног лица, било да се предузима службена или друга радња (параграф 65).**
2. **Предузимање неопходних законодавних мера у циљу обезбеђивања тога да страни арбитри и поротници буду покривени одредбама о подмићивању Кривичног законика у складу с Додатним протоколом Конвенције о Кривичном закону о корупцији (ЕТС 191) (параграф 67).**
3. **Потврдити на одговарајући начин да законодавство које се бави примањем/давањем мита у приватном сектору покрива цео спектар лица која руководе или раде, у било ком својству, за ентитете приватног сектора (параграф 68).**
4. **Укидање могућности код члана 368 (6) Кривичног законика да се мито врати даваоцу истог уколико је случај пријавио пре него што је откривен (параграф 74).**
5. GRECO евалуациони тим позива власти Србије да представе извештај о имплементацији горе поменутих препорука до 30. априла 2012. године.¹⁴

Најзначајније новеле у Кривичном законнику Републике Црне Горе из 2010. и 2011. године које се односе на коруптивна кривична дела

У анализи кривичног законодавства Републике Црне Горе посвећеном борби против корупције акценат ћемо ставити на новеле Кривичног законика учињене 2010 (*Сл. лист РЦГ*, бр. 25/2010) и 2011. године (*Сл. лист РЦГ*, бр. 32/2011). Значајна интервенција у области борбе против корупције учињена је, најпре, Законом о изменама и допунама КЗ РЦГ из 2010. године. У припреми тог текста пошло се од прибављених експертиза о усаглашености важећег Кривичног законика с међународним стандардима (Конвенцијама УН-а и Савета Европе као изворима међународног кривичног права). Осим оних новина које се тичу адекватнијег законског описа појединих кривичних дела (укључујући и терминолошка усклађивања), законом су уведене и нове инкриминације или су проширене криминалне зоне код постојећих.

Најзначајније новине тичу се раздвајања корупције у јавном и приватном сектору, као и злоупотребе положаја. Наиме, у области кривичних дела против службене дужности спроведена је концепција да извршилац ових кривич-

¹⁴ Groupe of States against corruption, Third Evaluation Round, Evaluation Report on the Republic of Serbia-Incriminations (ETS 173 and 191, GPC 2), Adopted by Greco at its 48 th Plenary Meeting (Strasbourg, 27 September – 1 October 2010), p. 22.

них дела може бити само службено лице, а не и одговорно лице (досадашње решење које није у том погледу правило разлику између службеног и одговорног лица, неприхватљиво је криминалнополитички јер постоје значајне разлике између злоупотребе у области привредног пословања и злоупотребе службене дужности). Тако се одустало од анахроног решења наслеђеног из бившег југословенског кривичног права које је одговорно лице, пре свега с обзиром на овлашћења које је оно имало у вези са управљањем и располагањем друштвене имовине, изједначавало са службеним лицем. У неким случајевима, када за то постоји криминалнополитичко оправдање, уместо кривичних дела против службене дужности за која је било предвиђено да их могу учинити и одговорна лица у субјектима привредног пословања, предвиђена су одговарајућа кривична дела у глави кривичних дела против платног промета и привреде (нпр., злоупотреба положаја у привредном пословању). Злоупотреба положаја у привредном пословању уведена је уместо кривичног дела несавестан рад у привредном пословању. Наиме, то кривично дело потпуно је страно тржишно оријентисаној привреди у којој више не постоји друштвена својина те га стога кривична законодавства европских земаља и не познају. Истим изменама и допунама, у групу кривичних дела против службене дужности уведено је и ново кривично дело ситне преваре у служби, проновере и послуге (члан 421а КЗ). Противзаконито посредовање променило је назив у противзаконит утицај (у складу с Кривичноправном конвенцијом о корупцији) и раздвојено на два кривична дела, тј. његов активни и пасивни облик. У складу са спровођењем концепције која раздваја корупцију у јавном и приватном сектору, у групу кривичних дела против платног промета и привредног пословања, унета су и два нова кривична дела која се односе на корупцију у приватном сектору, а то су противправно примање поклона (члан 276а КЗ) и противправно давање поклона (члан 276б), уместо кривичних дела примања мита (које остаје резервисано само за службено лице као извршиоца) и давања мита код којег се мито даје службеном лицу (а не и одговорном лицу).

Које су се дилеме јавиле ступањем на снагу Закона о изменама и допунама Кривичног законика РЦГ из 2010. године?

Почећемо од прецизирања одредбе којом се регулише злоупотреба службеног положаја. Код субјективне злоупотребе службеног положаја (искоришћавање службеног положаја или овлашћења) унет је атрибут „противправно“. Одмах треба истаћи да се не ради о елементу бића кривичног дела, већ је то учињено да се нагласи општи елемент противправности (нпр., као код противправног лишења слободе). Овде се службени положај не користи у границама предвиђеним правом и ради остваривања циљева службе, већ ради остваривања неких противправних циљева. У ствари, на тај начин је наглашен општи елемент противправности који мора бити остварен код сваког кривичног дела, а овде је унет да прецизира овај облик радње извршења (Стојановић, 2010). Искоришћавање службеног положаја је противправно када је вршење службене дужности усмерено на остваривање противправног циља. У ствари, искоришћавање службеног положаја је увек противправно онда када је усмерено на остваривање последице овог кривичног дела (Стојановић, 2010). Дакле, не треба у сваком посебном случају тражити конкретне прописе према којима постоји противправно поступање службеног лица као што неки у теорији и пракси мисле.

Даље, поставило се питање какав је однос између злоупотребе службеног положаја и новог дела из члана 272. КЗ-а (злоупотребе положаја у привредном пословању). Прво, треба истаћи да постоји континуитет између новог дела и злоупотребе службеног положаја којим је пре измена и допуна било обухваћено и одговорно лице. Дакле, ако је неко одговорно лице извршило кривично дело злоупотреба службеног положаја пре измена и допуна, а у време када му се суди на снази је нова одредба, неприхватљиво би било ослободити од оптужбе оптуженог образлажући свој став да је данас када важи нови закон, тај став где је предвиђена одговорност одговорног лица брисан и више не постоји. Једино што треба учинити јесте да се процени који је закон блажи, повољнији за учиниоца. У односу на раније решење ово ново кривично дело значајно сужава криминалну зону, што има своје криминалополитичко оправдање јер се одговорно лице и службено лице по свом положају и природи овлашћења које имају значајно разликују, те се ни њихове злоупотребе не могу исто третирали (код злоупотребе службеног положаја последица је прибављање себи или другој користи, другом наношење штете или тежа повреда права другог, а код злоупотребе положаја у привредном пословању последица је прибављање себи или другој противправне имовинске користи или проузроковање имовинске штете). Код одговорног лица, у неким случајевима, имајући у виду делатност коју обављају, то се не би ни могло сматрати злоупотребом. На пример, стицање било какве користи од стране службеног лица за себе или другог искоришћавањем свог службеног положаја заслужује кривичноправну интервенцију, док код одговорног лица под одређеним условима то може бити легитиман циљ обављања одређене привредне делатности и вршења овлашћења које одговорно лице има у тој делатности.

Треће, ст. 2. чланом 272. уведена је проневера у привредном пословању. Основно питање које се овде поставља јесте разграничење с проневером из групе кривичних дела против службене дужности. Проблем је што 2010. године законодавац није био доследан када је хтео да спроведе концепцију раздвајања службеног и одговорног лица, која је, иначе, оправдана. Омашка законодавца је у томе што је, тада, кривично дело проневере оставио непромењено, па се као извршилац могло јавити било које лице, па и одговорно лице. Однос ова два дела био би јасан да је проневера остала резервисана само за службена лица као извршиоце. Дакле, ово је један од разлога за измене и допуне из јуна 2011. године. Док ове нове измене нису ступиле на снагу однос између ова два дела решавао се по принципу специјалитета. Па када је у питању проневера у привредном пословању коју је извршило одговорно или неко друго лице, постојаће привидни идеални стицај, тј. постојаће само кривично дело из става 2. члана 272.

Разлози који оправдају измене и допуне кривичног законодавства из јуна 2011. године јесу недоследно спровођење концепције која раздваја корупцију у јавном и приватном сектору, као и отклањање неких правно-техничких недостатака.

Да кренемо од проневере, пошто смо с њом и завршили у претходној тачки.

У члану 420. став 1. измењен је па уместо „ствари које су му поверене у служби или на раду у државном органу, привредном друштву, установи или другом субјекту или радњи“ сада стоји „државном органу, установи или другом субјекту који се не бави привредним пословањем“ (зато што постоји посебан облик у члану 272. став 2). Интенција законодавца је да субјекти при-

вредног пословања који имају јавна овлашћења остану извршиоци кривичног дела проневере (КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ СЛУЖБЕНЕ ДУЖНОСТИ).

Даље, у групи кривичних дела против службене дужности у складу с препорукама GRECO-а отклањају се неподударности у терминологији која се користи поготово код „коруптивних“ кривичних дела (примање и давање мита, трговина утицајем). Негде се користи термин поклон или друга корист, негде се упућивало на имовинску корист (члан 276б и 422). Предложене измене и допуне у свим члановима на које се односе препоруке GRECO тима користе речи „поклон или друга корист“ у кривичним делима подмићивања (члан 276а, 276б, 423, 424) и трговине утицајем (члан 422 и 422а). Код кривичног дела „противзаконити утицај“ била је направљена разлика између прве две радње извршења и треће радње извршења у погледу „друге користи“, односно друге имовинске користи (ко захтева или прими награду или другу имовинску корист или прихвати обећање награде или друге користи за себе или другог ...). Имајући у виду одредбу става 3, као и одредбе којима је прописано кривично дело навођења на противзаконити утицај, као и кривична дела примања и давања мита, није било разлога да се само на једном месту захтева имовинска корист, док је у осталим случајевима довољна „корист“, што значи било каква, па и неимовинска корист (Стојановић, 2010). Овде треба нагласити да је код кривичних дела примање мита у привредном пословању и давање мита у привредном пословању потребно нагласити да је у питању противправна корист јер прибављање користи која није противправна у привредном пословању може да има своје оправдање (нпр., ако изведете на ручак пословног партнера).

Изменама и допунама КЗ-а, такође у складу с препорукама GRECO тима, код кривичних дела подмићивања и трговине утицајем додато је и извршење ових кривичних дела преко посредника (нпр., код примања мита сада стоји „службено лице које непосредно или посредно...“), што је иначе предвиђено и у Конвенцији УН и у Кривичноправној конвенцији Савета Европе. У вези с тим истичемо мишљење GRECO тима да опште одредбе о саучесништву нису довољна гаранција у овом случају.

Код подмићивања у јавном сектору (члан 423 и 424), такође, отклањају се примедбе GRECO тима у односу на врсту радње коју службено лице може извршити или је није извршило, тј. према раније важећем Кривичном закону радње морају бити „у оквиру службеног овлашћења“. То би у пракси значило да чињења или нечињења која не спадају у службена овлашћења, или законом утврђене надлежности службеног лица, а које он може да изврши због функције коју обавља, не би биле директно обухваћена одредбама о подмићивању. Сада се користи формулација „службена или друга радња“ код подмићивања у јавном сектору.

Завршне напомене

Научни пројекти, стручни скупови и округли столови треба да послуже и као иницијатива за нове измене и допуне КЗ-а. У том правцу, Конвенција УН против корупције захтева увођење у кривично законодавство новог кривичног дела „незаконито богаћење“ (Коларић, 2005: 567).¹⁵ Од бивших република СФРЈ једино је Македонија увела то кривично дело. Основна дилема код формулације овог кривичног дела јесте та да ли посебно издвојити категорије лица које могу одговорати за ово кривично дело или да то буде свако лице. Раније је постојало слично кривично дело, са истим називом, а за њега су одговарала сва лица. Међутим, јасно је да би таква формулација била неприхватљива.

Даље, у последњем периоду могу се чути и предлози да се кривично дело злоупотреба службеног положаја укине, јер се кривичноправна заштита може постићи и другим инкриминацијама из ове групе (несавестан рад у служби, примање мита...). Чињеница је да наша судска пракса често узима да постоји ово кривично дело, не упуштајући се озбиљно у питање да ли су остварени и елементи бића неког другог кривичног дела. Међутим, и Конвенција УН-а против корупције садржи слично кривично дело у члану 19 и од њега не треба одустати, већ само испоштовати правило да је ту реч о општем кривичном делу из ове групе, па ако су остварени елементи неког другог кривичног дела, онда постоји само то друго дело.

Највећи проблем код корупције представља недовољно откривање ових кривичних дела (Корупција, 2010: 304). Одавно је истакнуто да је важно за превенцију кривичних дела да примена казне буде извесна што представља значајну препреку у извршењу дела него сама висина забрањене казне. Код кривичног дела давања мита у члану 424. ст. 4. предвиђена је могућност ослобођења од казне ако учинилац пријави дело пре него што је сазнао да је оно откривено. Када грађани пријављују корупцију? Најчешће када „друга страна“ не испуни или неадекватно испуни своју „обавезу“ коју је за примљено мито требало да учини. Овде је очигледно реч о консензуалним кривичним делима, односно о делима код којих постоји сагласност оног који даје мито и оног који прима мито. У условима када грађанин за новац дат на име мита добија одређену услугу брже, квалитетније, како га мотивисати да пријави кривично дело? Да ли могућност ослобођења од казне делује довољно подстицајно, јер он ће свакако бити оглашен кривим. Чини се да ни међународни документи немају решења за такве ситуације.

Литература

1. Baisen, Z. (1995). Борба против корупције и учешће маса у Кини. *Seventh International Anticorruption Conference*, Beijing, China, October 6–10.
2. Бошковић, М. (2004). Методика откривања и доказивања кривичних дела корупције. *Безбедност*, 1, 8–20.
3. Gardner, T., Andersen, T. (2006). *Criminal Law*. Belmont: Thomson Wadsworth.
4. Коларић, Д. (2005). Међународни стандарди у области борбе против корупције и национално кривично законодавство. У *Зборник радова Организовани криминалитет – стање и мере заштите*. Београд: Полицијска академија.

¹⁵ Кривично дело које учини јавни функционер а састоји се у незаконитом богаћењу, тј. знатном увећању имовине које он не може разумно објаснити с обзиром на његова законита примања (члан 20. Конвенције УН-а)

5. *Корупција-проблеми и превазилажење проблема*. (2010). Београд: Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије.
6. Стојановић, З., Коларић, Д. (2010). *Кривичноправно реаговање на тешке облике криминалитета*. Београд: Правни факултет.
7. Стојановић, З. (2007). *Устав Републике Србије и материјално кривично законодавство*. У *Зборник радова Устав Републике Србије, кривично законодавство и организација правосуђа*. Златибор: Српско удружење за кривично-правну теорију и праксу.
8. Стојановић, З., Перић, О. (2009). *Кривично право – посебни део*. Београд: Правна књига.
9. Стојановић, З. (2010). *Коментар кривичног законика*. Подгорица: Влада Црне Горе и OSCE.
10. Überhofen, M. (1999). *Казненоправно сузбијање корупције*. *Избор*, 4, 317–323.

Документи и извештаји

11. Additional Protocol to the Criminal Law Convention on Corruption (ETS No. 191), Explanatory Report.
12. Criminal Law Convention on Corruption, ETS 173, 1999, Explanatory report.
13. Groupe of States against corruption, Third Evaluation Round, Evaluation Report on the Republic of Serbia-Incriminations (ETS 173 and 191, GPC 2), Adopted by Greco at its 48 th Plenary Meeting (Strasbourg, 27 September – 1 October 2010).
14. Groupe of States against corruption, Third Evaluation Round, Evaluation Report on the Republic of Montenegro-Incriminations (ETS 173 and 191, GPC 2), Adopted by Greco at its 49 th Plenary Meeting (Strasbourg, 29 November – 3 December 2010).

STANDARDS OF OPPOSING CORRUPTION UNDER THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATIONS

Summary

Corruption represents one of the most important topics of the international criminal policy. This is why it is very important to establish if in Serbia, observed from the point of view of criminal-substantive law, the satisfactory solutions or criteria proposed by the international documents should prompt us to think about either the reform or amendment of our legislation. Criminal legislation of the Republic of Serbia fulfils to a large extent the standards set by the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption. This paper examines the third round GRECO Evaluation Report on the Republic of Serbia – Incriminations (ETS 173 and 191) and recommendations given to our country on that occasion. Also, the solutions and the approach of the Criminal Code of Montenegro are presented, which complete with the 2010 and 2011 novelties stand out considerably concerning the fight against corruption when compared with other countries in the region.

РАЗВОЈ И ПРИМЕНА КОНЦЕПТА БЕЗБЕДНОСНЕ КУЛТУРЕ У СУПРОТСТАВЉАЊУ ТЕРОРИЗМУ

Светлана Станаревић

*Факултет безбедности Универзитета у Београду, Београд
Љубинка Катић*

Факултет безбедности Универзитета у Београду, Београд

Апстракт: У овом раду покушаћемо да представимо безбедносну културу као могући релевантан чинилац безбедносне политике, унутар једне државе и на међународном нивоу, који може значајно да утиче да се безбедност не само одржи него и унапреди. Безбедносна култура, дакле, може представљати оквир или образац безбедносне политике и у супротстављању тероризму, све фреквентнијој претњи савременом човечанству, једнако смислен за теоретичаре, као и користан за практичаре у домену безбедности. Указаћемо и на неке веома важне чиниоце и актере у друштву, као што су образовне институције, који могу да допринесу да тај концепт заживи, развија се и примењује. Различити видови систематичног образовања ширих друштвених слојева, а посебно младих, оријентисани ка стицању знања, уверења и вештина из корпуса темељних поставки безбедносне културе, могу да утичу на прихватање, развој и примену овог концепта ради успешног одолевања изазовима и претњама које тероризам и појаве које га прате доносе.

Кључне речи: безбедносна култура, тероризам, образовање.

Увод

Савремени друштвени односи оптерећени су све већим бројем и све разноврснијим типовима противречности које продукују и многе нове или модификују познате облике угрожавања. Све чвршћа повезаност савременог света произвела је или интензивирала, поред многих пожељних последица, и неке нежељене ефекте, релативно нове облике угрожавања безбедности, међу којима је и тероризам. Иако тероризам није нова појава, он је у савременим околностима акцензован као једна од најзначајнијих претњи савременој цивилизацији.

Одговор на тероризам као савремени безбедносни проблем саставни је део концепта безбедносне културе, као концепта који, иако није у потпуности теоријски изграђен, може да буде функционалан као концепт подесан за решавање проблема.

Потреба савременог демократског и цивилног друштва за безбедношћу, која је омогућена социјалним променама и трендовима у јачању демократских институција, огледа се између осталог управо у развоју и промоцији безбедносне културе.¹ У хијерархији потреба појединца, потреба за безбедношћу такође

¹ Дистинкција између потребе за безбедношћу и потребе за културом односи се углавном на начине на који се ове потребе задовољавају, а они су претежно одређени утицајима из друштвеног окружења. Својства културе и цивилизације опредељујуће утичу на појаву и освећивање одређених потреба важних за достојанствен и квалитетан живот, као и на начине њиховог задовољавања.

је високо рангирана, одмах након основних, физиолошких потреба (Maslow, 1982). Потреба за безбедношћу јавља се из једне опште рањивости коју деле сва људска бића. Животима чак и најбогатијих, најсложенијих и најзаштићенијих друштава владају страх, насиље и рат. Та спознаја одувек је и подстицала на размишљање о томе како достићи стање у којем ће појединац, друштво и заједница бити безбедни и сигурни. Небезбедност је саставни део природе света, а потрага за савршеном безбедношћу илузорна је и често може и сама постати део проблема, то јест допринети стварању небезбедности и конструисању претњи. Ипак, немогуће је живети а не налазити/тражити решење за претње које нас оптерећују и за промене током којих се заправо ствара највише нових претњи.

Тероризам је сложена друштвена појава с којом данашњи свет свакодневно живи, али не сме да је прихвати као неминовност за коју нема решења. У оквиру међународне заједнице, али и на тлу националних држава, предлажу се бројна решења од којих нека мање, а нека с више успеха одолевају бројним изазовима и претњама. Специфичност терористичке претње условљава и специфичну противтерористичку приправност која подразумева мобилисање сваког сегмента државе и друштва који ће се офанзивно поставити у односу на опасност од тероризма, а за такву свесну ангажованост потребни су и посебни програми, концепције и превентивне стратегије.

Концепт безбедносне културе може се позиционирати као подручје које безбедносне појаве и аспекте живота настоји да спозна у њиховом културном значењу. Култура најчешће даје обрасце, а често и „готове дефиниције“ о нечему што је заједничко за глобални колективитет, поготову када је реч о конкретном фактору угрожавања безбедности у свету, попут тероризма, чији је креатор и реализатор Ал Каида, и такав образац жели се наметнути и „њима и нама“, при чему се пренаглашавају културне, цивилизацијске, моралне и друге особености, што често има као последицу омасовљење супротстављених страна и заоштравање сукоба (Милашиновић, 2005: 57).

Циљ безбедносне културе је да осмисли, едукује и оствари безбедност појединца, заједнице и сваког организованог људског ентитета, да се не деси безбедносна катастрофа као највише и најрестриктивније остварење безбедносне претње, а једна од њих је тероризам. Да би се достигло жељено стање безбедности, потребно је ширити урачунљивост и одговорност на појединачном, државном и глобалном нивоу, и то као константну делатност. Међу најзначајније актере промовисања безбедносне културе свакако да спадају и образовне установе.

Образовни процес почива на хуманистичким вредностима и као такав део је опште културе и културолошке самосвести сваког појединца. На тај начин се негује/култивише и обогаћује личност појединца и групе и пружа им се шанса да успешније пронађу и изграде свој идентитет и сагледају сва ограничења, препреке и изазове глобалног друштвеног развоја.

Тероризам као савремени безбедносни проблем

Претња од тероризма је озбиљна и трајна. Свака држава може да предузме мере за смањење ризика од терористичких напада, али не може да елиминира тај ризик. Дефинисан као егзистенцијална претња националном суверенитету и међународној безбедности, тероризам је уз употребу оружја за масовно уништење постао најновији разлог за спровођење опсежних програма при-

према за ванредне ситуације, укључујући стварање залиха вакцина и противотрова и обуке за деловање у ванредним ситуацијама на локалном, регионалном и националном нивоу у многим државама.

Теоријско промишљање тероризма у савременим условима и квалификације које га прате подложне су многим контроверзним тумачењима, почев од истицања ове појаве као једне од највећих и најзначајнијих претњи савременој култури, па до оцене да је реч о „освети немоћних“. Услед бруталности и далекосежности последица, неретке усмерености на невине, неочекиване и у основи неинволвиране „мете“, ова појава привукла је пажњу не само политичара, стручњака за међународне односе или безбедност него и целокупног грађанства. Суочавајући се с растућим проблемима који нарушавају и угрожавају вредности појединца, друштва или целокупне међународне заједнице, на свим тим нивоима посвећује се и све већа пажња теоријским проучавањима и практичним аспектима истраживања веза и односа између културе, као целокупног људског доприноса развоју, и безбедности, као једне од димензија културе.

Развој нових безбедносних концепата, по којима се безбедност посматра шире и дубински слојевитије него у традиционалним безбедносним приступима, истиче уравнотеженије уважавање бројних димензија безбедности, међу којима су војна или полицијска способност неког друштва део, а не једина индикација његове снаге. Некада у безбедносним разматрањима секундарна, култура постаје веома важан чинилац у развоју међународних односа, међународне и националне безбедности, али и безбедности појединаца и њихових различитих колективитета. Она је, заправо, увек и била важна, али је тек измењени однос према безбедности, поред значаја међународних, економских и политичких чинилаца истакао и значај културних чинилаца за јачање безбедности.

Са становишта безбедности постаје све значајније уважавање и избалансирано комбиновање такозване „тврде“ и „меке“ моћи, развој и консолидација демократије, решавање економских, еколошких, културних, социјалних и других проблема. Нови видови испољавања моћи у међународним односима односе се све више не само на војну моћ него и на степен техничко-технолошког развоја, образовну структуру становништва, привлачност културних модела и образаца неког друштва, начин размишљања и живота, односно привлачност целокупног цивилизацијског модула живљења.

Расправе које обухватају идеје о темељним вредностима друштва и изборима које треба вршити у корист друштвене кохезије често воде супротстављеним закључцима. Поступци које једни сматрају антитерористичким мерама, на некој другој страни перципирани су као истински узроци и потпаљивач беса других појединаца и група. На исти начин различите стране поједине делатности називају антитерористичким акцијама, унутрашњим елементима унутар циклуса одмазде, кампањама или ратом (Tulio, 2006). Све ово нам много не помаже да дефинишемо општеприхваћене и одрживе приступе борби против тероризма.

У основи неких елемената ових дијаметралних приступа налази се чворишна тачка свих безбедносних разматрања: безбедност *за кога* и безбедност *од чега*. Остали безбедносно значајни избори следе из одговора на ова кључна питања. Међу њима су одговори на питање који су легитимни начини достизања безбедности и могући актери који их спроводе. Најсажетије је ову недоумицу изразио Териф, одређујући безбедност у односу на то ко је објекат безбедности, каква је природа претње, ко се стара за безбедност и које поступке,

начине и средства притом користи (нав. према: Симић, 2002: 22). Тако неки проблем, попут тероризма, постаје већински перципиран као безбедносно релевантан ако је такав и значај угроженог објекта. Претње усмерене ка том објекту улазе у концептуални фокус безбедносних разматрања, а тиме и снаге и процедуре које су одговор на претњу.

Многе неусаглашености повезане с концептуализацијом безбедности у целини у савременим условима произлазе из узајамне подозривости поводом мотива деловања и све дубљег јаза између супротстављених страна. Разрешавање алармантних размера и последица терористичких активности дугорочно је одрживо дизајнирањем безбедносних стратегија усклађених са широким безбедносном агендом, која посвећује подједнаку пажњу превентивним активностима, уклањању узрока негативних појава и активном деловању на спречавању испољених активности.

Савремене безбедносне процене већине националних држава неопходност супротстављања терористичким претњама укључују међу приоритетне задатке својих безбедносних политика. Бројни су разлози који квалификују истраживања и одговор на терористичке претње у сам центар теоријских и акционих деловања многих друштава. При томе је подједнако важно како се дефинише тероризам, као и какве облике поприма, јер начин на који себи представљамо тероризам одређује и начине контроле и припреме за супротстављање које се могу предложити.

Промишљеним стварањем и искоришћавањем страха од насиља терористи настоје да произведу политичке промене у погођеним друштвима, да поткопају поверење људи у политичко вођство, да психолошки делују на одређене религијске или етничке групе, нације или целу међународну заједницу. Одговори оваквим настојањима природна су реакција пре свега институционалних делова система безбедности, али и друштва у целини и његових припадника.

Концепт безбедносне културе

У заједничким настојањима да свет учине извеснијим, више предвидивим и сигурнијим местом за све људе, народе и државе, култура и безбедност граде сложене односе који понекад резултују и негативним консеквенцама. Намера овог рада је да се нагласе добробити и извесности, као позитивни исходи међусобног деловања развоја културе уопште и њене безбедносне димензије, а могу се препознати у концепту који је означен као безбедносна култура.

Пре терористичког напада од 11. септембра, идеја безбедносне културе опстајала је као прилично општи и апстрактни концепт. Безбедносно окружење многих држава у међувремену се драстично променило, а концепт безбедносне културе добио је и много јасније обресе. Данас, присуство и развијеност безбедносне културе значајно помаже да се осигура да безбедносни разлози буду узети у разматрање при доношењу стратешких одлука, без обзира да ли су те одлуке део државне политике или политике неког другог ентитета.

Сагледавање могућности најопштијег представљања концепта безбедносне културе подразумева узимање у обзир свих димензија и различитих ентитета на које се он може применити. Неки други савремени теоријски приступи безбедности који се баве појединцима и маргинализованим друштвеним групама, сазнања до којих долазе веома тешко користе и у анализи међународне

и глобалне безбедности. Када је у питању безбедносна култура, ствари стоје другачије, јер се овај концепт може сврстати у групу „теорија усмерених на решавање проблема“ и притом се веома лако може применити од појединачног до глобалног нивоа.

Шире посматрано, безбедносна култура је веома важна област друштвених односа и друштвених активности и ради даљег развоја друштва у целини неопходно је градити и развијати овај концепт. Он није довољно истражен и развијен у нашем друштву, па самим тим постоји потреба свестраног, дугорочнијег и студиознијег приступа. Чињеница је да је тај концепт релативно нов, али у доброј мери теоријски промишљен код истраживача и теоретичара западних развијених друштава. Према литератури која је доступна, уочено је да је присутан и да се развија нешто више од две деценије². Наиме, почетна замисао о безбедносној култури везује се за шири спектар организација, укључујући и оне које обухватају јавну безбедност, безбедност јавног транспорта као и нуклеарну индустрију. То су управо области и организације које су све чешће мете терористичких напада.³

Смисао овог концепта огледа се у томе да постави темеље безбедносне политике и да дефинише/развије инструменте/средства која ће омогућити развој и просперитет државе, а на појединачном нивоу сигурност и квалитет живота. То ће се постићи ако јасно и тачно на једном дубљем нивоу осветлимо природу саме културе и њене елементе који значајно обликују понашање одређених актера у безбедности. Наиме, свака култура образује специфичан оквир унутар којег се интерпретирају одабрани спољни знаци „реалности“. Тај оквир може се профилисати на основу веровања, вредности, идеја и симбола као што су језик, мит, ритуали, религија и други елементи који усмеравају или одређују људске поступке. Култура једног друштва састоји се делимично од одређеног низа поступака у решавању проблема чланова друштва. Неки од тих проблема својствени су члановима тог друштва, други су универзални, заједнички свим људским бићима. Постоје, природно, различити начини решавања тих проблема, али увек су условљени културним контекстом у којем се и обликују.

Безбедносна култура као концепт помаже да се схвати суштина бројних безбедносних проблема, тако да се може сагледати и анализирати у контексту превенције друштвених конфликта, системских одговора на ризике и нових безбедносних инфраструктура. То је концепт који се постепено развија и, као што је већ наглашено, прожима све нивое безбедносне политике, од питања безбедности на појединачном нивоу до питања безбедности државе (посебно односа мира и рата). Ако га применимо у супротстављању тероризму, важно је уочити следеће:

– Насупрот великој тежњи терориста да изазову неповерење грађана према политичком вођству и институцијама, присуство и развијеност без-

2 Појам „безбедносна култура“ први је пут поменут у Завршном извештају Међународне агенције за атомску енергију (IAEA 1986) о нуклеарној катастрофи у Чернобиљу. Након Чернобиља уследили су и остале катастрофе које су биле предмет детаљног јавног испитивања а које су разоткриле значајну улогу организационих и друштвених фактора. Термин безбедносна култура у неким од ових извештаја изложен је као објашњење како је комбинација управљачких, организационих и друштвених фактора допринела катастрофама (опширније у: (Khripunov, Holmes, 2004).

3 Главна претња од нуклеарног тероризма појављује се не толико од могућности да владе тајно деле своје нуклеарно знање и материјал колико од сценарија недржавних актера незаконитог стицања таквих материја из лоше заштићених објеката. Штури надзор граница и недостатак заједничких стандарда нуклеарне безбедности међу земљама повећавају ризик од нуклеарне крађе, посебно у Русији и Пакистану. Из тог разлога је и важно радити на развоју и примени безбедносне културе која ће нагласити одговорност међу појединцима који су укључени у управљање и заштиту нуклеарних постројења и материјала у свакој фази организационе хијерархије.

бедносне културе управо је гаранција да се поверење неће пољуљати/нарушити. То опет подразумева да грађани верују у способност и поузданост политичких вођа, али и изграђеност институција које прокламују демократске тековине тј. демократски начин владања. Поверење се заслужује ако се обећања испуњавају, ако се ради за добробит свих грађана и ако се негује доследност у речима и делима;

- Поред поверења према институцијама, важно је да постоји поверење и у интерперсоналним односима између грађана⁴ који су повезани заједничким интересима и потребама, имају изграђену свест о заједничким циљевима и граде такве међусобне односе који су засновани на узајамним правима и обавезама и њиховом поштовању;
- На настојање терориста да разбију ионако крхке односе различитих етничких, културних или религијских група које обитавају на једном простору, неопходно је кроз безбедносну културу развијати нове приступе управљања културном разноликошћу као што је, на пример, концепт интеркултурног дијалога⁵. Он се односи на отворену и достојанствену размену мишљења између појединаца, група различитог етничког, културног, верског и лингвистичког порекла и наслеђа уз заједничко разумевање и уважавање. Потребно је да се развија на свим нивоима у оквиру једног друштва, између више друштава или земаља са различитих географских простора – континената. Интеркултурни дијалог може бити значајан механизам за усклађивање идентитета, за нови почетак и нова искуства која ће дати нова обележја идентитета, али га неће одвојити од сопственог порекла;
- Сваки одговор на тероризам подразумева и нечију одговорност у правном, етичком или друштвеном контексту. У свом примарном значењу одговорност обухвата вероватноћу да ће неко одговарати за неку своју радњу и обухвата однос човека према друштву, али и према самом себи. Одговорност је појам који повезује концепт безбедносне културе са активностима и деловањем свих субјеката у оквиру безбедносних структура и шире заједнице који се суочавају с претњом и последицама тероризма;
- Коначно, безбедносна култура треба да омогући/помогне да се превазиђе страх који терористи кроз своје активности желе да изазову код грађана. Известан степен стрепње, nelaгодности и напетости повезан са идејом о смрти присутан је код свих људи. Постоје природни механизми помоћу којих се човек бори с тим страхом. Данас се све више говори о „култури страха“, концепту у оквиру којег се крију бројни парадокси. Један од њих је да нас страх увек нагони да радимо управо оно чега се и највише плашимо. Плашимо се да терористи не угрозе наш свакодневни живот, а онда препустимо држави да надзорним камерама и полицијским сатом потпуно контролише нашу свакодневицу и сачува нас од терориста. Страх се код

4 Већина људи у већини земаља света вежбају уздржаност и реципроцитет у међуљудским односима и на тај начин стварају услове за релативно стабилне, безбедне друштвене интеракције. Ако би свако радио на основу претње/противпретње и размишљања о најгорем, друштвени живот био би немогућ. То ипак не значи да не постоје претње или да је небезбедност једноставно последица погрешне социјализације. То нам уједно сугерише да нормалан друштвени живот, мирољубиво понашање, друштвено-политичка и економско-безбедносна ситуација почивају на нечему што није избегавање опасности и ризика. Она почива пре свега на спремности да се делује у поверењу и очекивању да ће већина временом узајамно веровати једни другима (опширније у: Clements, 1990).

5 Савет Европе је 2008. године на министарској седници усвојио *Белу књигу о интеркултурном дијалогу*, који је представљен као модел за управљање културном разноликошћу који је окренут будућности. Основна идеја вођа овог концепта је „живети заједно као једнаки у достојанству“. Vidi: <http://www.mos.gov.rs/sites/default/files/down/BKID>.

човека јавља најчешће због незнања (непознанице) или осећања неизвесности живота и идентитета. Безбедносна култура може да промени ову чињеницу, јер нас може опскрбити знањем и потребним вештинама које ће нам помоћи да савладамо страх, упознамо и разумемо његове димензије и порекло и не дозволимо да управља нашим животима.

У складу са оним што је речено, безбедносна култура може се сагледати као безбедносна активност и понашање које изражава спремност да се делује и понаша у складу са стеченим знањима и вештинама и прихваћеним вредносним ставовима. Огледа се у препознавању опасности (терористичке претње), реаговању у смислу избегавања претње, те у отклањању или упућивању на оне субјекте који ће професионално реаговати и сачувати угрожене вредности.

Према Љубомиру Стајићу, безбедносна култура може се дефинисати и као „скуп усвојених ставова, знања, вештина и правила из области безбедности, испоњених као понашање и процес, о потреби, начинима и средствима заштите личних, друштвених и међународних вредности од свих извора, облика и носилаца угрожавања, без обзира на место или време њиховог испољавања“ (Стајић, 2010). Управо из ове дефиниције уочавамо да као централне категорије концепта безбедносне културе можемо издвојити *знање* (као део духовне димензије овог концепта коју још чине *идеје, веровања, вредности*), које се односи на промишљање о безбедности⁶, и *понашање у безбедности* (као бихевиорална димензија). Обе категорије упућују нас на однос и приступ безбедности и безбедносним појавама који превасходно обухватају спремност и способност појединца или било ког другог актера у друштву да одговори на изазове и претње, како у материјалном тако и у духовном смислу.

Потрага за безбедношћу изазива самореципирајућу потребу за безбедношћу и тиме за знањем у циљу безбедности. И како Питер Бергес наводи, не можемо бити безбедни у нашем знању ако оно није тотално и глобално. Више знања као по правилу носи знање да постоји граница знања која заузврат производи више небезбедности. Што транспарентније подносимо наше животе у име безбедности, што се више суочавамо с контролама на границама, провером пртљага и металним детекторима, мање се безбедни осећамо и практично мање је безбедно цело друштво (Burgess, 2010). Пошто се знање стиче и понашање учи, могуће је претпоставити да се безбедносна култура може унапређивати, између осталог и посредством васпитања и образовања.

Могућности образовања у промоцији безбедносне културе

Допринос образовања развоју друштва у односу је управне пропорционалности с развојем безбедносне културе. Јачање једне од ових компонената доприноси јачању друге и обрнуто. Осведочена узајамна двосмерна веза развоја образовања и сваке друге врсте позитивног развоја у бројним друштвеним подручјима, иако није апсолутна и дословна, одавно се не доводи у питање. Ширењем образовања, значајног и самог по себи, омогућен је настанак готово свих

6 Литература о безбедносној култури препознаје да је најважније веровање које утиче на безбедност у друштву (или неком другом ентитету) веровање свих да је безбедност важна. Признавање важности безбедности од кључног је значаја за опстанак (појединца, групе, народа/нације, организације, друштва у целини и сл.). Квалитет безбедносне културе одредиће основа истине и рационалности у различитим веровањима које имају припадници/чланови друштва у поређењу с политиком коју брани власт у вези с безбедношћу.

особености модерних друштава. Неке од њих су општи пораст писмености, технолошки развој, побољшање социјалних и других услова живота, демократизација друштвених односа, могућности правичније вертикалне промоције не-привилегованих слојева, професионализација занимања и слично. Велике наде полагане у образовање кроз историју су се углавном показале као оправдане.

Када се у савременим условима говори у образовању, оно се посматра у контексту целоживотног, континуираног или перманентног образовања, јер у времену све убрзанијих промена константно учење постаје једина извесност и императив. Једна од последица ових околности јесте пораст значаја институционалних, али све више и неформалних облика образовања. Општи, просечни образовни ниво популације расте и омогућава њихово партиципирање у питањима од заједничког интереса, као што су, несумњиво, питања из подручја безбедности.

Бројне улоге које „/x/уман“ (Шушњић, 1997: 224) систем образовања има у друштву истичу га као делатност која би могла у великој мери допринети развоју безбедносне културе друштва и појединца. Делујући као нека врста „пречице“ између знања и веровања претходних и садашњих генерација, оно помаже да се из целокупног наслеђа преузму истински доприноси култури који унапређују људске слободе и безбедност. У том смислу би, поред садржаја који се изучавају, и процесна страна образовања требало да негује критичко мишљење, стимулише и нуди алтернативе, указује на замке манипулације и омогућава исказивање различитости. Све су то компоненте које амортизују конфликти у демократским друштвима и посредно унапређују безбедност.

Развијање и учвршћивање универзалних људских вредности на којима образовање може инсистирати, може да буде хомогенизујућа снага сваког друштва, као и заједништва међу људима уопште. Уважавање своје културе, упознавање других и дијалог међу њима препрека је искључивостима разних врста које су се неретко испољавале и у виду ратова, па и терористичких дела. Приближавање корпуса суштинских заједничких вредности помаже међусобном разумевању и превладавању негативних стереотипа и предрасуда међу још увек супротстављеним културама.

Образовање је обично верна слика друштва у коме се развија, па се на основу стања у друштву може закључивати какво је образовање, али се и обрнуто, на основу стања у образовању може судити у ком смеру се креће друштво у целини. Чини се да на путу глобалног споразумевања међу културама, пред образовањем, и не само њим, стоји још много задатака, пре него што у потпуности будемо могли да се одрекнемо тезе о сукобу цивилизација.

Образовањем се стичу знања о вредностима и обичајима које једно друштво настоји да промовише у свим подручјима, бирају садржаји којима ће се дати примућство, као и начини и средства која се могу користити да би се остварили циљеви. Оно има задатке ширег друштвеног значаја – да упуту људе и научи их људским правима, естетским, моралним, универзалним културним и хуманистичким вредностима, да их научи разумевању неопходности међународне сарадње и очувања светског мира и безбедности као услова егзистенције свих људи. У савременом друштву значај образовања све више се истиче, посебно због све веће комплексности свих форми живота и коришћења високих технологија.

Као предуслов напретка, образовање је саставни део најширих и најзначајнијих друштвених преокупација у свим земљама света. Оно представља значајан део „меке“ моћи националних држава, и као такво једно је од нај-

моћнијих средстава за културно, етичко, професионално формирање личности у условима научно-технолошке револуције, демократизације друштвеног живота и тржишне привреде.

Промене којима смо захваћени воде ка преиспитивању досадашњих политичких, државних, економских, образовних и културних идентитета. Сва дешавања крећу се у оквирима општег, планетарног преплитања идеја, догађаја, актера. Међузависност диктира развој економије, технологије, политике, медија и других чинилаца, и њен први плод јесте постепено потискивање националних суверенитета и разарање локалних идентитета пред инвазијом моћних транснационалних институција и процеса. Овај процес може да подразумева стварање нових културних блокова и синтеза, али и губитак, нестајање – у распону од декултурације до отвореног етноцида – бројних мањинских култура (Инђић, 2009: 126).

Сва савремена друштва у мањој или већој мери изложена су утицајима ових промена, посебно образовни и културни системи. Све чешће у локалном миљеу репродукују се социјалне установе, вредности и обрасци понашања глобалног друштва. Животни стилови, аспирације, доколица, потрошња, рад, информације и сл. носе дубоке трагове глобалне културне хомогенизације, оријентишу се и сагледавају мерилима и трендовима глобалне културе. Као одговор овим утицајима свако друштво и/или држава мора изградити своју концепцију усвајања тековина „светског друштва“ (*world society*), односно интеграције у глобализоване социјалне и друге институције и бити свесно модела понашања, интелектуалних и материјалних ресурса који прате глобалне културне токове. Наравно, ова локална верзија глобалне културе сучељава се с локалним културним идентитетом, националним културама чије преобликовање може имати тешке, патолошке последице, и угрозити саму идеју културног диверзитета или плуралитета култура.

У дефинисању улоге образовања у даљем развоју безбедносне културе друштва и појединаца у односу на могуће терористичке претње неопходно је полазити од потреба које се односе на разумевање узрока ове контроверзне појаве, начина њеног испољавања и начина супротстављања. Поред тога, важно је указати и на чињеницу да подједнако треба дати значај свим нивоима образовања како би се омогућило да се шири друштвени слојеви оспособе и прихвате основне поставке концепта безбедносне културе.⁷ Истовремено, кроз посебне форме образовног процеса могу се јачати способности лидера државних институција, као и професионалних безбедносних структура да успешније анализирају стратешко окружење и динамику промена у њему, као и да препознају и реагују на претње.

Револуција у знању и опадање аутономије, ауторитета и контроле коју имају државе одражавају се кроз повећано интересовање приватног сектора и других недржавних актера за мере против тероризма и питања безбедности. Пошто се смањује способност државе да се носи са свим облицима друштве-

⁷ Било је већ покушаја да се предмет *Безбедносна култура* уведе у образовне програме средњих школа и факултета у Републици Србији и у БиХ. Као резултат одређених пројеката и програма објављене су и прве публикације из ове области у Републици Србији. Види: Стајић, Мијалковић, Станаревић, 2005; Стајић, Мијалковић, Станаревић, 2006. Такође, постоји дугогодишње искуство других земаља које су у своје образовне програме увеле садржаје који промовишу концепт безбедносне културе. Тако у Руској Федерацији постоје курсеви *Културе безбедног живљења* који се на основу одлуке Министарства образовања и Државне комисије за цивилну одбрану, ванредне ситуације и уклањање последица природних катастрофа у континуитету изводе од 1991. године у појединим разредима, а од 1994. године у свим разредима, од 1. до 11. Примера је још много.

них проблема, све је већа присутност уговорних или партнерских односа с приватним сектором и цивилним друштвом у развоју. Ти нови актери у широко дефинисаном сектору безбедности такође стичу знања која су обично резервисана за политичку елиту и даље их проширују. Они не морају само развити знања и стручност које могу помоћи владама у питањима безбедности већ и развити процедуре и структуре које су примереније демократској владавини него затвореном свету приватног профита и конкуренције.⁸

Један од конкретних задатака формалних и неформалних образовних институција могао би да буде усмерен и ка спољашњој друштвеној средини, много ширем контексту који се тиче неких недовољно развијених аспеката образовања, као што су, на пример, образовање за критичко коришћење масовних медија било које врсте или информатичких технологија. Позната преимућства ових релативно нових извора сазнања скопчана су и с бројним ограничењима. Огромном утицају који имају медији или интернет, као средства својеврсног неформалног или информалног образовања, на формирање јавног дискурса о одређеним питањима, неопходно је придружити усклађену способност људи да разумеју начине њиховог функционисања. Неспорне предности ових све демократичнијих начина образовања често су праћене губитком темељитости, прецизности и поузданости, својствима која су неопходна у стицању знања.

Формалне образовне институције могле би више учествовати у селектовању и истицању бројних још неискориштених предности које пружају нови извори сазнања, али и указивати на аспекте у којима они моги чак и да буду штетни. Изложеност актуалним, „популарним“ и контроверзним темама, попут тероризма, притом је свакодневна, а карактер и проверљивост података који су у оптицају дискутабилни. Комплексност света тешко је сводива на поједностављене слике медијске продукције, али зналачки употребљени нови медији истовремено омогућавају готово тренутни приступ неисцрпним изворима сазнања. Научити младе генерације, и остале, критичком коришћењу поменутих извора оспособило би их за успешнији саморазвој и самообразовање, све чешћи пут којим се стичу знања. У подручју безбедности та потреба можда је израженија него другде, јер је разлика између знања и манипулације нејаснија, а потреба за доношење одлуке у складу са сопственим циљевима израженија.

Закључак

Бројни су изазови који се налазе пред могућношћу успешног супротстављања тероризму у садашњем светском окружењу. Све је већи број актера на локалном, регионалном, националном и међународном нивоу, као и способност група за деловање са широком лезом варијација и могућности. Такође је све већи изазов одржати равнотежу између претеране реакције и изазивања страха и недостатка акције и занемаривања претњи и опасности. Главни изазов с којом се суочавају различити актери у борби против тероризма

⁸ Исто се може рећи и за разне интересне групе које се баве одређеним питањима безбедности, од група за подршку жртвама/преживелима до група за заштиту људских права и заштиту животне средине. Многе од тих група имају специјалистичка знања која могу користити владама при дефинисању политике. Јавне консултације постале су нова мантра у јавној администрацији, а у исто време власти се обраћају цивилном друштву за помоћ у решавању јавних проблема (опширније у: Taylor, Horgan, 2003).

јесте комплексност света у којем се налазимо на почетку трећег миленијума. Избегавање поједностављења, која је било тако лако ширити у знатно једноставнијем биполарном свету, и суочавање с комплексношћу данашњице може као крајњи продукт пружити налажење рационалног и примереног модела понашања. То такође није једноставно, али концепт безбедносне културе као једна од најбитнијих категорија савременог концепта безбедности може много помоћи.

Безбедносна култура се, дакле, налази пред изазовом да превазиђе противречности које прате развој савремених међународних односа, али и развој друштва и државе унутар својих граница, у околностима нових безбедносних изазова, ризика и претњи. И општекултурни и безбедносни концепт довољно су важни за развој појединца, групе, државе или друштва да увек изнова заслужују нове интерпретације. У том смислу потребно је створити основ за трансфер културног обрасца као друштвеног ресурса развоја преко гранања образовања у правцу безбедносне културе, организационе, као и професионалне културе рада и стваралаштва. На тај начин гради се и идентитет младе генерације као аутентичан темељ за правилно обликовање и усмеравање људских ресурса једне земље. На том путу обликовања и усмеравања сви ресурси морају бити приправни и за ефикасно супротстављање тероризму.

Литература

1. Burgess, P. J. (2010). *What is security culture? The new ethos of risk*. Oslo: International Peace Research Institute.
2. Clements, K. (1990). *Toward a Sociology of Security*, Working Paper 90–4. New Zealand: Department of Sociology University of Canterbury.
3. Инђић, Т. (2009). *Технологија и културни идентитет*. Београд: Службени гласник.
4. Khripunov, K., Holmes, J. (Eds.) (2004). *Nuclear security culture: The Case of Russia*. Georgia: Center for International Trade and Security University of Georgia.
5. Maslow, A. (1982). *Motivacija i ličnost*. Београд: Nolit.
6. Милашиновић, Р. (2005). Безбедносна култура као фактор превенције друштвених конфликта. *Зборник радова Факултета цивилне одбране Универзитета у Београду*. Београд: Факултет цивилне одбране Универзитета у Београду.
7. Симић, Д. (2002). *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*. Београд: Факултет политичких наука и Службени лист.
8. Стајић, Љ. (2011). *Основи система безбедности*. Нови Сад: Правни факултет.
9. Стајић, Љ., Мијалковић, С., Станаревић, С. (2005). *Безбедносна култура*. Београд: „Драганић“.
10. Стајић, Љ., Мијалковић, С., Станаревић, С. (2006). *Безбедносна култура младих*. Београд: „Драганић“.
11. Tulio, F. (2006). *Human security*, „The Hidden Psychosocial Roots of Terrorism and Nuclear Threat“ World congress IPPNW (International Physicians for the Prevention of Nuclear War). Helsinki.
12. Taylor, M., Horgan, J., (ur.) (2003). *Terorizam u budućnosti*. Zagreb: Golden marketing.
13. Шушњић, Ћ. (1997). *Дијалог и толеранција, искуство разлике*. Београд: Чигоја штампа.

14. Wilkinson, P. (2002). *Terorizam protiv demokratije – odgovor liberalne države*. Zagreb: Golden marketing.
15. http://www-pub.iaea.org/MTCD/.../pub1347_web.p..
16. <http://www.mos.gov.rs/sites/default/files/down/BKID>.

CONCEPT DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF SECURITY CULTURE IN COUNTERING TERRORISM

Summary

In this paper we will try to introduce security culture as a possible factor relevant to security policy within a country and internationally, which can significantly affect not only maintaining but also improving security. Security culture can therefore be a framework or pattern of security policy in countering terrorism, a constantly increasing threat to modern society, which could be equally meaningful for theorists as well as useful for practitioners in the field of security.

We will point out to some very important factors and actors in society, such as educational institutions, which can contribute in bringing this concept to life, developing and implementing it. Different types of systematic education of wider social classes, especially the young, oriented towards the acquisition of knowledge, beliefs and skills from the corpus of fundamental security culture settings, may affect the acceptance, development and application of this concept in order to successfully endure challenges and threats of terrorism and the phenomena that accompany it.

ПОВЕЗАНОСТ МОРФОЛОШКИХ КАРАКТЕРИСТИКА И ТАЧНОСТ УПОТРЕБЕ ПИШТОЉА КОД ЖЕНА ПОЛИЦАЈАЦА У СРБИЈИ

Горан Вучковић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Данијела Спасић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Трајан Антић

Министарство унутрашњих послова, Београд

Апстракт: У раду је приказано истраживање усмерено на испитивање повезаности морфолошких карактеристика (телесна тежина, телесна висина и ВМІ) и тачности употребе службеног пиштоља ЦЗ 99 калибра 9 милиметара код жена полицајаца. На узорку од 230 испитаника женског пола, студената Криминалистичко-полицијске академије упућене на обуку у теренским условима, старости од 19 до 22 године, примењени су различити тренажни програми гађања, с нагласком на тачност употребе службеног пиштоља. Резултати указују да постоји генерална статистички значајна разлика у тачности гађања између група ($F=13.778$, $p=0.000$). Резултати мултипле регресионе анализе између тачности гађања и морфолошких варијабли указују на непостојање статистичке значајности између посматраних предикторских варијабли (морфолошке карактеристике) у односу на критеријумску, тј. тачност гађања ($F=1.082$ на нивоу $p=0.357$), а и појединачно посматрано, ниједна варијабла статистички значајно не утиче на тачност гађања (телесна маса, телесна висина, ВМІ; p вредност на нивоу од 0.791; 0.679; 0.755, респективно).

Кључне речи: гађање, пиштољ, жене полицајци, тренажни програм.

Увод

Морфолошке карактеристике представљају најочигледнији простор у оквиру биопсихо-социолошког статуса хумане популације. Морфологију дефинише скуп карактеристика као што су конституција, телесни састав, грана или склоп као организована и релативно константна целокупност особина у међусобном односу. Тај скуп обично се формира од ендогених чинилаца (унутрашњи) и у мањој мери од егзогених (спољашњи, средина).

На основу бројних истраживања формиран је модел латентне структуре морфолошких димензија који садржи четири димензије апроксимативно интерепретиране као: фактор лонгитудиналне димензионалности скелета, одговоран за раст костију у дужину (телесна висина, седећа висина трупа, дужина ноге, дужина стопала,...); фактор трансверзалне димензионалности скелета, одговоран за раст костију у ширину (ширина рамена, ширина кукова, дијаметар колена, дијаметар лакта,...); фактор циркуларне димензионалности тела – волумен и маса тела, одговоран за укупну масу и обиме тела (телесна маса, обим врата, обим грудног коша, обим подлактице,...); и фактор поткожног

масног ткива, одговоран за укупну количину масти у организму (дебљина кожног набора на надлактици, на подлактици, на леђима, на трбуху,...).

Селекциони критеријуми за заснивање радног односа у Министарству унутрашњих послова Србије (МУП) представљају морфолошке карактеристике из димензија димензионалности (телесна висина), циркуларне димензионалности (телесна тежина), као и изведена мера о процени телесног састава (индекс телесне масе) који представља однос телесне тежине и квадрата телесне висине. Заснивање радног односа у МУП-у или пријем у неки од школских система у саставу МУП-а (ЦОПО, КПА) подразумева, између осталог, одређени однос телесне висине, телесне тежине, односно индекса телесне масе (ВМІ – Body mass index). За особе женског пола најмања дозвољена телесна висина је 163 cm и израчунава се ВМІ за упис у Центар основне полицијске обуке. За упис на Криминалистичко-полицијску академију најмања дозвољена телесна висина за особе женског пола је 160 центиметара, уз телесну тежину која је у распону од –12 до + 3 килограма у односу на телесну висину (Селекција кандидата ЦОПО, Информатор за школску 2009/2010. годину).

У функцији оспособљавања припадника полиције за извршавање безбедносних задатака и употребу средстава принуде, организована је, између осталог, ватрена обука, која има за циљ стални развој и одржавање вештине манипулисања, коришћења и тачног гађања из ватреног оружја (Програм стручног усавршавања припадника Министарства унутрашњих послова, 2007).

Постојећи програми оспособљавања припадника полиције, а са аспекта ватрене обуке, реализују се кроз рад на „суво“ и кроз практична гађања, при чему је предвиђено да се у основном програму омогући 300 метака по полазнику (Програм стручног усавршавања припадника Министарства унутрашњих послова, 2007). Основни програм карактерише манипулација оружјем на ватреној линији, с метком и без метка у цеви (Вучковић & Допсај, 2006), време за реализацију гађања налази се у практичним оквирима, а удаљеност од мете креће се од 3 до 15 метара. Из овога се може закључити да је овакав начин реализације програма гађања прилагођен за потребе полицајца, јер омогућава адекватну реакцију у ситуацијама, из праксе, када дође до коришћења ватреног оружја (Вучковић & Допсај, 2007).

Увођење оваквог начина обуке омогућило је оспособљавање припадника полиције за употребу пиштоља приближно реалним ситуацијама и у знатној мери утицало на ефикасност употребе ватреног оружја (Вучковић и сар. 2005).

Да би се смањили трошкови основног програма гађања, врше се модификовања основног програма гађања и самих тренажних процеса како би се омогућила рационализација трошкова обуке, и то, пре свега, кроз смањење броја метака за реализацију гађања. Због овога су у пракси тестирани и различити програми обуке гађања службеним пиштољем, а у циљу проналажења адекватне замене за основни програм.

Овај рад има за циљ да утврди повезаност морфолошких карактеристика полицајки и тачности употребе службеног пиштоља код различитих програма тренажних гађања, односно у којој мери одређене морфолошке карактеристике статистички значајно утичу на тачност гађања из службеног пиштоља ЦЗ 99.

Узорак испитаница

Испитанице које су биле укључене у експеримент ($N = 230$) могу се дефинисати као популација студенткиња Криминалистичко-полицијске академије из Београда (КПА) упућене на обуку у теренским условима, а без претходног знања у руковању ватреним оружјем. Оне су подељене методом случајног узорка на 7 група, где је свека група реализовала по један различит тренажни програм гађања. У првој групи (основни програм) било је 26 испитаница, у другој групи (I модификовани програм гађања) било је 29 испитаница, у трећој групи (II модификовани програм гађања) било је 29 испитаница, у четвртој групи (III модификовани програм гађања) биле су 34 испитанице, у петој групи (IV модификовани програм гађања) било је 54 испитанице, у шестој групи (V модификовани програм гађања) било је 29 испитаница и у седмој групи (VI модификовани програм гађања) било је 29 испитаница.

Старост популације кретала се у распону од 19 до 22 године. Основни морфолошки показатељи узорка били су: $VT \pm SD = 1.696 \pm 0.0048$ метара; $MT \pm SD = 61.34 \pm 7.00$ килограма; $BMI \pm SD = 21.30 \pm 2.13$ килограма по метру телесне висине на квадрат (kg/m^2).

Узорак варијабли

Предикторске варијабле и поступак мерења

Мерења су реализована у преподневним сатима, између 10 и 14 сати, испитаници су на мерења долазили у групама, у спортској опреми, или радно-маскирној униформи с припадајућом опремом. Тестирања су реализована у спортској сали и отвореном терену КПА.

Маса тела

Телесна маса мерила се дигиталном вагом постављеном на хоризонталну подлогу, испитаник је бос и у гаћицама, девојке у грудњаку и гаћицама. Испитаник стане на средину ваге, умири се и сачека да мерилац саопшти вредност. Резултати се саопштавају с тачношћу од 0,1 килограма.

Висина тела

Висина тела мерила се антропометром. Испитаник стоји на чврстој подлози исправљених леђа, у спетном ставу, а положај главе је такав да је „франкфуртска равна“ хоризонтална. Мери се растојање од подлоге до темена, а резултат се чита с тачношћу од 0,001 метар.

Индекс телесне масе (BMI)

Израчунаван је према формули $\frac{VT}{\sqrt[3]{MT^2}}$, где је VT висина тела, а MT маса тела.

Критеријумске варијабле

Након сваког завршеног програма обуке обављено је тест гађање (TAGAT), стандардизовани тест за проверу основне оспособљености за руковање ватреним оружјем. За тест гађање користила се стандардизована појасна мета, и то само вредности 10. Тест гађање састојало се од једне серије која је садржала 6 вежби. За реализацију тест гађања предвиђено је 60 метака, а при извођењу

вежби, у једном случају гађање се изводило у клечећем, а у пет случајева у стојећем ставу (Табела 1).

1. Варијабла: Тачност гађања на тесту након Основног програма гађања ($TAGA_{OPG}$);
2. Варијабла: Тачност гађања на тесту након Првог модификованог тренажног програма ($TAGAI_{MPG}$);
3. Варијабла: Тачност гађања на тесту након Другог модификованог тренажног програма ($TAGAII_{MPG}$);
4. Варијабла: Тачност гађања на тесту након Трећег модификованог тренажног програма ($TAGAIIII_{MPG}$);
5. Варијабла: Тачност гађања на тесту након Четвртог модификованог тренажног програма ($TAGAIIV_{MPG}$);
6. Варијабла: Тачност гађања на тесту након Петог модификованог тренажног програма ($TAGAV_{MPG}$);
7. Варијабла: Тачност гађања на тесту након Шестог модификованог тренажног програма ($TAGAVI_{MPG}$);

Тренажни програми гађања

Основни програм обуке ($TAGA_{OPG}$) садржао је 5 серија гађања, од чега су прва четири у вези са употребом ватреног оружја у оптималним дневним условима, а пети програм утиче на оспособљавање за употребу ватреног оружја у условима смањене видљивости и ноћу. Серије гађања реализоване су кроз 28 вежби са укупно 300 испаљених метака. Као мета, за прву серију користио се „бели папир“, за другу серију мета је била кружна са обележеном вредношћу од шест до десет, за трећу и четврту серију мета је била појасна (само вредности 10), а за серију која се спроводила у условима смањене видљивости и мрака користила се цела силуэта појасне мете. Од 28 вежби, у 23 вежбе заузимао се стојећи и/или стојећи-припремни став, а у 5 вежби став је био клечећи. Код 10 вежби нема временског ограничења за реализацију гађања, док је код 18 вежби ограничено време за гађање. У 18 вежби присутна је манипулација службеним пиштољем (замена оквира, спуштање ударача, потезање оружја с метком у цеви...), а у 10 вежби гађање је реализовано без манипулације, односно из стојећег-припремног става. За реализацију основног програма потребно је пет дана (Табела 1).

Први модификовани тренажни програм ($TAGAI_{MPG}$) обуке састојао се од 3 серије гађања (Табела 1). У овом случају прве две серије односе се на употребу ватреног оружја у оптималним дневним условима, трећа серија оспособљавала је за употребу ватреног оружја у условима смањене видљивости и мрака. Овај програм реализован је кроз 15 вежби, уз гађање са укупно 150 метака. Клечећи став реализован је у четири вежбе, а стојећи у једанаест вежби. Осам вежби је без временског ограничења, а седам вежби с временским ограничењем. Када се посматра манипулација оружјем, може се закључити да је у седам случајева постојала манипулација пиштољем, а у осам случајева манипулације није било. Као мета, за прву серију користио се „бели папир“, за другу серију појасна мета (само вредности 10), а за серију која се реализовала у условима смањене видљивости и мрака користила се цела силуэта појасне мете. За реализацију овог програма било је потребно три дана.

Програм	Број серија	Број вежби	Број метака	Потребно дана	Став		Време		Вежба	
					Клечећи	Стојећи	Вежбе с временским ограничењем	Вежбе без временског ограничења	Број вежби с манипулацијом	Број вежби без манипулације
Основни	5	28	300	5	5	23	18	10	18	10
Први модификовани	3	15	150	3	4	11	8	7	7	8
Други модификовани	2	12	90	2	2	10	3	9	4	8
Трећи модификовани	2	8	80	2	1	7	7	1	5	3
Четврти модификовани	2	9	90	2	1	8	6	3	6	3
Пети ¹ модификовани	4	22	205	4	0	22	1	21	1	21
Шести ¹ модификовани	6	34	325	6	2	32	11	23	11	23
Тест гађање	1	6	60	1	1	5	5	1	3	3

Табела 1. – Карактеристике тренажних програма

Други модификовани тренажни програм (TAGAII_{MPG}) у себи је објединио методолошке сегменте Основног тренажног програма (Табела 1), с том разликом што је почетак обуке представљао коришћење пиштоља по ранијим програмима уводећи испитанике у ефикасно коришћење ватреног оружја (Вучковић, 2002), и то тако што су испитанице са дистанци од 5, 7, 10 и 15 метара гађале у кружну мету уз неограничено време за реализацију опалења. Овај модификовани тренажни програм имао је 12 вежби, при чему се гађало с 90 метака. У две вежбе заузиман је клечећи став, а у 10 стојећи став, три вежбе су с временским ограничењем, а девет је без временског ограничења. Када се посматра манипулација пиштољем, може се закључити да су четири вежбе без манипулације, а код осам вежби присутна је манипулација пиштољем. Као мета, за прву серију користила се кружна мета с вредностима од један до десет. У другој серији мета се мењала па је у прве две вежбе мета била „бели папир“, у четвртој, петој и шестој вежби мета је кружна са обележеном „шестицом“, а у седмој и осмој вежби мета је појасна (само вредности 10). Овај програм реализован је у два дана.

Трећи модификовани тренажни програм (TAGAIII_{MPG}) састојао се само од модификације тест гађања и гађања у условима смањене видљивости и мрака (Табела 1). Овај програм чиниле су две серије гађања, које су спроведене у два дана. У овом програму реализовано је оспособљавање кроз 8 вежби, при чему се гађало са 80 метака. Само једна вежба изведена је у клечећем ставу, а у осталих седам заузиман је стојећи став. Седам вежби је с временским ограничењем, док је само једна вежба без временског ограничења. Код пет вежби била је присутна манипулација пиштољем, а у три вежбе није била присут-

на манипулација. Као мета, за прву серију користила се појасна мета (само вредности 10), а за серију која се изводила у условима смањене видљивости и мрака користила се цела силуета појасне мете.

Четврти модификовани тренажни програм ($TAGAIV_{MPG}$) састојао се од две серије гађања, које су реализоване у два дана (Табела 1). У овом програму реализовано је оспособљавање кроз 9 вежби, при чему се гађало са укупно 90 метака. Клечећи став заузима је у једној, а стојећи у осам вежби. Шест вежби је с временским ограничењем, док су три без временског ограничења. Када се посматра манипулација, уочава се да је шест вежби с манипулацијом, а три вежбе без манипулације пиштољем. Као мета, за прву серију коришћена је кружна мета са обележеном „шестицом“, а у другој појасна мета (само вредности 10).

Пети модификовани тренажни програм ($TAGAV_{MPG}$) реализован је по програму за основну обуку припадника Специјалне антитерористичке јединице (САЈ). Основна карактеристика овог програма било је увођење припремног гађања из ваздушног пиштоља, и то кроз две вежбе са укупно 20 дијабола (Табела 1). Цео програм састојао се из четири серије које су реализоване кроз 22 вежбе, при чему су полазници имали на располагању 20 дијабола и 205 метака. Стојећи став је доминантан па је у све 22 вежбе реализован овај став. Само једна вежба је с временским ограничењем, а 21 вежба је без временског ограничења. Када се посматра манипулација оружјем, уочава се да је само једна вежба с манипулацијом, а да чак код 21 вежбе нема манипулације оружјем. За реализацију овог програма било је потребно четири дана. Као мете, за прву серију коришћена је мета за ваздушну пушку, у другој серији „бели папир“, а у преосталим серијама коришћена је појасна мета (само вредност 10).

Шести модификовани тренажни програм ($TAGAVI_{MPG}$) представљао је наставак обуке по Петом програму која је спроведена у САЈ-у, и то тако што је повећан број серија на шест, број вежби на 34, а број метака је са 205 повећан на 325 метака (Табела 1). Код овог програма у две вежбе заузима је клечећи став, а у 32 случаја стојећи став. Код 11 вежби присутно је временско ограничење у реализацији вежби, а у 23 вежбе није било временског ограничења. Манипулација пиштољем присутна је у 11 вежби, а у 23 вежбе није било манипулације пиштољем. И у овом програму за прву серију коришћене су мете за ваздушну пушку, а у свим осталим серијама коришћена је појасна мета, само вредност 10. За реализацију овог програма било је потребно шест дана.

Провера оспособљености за коришћење пиштоља, а након завршене обуке кроз неки од датих програма реализовано је тест гађање ($TAGA_{O-VI}$); оно се састојало од једне серије гађања, са 60 метака, која је садржала 6 вежби (Табела 1). Код тест гађања у једној вежби заузет је клечећи став, а код пет вежби заузима је стојећи став. У 5 вежби присутно је временско ограничење за реализацију гађања, док је само једна вежба без временског ограничења. Манипулација пиштољем присутна је у 3 вежбе, док је исти број вежби без манипулације. За тест гађање користила се појасна мета, само вредност 10.

Статистичка обрада података

Од статистичких метода примењене су: методе дескриптивне статистичке обраде података, анализа варијансе (ANOVA), мултиваријантна анализа варијансе (MANOVA) и студентов т тест.

Резултати

Резултати дескриптивних вредности за критеријску варијаблу тачност гађања (TAGA) приказани су у Табели 2. На основу добијених резултата може се закључити да је најслабији просечан резултат остварен у Првом модификованом програму (26.90 ± 8.22), а најбољи резултат постигнут је у Другом модификованом програму (44.21 ± 10.49). Коефицијент варијације (sV%) указује да је група изразито хомогена код Основног и Трећег модификованог програма (19.52; 19.83, респективно), односно хомогена код Првог, Другог, Четвртог, Петог и Шестог модификованог програма (30.57; 23.73; 22.66; 39.19; 29.82, респективно) (Перић, 1996). Најслабија хомогеност испољена је код Петог модификованог програма (39.19), а највећа је код Основног програма (19.52). Дескриптивни подаци за критеријску варијаблу, тачност гађања, указују да су најбољи резултат оствариле испитанице које су реализовале Други модификовани програм, остваривши просечан резултат од 44.21 ± 10.49 погодака. Испитанице које су реализовале Трећи модификовани програм оствариле су просечан резултат од 43.65 ± 8.65 погодака; испитанице које су реализовале Основни програм имале су 39.88 ± 7.78 погодака; у Шестом модификованом програму испитанице су оствариле 38.66 ± 11.53 поготка, а у Четвртом 36.67 ± 8.31 погодак. Испитанице које су реализовале обуку по Петом модификованом програму оствариле су резултат од 30.38 ± 11.91 , а најлошији резултати постигле су испитанице које су реализовале Први модификовани програм са само 26.90 ± 8.22 поготка.

Резултати тачности гађања обрађене су једнофакторском ANOVOM (Табела 3) и на основу добијених резултата може се закључити да не постоји генерална статистичка разлика (Sig. = 0.152) између варијанси група (Test of Homogeneity of Variances), што потврђује да сви добијени резултати тачности припадају истом простору мерења. На овакав начин потврђена је валидност резултата за даљу обраду, иако је експеримент реализован у неколико година и на увек идентичан начин, селектованим испитаницама са аспекта психофизичких способности. Када се посматрају резултати ANOVA-е (ANOVA) уочава се да постоји генерална статистички значајна разлика у тачности гађања између група ($F = 13.778$, $p = 0.000$). Из наведеног се може закључити да су реализовани модификовани тренажни програми на статистички значајан начин утицали на тачност употребе пиштоља код третираних испитаница.

Да би се утврдило постојање разлика између група, а у односу на тачност гађања, резултати су обрађени тестом пост хок (лат. *post hoc*) – Шефеов (Schefov) критеријум (Табела 4). Добијени резултати указују да се статистички значајно разликује прва група (испитанице које су реализовале Основни програм) од друге и шесте (испитанице који су реализовале Први и Пети модификовани програм). Друга група се статистички значајно разликовала од свих група, изузев шесте (испитанице које су реализовале Пети модификовани програм). Трећа група се статистички значајно разликовала од друге и шесте групе. Четврта се статистички значајно разликовала само од друге и шесте групе, а пета група се статистички значајно разликовала само од друге групе. Шеста се статистички значајно разликовала од прве, треће и четврте групе, а седма се статистички значајно разликује од друге групе.

На основу добијених резултата дескриптивне статистике (Табела 5) може се закључити да су испитанице које су реализовале Шести модификовани

програм имале просечно највећу телесну тежину (63.48 ± 6.91), а просечно најмању телесну масу испитанице које су реализовале Четврти модификовани програм (59.01 ± 6.86). Испитанице које су реализовале најефикаснији, Други модификовани програм, имале су просечну телесну тежину од 61.45 ± 8.59 килограма. Када се посматра просечна вредност телесне висине испитаница, може се закључити да су најмању просечну висину имале испитанице које су реализовале Четврти модификовани програм (166.70 ± 4.62), а највећу просечну вредност телесне висине имале су испитанице које су реализовале Пети модификовани програм (171.30 ± 4.77). Испитанице које су реализовале најефикаснији, Други модификовани програм, имале су просечну телесну висину од 170.49 ± 4.51 центиметар. Најмању просечну вредност ВМИ имале су испитанице које су реализовале Основни програм обуке (20.87 ± 1.86), највећу просечну вредност испитанице које су реализовале Шести модификовани програм (21.64 ± 2.33), а испитанице које су реализовале Други, најефикаснији програм обуке, имале су просечну вредност ВМИ $21.11 \pm 1.37 \text{ kg/cm}^2$.

Descriptives

TACNOS_Z

	N	Mean	cV%	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
						Lower Bound	Upper Bound		
TAGA _{OPG}	26	39.88	19.52	7.78	1.5265	36.7407	43.0285	23.00	52.00
TAGA _{IMPG}	29	26.90	30.57	8.22	1.5267	23.7692	30.0239	15.00	44.00
TAGA _{II_MPG}	29	44.21	23.73	10.49	1.9478	40.2169	48.1968	10.00	58.00
TAGA _{III_MPG}	34	43.65	19.83	8.65	1.4843	40.6273	46.6668	23.00	57.00
TAGA _{IV_MPG}	54	36.67	22.66	8.31	1.1309	34.3985	38.9349	18.00	49.00
TAGA _{V_MPG}	29	30.38	39.19	11.91	2.2108	25.8507	34.9080	11.00	55.00
TAGA _{VI_MPG}	29	38.66	29.82	11.53	2.1406	34.2705	43.0399	13.00	58.00
Total	230	37.24	29.62	11.03	.7270	35.8067	38.6716	10.00	58.00

Табела 2. – *Дескриптивна статистика варијабли тачност гађања*

Test of Homogeneity of Variances

TACNOS_Z

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
1.587	6	223	.152

ANOVA

TACNOS_Z

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	7528.602	6	1254.767	13.778	.000
Within Groups	20309.246	223	91.073		
Total	27837.848	229			

Табела 3. – *ONE WAY ANOVA – статистика једнофакторске ANOVA резултата тачности гађања у односу на групе*

Да би се утврдио утицај морфолошких варијабли код девојака на тачност гађања, резултати су подвргнути мултиплој регресионој анализи (Табела 6). На основу добијених резултата може се закључити да морфолошке варијабле не утичу у статистички значајној мери на тачност гађања ($F = 1.082$, $r = 0.357$), а и појединачно ниједна варијабла статистички значајно не утиче на тачност гађања (телесна маса, телесна висина, ВМІ; p вредност на нивоу од 0.791; 0.679; 0.755, респективно).

Дискусија

Упркос интензивном техничко-технолошком развоју, савремени начини употребе техничких средстава нису успели да замене и елиминирају људски фактор у решавању и извршавању најсложенијих професионалних послова и задатака који су карактеристични за домен рада полиције (Roberg, 2004; Heim & Schmidtbleicher, 2006). Како је још увек људски фактор генерално доминантан у професији, аналогно је и да је и адекватан ниво моторичких способности веома важан предуслов, како за ефикасну едукацију и тренинг полицајаца са аспекта усвајања нових моторичких знања (информација) и њиховог професионално-радног усавршавања, тако и за њихову ефикасну имплементацију у оквиру професионалних ситуација и задатака (Decker & Huckabee, 2002).

У припреми студенкиња за извршавање послова и задатака који су непосредно из домена МУП-а, осим усвајања специфичних техничких и тактичких знања, значајна пажња поклања се физичком оспособљавању, а посебани едукациони и тренажни програми посвећени су обуци у руковању пиштољем (Дујковић и сар., 2005; Вучковић и сар., 2005; Вучковић, & Допсај, 2007).

Колико је проблематика едукације, односно основне обуке за коришћење пиштоља наглашена, као и аналитички аспект свих видова професионалног оспособљавања и одржавања нивоа достигнуте реализационе способности, указује и податак да се у свим развијенијим замљама света интензивно врше истраживања, праћења и научностручна валоризација и контрола ефеката тренажних процеса, као и контрола и дијагностичка процедура свих каузалитета у систему рада полиције (Decker & Huckabee, 2002; White, 2002; Burke & Mikkelsen, 2004; Morison, 2005; Heim & Schmidtbleicher, 2006).

С друге стране, у Србији је већ реализована серија истраживања о утицају различитих моторичких способности на ефикасност употребе службеног оружја у неспецифичним (прецизна гађања) и специфичним условима (теренска гађања) (Вучковић и сар., 2002; Вучковић & Допсај, 2006; Вучковић & Радовановић, 2006; Вучковић & Допсај, 2007), као и о утицају различитих програма обуке на тачност и прецизност гађања (Вучковић, 2002; Вучковић и сар., 2005; Дујковић и сар., 2005; Вучковић ет ал., 2008), док се у два случаја истраживања баве рационализацијом обуке (Стрелић, 1997; 2000) ситуационог гађања стрељачким оружјем, код студената Војне академије.

Када се посматра структура резултата, односно када се дефинишу разлике унутар популације девојака, а у функцији примењених програма обуке, утврђено је да нема статистички значајне разлике између резултата гађања код испитаница које су реализовале Основни програм, Други, Трећи, Четврти и Шести модификовани програм (Табела 4).

Испитанице које су реализовале поменуте програме су на финалном

тест гађању достигле ниво тачности од: 39.88 ± 7.78 , 26.90 ± 8.22 , 44.21 ± 10.49 , 43.65 ± 8.65 , 36.67 ± 8.31 , 30.38 ± 11.91 и 38.66 ± 11.53 поготка, респективно (Табела 2). На основу добијених резултата, може се закључити да су испитанице које су реализовале Други модификовани програм оствариле апсолутно најбоље просечан резултат, и то на нивоу тачности од 44.21 ± 10.49 погодака.

Иако не постоји статистички значајна разлика у односу на Основни програм (као критеријски, тј. модел старога програма обуке) примењени експериментални програми имали су следећи ниво разлике ефикасности у односу на достигнути ниво тачности гађања, и то: код Првог модификованог програма присутан је мањи ниво тачности за -32.55% , Други модификовани програм забележио је повећање нивоа тачности за 10.86% , а повећање је евидентно код Трећег модификованог програма за 9.45% , код Четвртог програма је мањи ниво тачности за -8.05% , док је мањи ниво тачности и код Петог за -23.82% и Шестог модификованог програма -3.06% .

Multiple Comparisons

Dependent Variable: TACNOS_Z
Scheffe

(I) GRUPE Z	(J) GRUPE Z	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
1.00	2.00	12.9881*	2,5774	,000	3,7536	22,2225
	3.00	-4.3223	2,5774	,831	-13,5567	4,9122
	4.00	-3.7624	2,4862	,890	-12,6701	5,1452
	5.00	3.2179	2,2780	,919	-4,9437	11,3796
	6.00	9.5053*	2,5774	,038	,2709	18,7398
	7.00	1.2294	2,5774	1,000	-8,0050	10,4839
2.00	1.00	-12.9881*	2,5774	,000	-22,2225	-3,7536
	3.00	-17.3103*	2,5062	,000	-26,2894	-8,3313
	4.00	-16.7505*	2,4123	,000	-25,3932	-8,1079
	5.00	-9.7701*	2,1970	,004	-17,6416	-1,8986
	6.00	-3.4828	2,5062	,925	-12,4618	5,4963
	7.00	-11.7586*	2,5062	,002	-20,7377	-2,7795
3.00	1.00	4.3223	2,5774	,831	-4,9122	13,5567
	2.00	17.3103*	2,5062	,000	8,3313	26,2894
	4.00	,5598	2,4123	1,000	-8,0828	9,2025
	5.00	7.5402	2,1970	,072	-,3313	15,4117
	6.00	13.8276*	2,5062	,000	4,8485	22,8067
	7.00	5.5517	2,5062	,557	-3,4273	14,5308
4.00	1.00	3.7624	2,4862	,890	-5,1452	12,6701
	2.00	16.7505*	2,4123	,000	8,1079	25,3932
	3.00	-,5598	2,4123	1,000	-9,2025	8,0828
	5.00	6.9804	2,0893	,089	-,5051	14,4659
	6.00	13.2677*	2,4123	,000	4,6251	21,9104
	7.00	4.9919	2,4123	,639	-3,6508	13,6345
5.00	1.00	-3.2179	2,2780	,919	-11,3796	4,9437
	2.00	9.7701*	2,1970	,004	1,8986	17,6416
	3.00	-7.5402	2,1970	,072	-15,4117	-,3313
	4.00	-6.9804	2,0893	,089	-14,4659	,5051
	6.00	6.2874	2,1970	,230	-1,5842	14,1589
	7.00	-1.9885	2,1970	,991	-9,8600	5,8830
6.00	1.00	-9.5053*	2,5774	,038	-18,7398	-,2709
	2.00	3.4828	2,5062	,925	-5,4963	12,4618
	3.00	-13.8276*	2,5062	,000	-22,8067	-4,8485
	4.00	-13.2677*	2,4123	,000	-21,9104	-4,6251
	5.00	-6.2874	2,1970	,230	-14,1589	1,5842
	7.00	-8.2759	2,5062	,097	-17,2549	7,032
7.00	1.00	-1.2294	2,5774	1,000	-10,4639	8,0050
	2.00	11.7586*	2,5062	,002	2,7795	20,7377
	3.00	-5.5517	2,5062	,557	-14,5308	3,4273
	4.00	-4.9919	2,4123	,639	-13,6345	3,6508
	5.00	1.9885	2,1970	,991	-5,8830	9,8600
	6.00	8.2759	2,5062	,097	-,7032	17,2549

Based on observed means.

*. The mean difference is significant at the ,05 level.

Табела 4. – Тест пост хок (лат. post hoc), Шефев (Scheffov) критеријум, којим се утврђује постојање разлика тачности гађања између група

Варијабле	Програм							
		ОСНОВНИ	I ПРОГРАМ	II ПРОГРАМ	III ПРОГРАМ	IV ПРОГРАМ	V ПРОГРАМ	VI ПРОГРАМ
TM (kg)	MEAN	61.10	60.05	61.45	62.70	59.01	63.43	63.48
	SD	6.76	4.30	8.59	7.11	6.86	6.91	6.91
	cv%	11.07	7.16	13.97	11.34	11.62	10.89	10.89
	MIN	50.00	54.00	50.90	52.54	46.00	51.20	51.20
	MAX	76.00	68.00	83.35	81.55	78.00	77.20	77.20
TV (cm)	MEAN	170.61	168.33	170.49	171.01	166.70	171.30	171.28
	SD	4.65	3.46	4.51	4.75	4.62	4.77	4.77
	cv%	2.73	2.05	2.65	2.77	2.77	2.79	2.79
	MIN	161.00	161.50	164.80	164.10	160.00	164.00	164.00
	MAX	181.00	176.00	182.00	186.10	180.00	183.60	183.60
BMI	MEAN	20.87	21.19	21.11	21.43	21.21	21.62	21.64
	SD	1.86	1.37	2.54	2.23	2.12	2.33	2.33
	cv%	8.93	6.48	12.03	10.38	10.00	10.79	10.79
	MIN	16.98	19.26	18.08	17.91	17.10	17.94	17.94
	MAX	24.45	24.38	27.64	27.07	26.06	26.98	26.98

Табела 5. – *Дескриптивна статистика морфолошких варијабли*

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.119 ^a	.014	.001	11.0196

a. Predictors: (Constant), BMIZ, VISZ, MASAZ

ANOVA^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	394.194	3	131.398	1.082	.357 ^a
	Residual	27443.654	226	121.432		
	Total	27837.848	229			

a. Predictors: (Constant), BMIZ, VISZ, MASAZ

b. Dependent Variable: TACZ

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	-79.791	267.221		-.299	.766
	MASAZ	-.576	2.167	-.365	-.266	.791
	VISZ	.654	1.579	.288	.414	.679
	BMIZ	1.942	6.212	.376	.313	.755

a. Dependent Variable: TACZ

Табела 6. – *Мултипла регресиона анализа тачности гађања и морфолошких варијабли – девојке*

У односу на резултате тачности гађања код популације девојака утврђено је да се на генералном нивоу групе статистички значајно разликују, и то на нивоу $F=13.778$, $p=0.000$ (Табела 3). То значи да се тачност гађања, као критеријска особина у реализованом експерименту, разликовала између група које су биле подвргнуте различитим едукативно-тренажним третманима.

У односу на програм код кога су остварени најбољи резултати (Други модификовани програм), остали програми имали су следећи ниво разлике тачности у односу на достигнути ниво тачности гађања, и то: Основни програм -9.79% мањи ниво тачности; Први модификовани програм -39.18% мањи ниво тачности; мањи ниво тачности имали су и Трећи (-1.27%), Четврти (-17.05%), Пети (-31.28%) и Шести модификовани програм (-12.55%).

Упоређујући резултате Другог, Трећег и Четвртог модификованог програма са резултатом Основног, очигледно је да су испитанице у Четвртом програму оствариле мањи ниво тачности (иако не постоји статистички значајна разлика) у односу на Основни ниво и да се овај програм због мањег нивоа тачности за чак -8.05% неће посматрати у наредној анализи.

Остали програми (Други и Трећи модификовани), у поређењу са Основним програмом, по програмским садржајима скоро су идентични, а карактерише их знатно мање програмских садржаја у односу на Основни програм. Испитанице су при реализацији Другог модификованог програма, на почетку обуке, подстицане на реализацију вежби без присуства брзе реакције, тј. да не врше покрете у одређеном временском интервалу јер ће тачност покрета бити обрнуто сразмерна брзини делатности (Leg & Barber, 1979). Присутна је визуелна контрола погодака у мету јер је као мета коришћена „кружна 10“ с јасно обележеним вредностима од 1 до 10 и центром, што је вероватно испитаницама омогућило лакшу визуелну контролу и одржавање нишанске линије.

За тумачење сензомоторног учења примењују се три законитости: *закон оптималног активирања*, код кога сваки учинак захтева специфично прилагођавање на сваком степену претходне припремљености, и оно је одређено процесима мобилизације енергије и процесима управљања; следећи принцип је *закон ефекта*, који подразумева постојање повратног утицаја понашања, тзв. „feedback“, а који зависи од учесталости, тачности и времена повратне информације. Последњи, трећи принцип, јесте *закон структуре*, који подразумева успостављање сензомоторних шема понашања у циљу усаглашавања субјективних поступака са објективним структурама задатака и њиховим типичним формама савладавања (Jansen, 1984).

Упркос генералном непостојању статистичке значајности између морфолошких карактеристика и тачности гађања из резултата дескриптивне статистике (Табела 5) може се закључити да најмању просечну вредност телесне масе имају испитанице које су реализовале Четврти модификовани програм и чија је вредност 59.01 ± 6.86 килограма, просечна телесна висина ових испитаница износила је 166.70 ± 4.62 центиметра, уз телесно масени индекс 21.21 ± 2.12 kg/m². Ове испитанице су на тест гађању имале просечну тачност од 36.67 погодака и статистички се нису разликовале од испитаница које су просечно имале већу тачност на тест гађању (Основни, Други, Трећи и Шести програм), а статистички су се значајно разликовале од испитаница које су реализовале Први и Пети модификовани програм.

Испитанице које су реализовале најефикаснији програм (Други модификовани) имале су просечну телесну масу од 61.45 ± 8.59 килограма, просечну телесну висину од 170.49 ± 4.51 центиметара и ВМІ од $21.11 \pm 2.54 \text{ kg/m}^2$, а испитанице које су реализовале други програм по тачности (Трећи модификовани програм) имале су просечну телесну масу од 62.70 ± 7.11 килограма, просечну телесну висину од 171.01 ± 4.75 центиметара и ВМІ $21.43 \pm 2.23 \text{ kg/m}^2$.

Морфолошке карактеристике испитаница које су реализовале програм који је најмање ефикасан (Први модификовани програм) имале су вредности просечне телесне масе од 60.05 ± 4.30 килограма, телесну висину 168.33 ± 3.46 центиметара, уз ВМІ од $21.19 \pm 1.37 \text{ kg/m}^2$.

Тест гађање реализовано је са дистанци од 3, 5, 7, 10 и 15 метара, и од испитаница је захтевано да стојећи став реализују с благим претклоном трупа, а због кратког временског интервала и немогућности поравнавања нишанске линије, коју чини задњи нишан, предњи нишан и мета, од испитаница се захтевала визуелана контрола мете, доношењем оружја у висину очију. И у ситуацијама када су у питању испитанице, упркос непостојању статистичке значајности, до изражаја долази телесна висина, односно дужина екстремитета (Malavolti et al. 2008), у овом случају дужина руке. Код испитаница које су реализовале најтачније програме по просечној вредности Основни, Други и Трећи (39.88; 44.21; 43.65, респективно) просечна телесна висина била је изнад 170 центиметара, тако да се може закључити да је дужина руке у знатној мери смањила дистанцу од оружја до мете, а самим тим што је дистанца мања, повећава се могућност за тачност поготка у односу на површину мете.

На основу добијених резултата може се закључити да је тежина тела омогућавала већу стабилност ставова и да је дала предност у одржавању одређеног положаја (Гајић, 1985), у овом случају дијагонални став за коришћење ватреног оружја јер је просечна телесна маса испитаница које су реализовале најефикасније програме изнад 61 килограма, односно вредност ВМІ налазила се у распону од 20.87 до 21.43 kg/m^2 , и спадале су у категорију нормално ухрањених особа женског пола (Допсај и сар., 2006).

У овом случају подаци указују на различите ефекте тренажних програма, јер испитанице с просечно најмањим вредностима морфолошких карактеристика нису оствариле просечно најмањи резултат гађања, мада је у случају најефикаснијих програма могуће закључити да је просечна телесна висина изнад 170 центиметара.

Закључак

На узорку од 230 студената Криминалистичко-полицијске академије женског пола извршено је истраживање ефеката различитих програма тренажног гађања на тачност употребе пиштоља.

На основу добијених резултата може се закључити да су примењени програми тренажног гађања дали различите ефекте у погледу тачности гађања пиштољем и да су испитанице које су реализовале Други модификовани програм оствариле најбољи просечан резултат на нивоу тачности од 44.21 ± 10.49 погодака (Табела 2). На основу добијених резултата могло се закључити да не постоје статистичка значајност између морфолошких карактеристика и тачности гађања (Табела 6), али карактеристично је да су испитанице које су реализовале најефикаснији програм (Други модификовани) имале просечну телесну масу од 61.45 ± 8.59 кило-

грама, просечну телесну висину од 170.49 ± 4.51 центиметар и ВМІ од 21.11 ± 2.54 kg/m^2 (Табела 5). Из резултата дескриптивне статистике морфолошких карактеристика (Табела 5) уочава се да су испитанице које имају у просеку телесну висину изнад 170 центиметара реализовале најефикасније програме.

Литература

1. Burke, R. J., Mikkelsen, A. (2004). Burnout, job stress and attitudes towards the use of force by Norwegian police officers. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 28(2), 269–278.
2. Вучковић, Г., Јовановић, А., Допсај, М. (2002). Повезаност између такмичарске ефикасности пиштољског гађања на 20 метара и механичких карактеристика силе различитих мишићних група. *Годишњак*, 10, 194–201.
3. Вучковић, Г., Допсај, М., Дујковић, П. (2005). Утицај основне обуке за употребу службеног пиштоља реализоване по међународном стандарду на ефикасност гађања. *Наука-Безбедност-Полиција*, 10(3), 175–196.
4. Вучковић, Г., Допсај, М. (2006). Утицај иницијалног едукативног програма гађања на специфичну спретност основне манипулације службеним пиштољем ЦЗ 99. *Спортска медицина*, 6(4), 111–121.
5. Vučković, G., Dopsaj, M. (2007). Predicting efficiency of situational pistol shooting on the basis of motor abilities of the students of Academy of criminalistic and police studies. *Serbian Journal of Sports Sciences*, 1(1), 23–36.
6. Vučković, G., Dopsaj, M., Radovanović, R. (2008). Training influence on shooting efficiency of police officers of both sexes. *Book of Abstracts World Congress Of Performance Analysis Of Sport VIII*. Magdeburg, Germany.
7. Гајић, М. (1985). *Основи моторике човека*. Нови Сад: ФФК и Институт физичке културе.
8. Decker, K. L., Huckabee, R. G. (2002). Raising the age and education requirements for police officers. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 25(4), 789–802.
9. Dopsaj, M., Milošević, M., Vučković, G., Blagojević, M., Mudrić, R. (2006). Klasifikacioni kriterijumi za procenu indeksa mase tela kod studentkinja Kriminalističko-policijske akademije. *Sportska medicina*, 6(4), 100–110.
10. Дујковић, П., Вучковић, Г., Митровић, С. (2005). *Тактика примене овлашћења—Основна обука за коришћење и употребу службеног ватреног оружја – пиштоља 9тт ЦЗ 99 са програмом гађања*. Земун: ВШУП.
11. *Информатор за школску 2009/2010. годину*. (2009). Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
12. Jansen, P. J. (1984). Psihološki aspekti pamćenja i upravljanja sportsko-motoričkom tehnikom. *Savremeni trening*, 2, 38–45.
13. Leg, D., Barber, P. (1979). *Veština i informacija*. Београд: Nolit.
14. Malavolti, M., Battistini, C. N., Dugoni, M., Bagni, B., Bagni, I., Pietrobelli, A. (2008). Effect of Intense Military Training on Body Composition. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 22(2), 503–508.
15. Morrison, G. B. (2005). Police department and instructor perspectives on pre-service firearm and deadly force training. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 29(2), 226–245.
16. Перић, Д. (1996). *Статистичке апликације у истраживањима физичке културе*. Београд: СИА.

17. *Програм стручног усавршавања*. (2007). Београд: МУП Републике Србије.
18. Roberg, R. (2004). Higher education and policing: where are we now?. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 29(3), 435–450.
19. Стрелић, Д. (1997). Утицај различито примењених метода вежбања на резултате у обуци ситуационог гађања ватреним оружјем Студената Војне академије Војске Југославије. *Физичка култура*, 51(4), 533–544.
20. Стрелић, Д. (2000). *Рационализација обуке ситуационог гађања стрелачким оружјем студената Војне академије војске Југославије* (докторска дисертација). Београд: Факултет физичке културе.
21. УРЛ: http://www.copo.edu.rs/Selekcija_kandidata-162-1
22. Heim, C., Schmidtleicher, D. (2006). Towards an understanding of involuntary firearms discharges. Possible risks and implications for training. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 29(3), 435–450.
23. White, M. D. (2002). Identifying situational predictors of police shootings using multivariate analysis. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 25(4), 726–751.

THE RELATION BETWEEN MORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS AND ACCURACY OF HANDGUN USE AMONG FEMALE POLICE OFFICERS IN SERBIA

Summary

The paper presents research the goal of which was to explore interconnectedness between morphological characteristics (body weight, body height and BMI) and the accuracy of using the official 9 mm calibre handgun CZ 99 among police women. The sample consisted of 230 subjects, female students of the Academy of Criminalistic and Police Studies engaged in the field training; the subjects aged 19 to 22 were subjected to various training programmes for target-shooting practice, all which placed an emphasis on the accuracy of using the service weapon. The obtained results indicate that there is a general statistically significant difference in the accuracy of shooting among groups ($F=13.778$, $p=0.000$). The results of the multiple regression analysis between the shooting accuracy and morphological variables have shown no statistical significance between the observed prediction variables (morphological features) and the criterion, i.e. shooting accuracy ($F=1.082$ on the level of $p=0.357$) and, individually observed, no variable has influenced the shooting accuracy in a statistically significant measure (body mass, body height, BMI, p value on the levels of 0.791; 0.679; 0.755, respectively).

ПРЕВЕНЦИЈА ЗЛОУПОТРЕБЕ ОПОЈНИХ ДРОГА КРОЗ СТРАТЕГИЈУ СМАЊИВАЊА ПОТРАЖЊЕ ЗА ОПОЈНИМ ДРОГАМА

Славиша Вуковић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Апстракт: Предмет разматрања у раду су актуелни приступи у спречавању потражње за опојним дрогама у све три области превенције наркоманије (примарној, секундарној и терцијарној). При томе се разматрају активности усмерене ка јачању улоге породице, односно родитеља у процесу васпитања деце, улога школе и њених превентивних програма који треба да пруже ученицима вештине и знање неопходно за пружање отпора притисцима за злоупотребу опојних дрога, затим улога медијских кампањи и локалне заједнице у смањивању потражње за опојним дрогама. Уз анализу могућности третмана зависника од опојних дрога, у раду се анализирају најважнија стратешка докумената у области превенције наркоманије у Републици Србији, као и актуелне законске одредбе од значаја за организовање ефикасног и свеобухватног система за смањивање потражње за опојним дрогама.

Кључне речи: превенција, опојне дроге, смањивање потражње, наркоманија.

УВОД

Према подацима на које указује Канцеларија Уједињених нација за дроге и криминал чак 210 милиона људи користи илегалне опојне дроге, а од тог броја сваке године умире скоро 200.000 људи¹. Иако нема универзалног решења за тај проблем, једна од посебно значајних активности које промовише Канцеларија Уједињених нација за дроге и криминал јесте превенција злоупотребе дрога кроз подршку стратегијама заснованим на заједници. Те стратегије треба да обезбеде да породице, школе, цивилно друштво, верске организације, приватна предузећа, медији и остали делови друштва постану одговорни за проблем наркоманије. У питању је стратегија која превасходно има циљ да смањи потражњу за опојним дрогама.

На почетку излагања треба имати у виду да ће се у овом раду употребљавати појам „опојне дроге“ за означавање свих психоактивних контролисаних супстанци, јер је реч о синтагми која је широко прихваћена у јавности. Међутим, у смислу Закона о психоактивним контролисаним супстанцама Републике Србије, који је усвојен 2010. године, психоактивне контролисане супстанце одређене су као супстанце које се налазе на Списку психоактивних контролисаних супстанци, а то су: 1) опојне дроге, односно наркотици (свака супстанца биолошког, односно синтетичког порекла која се налази на списку, у складу с Јединственом конвенцијом о опојним дрогама (*Службени лист СФРЈ*, број 2/64), односно супстанца која делује примарно на централни нервни систем

1 Retrieved 23 July 2011, from: http://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/2011/June/world-drug-day-2011_-global-health-starts-with-drug-free-communities.html

смањујући осећај бола, изазивајући поспаност или будност, халуцинације, смећење у моторним функцијама, као и друге патолошке или функционалне промене централног нервног система; 2) психотропне супстанце (свака супстанца биолошког, односно синтетичког порекла која се налази на списку, у складу с Конвенцијом о психотропним супстанцама (*Службени лист СФРЈ*, број 40/73), односно супстанца која делује примарно на централни нервни систем и мења мождане функције, због чега се мењају перцепција, расположење, свест и понашање; 3) производи биолошког порекла који имају психоактивно дејство; и 4) друге психоактивне контролисане супстанце. Предмет разматрања у раду јесу актуелни приступи у превенцији потражње за опојним дрогама, као и њихове могућности, посебно с обзиром на стратешко опредељење и постојећи законодавни оквир у Републици Србији. Циљ је да се укаже на потребу свеобухватне институционализације система за превенцију потражње за опојним дрогама у контексту најновијих тенденција у овој области и могуће правце у којима би требало размишљати о изградњи једног таквог система.

Актуелни приступи у превенцији потражње за опојним дрогама

Разлози за унапређивање стратегије за смањивање потражње за опојним дрогама потичу од све већих тешкоћа у спровођењу стратегије за смањивање понуде опојних дрога. На илустративан начин то показују и подаци Канцеларије УН за дроге и криминал који се односе на супротстављање илегалној трговини опојним дрогама на подручју границе која раздваја две провинције Ирана (Систан и Балуцистан) од Исламске Републике Авганистана и Исламске Републике Пакистана, а које су данас једно од главних подручја за трговину хероином и опијумом². Чак више од 90% укупних количина опијума и хероина води порекло из Авганистана. Према истим подацима, Исламска Република Иран заслужна је за највећи део заплене опијума (89%) и хероина (41%) у свету. Истовремено опасност рада у тој области евидентна је. У последње три деценије око 3.700 полицајаца погинуло је у операцијама супротстављања илегалној трговини наркотицима, а десетине хиљада је повређено. Према подацима полиције тренутно постоји 50 кријумчарских рута које се користе у наведене две провинције, а кључне локације су Мирјавех, Захедан и Ираншар. Последњих година користе се нове тактике које су довеле до драматичног повећања броја рута, што представља нове изазове за супротстављање илегалној трговини наркотицима у том региону. Међутим, уз безбедносне претње, здравствени проблеми су главни, с обзиром на то што Иран има високу стопу наркоманије. Све док постоји потражња за илегалним опојним дрогама на тржишту, њихова производња и кријумчарење биће стално актуелни, а активности усмерене ка њиховој контроли, односно спречавању биће увек ограниченог или боље речено недовољног дometа.

У Стратегији за борбу против дрога у Републици Србији за период од 2009. до 2013. године коју је усвојила Влада указује се да актуелну ситуацију на пољу дрога у Србији карактерише присуство различитих врста дрога на илегалном тржишту, нарочито синтетичких, пораст њиховог коришћења, тренд исто-

2 Retrieved 23 July 2011, from: <http://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/2011/July/shoring-up-a-flood-of-drugs-afghan-heroin-enters-irans-eastern-border.html?ref=fs2>

временог коришћења различитих врста дрога, заступљеност дрога у урбаним и руралним срединама, као и у свим друштвеним слојевима, националним и верским заједницама. Поред тога, у Стратегији се указује на резултате истраживања домаћих стручњака који показују да је приближно 20% ученика пробало марихуану, у популацији од 15 до 59 година 11% становника, док се здравственим центрима за лечење болести зависности преко 70% пацијената јавља због зависности од дрога, од чега 65% интравенских корисника и 45%–69% инфицираних вирусом хепатитиса Ц. У истој Стратегији наводи се низ разлога који су у протеклом периоду утицали да одговор заједнице на проблем дрога буде неадекватан. Међу тим разлозима наводи се национална политика и стратегија за борбу против дрога, информациони систем и базе података, методологије лечења зависника и рехабилитационих програма, теренског рада с корисницима дрога, истраживања, едукације и евалуације, па до попуњених капацитета Специјалне затворске болнице у којој се извршавају мере безбедности обавезног лечења наркомана, алкохоличара и обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи и недостатка кадрова у здравственим службама за лечење зависника. Зато се указује на потребу подизања свести јавности ради смањења изолације и дискриминације зависника, преиспитивања могућности увођења током истраге и суђења посебног стандарда поступања према зависницима који су учинили кривично дело, а нарочито током издржавања казне затвора како би им се обезбедило адекватно лечење као пацијентима у здравственим установама.

Општи циљ наведене Стратегије за борбу против дрога коју је Влада Републике Србије усвојила јесте унапређење и очување здравља становништва смањењем коришћења дрога и штетних последица које настају услед њене злоупотребе. Активности које су предвиђене за реализацију тог општег циља обухватају координацију, *смањење понуде и потражње дрога*, информисање, истраживање, евалуацију и међународну сарадњу. Функција координације поверена је Министарству здравља, које контролише производњу и промет опојних дрога и прекурсора и има у свом саставу Комисију за сузбијање злоупотребе опојних дрога. У Стратегији су јасно одређена два приступа у супротстављању злоупотреби опојних дрога. Један се односи на смањење понуде дрога, а други на смањивање потражње за опојним дрогама. У смањивању потражње за опојним дрогама посебно је значајна улога система здравствене заштите која се остварује кроз: 1) примарну превенцију – општу, селективну и индиковану (промовисање здравих стилова живота без дрога код младих и подизање нивоа свести о ризицима од дрога кроз едукацију родитеља и старатеља од стране стручних сарадника у школама и здравственим установама, рад породичних саветовалишта, развијање способности родитеља за решавање проблема у породици и успешну комуникацију с децом, укључивање образовних установа, радне околине и заједнице (посебно волонтера) у програме превенције, превентивни рад у другим институцијама); 2) рано откривање и интервенције за прекид или смањење коришћења дрога и почетак лечења; 3) лечење (више капацитета за ванболничко лечење, обезбеђивање лекова); 4) рехабилитацију и социјалну реинтеграцију; и 5) програме смањења штетних последица. *Акционим планом за спровођење Стратегије за борбу против дрога у Републици Србији за период од 2009. до 2013. године* конкретизовани су циљеви и мере из Стратегије за надлежне органе државне управе, јединице

локалне самоуправе и удружења. Њиме су прецизније одређени приоритети, дефинисани поједини циљеви, активности, индикатори, носиоци активности, извори финансирања и временски оквир за њихово спровођење. Годишње програме за спровођење активности из Акционог плана доноси Влада, а Министарство здравља прати њихово спровођење.

Као што је то предвиђено Стратегијом и Акционим планом, дугорочно гледано, смањивање потражње за опојним дрогама представља једну од најзначајнијих стратегија за превенцију њихове злоупотребе. Ту стратегију посебно треба усмерити ка младима, јер су они највише у опасности да започну злоупотребу опојних дрога. Бројни су фактори због којих млади доносе одлуку да злоупотребљавају опојне дроге. Међу тим факторима могу се навести неуспех у школи, тешкоће у успостављању комуникације с вршњацима, притисци вршњака да се проба опојна дрога, знатижеља, заблуде да постоје „лаке“ и „тешке“ опојне дроге, као и да повремено узимање опојних дрога не може да доведе до зависности, проблеми у породици итд. Спровођење стратегије за смањивање потражње за опојним дрогама треба да обухвати координиране и континуиране активности у примарној, секундарној и терцијарној превенцији наркоманије. Област примарне превенције практично треба да обухвати активности усмерене ка јачању заштитних фактора. У првом реду ту се мисли на унапређивање стабилних односа између родитеља и деце који треба да буду засновани на принципима узајамног поверења и поштовања, подстицање родитеља да врше ефикасну контролу понашања деце, да заједнички дефинишу свакодневне проблеме које њихова деца имају и да их заједнички решавају. Поред тих активности потребно је јачати улогу школе у процесу примарне превенције, кроз спровођење едукативних програма за пружање отпора притиску вршњака за злоупотребу опојних дрога, стално унапређивање квалитета наставе, односно побољшање успеха ученика, као и спровођење програма за јачање привржености школи и ауторитетима.

Превентивни програми треба да делују и у правцу смањивања атрактивности улоге илегалних препродаваца дроге, јер се управо млади неретко појављују у тој улози. Такво стање нарочито је изражено у сиромашним срединама, где се илегална препродаја опојних дрога чак оправдава потребом за преживљавањем, односно обезбеђивањем материјалне егзистенције. Нема сумње да истовремено спровођење већег броја превентивних програма може остварити жељени ефекат, почев од програма који су усмерени ка јачању заштитних фактора у породици, програма усмерених ка отклањању фактора ризика у школама, организовања активности с циљем креативног коришћења слободног времена младих кроз спортске, културне, забавне, рекреативне и друге сличне садржаје (Robertson, David & Rao, 2003: 4). Такође и јачање сарадње с грађанима у локалној заједници може допринети спречавању потражње за илегалним опојним дрогама. Уобичајено се активности усмерене ка подстицању ангажовања локалне заједнице у том правцу везују за повећање ризика за илегалне продајце опојних дрога кроз позивање грађана да пријављују све евентуалне сумње у постојање такве активности у суседству (и кроз постављање специјалне телефонске линије за такву врсту пријава), али и друге активности које имају за циљ јачање узајамног поверења и одговорности грађана за проблем наркоманије и смањивање страха од злочина. Међутим, посебно је значајно подстицати грађане да помогну надлежним институција-

ма тиме што ће благовремено указивати на евентуалне потребе за третманом особа која су на путу да постану хронични зависници од опојних дрога. Подстицање и омогућавање реинтеграције таквих лица у локалну заједницу, али не само хроничних зависника већ и повремених корисника опојних дрога, уместо одбацивања и ускраћивања могућности за нормалан живот свакако су један од најважнијих приступа у смањивању потражње за опојним дрогама.

Континуираност у спровођењу стратегије за смањивање потражње за илегалним опојним дрогама посебно се може обезбедити кроз свакодневне апеле путем медија за пружање отпора притисцима за злоупотребу дрога и узимање активног учешћа свих релевантних субјеката локалне заједнице у одвраћању од злоупотребе опојних дрога. Помоћ средстава јавног информисања нарочито је значајна у том правцу и по правилу су превентивне кампање преко тих средстава редовна активност у склопу шире стратегије за смањивање потражње за опојним дрогама. У том смислу, у Републици Србији спроведено је више кампања, а једна од њих је и национална кампања за превенцију дрога под називом „Уједињени против дрога“, коју су Министарство здравља и Делегација Европске уније у Србији покренули у новембру 2010. године. Циљ те кампање био је да се унапреди свест о опасностима и последицама употребе дрога у општој популацији, с посебним нагласком на групе у узрасту од 16 до 24 године које су под високим ризиком, јер је студија међу младима показала да је 15 одсто ученика првих разреда средњих школа пробало неку психоактивну супстанцу³. Кампања је трајала шест недеља и обухватала је емитовање спотова за родитеље и младе на водећим телевизијским станицама, постављање интернет презентације (<http://www.upd.rs/>), постављање порука на улицама под слоганима „Ваш разговор мења све“, „Твоје не мења све“ и сл., као и израду 200.000 брошура за родитеље и 100.000 летака за младе⁴. Циљ кампање је да се интензивира превентивна реакција, односно да се подстакну сви друштвени фактори на учешће у борби против дрога како би се створила критична маса која може да доведе до промене ставова.

У области секундарне превенције потребно је спроводити интензивне активности усмерене ка младима код којих су уочени бројни фактори ризика, дакле ка младима који показују лоше резултате у савладавању наставног плана и програма у школама, онима који изражавају ставове (заблуде) у прилог злоупотреби дрога, друже се с лицима из криминалне средине и томе слично. Неретко неповољни животни услови доприносе ширењу илегалне трговине опојним дрогама, због чега мере примарне превенције треба усмерити ка смањењу сиромаштва. У популацији наркомана има особа које од прихода стеченог илегалном производњом и продајом дрога обезбеђују дрогу за сопствене потребе и средства за материјалну егзистенцију, као и лица која нису лошег материјалног стања, што јасно говори у прилог комплексности самог проблема спречавања потражње за опојним дрогама. Мере ситуационе превенције у области смањивања потражње за опојним дрогама нису ништа мање важне, иако се оне некако увек више везују за смањивање понуде опојних дрога (опширније о ситуационој превенцији у: Вуковић, 2010: 132–145). Међутим, бројне могућности превентивног деловања кроз смањивање физичке могућности за коришћење опојних дрога треба да делују у правцу преусмеравања на друге

3 Преузето са: <http://www.srbija.gov.rs/>

4 Преузето са: <http://www.srbija.gov.rs/>

превентивне механизме, у првом реду коришћење алтернатива које пружају здравствене установе за лечење болести зависности, као и бројне невладине организације које су посвећене превенцији наркоманије. Као примери неких мера ситуационе превенције у том правцу могу се навести активности у вези с побољшањем контроле (надзора), од стране власника, објеката и простора који се користе за купопродају и употребу опојних дрога, затим уклањање таквих објеката ако је то могуће, увођење забране заустављања и паркирања у оним подручјима где је изражена купопродаја како би и купци, а не само продајци били изложени већем ризику да буду контролисани од стране полиције или препознати од стране других грађана.

Дакле, ако се сумира претходно изнето, значај едукативних активности је евидентан, а окружење у оквиру којег треба спровести такве активности јесу на првом месту породица, затим школа и средства јавног информисања, али се све више указује на значај пружања отпора опојним дрогама кроз едукацију и у бројним свакодневним неформалним окружењима која могу понекад остварити и већи утицај у правцу одвраћања него у оквиру породице и школе. Чињеница је да такве активности не би требало да обухватају само едукацију о опасностима и последицама злоупотребе опојних дрога. Поред тих садржаја све више се указује на неопходност едукације за пружање отпора притисцима вршњака за злоупотребу опојних дрога кроз активно учешће младих у савладавању тих практичних вештина. Међутим, чини се некако да у пракси такве активности нису континуиране, да се едукативне активности за примарну превенцију наркоманије некако доживљавају као необавезно подручје за деловање већег броја субјеката, јер што је више субјеката задужених за један посао, стиче се утисак да је то свачији и ничији посао. Понекад и резултати самих истраживања ефективности едукативних и других превентивних програма за смањивање потражње опојних дрога нису довољно убедљиви или нису довољно доступни јавности, односно нису саопштени јавности у облику који би био прихватљив да се поступа у складу с њима. У том делу неопходно је да истраживачи у области превенције наркоманије дају већи допринос разумевању специфичних околности које су допринеле да програм буде успешан или да буде неуспешан, како би се управо на те карактеристике ставио нагласак у будућности, у правцу потенцирања добре праксе и избегавања грешака. Управо на тим основама треба успоставити јасне стандарде за изградњу протокола поступања приликом спровођења одговарајућих превентивних програма који су се показали као успешни.

Смањивање потражње за опојним дрогама кроз третман зависника од опојних дрога

Подручје превенције наркоманије, односно подручје успостављања и спровођења ефективне стратегије за смањивање потражње за опојним дрогама јесте мултидисциплинарно подручје. За изградњу једне такве успешне стратегије неопходно је обезбедити прикупљање података од истраживача из различитих наука, као што су: криминологија, криминалистика, психологија, педагогија, специјална педагогија, педијатрија, општа медицина, превентивна медицина, психијатрија, социјална психологија итд. Дакле, успостављање јединствене базе знања неопходно је не само међу научницима већ и између

практичара на терену који треба да „преточе“ научна сазнања у свакодневне стручне активности. Проблеми настају и због чињенице да неретко међу истраживачима различитих наука не постоји комуникација или је она слаба и спорадична, с обзиром на разлике у предмету истраживања и традиционално усвојеним методолошким приступима. На нивоу праксе пак делом се може преносити та доследност у предмету истраживања, па због тога може изостати адекватна сарадња нарочито између полиције, установа социјалне заштите, установа здравствене заштите и васпитно-образовних установа. Реч је управо о оним субјектима који су најнепосредније у позицији да стичу сазнања о злоупотреби опојних дрога, која потом треба размењивати, отклањати предрасуде и заблуде, на позитивним примерима градити и јачати партнерске односе и спроводити заједнички планиране и усклађене активности. Нема сумње да је то један значајан аспект проблема који отежава изградњу рационалне стратегије за смањивање потражње за опојним дрогама.

Терцијарна превенција потражње за опојним дрогама усмерена је ка лечењу наркомана, које може бити организовано након извршеног кривичног дела или, што је боље и далеко пожељније за друштво, пре извршења кривичног дела. Лечење обухвата више врста терапија, почев од нискозахтевног програма метадоноског одржавања намењеног пацијентима с тежим последицама болести с циљем смањивања штете (где се користе и други лекови, као што су клонидин и налтрексон), до високозахтевних програма чији су циљеви апстиненција и промена животног стила у сарадњи с породицом и другим релевантним субјектима у локалној заједници. Такве програме користи Специјална болница за болести зависности у Београду, која је на територији Србије ускоспецијализована институција за превенцију, лечење и рехабилитацију болести зависности⁵. Истраживања показују да обезбеђивање третмана наркоманима смањује број кривичних дела. У прилогу томе иду и резултати истраживања које је спроведено у граду Мерзисајд у Енглеској, који су показали да обезбеђивање третмана метадоном смањује број провала у станове, јер се зависници од хероина у недостатку новца све више одлучују на вршење кривичних дела како би до њега дошли (Lamm Weisel, 2004: 37). Исти аутор указује да је повезаност између коришћења опојних дрога и кривичних дела против имовине добро установљена и да су ране студије поштравања деловања полиције у супротстављању илегалној трговини опојним дрогама, посебно хероином, показале драматично смањивање провала, док су остале дроге више повезане с насилничким криминалом. Студије о третману зависника (добровољном и недобровољном) показују смањивање криминалне активности које остаје и после окончања третмана (Lamm Weisel, 2004: 37).

Искуство показује да спречавање злоупотребе опојних дрога треба да обухвати већи број активности, као што су: саветовање родитеља о успешним моделима васпитања деце, оспособљавање родитеља за препознавање злоупотребе опојних дрога код њихове деце, отклањање заблуда о опојним дрогама првенствено код младих (нпр., да није опасно узимати неке дроге, као што је маријуана, или да није опасно повремено узимање дроге) и подстицање на благовремени почетак лечења кроз смањивање осуде болесника

5 Болница је основана 1987. године као Завод за болести зависности, а пре ње постојао је Институт за алкохолизам и наркоманију, основан 1955. године. Она има стационарни део и консултативну службу, а обухвата лечење амбулантног типа, у дневним болницама и на болничким одељењима. Опширније о томе: <http://www.drajzerova.org.rs/>

од стране окружења. Када је у питању васпитање деце, искуство показује да је неопходно да постоји добра повезаност између чланова породице, односно да родитељи знају чиме се њихова деца баве и с ким се друже, да постоје јасна и доследна правила понашања у породици, обавезе и одговорности, адекватно награђивање, да родитељи активно учествују у свакодневним активностима своје деце, да их информишу о опасностима од дрога, да уочавају евентуалне знаке упозорења који су често неспецифични и могу бити последица адолесцентних криза или раних психоза, а не резултат узимања дрога⁶. Ти знаци упозорења могу бити: честа и тајанствена телефонирања адолесцента, бројни кратки изласци током дана, дуго задржавање ван куће без најаве и објашњења родитељима, промене у изгледу (нагло слабљење, бледо лице, црвене беоњаче, уске зенице, цурење носа, запуштање личне хигијене, убоди и повреде на рукама, ношење одеће с дугим рукавима и када је топло, ношење тамних наочара у кући и по облачном времену), запостављање школе, поседовање необичних предмета (капалица за очи, лула, наргила, папир за завијање цигарета, лимунтус, шприцеви, игле и слично)⁷.

Кривично законодавство у већем броју одредби прописује могућности лечења наркомана или предузимања других врста интервенција које имају за циљ спречавање потражње за опојним дрогама. По Закону о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица Републике Србије, који је усвојен 2005. године, надлежни јавни тужилац за малолетнике или судија за малолетнике има могућност да према малолетном учиниоцу кривичног дела примени један или више васпитних налога за кривично дело за које је прописана новчана казна или казна затвора до пет година, а услови за примену васпитног налога су: признање кривичног дела од стране малолетника и његов однос према кривичном делу и оштећеном (члан 5). Ако малолетник призна кривично дело, а његов однос према кривичном делу и оштећеном то омогућава, јавни тужилац или судија, у сарадњи с родитељима, усвојиоцем или стараоцем малолетника и надлежним органом старатељства, може изабрати и применити један или више следећих васпитних налога, који може да траје највише шест месеци: 1) поравнање са оштећеним, тј. отклањање штетне последице дела у целини или делимично кроз накнаду штете, извињење, рад или други начин; 2) редовно похађање школе или одлажење на посао; 3) укључивање у рад хуманитарних организација без накнаде или у послове социјалног, локалног или еколошког садржаја; 4) *подвргавање испитивању и одвикавању од зависности изазване употребом алкохолних пића или опојних дрога; и 5) укључивање у третман (појединачни или групни) у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту* (члан 7).

Поред те могућности која служи као алтернатива гоњењу малолетника због учињеног кривичног дела, у односу на малолетнике према којима буде покренут поступак и којима буду изречене поједине кривичне санкције предвиђене су могућности за смањивање будуће потражње за опојним дрогама у оквиру тих кривичних санкција. Тако малолетном учиниоцу кривичног дела суд може изрећи васпитну меру „посебне обавезе“ (једну или више посебних обавеза од десет, колико Законик прописује). Једна од њих је да се подвргне одговарајућем испитивању и одвикавању од зависности изазване употребом

6 Преузето 18. новембра 2011. са: http://www.drajzerova.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=22&Itemid=38

7 Преузето 18. новембра 2011. са: http://www.drajzerova.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=60&Itemid=58

алкохолних пића или опојних дрога, а друга да се укључи у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту и да поступа по програмима рада који су за њега сачињени у тим установама. Те обавезе могу трајати највише једну годину. Такође, ако су малолетнику изречене друге васпитне мере, изузев судског укора и посебних обавеза, или казна малолетничког затвора, може му се изрећи мера безбедности обавезног лечења наркомана.

Када су у питању пунолетна лица, важећи Законик о кривичном поступку Републике Србије прописује могућност да јавни тужилац може одложити кривично гоњење за кривична дела за која је предвиђена новчана казна или казна затвора до три године (по одобрењу судског већа и где је предвиђена казна затвора до пет година) ако осумњичени прихвати једну или више мера од осам мера које прописује тај законик и изврши их у року до шест месеци. Међу тим мерама прописане су и могућности да се подвргне одвикавању од алкохола или опојних дрога и посебна мера да се подвргне психосоцијалној терапији (члан 236. став 1. тачка 5. и 6). Кривични законик Републике Србије из 2005. године прописује да суд може одредити да се учинилац коме је изречена условна осуда стави под заштитни надзор за одређено време у току времена проверавања, а заштитни надзор може обухватити једну или више обавеза од десет, колико Законик прописује, од којих следеће три имају везе са спречавањем потражње за опојним дрогама, и то: уздржавање од употребе дроге или алкохолних пића; лечење у одговарајућој здравственој установи; и посећивање одређених професионалних и других саветовалишта или установа и поступање по њиховим упутствима. Такође, учиниоцу коме је изречена казна, условна осуда, судска опомена или који је ослобођен од казне може се изрећи мера безбедности – обавезно лечење наркомана у трајању најдуже до три године.

У кривичном законодавству, као што се може видети из представљених законских одредби, предвиђене су могућности за подвргавање испитивању и одвикавању од болести зависности изазване употребом дрога, односно укључивање у третман у здравственој установи или саветовалишту, како у односу на малолетна, тако и у односу на пунолетна лица, и то како у склопу мера које служе као алтернативе вођењу кривичног поступка, тако и у оквиру изрицања кривичних санкција. У односу на малолетна лица, то се чини кроз васпитне налоге као алтернативе вођењу поступка према малолетнику и кривичне санкције изрицање посебних обавеза и мере безбедности обавезног лечења наркомана уз одговарајуће васпитне мере или казну малолетничког затвора. У односу на пунолетна лица то се чини кроз одлагање кривичног гоњења као алтернативу кривичном гоњењу и кривичне санкције условну осуду са заштитним надзором и меру безбедности обавезног лечења наркомана уз санкције које су Кривичним закоником одређене. Код свих тих могућности јесте реч о обавезујућем третману и лечењу, али у питању је третман и лечење за које се може претпоставити да је знатно теже у смислу трајног одвикавања од злоупотребе опојних дрога. Другим речима, веома је интересантно сагледати у којој мери је ефикасно спровођење наведених мера и санкција за одвикавање од опојних дрога, посебно када се има у виду да је реч о лицима која су услед зависности од опојних дрога учинила кривично дело. Није ли логична потреба да се на бази успешних програма третмана осуђених лица која су учинила кривично дело услед зависности од опојних дрога, на широј основи ин-

ституционализује систем здравствених услуга које би се спроводиле пре него што дође до извршења кривичног дела, без обзира што такав систем не би био обавезујући, односно на неки начин принудан?

Значајан корак у одговору на то питање требало би направити кроз доношење закона који би свеобухватно нормирали ту област. Вероватно је и законодавац вођен том идејом започео процес институционализације једног таквог система кроз један део одредби у Закону о психоактивним контролисаним супстанцама које је Република Србија усвојила 2010. године. Тај Закон прописује услове за производњу и промет психоактивних контролисаних супстанци, услове и поступак за издавање дозволе за производњу, промет, извоз, увоз и транзит психоактивних контролисаних супстанци, услове за гајење, прераду и промет биљака од којих се могу добити психоактивне контролисане супстанце, примена психоактивних контролисаних супстанци, надзор над спровођењем овог закона, као и друга питања из ове области значајна за заштиту живота и здравља људи. Међутим, чини се да је у смислу одговора на претходно постављено питање веома значајно указати на одредбе осмог поглавља тог Закона којим су уређене *„Програмске активности за превенцију, лечење и смањење потражње психоактивних контролисаних супстанци“* (од члана 70. до члана 73). У питању је скуп свеобухватних мера и активности којима је циљ смањење броја корисника психоактивних контролисаних супстанци, смањење социјалних и здравствених последица коришћења психоактивних контролисаних супстанци и помоћ у реинтеграцији бивших зависника у друштво. Исти Закон прописује да су ради смањења потражње, као и ради смањења штете и лечења оболелих од болести зависности, које су настале злоупотребом психоактивних контролисаних супстанци, *надлежни органи, органи јединица локалне самоуправе, здравствене установе, приватна пракса, образовне установе, као и друге надлежне организације, дужни да планирају, организују и примењују прописане мере, као и да контролишу спровођење тих мера, односно да обезбеђују материјална и друга средства за њихово спровођење, у складу са законом.*

Програмске активности у области психоактивних контролисаних супстанци морају бити у складу са овим законом, а њихово усклађивање и спровођење прати *Комисија за психоактивне контролисане супстанце коју образује Влада Републике Србије*, а чине је представници министарстава надлежних за здравље, просвету, унутрашње послове, рад и социјалну политику, одбрану, омладину и спорт, културу, правду, пољопривреду и ветерину, локалну самоуправу, као и истакнути стручњаци у области психоактивних контролисаних супстанци. Поред тога, та комисија врши и усклађивање стручних ставова и даје стручна мишљења. У складу са чланом 72. Закона о психоактивним контролисаним супстанцама прописано је да се лицима која су лечена од болести зависности обезбеђује, у складу са законом, *реhabилитација и социјална реинтеграција* да би се укључила у различите облике друштвеног живота, да би им се побољшао квалитет живота и смањиле штетне последице проузроковане коришћењем психоактивних контролисаних супстанци. *Институтути и заводи за јавно здравље*, у оквиру својих законом утврђених послова учествују у спровођењу програмских активности за превенцију болести зависности и смањење потражње психоактивних контролисаних супстанци и прате њихово спровођење на територији јединице локалне самоуправе, ау-

тономне покрајине, односно Републике Србије (члан 73). Такође, исти Закон прописује да ради праћења последица насталих злоупотребом психоактивних контролисаних супстанци и усклађивања рада свих тела и удружења на територији јединице локалне самоуправе, као и ради давања смерница за даље деловање, *надлежни орган јединице локалне самоуправе образује комисију за праћење последица насталих злоупотребом психоактивних контролисаних супстанци и предлагање мера за унапређење стања у тој области* (члан 92). Број чланова, начин рада, састав и друга питања комисије одређују се актом о њеном образовању. Комисије међусобно размењују информације и ставове и достављају потребне информације Комисији за психоактивне контролисане супстанце ради усклађивања стручних ставова и активности.

На први поглед из наведених одредби могу се издвојити два запажања. Прво запажање тиче се потребе дефинисања органа и организација који су надлежни за планирање, организовање, примену прописаних мера и контролу њиховог спровођења, а тиче се и потребе дефинисања прописаних мера. То је веома значајно, јер се у општој јавности често провлачи уверење да је неопходна свеобухватна реакција с циљем смањивања проблема наркоманије у друштву. Друго запажање тиче се питања надзора над спровођењем тих превентивних програмских активности, јер је та функција поверена и Комисији за психоактивне контролисане супстанце, као и институтима и заводима за јавно здравље. То су само неке појединости које уз многе друге захтевају наставак напора за унапређење система превенције потражње за опојним дрогама.

Закључак

Све веће тешкоће и ограничена ефективност стратегије за смањивање понуде у спречавању злоупотребе опојних дрога указују на неопходност јачања стратегије усмерене ка смањивању потражње за опојним дрогама. Та стратегија треба да обухвати већи број доказано ефективних програма примарне, секундарне и терцијарне превенције наркоманије. У области примарне превенције наркоманије потребно је спроводити едукативне програме усмерене ка побољшању вештина родитеља за успешно васпитање деце, програме усмерене ка јачању заштитних фактора у школама којима се промовишу здрави животни стилови, указује на последице злоупотребе опојних дрога и, што је још важније, обезбеђују животне вештине које треба да омогуће пружање отпора притисцима за злоупотребу опојних дрога. У том делу значајна је улога и медија, односно средстава јавног информисања који треба да подстакну све релевантне субјекте у локалној заједници да учествују у превенцији наркоманије.

Програми секундарне и терцијарне превенције наркоманије такође су значајни у оквиру укупних напора за смањивање потражње за опојним дрогама. У области секундарне превенције циљ је отклањање фактора ризика који могу довести до злоупотребе опојних дрога (ризично понашање, дружење са особама из криминалне средине, присуство наркоманије у породици или судству и сл.), док у фази терцијарне превенције треба обезбедити адекватно лечење зависника како би се смањиле штетне последице по његово здравље, а заједница придобила за сарадњу у правцу обезбеђивања социјалне реинтеграције и рехабилитације зависника. У тој области (терцијарне) превенције кривично законодавство ослања се на могућности обавезног лечења или те-

рапије како малолетних, тако и пунолетних учинилаца кривичних дела, како у фази примене мера које су алтернативе кривичном гоњењу, тако и у фази извршења кривичних санкција. Потребно је искористити искуство стечено у раду с том категоријом зависника, како би примери добре праксе омогућили даље унапређивање превентивних програма за смањивање потражње за опојним дрогама. Јачање система за спречавање потражње за опојним дрогама захтева додатне активности у законодавству како би се обезбедило континуирано и свеобухватно спровођење доказано ефективних превентивних програма. Тај задатак није лак, јер треба превазићи бројне проблеме који отежавају изградњу јединствене базе знања о ефективним методама у тој области.

Литература

1. *Акциони план за спровођење Стратегије за борбу против дрога у Републици Србији за период од 2009. до 2013. године*. Преузето 22. јуна 2009. са: <http://www.zdravlje.gov.rs/showpage.php?id=138>;
2. Вуковић С. (2010). *Превенција криминала*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
3. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица. *Службени гласник Републике Србије*, 85/05.
4. Закон о психоактивним контролисаним супстанцама. *Службени гласник Републике Србије*, 99/10.
5. Законик о кривичном поступку. *Службени лист Савезне Републике Југославије*, 70/01 и 68/02 и *Службени гласник Републике Србије*, 58/04, 85/05, 115/05, 49/07, 20/09 и 72/09.
6. Кривични законик. *Службени гласник Републике Србије*, 85/05, 88/05 – исправка, 107/05 – исправка, 72/09 и 111/09.
7. Lamm Weisel, D. (2004). *Burglary of Single-Family Houses*. Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Community Oriented Policing Services.
8. Robertson B. E., David L. S., Rao A. S. (2003). *Preventing Drug Use among Children and Adolescents – A Research-Based Guide for Parents, Educators, and Community Leaders*. U.S. Department of Health and Human Services: National Institutes of Health – National Institute on Drug Abuse.
9. Стратегија за борбу против дрога у Републици Србији за период од 2009. до 2013. године. *Службени гласник Републике Србије*, 16/09.
10. http://www.drajzerova.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=22&Itemid=38, преузето 18.11.2011.
11. http://www.drajzerova.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=60&Itemid=58; преузето 18. новембра 2011.
12. <http://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/2011/June/world-drug-day-2011-global-health-starts-with-drug-free-communities.html>, преузето 23. јула 2011.
13. <http://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/2011/July/shoring-up-a-flood-of-drugs-afghan-heroin-enters-irans-eastern-border.html?ref=fs2>, преузето 23. јула 2011.

PREVENTION OF DRUG ABUSE THROUGH A STRATEGY OF REDUCING DEMAND FOR NARCOTIC DRUGS

Summary

The subject of consideration in this paper are current approaches to prevent demands for drugs in all three areas of drug abuse prevention (primary, secondary and tertiary). In addition are being considered activities aimed at strengthening role of families and parents in upbringing of children, role of the school and its preventive programs which should provide students skills and knowledge necessary to provide resistance to pressure for abuse drugs, and then role of media campaign and local communities in reducing demand for narcotic drugs. With the analysis of options for addicts treatment, in this paper are being analyzed the most important strategic document on prevention of drug abuse in the Republic of Serbia, as well as the current legal provisions relevant to organization of effective and comprehensive system to reduce demand for narcotics.

СТАНДАРДИ ЗА БЕЗБЕДНЕ ШКОЛЕ СА ОСВРТОМ НА ПОЛИЦИЈСКУ УПРАВУ КРАГУЈЕВАЦ

*Радивоје Дашић
Полицијска управа Крагујевац
Божидар Оташевић*

Управа за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку МУП РС

Апстракт: Опште је позната чињеница да наше друштво има озбиљне проблеме који се односе на насиље у спорту, школама, породици и друго. Посебно озбиљан и фреквентан, а тиме и актуелан безбедносни проблем односи се на насиље у школама. Зачеци те појаве датирају спочетка XX века, али данас се она потпуно другачије сагледава. Сада овом проблему велику пажњу посвећују институције и друштвени систем, почевши од саме школе, преко породице и државе, до науке, која се овим проблемом бави мултидисциплинарно, теоријски и емпиријски.

Овај проблем захтева свеобухватно и мултидисциплинарно истраживање ризика који угрожавају безбедност ученика, као и прописивање заштитних мера чијом би изградњом институције спречиле наступање последица и елиминисали ризици који угрожавају безбедност. На основу резултата истраживања у школама на подручју Крагујевца, добијених применом анализе садржаја докумената и анкете, закључено је да постоје ризици по безбедност који делују у критичном времену и простору и стварају услове за испољавање негативног понашања појединаца. У складу с резултатима истраживања, указала се потреба за систематским описивањем стандарда и процедура, чијом би применом субјекти безбедности спречили ризике и последице. На основу резултата анализе статистичких података и анкетирања одговорних лица у школама закључује се да би требало изменити социјално-културне услове у школама, увести мере физичко-техничког обезбеђења, спровести едукативне, грађевинске и друге мере и дефинисати процедуре поступања у циљу елиминисања појава које угрожавају безбедност ученика у школама.

Кључне речи: безбедност, школе, насиље, стандарди, превенција.

Увод

Насиље у школама проучава се с великом пажњом у савременој науци. Објашњења и приступи истраживања овој појави све више указују да је она изузетан проблем данашњег друштва. Упоредне анализе казују да је код нас нешто мање насиља него код других, али према новијим подацима, наше школе су преплављене насилним понашањем. Сваки четврти ученик има проблем с насиљем вршњака у школи, сваки трећи жали се на насиље одраслих, а сваки десети је у школи угрожен и од вршњака и од одраслих (Томић, Спасић: 2010).

У Републици Србији не постоји свеобухватни програм превенције који дефинише стандарде и процедуре за побољшање безбедности ученика и запосле-

них у школама. Полиција, као кључни актер у процесу планирања краткорочних и дугорочних мера на отклањању опасности, проактивно и проблемски бави се питањем безбедности ученика у школским установама од 2002. године, увођењем пројекта „Школски полицајац“. То не значи да у периоду пре поменуте године полиција у Србији није предузимала превентивне и проблемски оријентисане мере у циљу побољшања безбедности ученика у школама, али су оне биле привременог и реактивног карактера. Имплементацијом пројекта „Школски полицајац“ почиње нови приступ у решавању безбедносних проблема у школским установама.

Пројекат је пре свега упућен на децу и малолетнике, па сходно томе у питању је конкретан приступ и оријентација ка одређеној категорији грађана. Тако дефинисан рад школског полицајца остварује секундарну превентивну улогу, и то активним приступом, док се репресивна улога ставља у други план. Поље секундарне превенције обухвата идентификацију подручја у оквиру локалне заједнице са израженом безбедоносном проблематиком и покушај утицаја на умањење прилика за девијантно и криминално понашање. Активан приступ остварује се спровођењем превентивних мера прописаних дужностима школског полицајца, које се пак реализују у свакодневној активности и које треба да предузме локална заједница (Симић, Никач, 2010).

Улога школског полицајца на почетку није у потпуности била јасна, тако да су подручне полицијске управе морале самостално да развију методологију рада на том плану. Полиција у Крагујевцу у свом раду примењује принципе филозофије рада „Полиција у заједници“ који омогућавају успостављање позитивних односа с децом, партнерство са свима онима који могу да помогну у решавању проблема и примени проблемски оријентисаног рада. Такав приступ у раду полиције створио је услове да делатност школског полицајца буде уређена, тако да обухвата интерактивну комуникацију са ученицима, организацију тематских дружења (спортских, културних и др.), присутност полиције у школи, процену безбедности за сваку школу, давање предлога за побољшање стања безбедности и едукацију. У тако усвојеном концепту рада полиција очекује да и други формални и неформални субјекти имају обавезу и одговорност да учествују у изградњи интегрисаног безбедносног система. Међутим, други субјекти предузимају обавезне акције из својих интерних протокола, али самостално и стихијски, тако да не постоји координисано и систематско поступање у решавању безбедносних проблема у школама. Заправо, непостојање аналитичког приступа у процесу решавања проблема у школама доводи до некоординисаних, краткорочних и непланских поступака различитих институција у решавању појединачних проблема, услед чега се и не утврђују законитости девијантног понашања и криминалитета у школама које би биле основ за увођење потребних мера за превенцију насиља. Зато се и указала потреба за применом научних метода у истраживању безбедносних појава у школама на основу којих би се открили трендови криминалитета, динамика и корелација између појава и њихов међусобни утицај. Такав поступак створио би услове за доношење одлука о врстама мера превенције криминалитета које би институције спроводиле координисано. То је условило потребу да се постојећи стандарди и процедуре дефинишу како би сви субјекти који учествују у стварању оптималног система безбедности у школама имали јасну улогу, обавезну процедуру поступања „која упућује на циљ да су сви чланови школске заједнице безбедни“ (Safe, caring and orderly schools, 2008) и одговорност за неиспуњавање обавеза.

Предмет и циљ истраживања

Предмет овог истраживања су кривична дела и прекршаји који су се догодили у школама на подручју града Крагујевца, у периоду 2005–2010. године, као и ставови и мишљења директора школа за период 2008–2009. године у вези са инцидентима и конкретним програмима превенције криминалитета у школама.

Општи циљ истраживања је да се на релевантан начин уобличи стратегија поступања за повећање степена безбедности у школама, како би се број инцидената смањио на друштвено прихватљиву меру. За израду и имплементацију стратегије, потребно је остварити неколико конкретних циљева, и то: анализирати безбедносне појаве и догађаје у школама у периоду 2005–2010. године на територији града Крагујевца; утврдити стандарде и процедуре у поступању субјеката безбедности; изменити социјалне и културне услове у школама јер „социјализација детета и културни утицаји око њега одређују како се дете понаша и одговара“ (School safety lessons learned, 2006), увести едукативне, физичко-техничке, грађевинске и друге мере за онемогућавање или отежавање извршења кривичних дела и прекршаја и створити услове за превенцију школског криминалитета у најранијој предделиктној фази. Крајњи циљ свега наведеног јесте добијање сертификата „Безбедна школа“ за сваку школу појединачно.

Узорак варијабли

Приликом утврђивања варијабли водило се рачуна да се обухвате сви битни сегменти на основу којих би се оценило стање безбедности у школама, утврдиле процедуре и стандарди које школе примењују, непостојање заштитних мера, као и очекивања запослених у школама. Испитаник из сваке школе требало је да одговори на питања која се тичу безбедности у школама, постојања конкретних програма за спречавање криминалитета, постојања планова у случајевима кризних ситуација, укључивања формалних и неформалних субјеката у промовисање идеје безбедне школе, протока информација у случају инцидената, постојања техничких, грађевинских и информационих стандарда и фреквентности криминалитета у школама. Од наведених кључних варијабли зависио је и избор испитаника који су били анкетирани, а све с циљем јаснијег увида у основни предмет истраживања.

Узорак испитаника

Да би постављене варијабле омогућиле реално сагледавање предмета истраживања, испитаници су били лица задужена за послове који се тичу безбедности ученика, а то су углавном директори школа или лица које по овлашћењу директора руководе наведеним пословима. Узорак је обухваћено 34 испитаника из свих 34 школе на подручју града Крагујевца. Овакав избор испитаника омогућио је да узорак буде репрезентативан за сваку школу појединачно.

Хипотеза

На основу закључака добијених анализом кривичних дела и прекршаја резулту су се догодили у школама у периоду од 2005. до 2010. године и тумачењем резултата анкете могуће је утврдити трендове и динамику инцидената, а на основу тога дефинисати и предузимати мере које могу да спрече испољавање асоцијалних појава у будућности.

Начин истраживања и инструменти

Носилац активности истраживања је радна група Савета за безбедност града Крагујевца „Рад полиције на терену“. Истраживање је трајало од марта до новембра 2010. године, и њиме су обухваћене све школе на подручју града Крагујевца, укупно 34 – од којих су 22 основне, 10 средњих школа и 2 школе с посебним потребама. Током истраживања коришћен је метод анализе садржаја докумената и анкета. Анализом садржаја докумената обухваћени су сви инциденти у школама (прекршаји и кривична дела) који су регистровани у Полицијској управи Крагујевац у периоду од 2005. до 2010. Петогодишњи период истраживања релевантан је зато што даје могућност да се утврде законитости испољавања појава које се истражују. Подаци који су предмет анализе прикупљени су из званичних евиденција које се воде у Полицијској управи Крагујевац и представљају статистичку скупину која обухвата све регистроване појаве што се односе на безбедност у школама.

Анкета је спроведена током новембра 2010. године у свим школама на подручју града Крагујевца и односила се на период 2008–2009, а испитаници су били лица одговорна за стање безбедности у школама. Полицијска управа Крагујевац и Школска управа Крагујевац организовале су састанак на којем су директорима школа детаљно и прецизно приближиле питања из упитника како би их што квалитетније попунили.

Као основни инструмент истраживања коришћен је упитник рађен по моделу упитника који је користило Министарство образовања САД, а како се „проблем школског насиља у развијеним земљама сматра националним проблемом“ (Гашић, Павишић. 2004), тако је било потребно да питања из упитника прилагодимо нашем школском систему и условима. Упитник се састојао од 35 питања у којима је садржан различит број потпитања; већина тих питања је затвореног формата. Попуњено је свих 34 упитника. Сви упитници су на одговарајући начин попуњени и сви су ушли у статистичку обраду. На основу дескриптивне статистике утврђено је да су резултати који су добијени коректни за детаљнију и конкретнију статистичку обраду и истраживање.

Резултати и дискусија

У поменутом периоду, на подручју свих школа укупно се догодило 535 инцидената, од чега 312 кривичних дела и 223 прекршаја. На основу анализе места извршења кривичних дела (табела 1) и прекршаја (62,43% у објекту школе) закључује се да се од укупног броја инцидената преко 60% догодило у објекту школе.

Табела 1.

Место извршења кривичних дела								
	Број	Укупно инцидената	Укупно КД	Учioniца	Двориште	Свљачионица	Улица у близи- ни школе	Наставничка канцеларија
Основне и средње школе	34	535	223	44.5%	29%	13.78%	8.1%	4.48%

Анализирајући структуру кривичних дела уочава се да је у објекту школе већина кривичних дела из области имовинских деликата, тј. крађе, утаје или преваре, оштећење или уништење туђих ствари (табела 2). Сличан је закључак и када су у питању прекршаји који су извршени у објекту школе, тако да се по структури прекршаја најчешће испољавај вређање, омаловажавање, непристојно понашање, угрожавање сигурности и други прекршаји у којима није постојала конкретна последица (табела 3). У дворишту школе најчешће се дешавају деликти који у себи садрже уцену, претњу или насиље, које за последицу имају лаке или тешке повреде.

Табела 2.

Структура кривичних дела - чл. 210 КЗ: ситно дело крађе, утаје или преваре/ чл.212 КЗ: оштећење или уништење туђих ствари / чл.122. ст.2: лаке телесне повреде/ чл.203 КЗ: крађа/ чл. 204 КЗ: тешка крађа / чл.206 КЗ: разбојништво/ чл.121 КЗ: тешке телесне повреде/ чл.344 КЗ: насилничко понашање

Структура кривичних дела у школама											
	Број	Укупно инцидентата	Укупно КД	Члан 210	Члан 212	Члан 122	Члан 203	Члан 204	Члан 206	Члан 121	Члан 344
Основне и средње школе	34	535	312	53.2%	16.02%	13.78%	3.52%	1.28%	0.96%	0.96%	0.96%

Табела 3.

Структура прекршаја – чл.6.ст.3 : вређање, злостављање, вршење насиља, изазивање на тучу или учествовање у њој/ чл.12: дрско и безобзирно понашање/ чл.6.ст.2: угрожавање сигурности /чл.20: Пропуштање дужног надзора над мал. / чл.6.ст.4: учествовање у тучи / чл.35: Закона о оружју и муницији

Структура прекршаја у школама									
	Број	Укупно инцидентата	Укупно прекршаја	Члан 6.2	Члан 6.3	Члан 6.4	Члан 12	Члан 20	Члан 35
Основне и средње школе	34	535	223	5.38%	65%	2.42%	18.83%	2.69%	5.82%

Анализирајући извршење кривичних дела и прекршаја по сатима уочава се правило да се око $\frac{3}{4}$ од укупног броја кривичних дела и прекршаја догодило за време радног времена (од 7 до 20 сати), најчешће у периоду од 10 до 14 сати, када је извршено изнад 30% инцидентата, затим у периоду од 14 до 18 сати (око 30%). Разлика је у дистрибуцији прекршаја и кривичних дела ван радног времена, од 20 до 7 часова и посебно је изражена у периоду од 00 до 06 сати(кривична дела – 18,68%, прекршаји – 5,18%).

Када је у питању распрострањеност посматраних појава по данима у недељи, посебно за радне дане, интересантан је закључак да нису уочене драстичне осцилације, просечно око 20% деликата по дану (осим петком код прекршаја –14,14% и понедељком код кривичних дела – 16,7%). Недвосмислено је најмањи број прекршаја (7,18%) и кривичних дела (5,14%) викендом, када ученици не похађају наставу.

Као извршиоци прекршаја и кривичних дела мушкарци се појављују у 87% случајева, а жене у 13%. Међутим, када је у питању старосна доб извршилаца, постоји разлика у резултатима анализе, тако да кривична дела извршавају малолетна лица у 84% случаја, а пунолетна у 16%, док су код прекршаја малолетна лица извршиоци у 57% случајева, а пунолетна у 43%. Са становишта безбедности, занимљив је податак је да се у 16% случајева као извршиоци прекршаја појављују лица која нису ђаци школе. Због тога, све особе које не раде у школи и које не похађају школу, односно све непозвана лица треба удаљавати из школе. Оштећена лица у кривичним делима су у 83,65% ученици школе, а у 16,35% наставник или школа, док су код прекршаја у 90% случајева оштећени ученици. Предмет кривичног дела у 59,63% је мобилни телефон, затим у 17,88% школски инвентар (рачунари, видео-камере, прозорска стакла, дневници, школска документа и др.), и новац у 8,25% случајева. Као најчешће средство у извршењу кривичног дела починиоци користе физичку снагу (65%), а у 16% извршиоци су користили средства којима су уништили или оштетили школски инвентар (спреј, боја, камење), док су у 17% користили неки предмет да нанесу повреду, упуте претњу или употребе силу у циљу одузимања предмета кривичног дела или обијања објекта. Такође, и код прекршаја, физичка снага је најчешће средство извршења (91%), док су у 9% извршиоци користили неки метални предмет, нож или дрвену палицу како би тешко повредили или нарушили здравље другог лица.

Анализом резултата анкете уочава се да су испитаници одговарали у складу са објективним стањем које постоји у школама. Анкетом су утврђени ставови и мишљења најважнијих корисника услуга безбедности у школама по питању стања криминалитета, процедура и стандарда. Резултати анкете могу се сврстати у неколико група, ради њихове једноставније презентације.

Прва група резултата односи се на праксу и програме које су спроводиле школе у 2008. и 2009. години у циљу решавања безбедносних проблема. На основу анализе одговора анкетираних, закључује се да 31 школа има неку врсту контроле приступа школској згради, а само 3 школе немају контролу приступа дворишту у току одржавања наставе. Међутим, степен контроле приступа школској згради разликује се, тако да само три основне школе затварају капије дворишта током великог одмора, док се посетиоци који улазе у школу углавном не уписују, што свакако снижава степен безбедности. У већини школа захтева се од ђака да вредне ствари остављају на сигурном месту, али је тај захтев у пракси неостварив, јер школе немају обезбеђене услове за то. Ученици и професори не носе беџеве и идентификационе картице са сликама које омогућавају препознавање, идентификацију и контролу присуства. У школама се не спроводи стриктни dress code, нити се од ученика захтева да носе униформе, што би свакако подигло ниво безбедности. Видео-надзор је инсталиран и функционалише у свим средњим школама, а пет основних школа нема видео-надзор. Радници на пословима безбедности ангажовани су у скоро свим средњим школама (9),

док је само у 2 основне школе присутан радник обезбеђења. У случајевима инцидента у средњим школама постоји особа за брзо реаговање, док у основним школама такав систем обезбеђења не постоји. У току школске 2008–2009. године у већини школа одржана су предавања на тему „Превенција наркоманије“, „Безбедност у саобраћају“, „Злоупотреба деце на интернету“, која су реализовали припадници полиције.

Друга група питања односила се на постојање планова реаговања у случајевима криза и елементарних непогода. Основне и средње школе имају планове који јасно прописују процедуре које треба спровести у случају епидемије, пожара, земљотреса и других непогода.

Трећа група питања обухвата формалне програме за превенцију насиља у школама, и на основу одговора испитаника закључује се да постоје програми за превенцију малолетничке делинквенције, програми усмерени на промоцију позитивних односа, саветовања, психолошке радионице за ученике, рекреативне активности, као и укључивање у ђака решавање проблема безбедности. Програмом „Школа без насиља“ обухваћене су само четири основне и две средње школе. Телефонска СОС линија за ђаке постоји у две средње и две основне школе. У школама постоји сарадња на релацији школски полицајац – школски психолог у случајевима када су у питању ђаци с проблемима у понашању.

Може се закључити да школе немају програме који би укључили родитеље у проблематику и самим тим подигли ниво безбедности. Активно учешће родитеља у решавању проблема безбедности реализује се у основним школама, док у средњим школама такве активности готово да не постоје. Организују се редовни састанци родитеља и наставника, али су веома ретки тематски догађаји (концерти, сајмови) којима присуствују родитељи. Родитељске групе, социјалне службе и локална самоуправа биле су укључене у промоцију школе без криминала. Активно учешће имао је и Центар за младе.

Четврта група питања односила се на активности полиције и особља које школа ангажује у процесу обезбеђења. Средње школе имале су неко врсту сопственог обезбеђења, док у основним школама то није био случај. У средњим школама, школски полицајци присутни су током 90% радног времена, а у основним школама током 60% радног времена. Сви одговори испитаника потврђују да је полиција присутна у свим школама, да учествује у одржавању дисциплине, да идентификује проблеме и практично их решава, да учествује у едукацији и превенцији свих облика криминалитета.

Пета група питања односи се на едукацију особља с циљем да се повећа степен безбедности у школама. Сви испитаници сматрају да школе или школске управе нису понудиле обуку која би омогућила идентификацију насилничког понашања код ученика, знакове и симптоме препознавања злоупотребе дрога, као ни примере добре праксе за дисциплину у школама. Обука за препознавање симптома злоупотребе алкохола и дрога код ученика није обезбеђена у 70% школа, док се у половини организује едукација за спровођење протокола о превенцији малолетничке делинквенције. Такође, у само седам основних школа постоји педагог или психолог с пуним радним временом, док су исти присутни у девет средњих школа. Већина испитаника, као одлучујуће факторе који онемогућавају школе да спрече криминалитет, наводе недостатак материјалних средстава, непостојање адекватне националне стратегије, недостатак подршке родитеља и непостојање алтернативног програма за ученике који ремете наставу.

Шеста група питања односи се на фреквентност криминалитета и насиља у школама. Испитаници су одговорили да није било инцидената у којима су ученици или запослени задобили тешке телесне повреде, а да се крађе, оштећења имовине, вербални напади ученика на наставнике, туче и друга асоцијална понашања веома ретко дешавају. Анализом стања безбедности за 2008/09. закључено је да су се десили догађаји у којима су ученици задобили неку врсту повреде и да је у неким школама извршен изненађујуће велики број крађа и оштећења имовине, али да већина испитаника није имала такву перцепцију стања безбедности. Овакав одговор испитаника наводи нас на два закључка, први је да поједини испитаници нису у довољној мери упознати а ни заинтересовани за стање безбедности, а други – да неки испитаници немају реалну перцепцију стања безбедности у школама. Да испитаници реално не опажају школски криминалитет, потврђују закључци анализе садржаја документа, као и резултати истраживања стања безбедности у школама у Србији из 2007. године, где се истиче да су „наше школе преплављене насилним понашањем, сваки четврти ученик има проблем с насилничким понашањем вршњака у школи, трећина се жали на насиље одраслих, а за сваког десетог можемо рећи да је у школи угрожен и од вршњака и од одраслих“. (Попадић, Плут, 2007).

На основу резултата статистичке анализе и анкете, општи закључак је да у школама постоји низак степен контроле присуства и кретања лица у школском дворишту и објекту школе, посебно оних лица која нису ученици те школе. Видео-надзор, који се користи за праћење простора није постављен на местима која је Полицијска управа означила као критична, а школе практично не обезбеђују услове за одлагање вредних ствари које су најчешће предмет крађа. Имајући ово у виду, логична је последица да је објекат школе угрожено место у којем се најчешће дешавају крађе и оштећење имовине, али и прекршаји, који су често увод у насилничко понашање у дворишту школе. Иако је у дворишту школе извршен мањи број прекршаја и кривичних дела, друштвена опасност тих дела знатно је већа од оних која су извршена у самом објекту, јер непосредно угрожавају телесни интегритет ученика и школског особља. Ефикасније праћење простора и контрола лица захтева да у дворишту школе постоји појачан надзор, путем система видео-надзора који је постављен у складу са анализом критичних места, ангажовањем физичког обезбеђења, постављањем детектора за метал и применом других техничко-информационих мера. У циљу заштите ученика од крађа, школа би требало да обезбеди и постави ормариће за одлагање вредних ствари, да уведе техничко-информациони систем које ће контролисати сваки део јавног простора у објекту школе и практично заменити дежурство наставника и ученика. Важан је закључак да особље школе није обучено да надгледа простор у школи и око школе, да не постоје координисани поступци и реакције на проблеме. Мере индивидуалне превенције завршавају се тако што се ученик проблематичног понашања упути код педагога или психолога, или му се изрекне нека дисциплинска мера због пропуста. Школе не предузимају целокупан третман према ученицима код којих постоје промене у понашању, а који би подразумевао конкретан план на промени модела понашања, а који је у Крагујевцу предвиђен потписаним протоколом. Овај Протокол о превенцији малолетничке делинквенције, поред школе, укључује родитеље, Центар за социјални рад, полицију, тужилаштво, као и друге субјекте који би понудили разне ваннаставне активности.

Без обзира на потписани протокол, родитељи немају активну улогу у превенцији школског криминалитета, а требало би их укључити у акционе планове за ресоцијализацију малолетника, као и у одабир ваннаставних активности деце. Пре свега потребан је интерактиван однос родитељ–особље школе, а нарочито у случајевима када код детета постоји асоцијално понашање. С обзиром да се инциденти интензивно испољавају током трајања наставе, а посебно за време малих и великих одмора и по завршетку наставе, неопходно је уредити слободно време које ученици проводе у школи, и то кроз културне, образовне, спортске и друге садржаје. У складу са овим закључцима јесу и очекивања ученика из Ужица, који су предложили начине на које се може спречити и зауставити насиље у школи: „да се поставе камере у ходницима, да школа има школског полицајца, да се насилник пријави код наставника, психолога, или педагога ... да се направи пано с правилима понашања у школи, да се поново држе часове из 'Школе без насиља' ... да се поопштре васпитне мере против насилних ученика, да се повећа број дежурних наставника, да се што више прича на тему насиља, да се пријављује малтретирање, да се ученици науче бољој самоконтроли, да се уведе предмет који ће говорити о превенцији насиља“. (Томоњић, Г., Благојевић-Радовановић, Р., Павловић, Ј. 2010).

Закључак

Ради успостављања интегрисаног система безбедности, школе треба да организују програме превенције усмерене на едукацију, промоцију позитивних идеја, укључивање родитеља у решавање проблема и друго. Неопходно је да се прецизно дефинишу улоге институција, посебно у случајевима пределиктног понашања код деце. Превенција би, уз законску регулативу, требало да обухвата васпитно-образовне мере за све носиоце и изворе социјализације јер се насилни обрасци понашања преузимају и из породице, суседства и са медија, али је школа место где се они најчешће испробавају и учвршћују у интеракцији с вршњацима (Савић, Кнежић, 2007). Полиција је кључни партнер школама у стварању интегрисаног система безбедности, она је носилац активности које се односе на успостављање поверења код ученика и особља школе, проактивно решавање проблема и спровођење разних врста едукација. Присутна је у критичном времену и простору и правовремено информише тим за психосоцијалну подршку о променама понашања код ђака. Целокупан систем безбедности обухвата партнерство с верским заједницама, невладиним и приватним сектором који би могли да пруже финансијску подршку различитим превентивним акцијама, чији би циљ био промовисање општих друштвених вредности.

Неопходно је утврдити стандарде који се односе на праћење простора, контролу лица, уочавање раних знакова делинквентног понашања, едукацију и промоцију позитивних идеја и слично. Стандарди који обезбеђују сигурност ђацима у школама морају да испуњавају физичке, грађевинске, информационе и друге мере које омогућавају да школа буде простор који је ограђен и контролисан, у којем је успостављен систем видео-надзора, информативних картица, метал детектора, функционално дежурство наставника, присуство полиције и екстерног обезбеђења и друге мере. Наведени стандарди основ су стратегије за безбедну школу која гарантује „стварање услова за промовисање и одржавање позитивне, безбедне и здраве школске културе.“ (Rose, 2007).

Литература

1. Rose, J. (2007). *Kentucky Safety Educators Endorsement: Emphasizing School Safety in Educational Setting*. Kentucky School Leader, A publication of the Kentucky Association of School Administrators.
2. Denmark, F. (2005). *Violence in Schools*. Cross-National and Cross Cultural Perspectives, Springer Science Business Media
3. *School safety lessons learned*. (2006). District of Minnesota: US Attorney's Office.
4. *Safe, caring and orderly schools*. (2008). Ministry of Education British Columbia.
5. Мајер, Џ. (2008). Креирање безбедне и отворене школе. *Педагогија*, 63(2), 308–320.
6. Гашић-Павишић, С. (2004). Мере и програми за превенцију насиља у школи. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 36, 168–187.
7. Попадић, Д., Плут, Д. (2007). Насиље у основним школама у Србији: облици и учесталост. *Психологија*, 40(2), 309–328.
8. Савић, М., Кнежић, Б. (2007). Насиље међу вршњацима у школи. *Наука, безбедност, полиција*, 12(3), 33–46.
9. Симић, Б., Никач, Ж. (2010). Пројекат „Школски полицајац“ у Републици Србији. У *Зборник радова са другог научног скупа „Право и форензика у криминалистици“* (стр. 59–66). Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
10. Томоњић, Г., Благојевић-Радовановић, Р., Павловић, Ј. (2010). Колико је насиље присутно у школи. *Педагошка стварност*, 56(1–2), 46–58.
11. *Crime, Violence, Discipline and Safety in U.S. Public Schools*. (2007). National Center for Education Statistic, Institute of Educational Sciences, US Department of Education.

STANDARDS FOR SAFE SCHOOLS WITH REGARD TO POLICE DIRECTORATE IN KRAGUJEVAC

Summary

The existence of problems in the field of school safety requires a comprehensive research of risks and threats that endanger the safety of students, but also a standardization of protective measures which construction would allow institutions to prevent consequences and eliminate safety risks. Based on the results of research in school institutions in the city of Kragujevac, obtained by statistical method and survey, it is concluded that there are safety risks, which act at a critical time and space and create conditions for the expression of negative behavior of individuals. In accordance with the established regularity of manifestation of consequences resulted that there was a need for systematic and synthetic description of standards and procedures, with which implementation safety subjects would prevent risks and consequences. The conclusion, based on results of analysis of statistical data and surveys conducted on the responsible persons in schools, is that social and cultural conditions in the schools should be modified, physical-technical, construction, education and other measures should be introduced and procedures of institutional and individual actions in the process of reaction to safety problems should be defined.

METHODICAL INTELLIGENCE ELABORATION

Saša Mijalković
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
Dragan Manojlović
Faculty of Law, Novi Pazar

Abstract: The authors defined the methodical intelligence elaboration for the management of intelligence operations in scientific theory and professional practice for the first time. To review and analyze, at least in part, what is reflected in the complexity of the management of operations and their realization, the authors pointed out the need for the construction of a methodical intelligence elaboration. After that, they pointed out the elements of the methodical elaboration, giving an explanation for each of them. Therefore, the authors lead us on to the conclusion that the management of intelligence operations is a complex, dynamic and uncertain process that must have its compass-navigation device, to achieve the goal which is set in front of the intelligence operation.

Keywords: national security, intelligence, intelligence and security agencies, methodical intelligence elaboration, intelligence overration, management, intelligence objective.

Introductory Considerations on the Problem of Managing Intelligence Operations

For several decades the problem of conducting intelligence¹ operations is undoubtedly one of those who are in the focus of scholars and experts. It is no accident: the interest in this problem of implementation of intelligence operations and management activities within the operation, there are at least two reasons. First of all, this is one of those legal, security and ethical issues, which are immediate and significant, does not particularly stand out. Consider the problem of implementation and management of intelligence operation Intelligence activities means that the scientific endeavor to show, upgrade and perhaps resolve a dilemma with which countless citizens and researchers on a daily basis face a very serious way. The second reason is theoretical: the problem of conducting intelligence operations is extremely convenient-you might even say the most suitable-for confrontation and critical scientific research and international relations of National legal rules, democratic and totalitarian societies and states (Manojlović, Jović, 2004).

As a basis for theoretical and empirical detection and identification of “problem cases and research“, here we set out some essential elements (basic features) and methodically intelligence studies to define his term. After this introduction, and application of comparative analysis of existing literature investigate the theoretical approach to the definition and drafting of methodical elaboration.²

1 Ranged from intelligence literature it is known that the 1647th The English Parliament established himself first as state authorities with intelligence functions. The founder and first minister of the modern secret police in England, was Francis Walsingham.

2 Theory of intelligence in the world can be found following approaches... Intelligence Study the methodically written production of certain operations or intelligence project. A book that includes instructions on conducting intelligence operations and activities within the operations..

The Concept of the Methodical Intelligence Elaboration

Definition of methodical intelligence studies is extremely complex task for several reasons: first, it is not a new concept in world intelligence theory and literature, second, here is this notion of intelligence and the institute is almost unknown, and third, the widespread delusion that his intelligence operation by making had to be ethical and legal. Not engaging in more of its theoretical reasons that affect its definition, we'll give a few sublime point of his term.

According to many authors it is coordinated and effective management and monitoring of implementation of intelligence operations. One group of authors suggest that the intelligence is methodically elaboration: a device for monitoring and manipulation of intelligence operations (en.wikipedia.org/wiki/Police_Intelligence_Operations). From the perspective of the scope of this paper. We will be based on sublimation of several approaches to defining intelligence of this institute, to give a theoretical view and try to give a definition that would satisfy all its elements and purpose of intelligence-methodical study the legal and ethical document that provides, organizes and carries out intelligence operation, manage water resources and the set goal. Furthermore we understand that a methodical study intelligence not a single activity, but rather comes to system activity. In theory we can still find the point that a methodical intelligence elaboration³ defined as the invisible hand.

A methodological informational elaboration for undertaking intelligence operations is a document which projects the methodology of intelligence work. As a document, it gives insight into the work of a secret agent, and into the flow of an intelligence operation, but it is not written and published for control, but to support intelligence operations and the work of a secret agent in intelligence work. Also, a request for the production of this document is not an expression of distrust towards secret agents, but a result of the need for a secret agent to think, select, design and record all elements of his intelligence work. Moreover, if he is already preparing for intelligence work, if he thinks and predicts, it is natural to express that in a form of a document, which will primarily serve him in intelligence work, and to complete all other tasks as an important intelligence document.

The Structure of the Methodical Intelligence Elaboration

The structure of this document is not unified, and it is especially not certain what the secret agent has to enter in each box. Well, but, from what has been said so far about the preparation of intelligence operations and secret agents for the intelligence work and about thinking of the concept of the intelligence elements, comes a principle structure of a methodical elaboration. The methodological intelligence elaboration has two parts: general and special.

The General Part of the Methodical Intelligence Elaboration

The general part of the methodical intelligence elaboration, in addition to information about the current (or that which is in progress) intelligence situation, defines the projection of the methodology and intelligence work that will be used in the intelligence operation. Intelligence information about the intelligence situation

³ One of the authors who gave a definition of the study, "The carefully elaborated theme" - (elaborated) (l. elaboratum) detailed: developed or executed with care and in minute detail; "a detailed plan"; "the elaborate register of the inhabitants prevented tax evasion". (Buchan, J.: princeton.edu/perl/webwn).

that are entered into the intelligence elaboration are: a) data on the intelligence institution b) intelligence unit of the operation, c) destination; c) the time and date of construction; d) the name of the author and of the elaboration, etc. The part of the methodical intelligence elaboration within which the projection of intelligence operations or intelligence operations segment is given contains: a) the name of the intelligence operation / always with a legenda; the intelligence goal (especially intelligence operations, and especially in the operations segment), b) the content of structured intelligence operations by intelligence segments / procedures within the operation, and according to intelligence units and their procedures (if the elaboration made for the "larger" (by volume, duration and intentions) intelligence operation which involved more intelligence units) (Rapp, 1989) or more intelligence efforts in the same operations of intelligence units; c) the time schedule available by intelligence operations or endeavors of the units and forms of intelligence work, and the intelligence procedures, if this is the one intelligence unit or operation; d) the forms of methodological work: methodological forms that can be used in carrying out intelligence operations and what they can be compared to by the methodical form of the intelligence procedure in the second operation within the same intelligence operation; e) methods of intelligence: it is indicated which intelligence methods (methodological forms) will be used in the realization of the intelligence (or unique intelligence projects); f) intelligence assets / instruments: which are the means, methods and instruments that will be used, when and how (Prados, 1995). Also, it is obvious that this part of methodical intelligence elaboration contains conclusions, views and opinions of the previous proceedings - considering the issues that require a response in the phase of preparations for the intelligence operation (for example, in the method of flash-intelligence research).

A Special Part of the Methodical Intelligence Elaboration

A special part of the methodical intelligence elaboration contains the structure and flow of intelligence operations and projects within the operation, and intelligence work within the intelligence enterprise. By a previous procedure, the intelligence expert / experts / have built an elaboration of a general concept of the performance of intelligence operations. For a direct intelligence work (Johnson, 1996), the author of a methodical intelligence elaboration needs to methodically shape each intelligence operation or an intelligence enterprise within the operation. He designs with all the necessary details, the course of intelligence operations and all other intelligence enterprises inside it. Therefore, an intelligence expert for the construction of methodical intelligence elaboration predicts all he needs to achieve in one intelligence operation or enterprise, from the beginning to the end. The methodological intelligence elaboration of the flow of intelligence operations, which projects certain segments of the intelligence work within an intelligence operation, has three parts: introductory, main and the final part.

The Preface of the Special Part of the Methodical Intelligence Elaboration

The preface of the special part of the methodical intelligence elaboration has a great importance for the entire course of the intelligence operation, especially for the segments and secret agents who participate in it. It creates a situation of contact between the intelligence, resources and the secret agent, as well as between intelligence operations and its individual projects (George, 1983). It represents a kind

of a road project, it highlights the methods and instruments, creating conditions for the development of intelligence activities in the intelligence operation. The preface of the special part of a methodical intelligence elaboration should be specially organized and set to achieve its function. There are different possibilities for the implementation of these functions.

Frequently, the intelligence expert at this stage, relies on previously gathered intelligence data, existing intelligence studies, or databases, based on the existing knowledge of intelligence derived from earlier intelligence operations by applying the methods of intelligence history and tradition. From existing intelligence history, he builds a methodical intelligence elaboration of the operation which will be carried out according to the elements of the existing intelligence situation (Stephenson, 1999). So, here we speak not only about the new intelligence operation, but also about the possibility to continue already performed intelligence operations. If it is a methodical intelligence elaboration which is a part of a wider elaboration of an intelligence operation that is already in process, then this kind of methodological approach is natural, because with a few methodological principles he reaches a new elaboration or to an enrichment of an existing one, and of an intelligence methodology to be used in the intelligence operation. When transferring to the other elements of the methodical elaboration in one intelligence operation or its intelligence efforts, it is better to seek other ways of introduce the intelligence segments in the intelligence operation, instead of repeating or copying already built methodological intelligence instruments or methods. It can, to some extent, be a reminder for secret agents, of some already undertaken method, the way it is implemented, it can be associated with other methods that will be undertaken in a new intelligence enterprise, but they cannot be stereotypically prescribed methods in the new operation (e.g. so it would be easy to come to the disclosure of contra-intelligence enterprises). Although, in intelligence reality of the connection of methods, and even copying of one of the several methods to more operations is possible, which must not be a rule but an exception. The introduction to the realization of intelligence operations is carried out by informing participants about the methodological elements of the elaboration, and so that one could only gain knowledge about the segments in which the unit or the secret agent take part (Aldrich, 2000). The model of work by joint preparation and getting acquainted with all forms of the methodology of intelligence work from the elaboration of the intelligence operation (for example, the distribution by groups, preparations of technical equipment) is prohibited (Charles, 2004). When selecting any solution, one should always bear the function of intelligence operations and the possibilities of the opposite side in mind. It is bad if the head of the intelligence set for undertaking of the operations, assesses whose function for entering the operation is more important. Then, instead of mood to work, a tension that negatively affects the course of the operation is being created.

The search for solutions to the most effective method which would launch the intelligence operation cannot be easily understood. The selected solutions must be accurately entered in the methodological intelligence elaboration. Intelligence experts who note: we shall start ... and do not give more detailed instructions, when, how and who will run the intelligence operation, are fairly wrong. All this should be formulated, because it can not be improvised during the commencement of an intelligence operation - improvisation, and it shall have its revenge: on the intelligence

organization, secret agents and on the goal of the operation. One should bear in mind that the way of the introduction into the intelligence operation is most often / usually the key to its success or failure.

The Main Part of the Separate Part of the Methodical Intelligence Elaboration

It represents a methodological projection of the intelligence work inside the intelligence operation and its unique efforts. At the time of the formation of this part of the methodical intelligence elaboration, the intelligence expert has a clear picture of the solutions as a result of many thoughts and preferences in the previous phase of work on the methodological elaboration (already selected means, methods, units, forms, etc.). At this moment, he specifies the procedure for this part of the operation and the methodology of his performance. As the goals of the intelligence organization and operations are now known to him, he has to determine a methodological framework for the performance of the intelligence operation and the way of the intelligence work that will enable him to realize the goal and the tasks (Berkowitz, Goodman, 2000). This points to three types of problems: a) what to choose (which methods and methodology of performance) to obtain all that is desired b) how to perform the intelligence operation, c) what exactly needs to be written down (methodological intelligence operation) to serve its purpose. In seeking answers to the first two issues, the intelligence expert who forms and builds the methodical intelligence elaboration, will make a mistake if he starts from the assumption that he had solved all problems in the previous procedure (for example, using intelligence databases, previous history of intelligence operations (Rusbridger, 1989), etc.). Here we speak of founding of the detailed methodology of determining the performance, in precise commitments, and forecasting all that needs to be achieved in the intelligence operation, while in the previous procedure an intelligence expert sought and opted for the basic solutions of the setting if the intelligence operation in the elaboration. In the previous procedure, the intelligence expert often chooses several issues that need to be resolved (not more than 3 to 4). Previous procedures for the construction of methodical intelligence elaboration are divided into a few questions, because intelligence activities of intelligence work is an multidisciplinary operation (extensive to human and technical resources) to process them in one issue, without stressing smaller entities, the issues that are the outline of the operation (problems which the intelligence operation requires). Without stressing out the smaller parts (or segments or intelligence enterprises) it would not be possible to process the entire operation (especially at its beginning).

It is necessary to determine what should be done for each segment of operations or its smaller parts, as well as to determine the scope and depth of the work and how to realize it. The intelligence expert, of course, knows the content of the methodical intelligence elaboration much broader and deeper than all of the other participants of the segments in the intelligence operation know it. Therefore, he (we refer to the leader of the intelligence operations), on the basis of methodological requirements, conditions and opportunities, estimates what of above mentioned should be undertaken. Besides, in any methodical intelligence elaboration depending on the goal of the intelligence operations, there is something that makes the essence of the problem (appearance of the intelligence), and a lot of details and facts. The head of intelligence / the expert, therefore, determines on what he will focus, not stepping out of the the given elaboration which designed the goal of the intelligence

organization. By this methodical approach, the author of the intelligence elaboration is decided to go with the contents which will be processed in the elaboration (George 1983). He needs to determine in which way will he carry out the processing of the selected intelligence content. This is a selection of forms, methods and means which will be used in the methodology which the expert has chosen while composing the elaboration. Taking into account all the factors that significantly affect the setting of methods of intelligence work for each segment of intelligence in operation (the nature of intelligence operations (Rapp, 1989), benefits forms and methods, material basis, the participants, the available time, etc..), the author of the methodical intelligence elaboration decides to take actions that he considers the most appropriate. This assumes the refinement of each element of the elaboration and the methodology of the intelligence work. Of course, the intelligence expert must be ready for a change in the course of the performance / duration of the intelligence operation, if he spots that the methodological procedure (some element) is not giving desired results. If you bear in mind, that it is predicted for every methodological issue what will be processes and how, it is understandable that it is not easy to express all this in a limited space of the methodical elaboration. If he only outlines the methodological issues and enumerates only the forms of the methods and means which will be used, he gets a document that is a weak support to the intelligence work and performance of the operation (with the likelihood that this is a result of a non solid preparation) (Rusbridger, 1989). On the other hand, if he prints the entire content of the intelligence issues and methodological procedures in detail, the document will be overburdened and ill-suited for the function it has (this can all be accurately and precisely printed, but the head of the intelligence operations uses it rather difficultly). The solution is to enter into the content of the intelligence elaboration only what can not be left out in the implementation of the operation and to fit the methodical process to the content of all segments of the intelligence work (by emphasizing the content which will be processed it is emphasized in what manner how it will be achieved, by using the set intelligence methods, means and instruments).

If the intelligence expert is not sure if he knows all the segments of the content of the methodical intelligence elaboration, he will write everything that will help him to lead a safe operation (data, etc.)... If the intelligence expert is not sure if he knows all the segments of the content of the methodical intelligence elaboration, he will write everything that will help him to lead a safe operation (data, etc.). For that, the records on a graph-foil, reviews, charts, etc. will be of great help for him. The worst is when the head of the intelligence operation shows uncertainty in the knowledge of methods of performance of the intelligence operation and intelligence work in it. Control is particularly significant for the main part of the operation (Manojlović, 2005a). It happens that the intelligence expert spends a lot of time on one question of intelligence, and he is left with little or no time for the rest of the questions. Therefore, it is good for the intelligence expert to roughly highlight the estimated time for each intelligence issue from the methodical aspects of the elaboration, so that the flow of the operation could be controlled.

The Final Part of the Separate Part of the Methodical Intelligence Elaboration

Its function is to assess the achievements in the intelligence operation, and the essence of the objective and methodology of intelligence work that will be implemented or is already implemented in the operation which is in progress, to

check all the segments of the methodical elaboration and their systematization according to priorities, to highlight what is important, to connect the elements into a whole (as needed and with previously started operations), the participants in the intelligence operation in accordance with the methodology of intelligence work. The methodological information elaboration is a document intended for the leader of the intelligence operation, for the authorized officer of the intelligence organization (and sometimes for higher state officials) (Johnson, 1996), who approve the launching and implementation of the operation on the basis of the proposed methodical elaboration. It is an expression of his (head of the operation) professional and skilled approach to the preparation for the operation, but also a certain support that it leads him to the achievement of goals (Raviv, Melman, 1990). Therefore, it is important for him to be "better-to own a higher professional quality" (Ameringer, 1990), not only in content but also by pointing out all that will be useful to the participants in the intelligence operation (it must be reviewed in order to notice at one glance what is needed).

Although a methodological elaboration should not be stuffed (because it cannot be used then), the head of the intelligence operation can "freely" enter into it all that he can use in the conduct the operation and the achievement of targets.

The experience will show the head of the intelligence operation which methodical elaboration form is the most appropriate for him. However, important questions of methodical solutions of processing of the intelligence operation should not be forgotten, not even in the preparations or in the methodological elaboration.

The Importance of Methodical Intelligence Elaboration

In intelligence theory and literature, when asked the importance of the intelligence elaboration can be found more answers. A large number of stands by the view that the implementation of intelligence operations in modern conditions without methodical intelligence studies, is not only possible, but is linked with the security risks. Furthermore it is stated that these risks are reflected in the risks related to: 1) the officers involved in the operation, 2) engaged intelligence sources, whether these sources are: a) internal b) external and 3) the security intelligence operations, its management, development and implementation. A number of investigations by the intelligence, that intelligence is a methodological study: 1) an internal navigation device intelligence, 2) the external sonar operation which allows for the kind of direction, and 3) radar system to recognize obstacles, shortcomings in the operation and presence of other participants (Mijalković, 2007).

In the intelligence literature, some authors showing the importance of methodical intelligence studies, provide a graphic display of the maze from which no exit, if the agency to perform the surgery, there is no pre-planned study of how operations will be conducted (Eftimiadis, 1994).

The authors also say that intelligence is a methodological study of an interactive factors, has an important place and function in connecting and sharing information and knowledge between the intelligence agency environment. It is alleged that he was on the one hand focuses on implementing intelligence operations and management of all participants, on the other hand the use of this information, data and information in its implementation.

Many authors agree in the concept of de standpoint of methodical intelligence

report “born“ from intelligence agencies that need the high speed development of communications and external conditions of turbulence not only in the international friendly, but also national boundaries (Manojlović, 2005b).

Already viewed from the maze comes to intelligence methodical study has a large strategic, tactical and operational significance for the implementation and operation management, especially to be seen in global terms. Hence, in theory find that it can be to some kind of collusion between the methodical and objective study of the intelligence requirement of intelligence.

Today, the theory does not elaborate on the relevance of an engagement for the success of intelligence operations (Dulles, 1985). Leading experts of theory and practice of intelligence research indicate the importance of study and respect for the management of the operation. His theory of necessity in the notice is given in two distinguishing features very specific concepts of strategy and intelligence work of intelligence effectiveness. The authors note, even though both concepts are important for achieving success of the intelligence that they operate at different levels in a substantially different ways.

From the above we conclude that the study provides a methodical intelligence: 1) synchronization, 2) synthesizing all the intelligence and other activities within the operation, 3) a higher level of control operations and activities, 4) coordinated and planned approach to managing the operation.

Conclusion

In intelligence work, the methodology is understood as a way of organizing, selecting, using of resources and the performance of intelligence operations, which would significantly increase the power of the intelligence unit to work in the security milieu, and the cognitive value of the intelligence material collected. The intelligence activity is, however, an expensive part because it demands a high level of expertise and, by that a methodological intelligence elaboration as a navigation device for the management of the intelligence operation. Therefore, the goal of building an elaboration as a methodical instrument is to reach a critical advantage in relation to the opponent.

References

1. Aldrich, R. J. (2000). *Intelligence and the War against Japan*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
2. Ameringer, C. D. (1990). *U.S. Foreign Intelligence*. Lexington: Lexington Books, D.C. Heath and Company.
3. Berkowitz, B. D., Goodman, A. E. (2000). *Best Truth: Intelligence in the Information Age*. New Haven: Yale University Press.
4. Stephenson, W. S. (Ed.) (1999). *British Security Coordination: The Secret History of British Intelligence in the Americas, 1940 –45*. New York: Fromm International Publishing.
5. Charles, E. L. (2004). *The Literary Spy: The Ultimate Source for Quotations on Espionage and Intelligence*. New Haven: Yale University Press.
6. Dulles, A. A. (1963, repr. 1985). *The Craft of Intelligence*. New York: Harper and Row.
7. Eftimiadis, N. (1994). *Chinese Intelligence Operations*. Annapolis: Naval Institute Press.

8. George, C. (1983). *Intelligence and Espionage: An Analytical Bibliography*. Boulder: Westview Press.
9. Johnson, L. K. (1996). *Secret Agencies: U.S. Intelligence in a Hostile World*. New Haven: Yale University Press.
10. Manojlović, D. (2005a). Kriminalističko-obaveštajni rad: „Prepoznavanje pojava iz okruženja - prikupljanje obaveštajnih podataka”. *Bezbednost*, 47(1), 108–119.
11. Manojlović, D. (2005b). Kriminalistička istraživanja: kriminalističko-obaveštajne analitičke metode. *Bezbednost*, 47(6), 1012–1026.
12. Manojlović, D., Jović, V. (2004). Nacionalna obaveštajno-kriminalistička služba. *Bezbednost*, 46(3), 419–430 .
13. Mijalković, S. (2007). Obaveštajni rad u prevenciji međunarodnih organizovanih ilegalnih migracija. *Nauka–bezbednost–policija*, 12(1), 75–92.
14. Mijalković, S., Milošević, M. (2011). *Obavještajno-bezbjednosna djelatnost i službe*. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
15. Prados, J. (1995). *Combined Fleet Decoded: The Secret History of American Intelligence and the Japanese Navy during World War II*. Annapolis: US Naval Institute Press.
16. Rapp, B. (1989). *Deep Cover: Police Intelligence Operations*. Paladium Press.
17. Raviv, D., Melman, Y. (1990). *Every Spy a Prince: Complete History of Israel's Intelligence Community*. Boston: Houghton Mifflin.
18. Rodney, P. C. (Ed.) (2006). *Encyclopedia of Intelligence and Counterintelligence*, 2 volumes. Armonk, New York: M. E. Sharpe.
19. Rusbridger, J. (1989). *The Intelligence Game*. London: The Bodley Head.
20. Stephenson, W. S. (Ed.) (1999). *British Security Coordination: The Secret History of British Intelligence in the Americas, 1940–45*. New York: Fromm International Publishing.
21. Shulsky, A. N., Schmitt, G. J. (2002). *Silent Warfare: Understanding the World of Intelligence*. Potomac Books.
22. Winks, R. (1996). *Cloak and Gown: Scholars in the Secret War, 1939–1961*. New Haven: Yale University Press.
23. princeton.edu/perl/webwn, dostupno 15. maja 2011.
24. www.thefreedictionary.com, dostupno 17. februara 2011.
25. en.wikipedia.org/wiki/Police_Intelligence_Operations, dostupno 12. decembra 2010.
26. www.timesonline.co.uk, dostupno 3. maja 2011.
27. www.webroots.org, dostupno 14. oktobra 2010.
28. www.michaelcarloneil.com, dostupno 14. oktobra 2010.

**ИНСТИТУЦИОНАЛНИ КАПАЦИТЕТИ
ЗА СУПРОТСТАВЉАЊЕ ОРГАНИЗОВАНОМ
КРИМИНАЛУ И ТЕРОРИЗМУ**

УПРАВНА И СУДСКА КОНТРОЛА ПРАВНИХ АКТА ПОЛИЦИЈЕ

Мирослав Живковић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Радомир Зековица

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Апстракт: У раду се разматрају управна (унутрашња) и судска (спољашња) контрола полиције. Притом се прво приказују општи принципи и механизми ове контроле, типични за сваку правну државу и посебно европско-континентални правни систем. Потом се указује на поједине специфичности које постоје у нашем правном систему. У циљу целовитог приказа контроле укратко се приказују механизми контроле коју врше јавно тужилаштво и заштитник грађана. Такође се указује на значај политичке контроле коју врше влада и парламент и њену комплементарност с правном контролом. Контрола над полицијом разматра се у контексту принципа и елемената правне државе тако што се приказује како је нормативно конкретизована примена појединих механизма правне државе када је реч о полицији. Посебна пажња посвећена је контроли дискреционе власти полиције, при чему се разматрају и нека теоријска питања о дискреционој власти.

Кључне речи: полиција, правна држава, управна и судска контрола, дискрециона власт.

Од полицијске до правне државе

У полицијској држави у време апсолутне монархије, правним правилима уређује се организација државног апарата, а пре свега односи између виших и нижих управних органа. У то време функционисање државне власти није уређено правом, што значи да државна власт у својој делатности није везана правним правилима. Услед тога не постоје ни правне границе делатности државне власти. Правна држава почиње да се развија када се дејство права са организације државе прошири на њено функционисање.¹ У правној држави управна власт може да издаје наредбе грађанима и другим приватним лицима (правним лицима) само онда када је на основу закона надлежна, када њена овлашћења имају основа у закону или неком другом правном правилу. Управна власт је у начелу везана правним поретком у погледу своје надлежности, овлашћења, граница власти и поступка.

Док се у полицијској држави управа руководи начелом политичке и друге целисходности, у правној држави, руководи се само оним критеријумима целисходности који су унапред формулисани правилима правног поретка. У правној држави начело целисходности примењује се у границама које су

¹ О проблематици правне државе и владавине права види шире: Ф. А. Хајек, *Политички идеал владавине права*, Загреб, 1994; К. Чавошки, *Право као умеће слободе*, Београд, 1994; М. Петровић, *Правна држава, Идеје*, бр. 6, 1979; С. Поповић, *О правној држави – нека размишљања*, Београд, „Драганић“, 1995; Е. Шарчевић, *Појам правне државе – ка разумевању правне државе*, *Архив за правне и друштвене науке* бр. 4/1989.

унапред формулисане правним правилима. Некада те границе могу да буду и веома широко одређене, као у случају дискреционе власти, али оне ипак у принципу постоје све док дискрециона оцена подлеже правној контроли како у формалном, тако и у суштинском смислу. Институт забране злоупотребе власти који се развио у каснијој фази постојања правне државе омогућава да се под правну контролу ставе и оне одлуке управне власти које су донете на основу дискреционих овлашћења.

Правно уређење функционисања државне власти значи да су односи између државе и њених поданика постали правни односи. Тиме су поданици који имају само дужности преображени у грађане који, поред дужности, имају и одређена, законом утврђена права. Циљ правне државе је обезбеђење слободе грађана, слободе њихове иницијативе и личног развоја. Тај циљ води правном начелу да је допуштено све оно што законом није изричито забрањено. Насупрот томе, за делатност државе важи начело да њеној интервенцији има места само када је то изричито утврђено, када је држава надлежна у одређеном случају, и то само на онај начин и са оним овлашћењима која су законом дозвољена.

У правној држави појединац, осим приватних субјективних права која постоје и у полицијској држави, стиче и јавна субјективна права. Поседовање ових права јесте основ преображаја поданика у грађанина. Међутим, и субјективна јавна права у оквиру правне државе развијају се постепено. У модерној правној држави разликују се три врсте субјективних јавних права грађанина: 1) право на слободу од власти; 2) право на учешће у власти и 3) право на социјалну помоћ од државне власти. Права на слободу од власти развила су се прва још у либералној капиталистичкој држави. Ова права називају се у теорији права слобода права грађанске слободе или грађанске слободе и права, за разлику од политичких слобода и права.

Политичке слободе и права настала су у другој фази развитка правне државе када она прераста у демократску правну државу. Због тога се у оквиру јавних субјективних права посебно разликују демократска, политичка јавна права грађана. Историјски развој показао је да правна држава не мора истовремено да буде и демократска. Она то и није била у првим фазама свога развоја. Стога појам правне државе не обухвата и демократију, то јест демократска права и слободе. Да правна држава не мора кроз историју нужно да коинцидира с демократијом, сведочи пример античких полиса, који су били демократске али не и правне државе. У новијој историји умерени ауторитативни режими нису одбацивали већину тековина правне државе, али су одбацивали плуралистичку демократију, те и у том случају долази до разилажења демократије и правне државе. Ипак, у модерно доба правна држава захтева демократију, јер је смисао правне државе гарантовање слободе, правне једнакости, сигурности и правде човеку, а остварење ових циљева подразумева и постојање политичких права и слобода, то јест демократије. Без демократије правна држава сама по себи не би представљала довољну гаранцију слободе и права грађана.

Признањем социјалних јавних права, правна држава улази у нову фазу развоја, која се може означити као социјална, демократска, правна држава. Њен циљ је гарантовање социјалне сигурности путем социјалног права, као што је циљ либералне правне државе био гарантовање личне слободе, правне једнако-

сти и правне сигурности. Социјална правна држава представља правни израз компромиса до којег је дошло између либерализма и социјализма. У овом типу државе долази до извесне равнотеже између личних и социјалних интереса, између идеала слободе и једнакости, која се више не схвата само као правна већ и као социјална категорија. Идеал правде који је инспирисао принципе и правне институте правне државе проширен је сада и на решење тзв. социјалног питања, доводећи до установљења социјалних права појединаца и посебне гране социјалног права. Ово ново право својим државним интервенционизмом битно је кориговало постојеће принципе приватног и јавног права.

Управна контрола полиције и управе

Законитост рада полиције и уопште управе основни је елемент појма правне државе (Крбек, И., 1936; Томић, З., 2009, стр 309–320; Лилић, С., 2008, стр 413–442). Потчињеност закону, тј. општем правилу спречава самовољу власти и јемчи личну слободу, правну једнакост и правну сигурност. Полиција и управа за сваку своју одлуку или радњу мора имати законски основ. Она је ограничена законским правима појединаца, као материјалном границом свог поступања и управним поступком који појединцу гарантује процедурална права. У полицији се примењују и различити посебни управни поступци прописани законом за поједине врсте управних случајева. Уколико полиција и управа прекрше закон, долази до одговорности државе за акте својих службеника и одговорности самих службеника. Да би се обезбедила законитост рада управе, установљава се право грађана да правним средствима траже остварење својих законских права и одговорност управних органа. Законитост рада управе обезбеђује се унутрашњом правном контролом, у оквиру управе коју врше виши управни органи (управна контрола управе; види у Закону о полицији).

Постоје различити облици унутрашње контроле управе, односно полиције. Најпознатији су: 1) хијерархијска контрола, 2) инстанциона контрола, 3) контрола од стране специјализованих органа унутрашње контроле законитости, 4) контрола путем дисциплинске одговорности.

Хијерархијска контрола је контрола виших органа над нижим. Она је последица начела хијерархије у организацији државне управе, односно полиције. Ова контрола је елеменат самог руковођења, то јест управљања. Она се донекле издваја као посебан елемент руковођења уколико до ње долази на основу жалбе заинтересованог лица, односно странке. По основу хијерархијске контроле може доћи до смењивања и кажњавања службеника или поништавања, укидања и преиначења правних аката. Највећи недостатак овог облика контроле јесте његова необавезност будући да виши орган нема правну обавезу да одлучи о жалби заинтересоване стране. Будући да органи који врше ову контролу имају низ других задатака, а пре свега главни задатак руковођења, они се не могу довољно посветити послу контроле по конкретним жалбама. Стога су у многим полицијама формирани посебни органи чији је задатак контрола рада полицијских службеника и њихових аката. Хијерархијска контрола карактеристична је за Француску, али је у њој допуњена заштитом од стране управних судова (Василјевић Д., 2009, стр 134–137).

Инстанциона контрола отклања главну слабост хијерархијске контроле, њену правну необавезност. Инстанциона контрола је правно уређен редован пут унутрашње контроле законитости и целисходности, заправо реч је о другостепенем, жалбеном управном поступку. Овај облик унутрашње контроле карактеристичан је за Немачку и друге земље, укључујући и нашу, које су под њеним утицајем усвојиле овај модел. Инстанциона контрола има за циљ да што више отклони потребу да се грађани ради заштите својих права обраћају судовима. Стога се као услов за судску заштиту у овом моделу захтева претходно коришћење инстанционе унутрашње контроле. Претходна управна заштита није неопходна у Француској и Великој Британији, где се заинтересовано лице, најчешће странка, може обратити директно суду. У Француској то је управни суд, у Великој Британији редован суд опште надлежности (Томић З., 2009, стр 439).

Контрола полиције од стране специјализованог органа унутрашње контроле законитости – Ову контролу врше посебне, у ту сврху организоване и специјализоване организационе јединице. Њихов задатак је откривање и истрага тежих незаконитости, независно од тога да ли оне истовремено представљају и кривична дела. Нагласак се обично ставља на откривање и кажњавање повреде основних права грађана и злоупотребе службених овлашћења (незаконите или прекомерне принуде, посебно употребе ватреног оружја, незаконитог хапшења, претреса просторија, или саслушања, корупције или сл.). Специјализовани органи унутрашње контроле обично су подређени министру полиције или директору полиције. Поступају по иницијативи грађана, припадника полиције или самоиницијативно на основу сопствених сазнања. Мада се откривањем и кажњавањем незаконитог поступања припадника полиције отклањају конкретне теже повреде права грађана или закона, главни смисао овог облика контроле јесте генерална превентива и стварање амбијента који обесхрабрује припаднике полиције да крше закон. У неким земљама органи специјализоване унутрашње контроле надлежни су и за утврђивање дисциплинске одговорности, међутим, та надлежност је њихов споредни задатак (Зекавица Р., 2008, стр 134).

Контрола полиције путем дисциплинске одговорности – У свим земљама дисциплинска одговорност представља један од механизма унутрашње контроле полиције. Овај механизам примењује се када противправно поступање припадника полиције може да се квалификује као повреда службене дужности, независно од тога да ли оно истовремено представља и кривично дело. Сходно начелу законитости, одређено поступање мора унапред, барем уопштено, бити проглашено противправним, односно мора бити предвиђено које и какве повреде службене дужности се сматрају противправним. Код нас је дисциплинска одговорност полицијских службеника и других службеника полиције уређена Законом о полицији и Уредбом о дисциплинској одговорности у Министарству унутрашњих послова. Ови прописи предвиђају постојање лакших и тежих повреда службене дужности и дисциплинске мере које се поводом њих могу изрећи. Код нас је могуће водити управни спор против коначног акта о дисциплинској одговорности.

Судска контрола полиције и управе

Судска контрола законитости рада полиције и управе – Контрола законитости рада полиције и управе добија на значају тек са организовањем спољашње, правне контроле. Ова контрола поверава се судовима. Управа је склона да приликом одлучивања у управним стварима да првенство целисходности и ефикасности на рачун законитости. Стога је веома битно да се контрола над законитошћу аката полиције и управе повери органима чији је задатак и начин размишљања првенствено правни. У том циљу грађанину се даје право да против коначног управног акта води управни спор пред судом. У оквиру управног спора могуће је, под условима предвиђеним законом, изјавити редовне и ванредне правне лекове. У свету постоје два главна система контроле законитости управних аката, англосаксонски систем контроле од стране судова опште надлежности и француски систем контроле од стране посебних управних судова као судских органа у оквиру управе. Окончањем управног спора управни акт постаје правоснажан.

Судска контрола полиције не обавља се само путем управног спора. Суд контролише полицију и својом надлежношћу у кривичним и грађанским стварима. Када је реч о кривичним питањима, суд одлучује о кривичним делима која полицајац или други овлашћени службеник могу да изврше прекорачењем службених овлашћења (незаконита примена принуде, незаконит претрес лица и просторија, незаконито прислушкивање, примање мита, одавање службене тајне и сл.). На посредан начин суд оцењује, а тиме и контролише рад полиције, нарочито криминалистичке службе, тако што прихвата или одбацује доказе које је она прибавила у току истраге. Полиција је стога приморана да води рачуна да докази које прибавља буду довољни, квалитетни и прибављени на законит начин. Суд може контролисати рад полиције и путем парнице, то јест имовинског спора, одлучујући о тужбама грађана или правних лица за накнаду штете која је проузрокована законитим или незаконитим акцијама полиције. Судска пракса у имовинским стварима такође посредно ствара стандарде који дефинишу оквиру дозвољеног, то јест законитог деловања.

Судска контрола целисходности дискреционе оцене – Највећу слободу полиција и управа поседују при вршењу дискреционе власти. Зато највећа опасност за грађане и законит рад управе долази од неконтролисаног вршења дискреционе власти (Петровић М., 1981). У нашем правном систему контрола законитости и целисходности аката дискреционе власти врше се по жалби у оквиру унутрашње управне контроле управе. У управном спору пред судом врши се само контрола законитости. Међутим, следећи француско законодавство и праксу француског Државног савета, и код нас је прихваћено да суд путем контроле законитости циља или сврхе управног акта улази у суштини у контролу целисходности слободне (дискреционе) оцене управног органа. Ова контрола обезбеђује се путем института забране злоупотребе права, односно власти. Овим институтом обезбеђена је додатна контрола управе у домену у којем је она била најслободнија, а њена неконтролисана слобода по грађане и јавни интерес најопаснија. Поред контроле злоупотребе власти, судови у области приватног права врше и контролу злоупотребе приватног права тако да институт забране злоупотребе има начелан и велики значај. Њиме се омогућава да судови уђу у испитивање најкривенијих и најсуптилнијих облика злоупотребе, самовоље и насиља који се врше под велом поштовања форме и прописа.

Системи судске контроле аката управе – У свету постоје два основна типа права, европско-континентални и англосаксонски. Ови системи одликују се различитим значајем појединих извора права, односно различитим начином стварања права и различитим механизмима правне, односно судске заштите.

У европско-континенталном праву доминирају писано право, закон као основни извор писаног права и схватање да је суд власт која путем правне логике и дедукције извучи своје одлуке из општих прописа. Према континенталном схватању поделе власти, које је прво и најрадикалније применила Француска, подела власти искључује могућност да судови опште надлежности спроводе правну контролу над државном управом и полицијом. Разлози за овај став нису само теоријске природе, не произлазе само из одређеног виђења начела поделе власти, већ су историјски и политички условљени дубоким неповерењем следбеника Француске револуције у односу на судство којим је доминирао племићки staleж.

У англосаксонском правном систему право настаје, пре свега, путем индуктивне методе, као case law, одлукама судова које као прецеденти попримају општи карактер. Овакво право еластичније је од европског, а утицај политике, односно централних политичких институција на настанак права је слабији. Пошто су судови, самим карактером права које примењују, мање подређени политичкој власти, они се у англосаксонским земљама доживљавају пре свега као браниоци права грађана и права уопште. Насупрот томе, у Европи се на судове много више гледа као на режимске институције и саставни део механизма државне власти.

Када је реч о полицији и управи уопште, између наведених правних система постоји још једна битна разлика. По ставу који потиче још од Дајсија и у то време главног судије Лорда Хјуарта, у Британији не постоји оно што се у Европи назива „управно право“. Стога, нема потребе ни за посебним управним судством. По њиховим речима, у Британији се права, обавезе и одговорности управе и управних службеника одређују на исти начин и по истим нормама по којима се одређују права и обавезе појединаца једних према другима (Марковић Р., 2002, стр. 26). Подела власти, по њиховом мишљењу, такође не захтева да се акти управе изузму од контроле судова опште надлежности. Пошто нема посебних правних начела на којима почива управно право, а ни управног права у правом смислу те речи, у Британији нема потребе ни за посебним управним судовима.

Када је реч о прописима који се односе на полицију, стање је у међувремену битно еволуирало, тако да у готово свим земљама оба правна система данас постоје закони и други прописи о полицији, што значи да у овој области постоји посебан правни, односно управни режим. Овакав режим је, по природи ствари, нужан будући да се питања овлашћења и одговорности полиције, имајући у виду њихов значај и деликатност, морају регулисати на адекватан и посебан начин (Васиљевић Д., 2009, стр. 24–30).

Будући да се судска заштита пред судовима опште надлежности, по правилу, ограничава на испитивање законитости, систем посебних управних судова је повољнији за грађане јер предвиђа дубље испитивање управних аката, наиме пред управним судовима се по правилу испитују и законитост и целисходност управног акта. (Денковић Д., 1967. стр. 232) Понекад се целисходност испитује индиректно с позивом на институт забране злоупотребе власти.

Француски Државни савет – У Француској је највиши управни суд ус- тројен као Државни савет. Овај орган обично се описује као превасходно суд- ско тело. Овакав опис није сасвим адекватан, јер су судске надлежности Др- жавног савета тесно повезане с његовим управним надлежностима. Државни савет има и значајну нормативну функцију будући да му закон изричито до- дељује саветодавну улогу да даје мишљење о нацртима закона и ордонанси, када влада хитно захтева (Денковић Д., 1967, стр. 232) . Нормативна функ- ција Државног савета долази нарочито до изражаја услед одсуства кодифи- кације општег управног поступка. Чак ни постојање неких основних правних средстава нема изричит законски основ. Стога не чуди квалификација да је Државни савет „практично главни стваралац француског управног права“ (Марковић Р., 2009, стр. 29). У области управног права Француска примењује англосаксонски систем стварања права од стране судија, тзв. case law систем. То не значи да у француском управном праву нема законских извора, већ да је добар део права створио сам Државни савет својом праксом. То се нарочи- то односи на основна начела управног права. Начело одговорности државе и државних службеника за штету формулисано је у одлукама Државног савета (Марковић Р., 2009, стр. 29).

Мада је систем управног судства на челу с Државним саветом настао с позивом на доследно схваћену поделу власти, према којој редовни судови не могу преиспитивати законистост аката управе, он је, током свог развоја, еволуирао до стања у којем Државни савет истовремено врши и повезује раз- личите судске, управне и нормативне функције. Ова институција је веома оригинално устројена, а њено устројство пре је израз историјске еволуције и искуства но унапред постојеће и осмишљене намере. У сваком случају, Др- жавни савет је дао битан допринос институционализацији идеје правне др- жаве у Европи. Његово искуство показује да се методи стварања права два типска правна система, европско-континенталног и англосаксонског не могу до краја раздвојити, да сваки правни систем формално или прећутно почива на оба метода стварања права те да је конкретан правни систем увек израз одређеног односа ових елемената и њихове равнотеже.

Контрола дискреционе власти полиције и управе

Коначна реч у примени дискреционе власти преноси се путем управног спора са управе на суд. (Крбек И. 1937). Тиме проблем, међутим, није решен будући да се дискрециона власт, без обзира ко је врши, и принцип правне др- жаве налазе у принципијелној противречности. Дајси је у Енглеској био глав- ни заступник овог схватања.² Проблем је, међутим, у томе што је дискрециона власт у праву нужна, јер се без ње не могу превазићи недостаци који произ- лазе из природе општег правила. Пошто опште правило не може предвидети све индивидуалне случајеве, нужно је неком органу поверити дискрециону власт у циљу индивидуализације при примени права. Без дискреционе власти право би било слепо, ригидно, неправедно, а понекад и сурово. Парадоксал- но, оно је често исто такво управо због примене дискреционе власти. Како год да се окрене, изгледа да је правна техника несавршена и да је једно од два зла

2 A. Dicey, Introduction to the Study of the Law of the Constitution, str. 175–176, наведено према: К. Чавошки, *Право као умеће слободе*, стр. 44–45.

нужно у праву. Ни покушај комбинованог решења нажалост не даје нарочите резултате, јер је тешко наћи праву меру у односима двају супротних начела. Постојање дискреционе власти главни је разлог за основану скепсу да ће владавина права икада бити барем оптимално остварена.

Још од Грка па све до данашњих дана у правној мисли и пракси постоји непрекидно колебање у односу на кључно питање о правој мери односа између формално-логичког (механичког) и дискреционог елемента у праву. Многи сматрају да идеја о доминацији механичког елемента у судској функцији, кроз коју се решавају спорови, потиче из Аристотелове *Политике*. По Аристотелу, дискреционо овлашћење је извршни атрибут (Паунд Р., 2000, стр. 398), док у суђењу на основу права (правила) нема дискреционог овлашћења. Паунд сматра да је *та идеја у пракси пропала „као што је то био случај и са идејом о потпуном раздвајању судског од правостваралачког поступка“* (Паунд Р. 2000 стр. 398).

После Француске револуције, која је прихватила идеју о доста радикалном раздвајању правних функција, проблем који је настао анатемисањем дискреционих овлашћења суда решаван је тако што се покушавало да се за сваки поједини случај предвиди одговарајуће правило. Оваква стратегија довела је до пролиферације правила и загушења законодавног органа. Поред тога, мноштво правила доводило је до стварања сличних правила за сличне случајеве, услед чега се опет, само на други начин, отварало исто питање, које правило у конкретном случају треба изабрати и применити. Мада се може створити привид да се ово питање може решити формално-логички (механички), оно се у стварности решава слободним, тј. дискреционим опредељењем судија, које је подједнако инспирисано како правним, тако и практичним и морално-политичким разлозима. При избору правила које треба применити, судије пре свега воде рачуна о последицама свог избора, а нарочито о томе колико би такав избор био правичан у конкретном случају. Овде се види крупан проблем који је иманентан тражењу правде на основу правила. *Правда и правила се не дају до краја спојити*. Правда захтева потпуно индивидуализовање, а оно је немогуће кад постоје правила. С друге стране, потпуно индивидуализовање развлашћује законодавца, стављајући у целини правно-стваралачку функцију у руке судија, мада су они неизборни, бирократски функционери, што је немогуће у демократском друштву. Пуно индивидуализовања подразумева систем тоталне моћи суда и апсолутног поверења у савесност и стручност судија. Искуство казује да је било какво претерано поверење па и у суд, неосновано. У модерној држави која се заснива на подели власти и масивном стварању специјализованих правила, суд не може поседовати најважнији део правно стваралачке функције. Систем пуне индивидуализације такође принципијелно негира правну једнакост грађана, и то је један од главних разлога, ако не и главни, што не може бити прихваћен.

Правна једнакост, поред других разлога, налаже да се правичност мора тражити преко правила. Тако видимо да су правила нужна, али нужна је и одређена слобода, то јест дискреција функционера који примењују правила. Без ове слободе, тј. дискреције, нема правичности нити адекватне усаглашености правног, моралног и прагматског приступа у одлучивању. Стога је проналажење адекватне мере формално-логичког и дискреционог елемента у примени права (правила) принципијелна тешкоћа сваког правног система. Овде не помаже никаква наука, већ је једина ослонац осећај за меру и реалност, тј. искуство и интуиција. Тако се потврђује римска мисао да је право пре свега вештина којом се долази до доброг и правичног.

Иако су као типски модели различити, правила и дискреција се у оквиру правног система прожимају. Правила се често поред јасно ограничених правних појмова служе и стандардима, који су у ствари један облик или техника спровођења дискреције.

Управна функција (функција вођења, усмеравања и подешавања) по својој природи је политичка, независно од правне форме и правних средстава остваривања. Управно-политичка функција, по својој природи тражи слободу, извештан маневарски простор у односу на правила. Правни израз ове слободе је дискреционо овлашћење. Но, вршење дискреције може бити усмерено одређеним правилима. Овде се опет види преплитање дискреције и правила. Ова два елемента се преплићу не само у оквиру управе, како је мислио Аристотел, већ и у оквиру судске функције. Класична судска функција, поготову у кривичној материји када се одмерава казна у оквиру законског минимума и максимума почива умногоме на дискрецији. У грађанској материји често је нејасно које прописе треба применити или како неки пропис протумачити. И ово питање се, како смо видели, решава путем дискреције. Од увођења управног спора додатно се релативизовала разлика између управне и судске функције. Мада се управни суд бави само законитошћу коначног управног акта, и овај задатак му пружа довољно маневарског простора за примену дискреције. Она се још знатније проширила од када се афирмисала теорија о забрани злоупотребе права, односно власти. Ова теорија омогућила је управном суду да знатно оснажи своју дискрецију и прекорачи границе стриктних правила, да се упусти у испитивање мотива, наизглед, тј. формално законитих одлука. Правни основи за укидање управног акта због злоупотребе власти формулисани су крајње уопштено, техником правног стандарда. Стога су овлашћење против аката донетих злоупотребом власти – круна дискреције.

Однос механичког и дискреционог елемента варира од епохе до епохе, што зависи од преовлађујућих правних и политичких теорија, а такође у једном тренутку варира од једне до друге правне области. Идеја о подели власти добро илуструје утицај правно-политичких теорија на преовлађујући облик стварања права (примат законодавне власти) и тиме изазвани примат механичког елемента. У теорији поделе власти, управа и судство сматрају се властима примене права, које су везане општим законодавним правилима. Ова правила примењују се логичким силогистичким методом. Стога овај приступ подразумева да је елеменат дискреционе власти донекле ограничен и потиснут. Владајућа правна теорија може да ставља акценат на један или други правни идеал, што такође утиче на однос механичког и дискреционог елемента. Уколико правна теорија ставља акценат на правну и друштвену сигурност, то стимулише механички елеменат у праву, тј. придржавање језичког значења правила у име правне сигурности. Уколико теорија ставља акценат на правду и правичност, то несумњиво ојачава улогу дискреционог елемента. Од великог су значаја и тип и садржај теорије тумачења које преовлађује у једној епохи. Током историје смењивале су се доста еластичне и веома стриктне теорије тумачења. Очито је да еластичне теорије тумачења стимулишу пораст улоге дискреције у праву.

На крају, и једно веома апстрактно, теоријско питање, као што је питање о појму права, утиче на однос механичког и дискреционог елемента у једном правном систему. Однос ових елемената битно зависи од тога да ли се појам права изједначава с типом стриктних правила, типом правила-оријентира,

(правила-оквира, правила-стандарда), или се признаје да се под правом подразумева и један и други тип правила.

Уколико у једном тренутку у друштву доминира правна теорија која под правом подразумева углавном само стриктна правила, такав приступ стимулише и стриктан тип тумачења и уопште формално-логички, тј. механички елемент у праву. И обрнуто, еластично схватање права, када се под правом подразумевају пре свега правила која постављају оријентире, оквире и стандарде, стимулише еластични тип тумачења и дискрециони елемент у праву.

Према Паунду, службено одлучивање у складу с правилима (схваћеним пре свега према моделу стриктних правила) има неколико предности:

1. право омогућује да се предвиди правац којег се држи правосуђе у акцији (*што значи да обезбеђује правну сигурност – додао М. Ж.*);
2. право спречава погрешке код индивидуалног просуђивања (*службеника и судија*). (*Грешке су често мотивисане добронамерним, али погрешним или површним разлозима слабих службеника. С друге стране, право спутава јаке и креативне судије, али је ова ситуација цена за претходно наведену корист – додао М. Ж.*);
3. право је препрека против неприкладних мотива које могу имати они који обављају правосудну функцију;
4. право снабдева управног службеника и судију стандардима у којима су формулисана (*и разрађена – додао М. Ж.*) етичке идеје заједнице;
5. право пружа судији корист целокупног искуства његових претходника;
6. право спречава жртвовање највиших друштвених и индивидуалних интереса очевиднијим и непосредно израженим, али мање вредним непосредним интересима (*ова корист произлази из тога што су правна правила унапред и апстрактно формулисана, што омогућава да се њима одмере сви интереси које треба осигурати и одреди релативан значај сваког од њих на дужи рок – додао М.Ж.*)“ (Паунд Р., 2000, стр. 487).

С друге стране, одлучивање на основу правила (ту се пре свега мисли на стриктна правила) има и неких слабости (Паунд Р., 2000, стр. 470).

1. Правила су створена за просечне и типичне случајеве. Стога су правне последице у нетипичним случајевима неочекиване, а често и апсурдне.
2. Када одлучују на основу правила, службеници и судије имају тенденцију да их третирају више као сврху него као средство. Услед тога се право, уместо да буде практичан механизам и помоћ при одлучивању, претвара у нешто слично квазинаучној творевини која захтева формално-логички начин примене.
3. Стална појава нових, нетипичних случајева, доводи до увећања броја правила, услед чега правни систем постаје све компликованији, тежећи правилима чак и тамо где она нису корисна, у друштвеним односима којима више одговарају регулације путем дискреционог овлашћења.
4. Право почива на моралним и политичким схватањима и принципима који традиционално и тренутно преовлађују у једном друштву. Стога оно увек касни са усклађивањем у односу на најактуелнија и најнапреднија схватања.

Наведене слабости одлучивања на основу права (правила) доводиле су у прошлости више пута до тога да држава и право нису могли да испуне своје циљеве. Реакција на овакво стање увек се састојала у јачању дискреционих овлашћења службеника и делимичном повратку ка правди без права, то јест

правила. По речима Шелдона Емоса, „наизменично појављивање права и права правичности, у смислу њиховог узајамног контролисања и исправљања, представља трајни, а не пролазни феномен“.

Дискреција у праву долази до изражаја:

1. у изналагању права (Јеринг);
2. у тумачењу права;
3. конкретизовању протумаченог права на одређени случај (Штамлер).

Када је реч о тумачењу права, у последња два века преовлађивала су три приступа. Аналитички, позитивистички и нормативистички правци преферирају стриктно, језичко и логичко тумачење. Историјска правна школа сматра да су законици мање-више декларативне природе и да изражавају право које је већ постојало. Стога се она залаже за историјско истраживање, то јест тумачење значења правила. Историјско тумачење, међутим, не негира везаност за правило када је његов садржај једном утврђен. Аналитичке школе и историјска школа, које доминирају у 19. веку, гледају доста строго на дискрециони елемент у сфери примене права. Због своје стриктности и формализма, ови правци у пракси су били доста неуспешни. Међутим, када је то логика ситуације налагала, крајње апсурдна решења су избегавана, наиме дискреција је примењивана под видом тумачења.

Неке друге школе пак преферирају еластичнија тумачења. У Француској, Жени је био поборник новог и еластичнијег метода тумачења. У Немачкој је била посебно јака школа слободног права. За њу је законско правило представљало само општу смерницу, а најбитније је било разумно и праведно решење конкретног спора. Ова школа инсистира да не треба случај уклапати у правило, већ правило путем дискреције прилагодити конкретном случају. Једном речју, сматра се да је дискреционо прилагођавање, конкретизовање правила, тј. индивидуализација, иманентан и легитиман део судске функције. Одлука суда зависи не само од прописа већ и од његове конкретизације и индивидуализације. Примењујући право, суд није вођен само правом и логиком већ и искуством, разумом и правдом. Ово схватање заснива се на изједначавању права с правилима – стандардима и оквирима, уз широко прихватање дискреције службеника и судија.

Резиме

У раду се разматрају управна (унутрашња) и судска (спољашња) контрола полиције с обзиром на норме унутрашњег законодавства. Притом се прво приказују општи принципи и механизми ове контроле, типични за сваку правну државу и посебно европско-континентални правни систем. Потом се указује на поједине специфичности које постоје у нашем правном систему. У циљу целовитог приказа контроле указује се и на механизме контроле коју врше Јавно тужилаштво и Заштитник грађана. Такође се указује на значај политичке контроле коју врше влада и парламент и њену комплементарност с правном контролом. Контрола над полицијом разматра се у контексту принципа и елемената правне државе, тако што се приказује како је нормативно конкретизована примена појединих механизма правне државе када је реч о полицији. Посебна пажња посвећена је контроли дискреционе власти полиције, при чему се разматрају и нека теоријска питања о дискреционој власти.

Литература

1. Bayley, D. H. (1990). *Patterns of Policing*. New Brunswick: Rutgers University Press.
2. Bittner, E. (1980). *The Functions of the Police in Modern Society*. Cambridge: Gan and Hain Publishers, , 1980.
3. Čavoški, K. (1994). *Pravo kao uteče slobode – ogled o vladavini prava*. Beograd: „Draganić“.
4. Denković, D. Upravno sudstvo u Francuskoj. *Zbornik radova Pravnog fakulteta Novi Sad*, 1967–1968, knjiga 2.
5. Fridrih, K. (2005). *Konstitucionalna demokratija*. Podgorica: Cid.
6. Krbek, I. (1936). *Zakonitost uprave*. *Mjesečnik*, 2.
7. Krbek, I. (1937). *Diskreciona ocena*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
8. Lilić, S. (2008). *Upravno pravo*. Beograd: Službeni Glasnik i Pravni fakultet u Beogradu.
9. Marković, R. (2001). *Upravno pravo*. Beograd.
10. Mitrović, D. (1996). *Načelo zakonitosti – pojam, sadržina, oblici*. Beograd.
11. Paund, R. (2000). *Jurisprudencija*. Beograd–Podgorica: Službeni list – Cid.
12. Petrović, M. (1981). *Pravna vezanost i ocena celishodnosti državnih vlasti i organa*. Beograd: Institut za uporedno pravo.
13. Tomić, Z. (2009). *Upravno pravo*. Beograd: Službeni glasnik i Pravni fakultet u Beogradu.
14. Vasiljević, D. (2009). The concept of administrative measures focusing on police measures. *NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo*, 14(1).
15. Zekavica, R. *Položaj i uloga policije u pravnoj državi* (doktorska disertacija). Beograd: Pravni fakultet (neobjavljeno, uvid moguć u Biblioteci Pravnog fakulteta u Beogradu).

УЛОГА СПЕЦИЈАЛНЕ ЈЕДИНИЦЕ ПОЛИЦИЈЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ У БОРБИ ПРОТИВ ТЕРОРИЗМА

Горан Амицић

Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука

Гојко Шетка

Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука

Апстракт: Специјална јединица полиције Републике Српске као најспособнија организациона јединица Министарства унутрашњих послова Републике Српске за рјешавање најсложенијих безбједносних проблема представља значајан фактор у сузбијању евентуалних терористичких напада и осталих терористичких активности. Послове из своје надлежности Специјална јединица полиције обавља преко својих организационих јединица, које су посебно обучене и специјализоване за реаговање у ситуацијама евентуалних терористичких аката. Специјална јединица полиције представља основну организациону јединицу Министарства унутрашњих послова Републике Српске.

У свјетлу недавних дешавања, терористичког акта у Сарајеву (напад на Амбасаду САД), проблем тероризма на просторима Републике Српске, а и цијеле Босне и Херцеговине, додатно се актуелизовао, па се сходно томе све више даје на значају посебно обученим јединицама полиције за спречавање тероризма.

Кључне рјечи: тероризам, терористички акт, специјална јединица полиције, спречавање.

Увод

Када је ријеч о формирању Специјалне јединице полиције Републике Српске, неопходно је нешто рећи о њеном зачетку. Бригада специјалне полиције Министарства унутрашњих послова Републике Српске формирана је 4. априла 1992. године, а од 1994. године чинило ју је девет одреда који су били лоцирани широм Републике Српске. Јединица је за свој рад и заслуге одликована Орденом Немањића првог реда, а један број припадника Орденом Милоша Обилића, Медаљом Милана Тепића и другим признањима. Послије потписивања Дејтонског споразума извршена је трансформација бригаде, која је смањена на три одреда полиције. Од 2001. године улиједила је нова реорганизација: смањено је бројно стање и назив преименован у Специјална јединица полиције Министарства унутрашњих послова Републике Српске. Комплетан састав стациониран у Бањој Луци наставио је с новим системом обуке и рада, прилагођеним међународним стандардима. Главни задатак Специјалне јединице полиције Републике Српске јесте рјешавање сложених безбједносних проблема које нису у могућности да ријеше редовне полицijske снаге. Терористички акти спадају у безбједносне проблеме с којима се тешко самостално могу носити редовне полицijske снаге, па сходно томе Специјална јединица полиције сматра се најкомпетентнијом за рјешавање таквих безбједносних проблема.

Организација Специјалне јединице полиције Републике Српске

Специјална јединица полиције планира, организује и извршава најсложеније безбједносне послове и задатке који се односе на сузбијање тероризма директном интервенцијом у циљу елиминисања терористичких група и разбијања организованих мрежа терориста, откривања, хватања и неутрализовања организованих криминалних група и појединаца, врши усклађивање плана акција када је у питању сарадња с другим учесницима у акцији; помаже оперативним организационим јединицама Министарства унутрашњих послова Републике Српске у спровођењу оперативно-тактичких мјера и радњи које су ван њиховог домена дјеловања (Јовичић, 2011). У вези с борбом против тероризма, Специјална јединица полиције учествује у решавању евентуалних талачких ситуација, а поред ових послова у домену њеног деловања су успостављање јавног реда и мира нарушеног у већем обиму, сузбијање побуна у заводима за извршење кривичних санкција, пружање помоћи у ванредним ситуацијама итд. Послове и задатке из своје надлежности Специјална јединица полиције обавља преко својих организационих јединца: Команде Специјалне јединице полиције, Групе за специјалну припрему, Тима за обуку, „А“, „Б“, „Ц“ и „Д“ тимова, Тима снајпериста, Тима ронилаца, Тима за специјална моторна возила и Логистичке подршке.

Команда специјалне јединице полиције координира, организује и усмјерава рад тимова, одјељења и група, припрема све планове, прати укупну безбједносна проблематику, врши стручно оспособљавање свих припадника СЈП, преговара о ослобађању талача прије употребе силе, прикупља информације и податке битне за извођење намјенских задатака; предлаже материјално-техничко опремање СЈП, врши надзор над радом тимова, одјељења и група, сарађује с међународном полицијом и другим службама сродних дјелатности, те у складу с новим достигнућима предлаже мјере унапређења рада СЈП, врши набавку материјално-техничких средстава за потребе јединице, наоружања, специјалистичке и друге опреме неопходне за функционисање јединице, брине се о правилној употреби и одржавању специјалних и осталих моторних возила; организује исхрану припадника јединице, брине се о одржавању објеката, опште и специјалистичке опреме, води све потребне евиденције.

„А“, „Б“, „Ц“ тимови извршавају најсложеније задатке у борби против тероризма и организованог криминала, ослобађање талача и лишавања слободе отмицара из забарикадираних и запосједнутих простора, објеката, возила, возова, аутобуса, авиона, бродова или било којих других талачких ситуација; прикупља информације и податке битне за извођење акција; учествује у спасавању угрожених лица у ситуацијама елементарних и других непогода; у свом раду користе службене псе и специјална моторна возила, реализују све садржаје обуке из области предвиђених Програмом обуке СЈП, обавља и друге послове и задатке по наређењу команданта.

„Д“ тим врши непосредну физичку заштиту и обезбјеђење личности која се према Одлуци Владе РС или рјешењем министра унутрашњих послова посебно обезбјеђују у покрету и мјесту активности, процјену безбједносне ситуације ширег рејона кретања личности, а посебно микролокације објеката у којима личности стално или повремено бораве, сарађује са Одјељењем за послове обез-

бјеђења личности и објеката, врши физичко обезбјеђење објеката у бази СЈП, спречава вршење кривичних дјела у и у близини штићеног објекта; контролише улазак у базу СЈП, води евиденције, издаје пропуснице лицима која нису запослена у СЈП и контролише њихово кретање, води евиденције уласка лица у базу ван радног времена, спроводи и предлаже мјере за унапређење послова физичког обезбјеђења и мјера техничке и противпожарне заштите објеката који се обезбјеђују, реализује обуку из области предвиђених Програмом обуке СЈП, и друге послове и задатке по наређењу непосредног старјешине.

Тим снајпериста извршава послове и задатке снајперске подршке „А“, „Б“, „Ц“ и „Д“ тиму, као и у другим врстама задатака гдје се предвиђа употреба снајперског наоружања. Реализује све садржаје обуке из области предвиђених Програмом обуке СЈП. Обавља и друге послове и задатке по наређењу команданта.

Тим ронилаца непосредно извршава послове и задатке на води и под водом употребом свих расположивих техничких средстава и опреме, користећи стечене вјештине и знања, пружа помоћ код несрећа на води и под водом, проналази утопљенике и предмете кривичних дјела; обезбјеђује савладавање водених и подводних препрека и уклања неексплодираних минско-експлозивних средстава под водом, реализује све садржаје обуке из области предвиђених Програмом обуке СЈП и друге послове и задатке по наређењу команданта.

Тим за специјална моторна возила организује и извршава послове и задатке у вези са употребом специјалних моторних возила, пружа подршку оперативним тимовима при извршењу посебних послова и задатака, транспортује и евакуише повријеђена лица, пружа физичку заштиту угрожене имовине и лица, перманентно спроводи обуку у складу с Програмом обуке СЈП, брине се о одржавању технике, наоружања, лансера хемијских и других пројектила и опреме на специјалним моторним возилима, брине се о заједничкој тактичкој опреми приликом извршења намјенских задатака и обуке јединице, ангажује се и приликом употребе осталих моторних возила неопходних за извршење задатака и обуке јединице, обавља и друге послове по наређењу команданта.

Улога и значај Специјалне јединице полиције Републике Српске у борби против тероризма

Једна од основних дјелатности Специјалне јединице полиције Републике Српске јесте спречавање и сузбијање тероризма и његових појавних облика. Значајна дјелатност коју спроводи СЈП у борби против тероризма јесте прикупљање података и информација о евентуалним терористичким активностима. Управо на основу прикупљених података и информација врше се одређене процјене и анализе, на основу којих се предузимају конкретне дјелатности као што су обезбјеђење и надзор одређених објеката и личности који би могли да буду мета напада. Спречавање тероризма претпоставља познавање криминалних појава, политичких, економских, социјалних и друштвених узрока и услова који до њих доводе. Из саме чињенице да је тероризам изражен облик угрожавања безбједности појединих држава, региона, па чак и међународне заједнице, као и недавни терористички акти који су се десили на територији Босне и Херцеговине, указују на значај спречавања тероризма. Сходно томе, спречавање тероризма примјеном разноврсних мјера и поступака, како на унутрашњем, тако и на спољњем плану, представља нужност и саставни дио

националне и наднационалне безбједности. Тако спречавање тероризма захтијева јединствено ангажовање свих државних субјеката на унутрашњем и међународном плану.

Извођење противтерористичких дејстава

Прије било каквих активности, а посебно извођења противтерористичких дејстава, неопходно је прикупити све неопходне податке, како би на основу њих могао сачинити план за извршење акције. Припадници СЈП прије него што крену у извођење конкретних противтерористичких дејстава морају прикупити податке који се односе на слиједеће: број и циљеве терориста, личне податке о терористима, њиховом наоружању и средствима којима се угрожава живот талаца и других људи у околини, физичко и психичко стање талаца, мјесто терористичке акције, осјетљива мјеста, мртви углови и небрањени простори за безбједнији прилаз објекту и терористима, најпогоднији начин – тактика дејства, којим би се могли онеспособити терористи, снага, обученост, психичке и физичке посебности расположивих полицијских (противтерористичких) снага, опрема и наоружање за противтерористичку акцију.

Веома битан елемент у дјеловању полицијских снага јесте свакако и добијање на времену. Добијањем на времену ствара се услов за квалитетније и детаљније објашњење, разјашњење, планирање и реализацију мјера и радњи у поступању противтерористичких снага. Обично се у противтерористичким дејствима примјењују слиједећи поступци полиције: потпуно мировање и чекање, припрема и спровођење акције у виду препада, прихватање захтјева за преговарање, употреба ватреног оружја и премјештање акције и слично.

Потпуно мировање и чекање најуспјешније се може примјенити у ситуацији када је ријеч о само једном терористи чији су мотиви веома јасни, или који држи само једног таоца чијим би убиством уништио своју сигурност, односно средство уцјене.

Приликом извођења препада потребно је изабрати најпогоднији тренутак када ће се лукавим, брзим и ефикасним дјеловањем полицијских снага изненадити и онеспособити терористи, без превелике опасности по саме таоце. Обично су то тренуци када су терористи раздвојени, када им је ослабила пажња и концентрација, или пак приликом предаје хране и пића, откупнине и сличне ситуације. У тим случајевима противтерористичким снагама значајну помоћ пружају разна хемијска и слична средства, као што су сузавци, шок-бомбе итд.

Основни циљ преговора јесте добитак на времену и убјеђење терориста да одустану од својих намјера. Приликом преговора неопходно је прикупити што више података који се односе на терористе, њихове циљеве, планове и мотиве. Преговори с терористима могу се водити посредством талаца, телефоном, преко звучника (уколико се примјењује овај начин преговарања, веома је битно да поруке јасно чују и терористи и таоци), радиом. Веома је битно да се сви разговори с терористима сниме, јер ће анализа и објављивање тих снимака олакшати идентификацију терориста.

За преговарача треба изабрати лице чија професија улијева повјерење. Веома је битно да се води рачуна о томе да и сам преговарач не постане талац.

Приликом реализације преговора посебну пажњу треба обратити на емоционално стање терориста, талаца и припадника полиције. Потребно је у што већој мјери смирити страсти и створити услове за ефикасно спровођење про-

тивтерористичких мјера и радњи које су планиране. Неке земље имају чврст политички став да нема преговарања с терористима и удовољавања њиховим захтјевима.¹ Понекад се одређени захтјеви терориста могу испунити, али само да би им се ослабила пажња и потом лакше спровеле противтерористичке мјере. Треба још једном нагласити да не постоји универзални начин поступања полицијских снага у извођењу противтерористичких дејстава, већ да он зависи од сваког конкретного случаја. За успјешно организовање противтерористичке борбе потребно се придржавати слиједећих противтерористичких принципа: превентивност, свеобухватност, централизованост, офанзивност, информисаност, досљедност, самокритичност и законитост.

Оспособљавање припадника снага за противтерористичка дејства за борбу против тероризма

Веома сложена област која се односи на припрему за извршење намјенских задатака противтерористичких јединица назива се још и тактика специјалних дејстава, која представља суштинску разлику у односу на остале јединице које немају противтерористичку намјену. Овдје су обухваћене различите практичне радње које се увјежбавају ради стицања посебних војно-стручних знања и вјештина за противтерористичку борбу и обезбјеђење високих државних и војних руководилаца.

Тактика специјалних јединица усмјерена је на оспособљавање припадника и јединица за противтерористичка дејства за борбу против тероризма и ослобађање талаца у разним објектима и ситуацијама. У складу с тим дефинисани су и основни садржаји обучавања, као што су: успостављање непосредног додира, привремено онеспособљавање и онемогућавање или ликвидација терориста; ослобађање талаца и других лица која су терористи узели као таоце у авионима, зградама (деловима зграда), превозним средствима и другим објектима и обезбјеђење највиших војних руководилаца и објеката од посебног значаја за одбрану земље.

Основни противтерористички задатак јесте борба против тероризма у сваком облику и свим условима, временским и теренским. Основне карактеристике противтерористичких задатака су: веома брза промјена ситуације, непредвиђене околности које могу знатно отежати извршење задатака, веома често недовољна количина обавјештајних података, фанатичност и све боља обученост и опремљеност терориста, близина других цивилних структура која ограничава начин дејства и употребе технике, талачке ситуације и могућност поврјеђивања талаца, сложеност објеката у којима се изводе противтерористичке акције, као и стална присутност јавности, што може угрозити извршење акције и негативно утицати на извршење задатка (Кљајић, 2005).

Употреба Специјалне јединице полиције Републике Српске у борби против тероризма

Све специјалне јединице полиције у случајевима терористичког напада примјењују претходно разрађене и припремљене обрасце поступања који се незнатно разликују од државе до државе. Важно је нагласити да је терористички напад веома сложен и непредвидљив акт, што неријетко намеће потребу прилагођавања стандардне процедуре изненадним промјенама на терену. Поступци рјешавања терористичких напада континуирано се разрађују, допуњавају и унапређују.

¹ Такав став влада САД формулисала је 1973. године, када су терористи убили једног америчког дипломату у Судану, а тадашњи председник Никсон изјавио је да САД неће преговарати с терористима јер би такав поступак само охрабрио терористе.

Стандардни поступак приликом активације Специјалне јединице полиције спроводи се слиједећим редом: пријем информације и позивање – узбуњивање; окупљање у бази, формирање „групе за претходно осматрање и логистику“; пријем задатка и припрема опреме; долазак на лице мјеста (полазна позиција) и распоређивање елемената интервенције; покретање и извођење операције; евакуација и повратак у базу (Пена & Амићић, 2007).

Фаза пријема информација и позивања – узбуњивања подразумева пријем наређења за интервенцију, претходно планирање интервенције и узбуњивање припадника Специјалне јединице полиције. Надлежни руководиоца Министарства унутрашњих послова команданту СЈП издаје усмено или писмено наређење за ангажовање јединице. Командант СЈП преко дежурног старјешине покреће процедуру позивања – узбуњивања припадника јединице. Узбуњивање се врши усмено или телефонским позивом по слиједећем редоследу: команда Специјалне јединице полиције, командири тимова и вође група, полицајци – оперативци. Телефонско позивање мора да буде кратко и јасно, а разговор се своди на идентификацију позваног припадника и шифрованог сигнала, без изношења детаља самог задатка. Уколико околности дозвољавају, командант СЈП ће одржати састанак на којем ће присуствовати и старјешине које ће непосредно учествовати у акцији. На овом састанку анализираће се све информације које су у том тренутку доступне, дефинисати конкретни задаци старјешина и сачинити план радњи.

Окупљање у бази, формирање „групе за претходно осматрање и логистику“, пријем задатка и припрема опреме. Позвани припадници се у најкраћем року окупљају у бази Специјалне јединице полиције. У међувремену, командир антитерористичког тима или његов замјеник формирају „групу за претходно осматрање и логистику“, те с том групом излази на лице мјеста да би се успоставио контакт с локалном полицијом, организовало осматрање, прикупили и прослиједили информације о стању на терену, одредиле потенцијалне позиције елемената интервенције и сл. полиције У борби против тероризма основни задатак Специјалне јединице јесте спасавање талаца и лишење слободе осумњиченог (отмичара) са што мање штетних посљедица. На основу плана радњи и актуелних информација са терена, командири тимова и вође група дају конкретна задужења сваком учеснику акције. Потом се врши задужење и припрема наоружања и опреме: одјећа и обућа; оружје, муниција и остала средства силе; заштитна средства; камуфлажна средства; средства везе; средства за осматрање и гађање; средства за савладавање препрека; средства за освјетљавање; возила; навигациона средства; остала средства.

Припрема људства и средстава почиње с почетком планирања акције и траје све до започињања напада на објекат. У току припреме потребно је вршити увјежбавање тимова за упад на вјеродостојним макетама или сличним објектима. У току припрема тимова потребно је у потпуности упознати људство са објектом напада, терористима, таоцима и планом напада на објекат. Људство из састава противтерористичких тимова мора бити спремно, опремљено и обучено да у потпуности изврши задатак који је постављен (Кљајић, 2005). Сва пробојна средства користе се у зависности од стања на терену. Одмах по задужењу опреме, тим за подршку транспортује се до шире зоне лица мјеста и заузима позиције елемената блокаде, односно, у сарадњи с локалном полицијом, блокира зону дејства и припрема терен за антитерористички тим.

Прикупљање обавјештајних података је стална активност која траје од почетка планирања акције па све до извршења противтерористичке акције, односно до уклањања пријетње и ослобађања талаца. Прикупљање обавјештајних података врше тимови из састава противтерористичке јединице непрекидним осматрањем и извјештавањем о промјенама ситуације на објекту и унутар објекта. Најчешће и по правилу су то снајперски тимови с додатним средствима за осматрања (уређаји за ноћно осматрање, термовизија и сл.). Уколико постоје могућности, тим из састава противтерористичке јединице може поставити и уређаје за осматрање унутар самог објекта напада, прилазећи кроз околне објекте прије почетка саме акције. Обавјештајни подаци треба да обезбиједи: податке о објекту напада, односно планове објекта и вјероватне положаје терориста и талаца, податке о терористичкој групи која је извршила напад (број, обученост, наоружање и спремност за извршење пријетњи) и податке о таоцима (број, старост и психофизичко стање), а подаци од осматрачких и снајперских тимова треба да потврде постојеће податке и допуне новим (кретање терориста и талаца, постојање препрека, експлозивних направа и сл.). Тачност и количина обавјештајних података од велике је важности за успјех противтерористичке акције, јер се на основу њих врши планирање начина извршења саме акције, односно начина приласка објекту, упада у објекат, онеспособљавања терориста и ослобађања талаца (Пена & Амиџић, 2007). На основу прикупљених информација формирају се досјеи осумњичених лица (отмичара), талаца, објекта и подручја (локације, скице, нацрти, пројекти) на којем се дешава терористички напад.

Долазак антитерористичког тима на лице мјеста (полазна позиција) и распоређивање елемената интервенције. Пошто је зона дејства блокирана, а посматрачи и снајперисти континуирано информишу о свим промјенама на лицу мјеста, остварени су услови за долазак антитерористичког тима на полазну позицију, одакле се безбједно може извршити распоређивање елемената интервенције и оформити штаб, који чине старјешине јединице, преговарачи, старјешине локалне полиције, а некада и поједини експерти (психолози, психијатри и сл.). Преговарачи већ настоје да остваре контакт са осумњиченим и започну преговоре с њим. Елементи блокаде и осматрања се по потреби појачавају или прегрупишу, а потом позицију заузимају снајперисти – елемент ватрене подршке. Снајперисти дају ватрену подршку и дејствују само по команди старјешине који води интервенцију, осим ако дјеловањем осумњиченог није угрожен живот полицајаца, талаца или других цивила. Затим позицију заузима елемент пресретања, који у случају покушаја бјекства пресреће осумњиченог и лишва га слободе. Након што се осумњичени и таоци довољно прецизно лоцирају, остварени су услови да тим за хитну и тим за намјерну (планирану) интервенцију заузму најбоље могуће позиције. У већини случајева локална полиција и вагрогасци су први који ће се наћи на мјесту догађаја.

Покретање и извођење операције. По доласку старјешине, успоставља се зона сакупљања. Овлаштени радник треба да покуша да преговара са злочинцем и да одржи комуникацију. Уколико преговори и друге блаже методе не дају позитивне резултате у рјешавању талачке ситуације, прелази се на слиједећу фазу. Ова фаза могућа је од тренутка када тим за хитне интервенције заузме позицију „спреман“. Када тим за намјерну интервенцију заузме најбољу могућу позицију, чека наредбу „крени“, након чега уз употребу средстава за

продирање кроз врата и шок-бомби тим улази у простор у којем се налазе осумњичени и таоци, те осумњиченог лишава слободе (везује и претреса) или га елиминише (неутралише опасност). Извршење противтерористичке акције представља најтежи дио противтерористичких задатака, али уједно и дио који најкраће траје. За разлику од припрема за противтерористичку акцију, које могу трајати и до неколико дана, противтерористичка акција може и смије трајати само неколико минута. Основна карактеристика тока извршења противтерористичке акције јесте велика брзина промјене ситуације унутар објекта и што акција дуже траје, то је промјена ситуације унутар објекта већа и све мање предвидива. Људство из састава противтерористичких тимова мора да буде у потпуности обучено за извршење противтерористичких задатака, спремно и способно да отклони непредвиђене препреке и да се прилагоди новонасталој ситуацији у току извршења напада. Исход противтерористичке акције показује квалитет и вјеродостојност обавјештајних података, правилност планирања акције и спремност и способност противтерористичке јединице за извршење противтерористичких акција.

Евакуација и повратак у базу. Након неутралисања опасности потребно је указати прву помоћ повријеђеним лицима, ако их има. Потом се врши транспорт осумњиченог и евакуација талаца, уз обавезно претресање и идентификацију свих затечених лица. Сва повријеђена лица се хоспитализују. Не смије се заборавити ни обезбјеђење лица мјеста, трагова и доказа, те контакт с потенцијалним свједоцима.

Закључак

Непобитно је да савремени тероризам доживљава свој еуфорични пораст, како по броју извршених аката, броју жртава и тежини материјалних разарања која проузрокује, тако и по разноврсности метода и техника којима се служи, те је као такав изузетно опасан по све државе свијета које прије или касније могу постати мета терориста. На основу изнијетог може се указати на неопходност постојања и дјеловања специјалних јединица у обављању задатака из домена противтерористичких дејстава. Искуства наше земље потврђују овај став и указују на потребу сталне модернизације и адекватне специјалистичке обуке антитерористичких јединица као најефикасније снаге у борби против тероризма и превентивног фактора. Када се имају у виду разни облици тероризма и методе терористичког деловања, логично је што су у пракси присутни разни модели организовања специјалних јединица и специјалних противтерористичких јединица (антитерористичких).

Значај обучавања противтерористичких јединица расте упоредо с порастом терористичких пријетњи и ширењем тероризма. То је сасвим разумљиво јер што је већа терористичка претња и што је извјесније њено наступање, то је неопходнији виши ниво борбене и мобилизацијске готовости противтерористичких јединица, као носилаца противтерористичке борбе. При томе, кључна подручја обуке су: физичка и ватрена обука, као и обука из тактике специјалних дејстава која у себи интегрише све садржаје обуке појединаца и противтерористичких јединица у цјелини. Наравно да би се обука ефикасно реализовала, потребно је обезбиједити и одговарајуће предуслове. Наиме, обуком је потребно руководити, потребно ју је материјално обезбиједити,

безбједносно осигурати и спроводити на моралним начелима. Такође је потребно створити и одговарајуће кадровске претпоставке, без чега нема ни успјешне обуке.

Специјална јединица полиције Министарства унутрашњих послова Републике Српске једна је од главних снага у борби против тероризма и његових појавних облика. Стога, држава мора да улаже максимална средства да би обезбиједила успјешније функционисање Специјалне јединице полиције. Све специјалне јединице полиције у случајевима терористичког напада примјењују претходно разрађене и припремљене стандардне обрасце поступања који се незнатно разликују од државе до државе. Будући да је терористички напад веома сложен и непредвидљив акт, неријетко се намеће потреба прилагођавања стандардне процедуре изненадним промјенама на терену и датим околностима. Управо због тога, припадници Специјалне јединице полиције морају у сваком тренутку бити спремни на акцију, а то је могуће само уз константне тренинге, како физичке тако и психичке и уз кориштење савремене опреме. Поступци рјешавања терористичких напада континуирано се разрађују, допуњавају и унапређују, како би Специјална јединица полиције и друге снаге у борби против тероризма биле увијек корак испред терориста.

Литература

1. Амићић, Г., Ђибић, Д. (2011). *Полицијска тактика*. Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова.
2. Гађиновић, Р. (1998). *Савремени тероризам*. Београд: Графомарк. Јовичић, Д. (2011). *Организација и надлежност полиције*. Бања Лука: Факултет за безбједност и заштиту.
3. Кљајић, С. (2005). Специфичности обуке за извршење противтерористичких задатака. *Безбедност*, 2, 311–327.
4. Мијалковски, М. (2003). *Тероризам и противтерористичка борба*. Београд: Војна академија.
5. Пена, У., Амићић, Г. (2007). *Полицијске операције*. Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова.
6. Субошић, Д. (2001). *Класификација начина ослобађања талаца ангажовањем антитерористичких јединица* (магистарски рад). Београд.

УЧЕШЋЕ ВАТРОГАСНО-СПАСИЛАЧКИХ ЈЕДИНИЦА У СУЗБИЈАЊУ ГРАЂАНСКИХ НЕРЕДА

Драган Млађан

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Далибор Кекић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Апстракт: Ватрогасци-спасиоци у већини земаља и места у свету имају доминантно хуманитарну мисију, и стога се очекује да немају препрека у свом раду. Међутим, током грађанских немира и нереда то није случај, јер они припадају групацији државних службеника, па тако демонстранти и потенцијални изгредници најчешће ове јединице сматрају за ривалске снаге. У бити ватрогасно-спасилачке службе је хуманитарна мисија, која се односи на послове заштите и спасавања; често се догађало, посебно у савременом добу, да су ВСЈ употребљаване у сврху смиривања масе у току немира, како би гасиле подметнуте и ненамерне пожаре, али и да директно делују у смиривању протеста и нереда.

Кључне речи: грађански немири, полиција, ватрогасно-спасилачке јединице (ВСЈ), процедуре, командна структура, стратегија, политика, хитна помоћ.

Увод

Од појаве првих симплификованих облика људске заједнице, постојала је потреба за удруживањем људи ради обављања разноликих послова. Један од првих послова било је, проналаском ватре, гашење пожара који су се догађали у првим људским насебинама. Настанком вароши и градова, нарасла је потреба за организованом групом грађана која би гасили пожаре јер јер је ватра често угрожавала целокупну популацију у једном насељу. Постоје писани извори из древног Египта, где су ондашњи становници употребљавали дрвене пумпе на ручни погон још у другом веку пре нове ере, док су у Риму организоване вигилес (Vigiles) пожарне јединице, настале у првом веку нове ере. Ове пожарне јединице имале су поред примитивних пумпи, лопата и чакљи, чак и балистичке машине за рушење зграда које би се нашле у пламену, како се ти пожари не би ширили на остале зграде. Поред ватрогасних, припадници ових јединица обављали су и полицијске послове (The History of FireFighters, 2003).

Прва ватрогасна служба у Србији установљена је у Крагујевцу 1833. године. У овом граду кнез Милош Обреновић установио је одред пожарника од војника из градске касарне, који су пожаре гасили кофама и чакљама (Млађан и група аутора, 2004: 13–21).

Међутим, у двадесетом веку, ватрогасно-спасилачка служба, која је имала пресумпцију хуманитарности код грађана, понекад се приказује у негативним конотацијама: демонстрације у Београду поводом убиства председника Конга 1961. године (лакше и теже повређено 11 ватрогасаца-спасилаца и оштећена три возила);¹ студентски немири 1968. године (потпуно изгорело једно ватро-

¹ Извештај команданта ВВ бр. 394 од 21. фебруара 1961.

гасно возило),² демонстрације СПО из 1991. године (теже и лакше повређено 10 ватрогасаца-спасилаца, и оштећено 8 ватрогасних возила).³ Слична ситуација је и данас – последњи примери за то су немири у Уједињеном Краљевству у августу ове године у Лондону и Бирмингену и нереди у Грчкој. Наиме, у наведеним случајевима, грађани су ватрогасце-спасиоце доживљавали као део полицијских снага, које имају задатак да одржавају јавни ред и мир, а не да гасе пожаре и помажу грађанима у ванредним ситуацијама.

Слика 1. — Напад на ватрогасну посаду у демонстрацијама у Београду поводом убиства председника Републике Конга 1961. године (Извор: Млађан Д. и група аутора. (2004). *Историја професионалне службе заштите од пожара у Београду*. Београд: ZELNID, стр. 162.)

У последње време, грађански нереди широм света на неки начин представљали су својеврстан лакмус за спремност ватрогасно-спасилачких јединица (у даљем тексту ВСЈ) да делују у надлежности својих послова, под додатним притиском и максималном употребом сопствених капацитета. Ово истраживање односи се на тешкоће и опасности које су искусиле ВСЈ приликом сузбијања грађанских нереди. У овом тексту под грађанским нередима подразумевамо „нарочито агресиван и деструктиван облик нарушавања јавног реда и мира који се испољава са знатном материјалном штетом и/или извесним бројем повређених и погинулих“. (Стајић, Стевановић, 1995: 17). Такође, грађанске нереди можемо објаснити као „намерно непослушно понашање групе људи у нарушавању политичке ситуације, закона или прописа, који могу у неком облику довести до поремећаја постојеће ситуације“ (Groves, 2003: 6).

2 Извештај команданта ВБ бр. 776/1 од 6. јуна 1968.

3 Извештај начелника Управе за ПП и ПТЗ бр. 031-14/91-06од 18. 03. 1991.

- Нека од основних питања која се могу поставити у овом раду су (Wright, 2004: 5):
- До ког нивоа се могу употребити ВСЈ у случају грађанских нереда?
 - Који ризици проистичу током и након грађанских нереда?
 - Које су последице учешћа ВСЈ у грађанским нередима? и
 - Које процедуре за ВСЈ треба развити?

Основна обележја грађанских нереда

Будући да је у самој суштини ватрогасно-спасилачке службе хуманитарна мисија, која се односи на послове заштите и спасавања, често се догађало, посебно у савременом добу, да су ВСЈ употребљаване за смиривања масе у току немира, како би гасиле подметнуте и ненамерне пожаре, али и да директно делују у смиривању протеста и нереда. Познато је суделовање јединица ватрогасно-спасилачке службе у току демонстрација у Београду поводом убиства председника Конга 1961. године, када су тзв. „водени топови“⁴ били саставни део ватрогасне опреме, а у сукобима су ватрогасци непосредно учествовали на смиривању нереда.

Грађанске нереде претежно прате различити облици пожарне опасности. Готово да је немогуће замислити нереде у којима не постоји опасност од намерног или ненамерног изазивања пожара. Учиниоци су често приправни да се полицијским снагама супротставе запаљеним бакљама и разним предметима, отвореним ватрама да штите своје барикаде, пале полицијске и остале аутомобиле, али и да намерно изазивају пожаре на другим местима. За демонстранте, ватра представља одбрамбени чин, али и супротстављање, по њиховом мишљењу, неправдама и бруталностима полиције. Употребом хемијских средстава, али и сплетом других околности, полиција може ненамерно изазвати пожар на лако запаљивом предмету и/или материјалу. Пожар на простору захваћеном нередима допунски угрожава безбедност људи и имовине, а интервенцију полиције чини опаснијом и сложенијом. У тим случајевима често је неопходно присуство ВСЈ, као дела безбедносног и полицијског система, а самим тим демонстранти их често сматрају за противника (приликом демонстрација 5. октобра 2000. године у Београду, демонстранти су као услов за пропуштање кроз масу ватрогасаца-спасилаца да гасе пожаре у тадашњој Скупштини СРЈ и згради РТС тражили и скидали са возила полицијска обележја-плаве регистарске таблице возила).⁵

Не обазирјући се на хуманитарно својство ВСЈ, учесници нереда углавном не допуштају овим јединицама приступ пожару, јер их прихватају као део полицијске интервенције. Одатле, очигледноје да је ангажовање ВСЈ безмало немогуће без заштите полиције. Уколико дође до мањих извора пожара при интервенцији (запаљене бакље, флаше, ручна средства и др.), најчешће се за гашење ангажује мања група полицијских службеника из састава интервентних јединица (Стајић, Стевановић, 1995:193).

Уколико се јаве обимнији пожари, неопходна је употреба софистициранијих и већих средстава ВСЈ, али уз заштиту одговарајуће јединице полиције. Углавном се ангажовање оваквих средстава остварује на терену на којем је ус-

4 Стицајем околности, али и због чињенице да су ватрогасна возила с воденим топом могла да се користе и за сузбијање демонстрација, прво специјално возило с воденим топом за сузбијање демонстрација после Другог светског рата налазило се у Ватрогасној бригади Београд и њим су руковали ватрогасци. По формирању Полицијске бригаде која је била у саставу СУП-а Београд, возило и рад с њим постало је надлежност Бригаде.

5 Таблице су скинуте са 14 возила – Извештај командира интервенције Управе ПППБ бр. 3837 од 16. 11. 2000.

постављена контрола над простором, а маса растурена. Пожари који се догоде у зони нереда, осим директно, могу угрозити присутне и ометати интервенцију полиције димом и ослобађањем материја штетних по здравље људи, па се препоручује да сви припадници поседују заштитне маске.

Политике и процедуре обезбеђују руководиоцима и командирима у ВСЈ параметре у оквиру којих доносе правилне процене и одлуке.

У току грађанских нереда, јасна и недвосмислена политика помаже да се активирају параметри и процедуре за оперативно деловање, тако да се донесе одлука о томе каква (и ког обима) ће интервенција бити предузета пре настанка ванредне ситуације, тј. пре потенцијалног нереда. Политику о оваквој ситуацији можемо дефинисати као „метод или правац деловања, које је усвојила влада или пословна организација (у нашем случају МУП), тако да утичу на доношење одлуке о конкретном проблему“ (Davies, 1972:54)

Контрола масе и спровођење закона током грађанских нереда представља дефинисану полицијску функцију, док колатерална штета која се односи на имовину и повреде демонстраната, случајних пролазника и полицијских службеника често захтевају интервенцију ВСЈ и посвећеност свих расположивих ресурса. Приликом процене важно је да руководство ватрогасно-спасилачке службе адекватно сагледа степен ризика, проблем који покушавају да реше и да утврде узроке који стварају проблем. Да би се дошло до одговора на ова питања, неопходно је објаснити шта су то грађански немири, а затим идентификовати најчешће узроке. Разложно разумевање ланца догађаја током немира може поспешити да руководство ватрогасно-спасилачке службе боље припреми своје јединице за наступање у таквим догађајима.

Западна литература препознаје два облика манифестовања грађанских протеста – грађанска непослушност и грађанска побуна (Conant, 1971: 15). „Грађанска непослушност, за разлику од немира, представља отворено и намерно кршење закона, непоштовање политичке ситуације, због принципа или добробити заједнице. Непослушност се може исказати у облику чињења оног што је забрањено или пропуштања оног што је потребно; у сваком случају, непослушност је смишљен чин“ (Conant, 1971:15). Активности грађанске непослушности су антиципативно утврђене и планиране, а учесници су унапред упознати с постављеним ограничењима. Ове врсте активности имају тенденцију ка мање насилној природи, те представљају мању претњу по ватрогасце-спасиоце и службу хитне медицинске помоћи. С друге стране, немири се карактеришу као спонтани изливи насиља група који обилују осећањем узбуђења и беса. Нереди су усмерени против наводних починилаца неправди или свеукупне злоупотребе политичке моћи. У нередима нема типичних бунтовника који делују с предумишљајем, планом или усмерењем, мада постоји систематско пљачкање, изазивање пожара и напади на лица док нереди трају (Conant, 1971: 22).

Неуспех превентивних и раних мера полицијске интервенције некада доводи до прерастања јавних скупова у нарушавање јавног реда и мира у већем обиму, односно у грађанске нереди и/или немире (Стевановић, 2011: 256). Професор Симеуновић утврђује дистинкцију између појмова „неред“ и „немир“. По његовом мишљењу, нереди се јављају као резултат побуна, устанака или неког другог облика нелегалног насиља више учесника, и као резултат природних и антропогених катастрофа које узнемирују грађане и утичу на масовно и хаотично понашање; такво понашање није у складу с моралним и правним нормама,

нити је такво понашање својствено грађанима у нормалним условима, чак штавише, такво понашање им је страно. Немири, с друге стране, настају као продукт утицаја елементарне непогоде на психу човека и као последица социјалне провокације. У нередима се више и нагло ослобађају пригушене емоције, руковођене нагонима, радозналешћу и стремљењем за доживљајем нечег новог (Симеуновић, 1989:112).

Иако постоји великих број појединачних узрока грађанских немира, с временом је постало јасно да је у разузданој конфронтацији између учесника и снага безбедности кључни фактор однос припадника заједнице према прописима и државним и локалним представницима власти. Грађански немири и нереди могу се остварити било где, али су ипак својствени урбаним подручјима. Бољим разумевањем грађанских немира, идентификацијом различитих типова и њихових узрока, постављају се задаци за креирање одговарајућих политика и процедура за деловање у случају пожара и других ванредних догађаја, а операције постају боље дефинисане.

Циљеви ватрогасно-спасилачких јединица током грађанских немира

Најзначајнији приоритет за сваког ватрогасца-спасиоца, па и у активностима током грађанских немира, морала би да буде безбедност и спречавање појединачних инцидената да не достигну катастрофалне размере (Huntington, 1998). У време грађанских нереда неопходно је да ватрогасно-спасилачка служба чини следеће:

1. давање приоритета овим догађајима и димензионисање снага и средстава ВСЈ, притом имајући у виду потребу за одговор на догађаје који немају везе с нередима, као и ублажавање потенцијалних опасности које доприносе избијању пожара;
2. заштита локалне и државне инфраструктуре, и
3. заштита зграда, које могу бити изложене последицама нереда, нарочито стамбених објеката код којих опасности превазилазе могућности ресурса за спречавање и ублажавање последица.

Када избију нереди, непосредни циљ изгредника јесте наношење повреда полицијским службеницима, тј. интервентним снагама. Овакав став у току нереда и немира веома често се преноси према свим униформисаним припадницима државних служби, а тиме и према ватрогасцима-спасиоцима и другим службама за деловање у ванредним ситуацијама који улазе у зону нереда, иако је њихова мисија хуманитарног карактера и за циљ има пружање помоћи (FEMA, 1994). Из тих разлога, веома је значајно да припадници униформисаних служби током нереда носе личну заштитну опрему. Нарочито је важно да припадници ВСЈ носе заштитну опрему (посебно шлемове) све док се не врате у станицу ватрогасно-спасилачке службе.

Већ је поменуто да је неопходно да се направи приоритетизација услова за ступање у акцију у случају ових догађаја, што у ствари треба да буде саставни део политике и смерница активности ВСЈ. Када је било који део заједнице суочен с проблемом пожара, у у време грађанских немира и нереда није могуће реаговати као у случају пожара у нормалним околностима (Eisner, 1992:46–52). Поједине ВСЈ развиле су сопствене концепте за деловање у случају нере-

да и немира. Тако је Окружна ватрогасна бригада Лос Анђелеса саставила тзв. Централизовану команду батаљона. Такав облик команде своју надлежност операционализује на терену до најнижег припадника у хијерерхији, како би се обезбедио сваки ватрогасац-спасилац. На тај начин поспешује се ситуациони приступ кроз индивидуалне иницијативе и процене (Lockhart, 1992).

Након априла 1992. године и грађанских немира у Лос Анђелесу, ватрогасно-спасилачка служба покренула је специфичан начин планирања, којим су обухваћени ризици што настају у условима грађанских нереда. Кроз овај процес оперативни командири се упознају са областима и објектима који се могу наћи на удару изгредника током нереда и немира.

Према извештају државних служби о грађанским немирима у САД, на пример, ово својеврсно претпланирање постало је шаблон за касније догађаје који могу прерасти у грађанске немире (Warford, West, Kawai, 1993):

1. у зону нереда увек довести припаднике полиције који су способни да успоставе ред;
2. обавезно је успостављање института официра за везу;
3. припремљене и размештене ватрогасно-спасилачке и екипе-тимови хитне медицинске помоћи;
4. успостављање плана комуникације;
5. план употребе хеликоптерских јединица, и
6. утврђивање и припремање командног места.

У свим случајевима овакав облик планирања омогућује увећање знања и информација о случајевима када постоји могућност за појаву грађанских немира, узрокујући да командири на оперативном нивоу унапред утврде питања као што су: локација командног места, рејон размештања снага и средстава, евентуални правци дејства и начин употребе оперативних и интервентних екипа-тимова, као и екипа хитне медицинске помоћи. У иностраној литератури, добро планирање означено је као један од најзначајнијих елемената за успешно деловање снага које реагују у случају грађанских немира и нереда. Због тога је важно да планирање буде саставни део политике смиривања грађанских нереда.

Одговорност за безбедност, како демонстраната и изгредника, тако и ватрогасно-спасилачких и осталих припадника система за заштиту и спасавање у овим ситуацијама, такође се мора узети у обзир. Наиме, често се догађа да ватрогасци-спасиоци током грађанских нереда сматрају да само треба да раде свој посао и да им додатно обезбеђење није потребно, тј. да их изгредници не посматрају у истом светлу као полицијске службенике (McLees, 1996: 30–32). Ако се нешто догоди током демонстрација и нереда, и дође до повређивања неког од демонстраната и/или изгредника, лако се може догодити да своју пажњу и евентуалне изливе беса усмере ка ватрогасцима-спасиоцима, па чак и особљу хитне медицинске службе. Да би обезбедили сигурност изгредницима и демонстрантима, као и грађанима који живе у објектима где се нереди дешавају, током операција помоћи ватрогасци-спасиоци и екипе хитне медицинске помоћи изложени су различитим ризицима и опасностима, па су им често због тога смањене и ограничене могућности за пружање помоћи у спасавању и гашењу пожара. Такође и ограничење одговорности мора бити узето у обзир када се развијају политике и процедуре за рад полицијских службеника, ватрогасаца-спасилаца и екипа хитне медицинске помоћи током грађанских нереда. Многи кораци у развоју процедура и политика, а који су усмерени на смањивање од-

говорности, морају обухватити најважније области које се тичу безбедности, посебно ватрогасаца-спасилаца, који су у тим случајевима у средишту свих оперативних циљева током грађанских немира (током нереда и паљења Бајракли џамије у Београду,⁶ ВСЈ су имале деликатан задатак да почну гашење пожара који је претио да захвати цео квартал у окружењу демонстраната који су били непријатељски расположени).⁷

Процедуре морају послужити као водич за припаднике ВСЈ, у којима ће бити прецизирано, како и шта да раде, које кораке треба да предузму, којим редом и под којим условима. За развијање сета оперативних процедура важно је да су компатибилни с деловањем и процедурама служби с којима заједнички делују, а то се остварује преко свеобухватних политика које претходе доношењу одлука. У свим овим политикама и процедурама примарна брига мора бити усредсређена на безбедност припадника ВСЈ и екипа хитне медицинске помоћи, као и других хитних и хуманитарних служби које учествују у интервенцији. У том смислу, може се идентификовати потреба за извођење извиђачко-посматрачких активности безбедносних служби у циљу сагледавање настале ситуације и могућности даљег развоја, односно неопходно је да се посматра понашање масе, како би безбедносне снаге биле сигурне да се демонстранти неће понашати непријатељски према ватрогасцима-спасиоцима и њиховој активности у спасавању и гашењу евентуалних пожара у теренским условима. Ово ће помоћи руководиоцима ВСЈ да се не начине исхитрени потези, да се не створи несигурност у сопственим редовима и да поједини припадници ВСЈ не остану затечени у маси и тако им буду угрожени животи. Прегледом свих евентуалних процедура мора се доћи до закључка да се у први план ставља потпуна свесност о новонасталој ситуацији и максимизирање безбедности ватрогасаца-спасилаца. У том смислу, у округу Оринџ у САД донет је тзв. сет политика и процедура за ватрогасце-спасиоце под називом „Безбедност ватрогасаца у окружењу“ (Orange County, 1994).

Када говоримо о екипама хитне медицинске помоћи и њиховој улози током грађанских нереда и демонстрација, очито је да се мало пажње посвећује овом питању. Наиме, потребно је, поред локалних болница, оснивати сабирне пунктове, где би се повређени могли збринути и где би била извршена тријажа теже повређених, одакле би се они одвозили у болнице. Ово је неопходно зато што се велики број повређених и болесних у таквим ситуацијама превози приватним возилима, а не медицинским и возилима хитне помоћи, што ствара непотребну гужву у непосредној околини болница. Пацијенти могу бити ефикасније и ефективније третирани уколико се хитно склоне из рејона нереда и одмах сместе у област где им се може пружити адекватна медицинска помоћ (Bellevue, 1994).

Тактика гашења пожара у грађанским нередима

Током операције гашења пожара у рејону нереда, а да би остварили своје циљеве и смањили опасност по своје припаднике, ватрогасци-спасиоци треба да се користе тактиком „уради и повлачи се“ (*hit-and-run tactics*). **Циљ је пожар угасити или свести у контролисане оквири и што хитније отићи из рејона**

6 У ноћи 17. и 18. марта 2004, после насиља које је избило над Србима на Косову и Метохији, демонстранти су провалили у дворниште џамије, а потом је и запалили.

7 Слични проблеми постојали су и приликом интервенисања на гашењу пожара који су изазвали демонстранти приликом хапшења хашког оптуженика Веселина Шљиванчанина 2003. године и паљења америчке амбасадe 2008. године током протеста „Косово је Србија“.

потенцијалног угрожавања. Овим се наглашава висока мобилност ватрогасно-спасилачких и других јединица. Овакве технике и тактике треба да се саопште оперативним командирима, а на терену овакву тактику морају да подрже виши руководиоци. У таквим овим ситуација специфичности тактике су:

1. рад у организованим групама уз коришћење пратње/обезбеђења полиције;
2. ослањање на тактику „уради и повлачи се“, брзо угасити ватру и одмах прећи на наредни приоритет;
3. измена стандардних тактичких наступа (без ватрогасаца-спасилаца на крововима, нема постављања лестава на зграде, нема времена за пажљиво извиђање пожара и др.).

Препоручује се да ватрогасно-спасилачке екипе интервентна и друга возила поставе у областима која нису угрожена, али тако да брзо могу доспети у рејоне где је то неопходно. Ватрогасци-спасиоци морају припремити сву неопходну опрему, пре него што доспеју у рејоне дејства, тј. у рејоне грађанских нереда. Отворени делови кабине, црева и друга мобилна опрема требало би да буду прекривени, како би се заштитили и ватрогасци-спасиоци и опрема од могућих предмета-крхотина и запаљивања.⁸ Исто тако, сву опрему треба уклонити са спољне стране возила и ставити у кабине возила и на друга неупадљива места, како изгредници не би могли да их отму и користе их као оруђе за напад на ватрогасце-спасиоце и полицију (млазнице, хидрантски наставци, ватрогасни ручни апарати и др.).⁹

Рукавице и заштита за очи веома су значајни кад дође до ескалације сукоба, приликом привођења изгредника и када се очекује употреба хемијских средстава. Они који су директно укључени у активности, а притом се налазе у непосредној близини изгредника и демонстраната, морају да носе специјалне рукавице и заштиту за очи како би се заштитили од испуштања телесних течности демонстраната, који их често користе како би наудили полицији.

Изгредници и демонстранти могу употребити и различите врсте алатки за напад на ватрогасце-спасиоце. Сва та оруђа они могу прибавити у оближњим продавницама (посебно погодан за ту сврху јесте алат за аутомобиле) и употребити их за напад.

Један од највећих изазова у стању опште несигурности проузрокованог грађанским нередима јесте ефикасна, ефективна и поуздана комуникација различитих служби, укључених у смиривање и разбијање нереда. Првенствено се остварује захваљујући добром планирању и антиципативном утврђивању организационе структуре за руковођење и развијање система који омогућује ефикасну комуникацију између различитих служби. Такав систем мора бити развијен тако да остварује блиску сарадњу између ватрогасно-спасилачких и полицијских јединица. Неопходно је често засебне комуникационе канале учинити флексибилнијим, како би се једноставније усвојио режим међусобне комуникације, без конфузије и евентуалних конфликта, а јединствена команда над полицијском, ватрогасно-спасилачком и службом хитне медицинске помоћи мора бити што хитније усвојена (Bruno, 1992: 10).

Препоручује се да руководиоци ВСЈ заједно с руководицима полицијских јединица унапред уговоре начине комуникације, комуникационе канале и по-

⁸ Демонстранти који су протествовали против избора Миле Ђукановића за председника Црне Горе 15. јануара 1998. године у Цетињу запалили су два ватрогасна возила, која су потпуно изгорела.

⁹ У скоро свим интервенцијама Ватрогасне бригаде Београд у условима демонстрација и нереда, сва мобилна опрема са возила била је покрадена. Такође у циљу ометања везе демонстранти су 9. марта 1991. године користили радио-станицу која је била монтирана у једном од возила које су демонстранти отели и возили по граду у рејону Трга Републике.

живне знаке. Тиме би ватрогасци-спасиоци били у стању да, уколико се нађу у зони опасности, могу по убрзаној процедури да затраже и добију помоћ. Неки од типова унапред одређене комуникације и система доношења одлука између полицијске и ватрогасно-спасилачке службе постају све важнији начин за успешно обављање операција.

Једна од препорука и могућности добрих комуникација јесте да полицијска и ватрогасно-спасилачка служба, у договору с компанијама мобилне телефоније уреди специјалне аранжмане и обезбеди посебну опрему за руковођење у току грађанских нереда. Пре свега, препоручује се рад на истим радио-фреквенцијама полицијске и ватрогасно-спасилачке службе, иако то често није случај. У случају захтева ватрогасаца-спасилаца за асистенцију полиције, поступа се на следећи начин (Orange County, 1994):

1. команда ВСЈ ће контактирати руководиоце одговарајуће полицијске јединице или преко заједничког оперативног координатора, у вези са захтевом за слање јединице за обезбеђење/пратњу;
2. одговарајући руководиоци полицијске јединице или заједнички оперативни координатор обезбедиће неопходну јединицу за обезбеђење/пратњу, идентификујући акцију као „гашење пожара под пратњом“, и
3. када полицијска јединица за обезбеђење/пратњу стигне или буде припремљена у области нереда где је неопходно дејство ВСЈ, онда се тек тада појављују припадници ВСЈ с возилима и средствима за гашење.

Значај припреме и планирање за случај грађанских нереда од изузетне је важности за ВСЈ. Заједничка припрема, планирање и вежбе су од изузетног значаја за полицијску и ватрогасно-спасилачку службу. Централизовано доношење одлука и централизована комуникација од изузетног је значаја у таквим ситуацијама. За случај грађанских немира, неопходно је изградити јединствене планове, којима се предвиђа заједничко деловање полицијске и ватрогасно-спасилачке службе и којима се пружа структура за прикупљање, обраду и дистрибуирање података и информација. Обавештајно-извиђачка служба за ове прилике класификована је на следећи начин: стратешка служба за информисање, оперативна служба, тактичко извиђање и логистичка подршка службама (Webster, 1993).

Заједничке вежбе и симулационе активности могу да буду од велике помоћи у обуци и припреми ватрогасно-спасилачких и полицијских јединица, како би заједно радиле током грађанских немира. Иако је таква обука углавном још увек на нивоу литералних активности¹⁰, јасно је да ће бити веома тешко да се она проактивно развија и да се уведе у редовни распоред обуке полицијских и ватрогасно-спасилачких јединица. Садржај једне такве обуке састојао би се од следећих релевантних тема: питање заседе и снајперских гнезда, смештај средстава и возила, операције заштите и спасавања, лична (оклопна) заштита, контрола масе, несмртоносно оружје, правилна употреба заштитних средстава и опреме, ефикасност и ефективност, процедуре током деловања сузавцем, процедуре и планирање полиције и обавештајно-извиђачки рад (Warford, West, Kawai, 1993).

Један овакав програм међуресорног тренинга може имати користи, како за припаднике полиције, тако и за припаднике ватрогасно-спасилачке службе.

¹⁰ Од 1982. до 1984. године оваква активност и увежбавање заједничког деловања за сузбијање демонстрација и нереда бил је спроводили су се у Београду кроз заједничке вежбе полицијске и ватрогасне бригаде.

Може се почети од тога да се озваниче посете полицијских службеника ватрогасно-спасилачким станицама, како би ватрогасце-спасиоце снабдевали неопходним информацијама о потенцијалним грађанским нередима, као и ради личног упознавања одговорних на свим нивоима у полицијској и ватрогасно-спасилачкој служби и хитној медицинској помоћи.

Такође се може догодити да демонстранти буду наоружани и да нападну, па и пуцају из ватреног оружја на ватрогасце-спасиоце и екипе хитне медицинске помоћи који су дошли да пруже прву помоћ, спасавају људе и гасе пожар, па је демонстранте неопходно посматрати као гомилу незадовољника способних да учине различите и непредвидиве ствари.

Посебни случајеви могу настати приликом побуне у установама за извршење затворских казни, када затвореници могу узети припаднике ВСЈ и других интервентних служби за таоце.

Многе ВСЈ предузимају мере да поставе траку на прозорима возила да би спречили прскање стакла и могућност да се посада у возилу повреди када је стакло погођено пушчаном ватром или на неки други начин.

Шездесетих година у САД нереди су били толико чести да су ватрогасно-спасилачке јединице биле приморане да са собом у возилима носе ватрено оружје као меру сопствене безбедности. Оваква тактика поново је разматрана приликом пљачки и немира након урагана Катрин 2005. године, када је становништво вршило масовне пљачке у граду, па се у САД размишља да се таква одлука примени и у будућности. Међутим, поседовање ватреног оружја на ватрогасно-спасилачким возилима може да буде опасно по ватрогасце-спасиоце и полицију ако ватрогасци-спасиоци буду савладани и демонстранти дођу до оружја.

Неопходан је двосмеран ток информација и података као одговор на постојећу ситуацију. ВСЈ очекују од полицијске службе одговоре на следећа питања: заштита екипа ватрогасаца-спасилаца током пута и на месту дејства; потпуне информације о ресурсима и способностима полиције; тачне, ажуриране информације од стране обавештајно-извиђачког одељења; боља комуникација с полицијском службом на свим руководећим нивоима; познавање потреба полицијске службе од стране ватрогасно-спасилачке службе; заједничка обука руководиоца, у складу са инструкцијама које су прихваћене и договорене, те осталим упутствима, стандардима и процедурама; подела одговорности између полицијске и ватрогасно-спасилачке службе (ко је за шта задужен) и финансијска одговорност сваке службе засебно.

Заузврат, ВСЈ полицијским јединицама које се ангажују као обезбеђење/прања треба да обезбеде: заштиту и пружање помоћи евентуално повређеним припадницима полиције; непосредну везу за размену података између полицијске, ватрогасно-спасилачке и службе хитне медицинске помоћи; обавештајно-извиђачку комуникацију и везе; прослеђивање информација о кризним и критичним збивањима; заједничку обуку о питањима грађанских нереда, посебне и заједничке оперативне планове за хитне ситуације (Neville, 1999: 1А–21А).

Неопходно је утврдити заједничке процедуре током грађанских нереда, и то планирањем. Учећи заједно, упознајући једни друге и успостављајући заједнички *modus operandi*, штеди се драгоцено време и постиже брже, ефективније и ефикасније деловање у време грађанских нереда и кризних ситуација. Стратешки циљеви припреме и обуке за деловање у грађанским нередима морају бити предочени оперативном особљу (Task Force on Civil Unrest, 1994: 48).

Стратегија одговора на грађанске нереде треба да садржи следеће елементе (Lakamp, 2001: 39–41):

- успостављање командног центра;
- идентификовање рејона и зона потенцијалних нереда;
- ангажовање полицијске пратње за ватрогасце-спасиоце и хитну медицинску помоћ при уласку у зону нереда;
- добијање потребних информација извиђањем;
- употреба методе „уради и повлачи се“ при гашењу пожара;
- приоритетизација реаговања у ванредним ситуацијама; распоређивање процедура тако да се могу модификовати и прилагодити постојећим факторима ризика;
- оснивање радне групе и тима за реаговање у хитним ситуацијама;
- развијање протокола комуницирања и успостављање групе за осигурање радио-везе;
- пружање логистичке подршке како би се обезбедила текућа оперативна спремност;
- мапирање подручја и разбијање масе како би се лакше управљало масом;
- снимање и документовање догађаја и активности;
- идентификовање правца за евакуационо напуштање места интервенције и
- константна веза с представницима власти свих нивоа и медијима.

Закључак

Јасно је да ватрогасно-спасилачка служба, у било којој држави и на било ком месту има хуманитарну мисију, и као таква очекује да не постоје препреке у њеном раду. Међутим, током грађанских нереда, будући да су њени припадници униформисани државни службеници и с обзиром на однос демонстраната према њима, ове јединице се тада посматрају као непријатељске снаге у односу на демонстранте.

Ватрогасно-спасилачке јединице током грађанских нереда могу се ангажовати углавном за гашење пожара, помоћ полицији у извлачењу повређених полицијских службеника и као помоћ служби хитне медицинске помоћи. Када дође до нереда већих размера и обима, неопходно је да полиција буде служба која ће обезбеђивати приступ и безбедност ватрогасно-спасилачким јединицама у рејонима где су нереди. У таквим ситуацијама препоручује се ватрогасно-спасилачким јединицама примена тактике „уради и повлачи се“. Током грађанских нереда ватрогасно-спасилачке јединице се излажу ризику да им изгредници отму опрему коју носе са собом и да је употребе против њих. Такође, уколико ватрогасци-спасиоци не носе личну заштитну опрему са собом, могу угрозити сопствени живот, јер су у непосредном додиру са изгредницима и под утицајем су њихових телесних течности, а и на дохвату су им руке, те могу бити објекат над којим изгредници примењују силу, а могу им послужити и као таоци.

Последице које по ватрогасце-спасиоце могу проистећи односе се на теже телесне повреде ватрогасаца-спасилаца, као и могућност угрожавања живота, намерног паљења опреме и средстава, крађе опреме, а дезорганизација може довести и до губитка опреме и сл. У оваквим ситуацијама препоручују се одговарајући планови, стратегије и политике из којих треба да произађу инструкције, упутства и процедуре које, с друге стране, морају уважавати

принцип компатибилности с полицијским плановима и плановима хитне медицинске помоћи. Веома је битно да се организују заједничке вежбе и јединствена команда ватрогасно-спасилачких и полицијских јединица, као и екипа хитне медицинске помоћи.

Литература

1. *Tactical Alert Operations*. (1997). Bellevue, Washington Fire Department. Unpublished Standard Operating Procedures.
2. Bruno, H. (1992). Urban Riot Preparedness. *Firehouse Magazine*, 17(7).
3. Conant, R. (1971). *The Prospects For Revolution*. New York: Harpers & Row Publishers, Inc.
4. Davies, P. (1972). *The American Heritage Dictionary of the English Language*. New York: Dell Publishing Co., Inc.
5. Eisner, H. (1992). Firefighting During Civil Disturbances. *Firehouse Magazine*, 17(11), 46–52.
6. Groves, B. R. (2003). *Policies and Procedures for Fire Service Operations During Civil Disturbances*. Internet, 30/10/11, <http://www.usfa.fema.gov/pdf/efop/efo30453.pdf>.
7. Huntington, B. (1998). *Civil Disorder Policy*. Unpublished Policies and Procedures. California Fire Department.
8. Lockhart, M. G. (1992). Command and Control of Fire Service Resources During Civil Disturbance. Unpublished Manuscript.
9. Млађан, Д. и др. (2004). *Историја професионалне службе заштите од пожара у Београду*. Београд: ZELNID.
10. McLees, J. M. (1996). Anti-Fur Protesters Present Rescue Challenge. *Fire Engineering*, 149(6), 30–32.
11. Neville, P. (1999). City Officials: Anarchists Promised Peaceful Protest. *The Register Guard*, pp. 1A–21A.
12. *Civil Disturbance Operational Plan*. (1994). Orange County, California Fire Chiefs' Association. Unpublished Policies and Procedures.
13. Симеуновић, Д. (1989). *Политичко насиље*. Београд: Радничка штампа.
14. Стајић, Љ., Стевановић, О. (1995). *Грађански нереди*. Београд: Полицијска академија.
15. Стевановић, О. (2011). Слобода окупљања и полиција. У М. Живковић, Д. Субошић, Р. Зекавица (ур.), *Полиција у функцији заштите људских права* (стр. 235–68). Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
16. *The History of FireFighters*. (2003). Internet, 31/10/11, <http://www.firefightersbbq.com/9601.html>.
17. *US Federal Emergency Management Agency, United States Fire Administration*. (1994). Recommendations for Organization and Operations During Civil Disturbance. *Report of the Joint Fire/Police Task Force on Civil Unrest*. FA-142/February.
18. *Vatrogasci s kofama i cackljama*. Internet, 31/10/11, <http://www.blic.rs/Vesti/Reportaza/217272/Vatrogasci-sa-kofama-i-cackljama>.
19. Warford, A. R., West, A. G., Kawai, S. (1993). *Los Angeles Civil Disturbance Preparedness*. Los Angeles City Fire Department. Unpublished Report.
20. Webster, H. W. (1993). *Unpublished Letter to Los Angeles City Fire Chief Donald O. Manning*. Los Angeles: Office of the Special Advisor To the Board of Police Commissioners.
21. Wright, K. S. (2004). *Fire Service Engagement During Civil Disturbance*. Melbourne: Metropolitan Fire & Emergency Services Board.

PARTICIPATION OF FIRE-FIGHTING UNITS IN SUPPRESSION OF CIVIL DISTURBANCES

Summary

Clearly, the firefighters, in any country and any place have a humanitarian mission, and as such it is expected that for her there are no obstacles in its work. But during the civil unrest and disturbance, since its members are uniformed civil servants in view of the relationship between rioters and demonstrators on the same, these units are then considered in light of enemy forces to the demonstrators. In essence, fire and rescue service is a humanitarian mission, which refers to the protection and rescue operations, but it often happened, especially in modern times, that the fire-rescue units used extensively in order to calm the masses during the riots in order extinguished planted and unintended fires, but also to directly act to defuse the protests and riots.

ЗАШТИТНИК ГРАЂАНА КАО ВАНПРАВНИ МЕХАНИЗАМ КОНТРОЛЕ БЕЗБЕДНОСНОГ СЕКТОРА

Дарко Симовић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сретен Југовић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Драгутин Аврамовић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Апстракт: У савременим правним системима безбедносни сектор је вишеструко контролисан. Арсенал инструмената, поступака и институција правне контроле полиције и служби безбедности неизоставно се допуњује и ванправним облицима контроле. Особену врсту ванправне контроле управе, тиме и безбедносног сектора, у већини држава представља омбудсман. Популарност омбудсмана у упоредном праву допринела је конституционализовању ове институције код нас 2006. године. Но, све време постоји дилема да ли поред омбудсмана општег типа Србија треба да установи и поједине специјализоване омбудсмане. Имајући у виду чињеницу да су резултати рада Заштитника грађана још увек веома скромни, јасно је да ова институција није довољно афирмисана код нас. Из тих разлога аутори сматрају да би прво требало афирмисати омбудсмана општег типа, па тек онда, уколико се његово постојање покаже недовољним, размишљати о установљавању специјализованих омбудсмана. У супротном, увођење полицијског и/или војног омбудсмана (за контролу војних служби безбедности), у постојећим околностима, било би нерационално, а такође и неучинковито и само би додатно могло да дезавуише ову, још увек младу институцију.

Кључне речи: омбудсман, Заштитник грађана, полиција, БИА.

Опште напомене

Безбедносни сектор у правној држави мора да подлеже контроли. Ова једноставна фраза, у потпуности тачна, није увек лако остварљива. Због тога се у свим савременим демократским системима комбинују, како политичка и правна контрола, тако и унутрашња и спољна контрола безбедносног сектора. Но, за делотворност контроле важан је баланс између свих субјеката и механизма ванправне контроле, с једне стране, и институција и поступака правне контроле, с друге стране. Ванправна контрола је, по правилу спољна контрола. Она такође има неколико врста и облика. Њихово систематизовање и навођење по различитим мерилима овде није циљ. Као један од све распрострањенијих ванправних механизма контроле безбедносног сектора и заштите људских права наводи се омбудсман, као супсидијарни механизам спољне, вансудске контроле рада управе, па тако и полиције и других служби безбедности.

Без обзира на то што данас постоји у преко 130 држава света, више од једног века институција омбудсмана постојала је искључиво у оквиру једног уставног

система. Наиме, од доношења Устава Шведске из 1809, па до 1919. године када је Финска својим највишим правним актом прекопирала ову институцију, омбудсман је постојао само у Шведској. Након Финске 1919, ову институцију прихватиле су Данска 1955. и Норвешка 1962. године, а прва држава изван скандинавског миљеа која је установила омбудсмана био је Нови Зеланд, који је ову институцију увео 1962. године. Потом, уследила је права „омбудсманија“, која је подразумевала ширење ове институције невероватном брзином. У том процесу изворни шведски модел ове институције значајно се модификује у циљу њеног прилагођавања специфичним потребама појединих држава. Република Србија је конституционализовала ову институцију 2006. године, али је пре тога Законом о заштитнику грађана, донетом 16. септембра 2005. године, установила омбудсмана општег типа. Закон је предвидео да је Заштитник грађана независан државни орган који штити права грађана и контролише рад органа државне управе, органа надлежног за правну заштиту имовинских права и интереса Републике Србије, као и других органа и организација, предузећа и установа којима су поверена јавна овлашћења (члан 1. став 1).

У неким земљама, поред општег омбудсмана, установљавају се и изведени, специјализовани омбудсмани (војни омбудсман, полицијски омбудсман, затворски омбудсман, дечији омбудсман, порески омбудсман, омбудсман за заштиту личних података и сл.), а у већини земаља омбудсман има заменике који су надлежни за поједина специјализована питања контроле. У погледу организације преовлађује монократски принцип, тако да је омбудсман инокосни орган, а као пример колегијалног карактера наводе се парламентарна комисија (Одбор за петиције као замена за омбудсмана) у Немачкој (Петровић, 2010: 399) и Народно правобранилаштво (Volksanwaltschaft) у Аустрији (Милков, 2005: 18). Због природе своје функције, контроле рада државне управе, омбудсман је, по правилу, уставна категорија, али се неретко конституише и од стране законодавца.

Чини се да је у теорији најраспрострањенија дефиниција коју је понудио канадски теоретичар Доналд Роуат. По његовим речима: „1) омбудсман је независан и непристрасан функционер законодавног тела чије се постојање обично предвиђа уставом и који врши надзор над управом; 2) он испитује жалбе грађана на административну неправду и лошу управу; 3) он је овлашћен да испитује, критикује, обзнањује, али не и да поништава акције управе“ (Rowat, 1968: xxiv). Овакво теоријско одређење институције омбудсмана сутерише, најуопштеније исказано, да је реч о независном органу чија је функција заштита људских права, који притом представља „бесплатно, неформално, крајње доступно и прилагодљиво средство контроле управе“ (Давинић, 2007: 724).

Основна улога омбудсмана састоји се у заштити људских права првенствено од лошег управљања (*maladministration*) државних органа. С обзиром на веома растегљиво и неодређено значење *лоше управе* прецизирајмо да овај појам подразумева „административне неправилности, пропусте, злоупотребе положаја, немарност, незаконито поступање, нефер поступање, неправилно или некомпетентно поступање, дискриминацију, непотребно одлагање или одбијање информација“ (Аћимовска Малетић, 2009: 377–378). Притом, улога омбудсмана није да поништава и мења одлуке управе, већ да доприноси њеном преображају у истински јавни сервис који је, не само лако доступан грађанима већ је истовремено и свестан њихових потреба (Owen, 1990: 677).

Улога која му је додељена у систему власти намеће потребу избора омбудсмана из реда најугледнијих правника, при чему се као додатни услов поставља и беспрекоран морални углед будући да снага омбудсмана почива „у личном ауторитету њеног носиоца, а не у формалним овлашћењима“ (Марковић, 2010: 487). Дакле, имајући у виду да омбудсман нема могућност употребе принудних мера за спровођење својих одлука, његов значај првенствено зависи од избора лица коме ће бити поверена та функција.

Када је реч о овлашћењима омбудсмана, наговештено је да он не наступа у својству органа власти, па тако и да не одлучује мериторно о правима и обавезама грађана. За њега се може рећи да је „ауторитативни и независан орган парламента, а у ширем смислу друштва, јавности и демократије“, а да су његова овлашћења превасходно „откривајућа, упозоравајућа и васпитна“ (*Ibidem*). Додајмо и то да је интервенција омбудсмана супсидијарна и да следи након исцрпљивања доступних правних механизма заштите људских права.

Да би на делотворан начин могао да остварује своју функцију, неопходно је да располаже могућношћу утврђивања чињеничног стања. У том смислу, омбудсман је овлашћен да остварује увид у сва службена досјеа и документа, при чему су, по правилу, сви државни органи у обавези да му дају сва обавештења која тражи. Уколико након спроведене истраге утврди незаконитост или неправилност рада управе, омбудсман не располаже овлашћењем мериторног одлучивања, већ једино може да укаже и упозори на постојање одређених пропуста, као и да даје мишљења и предлоге о могућем начину њиховог исправљања. На тај начин, омбудсман добија улогу независног и самосталног органа који арбитражира између егзекутиве и грађана.

Дакако, омбудсман није свемоћна институција. Напротив. Будући да омбудсман не доноси правно обавезујуће одлуке, у теорији се могу сусрести ставови омаловавања ове институције, те је називају „тигар без зуба“, „оковани чувар“ или „омбудсмиш“ (Давинић, 2007: 724). Ипак, како је неумесно глорификовати ову институцију, такође је некоректно и обезвређивати њене доприносе на пољу очувања људских права. Посебно се истиче психолошки (превентивни) значај установе омбудсмана јер сама свест о његовом постојању наводи носиоце јавних овлашћења на одговорније и савесније поступање јер „над њиховим главама непрекидно виси Дамоклов мач“ (Јовичић, 2006: 52). Наиме, без обзира на то што омбудсман не располаже прерогативима власти, он располаже једним веома моћним средством, подношењем извештаја парламенту као и обраћањем јавности о незаконитом или нецелисходном раду државних органа. „То је у ствари најјаче оруђе омбудсмана јер нико не жели да види своје име у овом извештају. У неку руку, то је за јавне службенике књига 'Ко је ко', само у обрнутом смислу. Да би избегли да њихово име буде у овом извештају, судије и службеници су приморани да обрате више пажње на начин како обављају своју дужност“ (Денковић, 2010: 555–556).

Како истиче Миодраг Јовичић, услов који треба да буде испуњен пре но што се приступи увођењу омбудсмана јесте да јавна управа земље већ функционише на релативно задовољавајући начин (Јовичић, 2006: 102). Дакле, имајући у виду природу омбудсмана, од ове институције не могу се очекивати задовољавајући резултати у државама у транзицији будући да у њима тек треба да се решавају „примарни проблеми организације и правилног функционисања јавне управе“ (*Ibidem*). Будући да омбудсман представља механизам за суптилну корекцију неправилног рада управе, јасно је да преурањено и исхитрено увођење ове институције може само да јој науди и да је искомпромитује.

О потреби успостављања специјализованог омбудсмана за контролу безбедносног сектора

Према критеријуму који се односи на надлежност њиховог поступања, омбудсмани се деле на омбудсмани општег типа и специјализоване омбудсмани. Омбудсман општег типа надлежан је за заштиту свих људских права од свих државних органа и јавних служби. С друге стране, специјализовани омбудсман има уже поље деловања, и то тако што се његова надлежност протеже на заштиту само једне категорије људских права, једне категорије грађана или на заштиту од једне категорије субјеката.

Колевка институције омбудсмана уједно је постојбина и првог специјализованог омбудсмана. Реч је о војном омбудсману који је у Шведској установљен 1915. године. Касније се овај вид специјализованог омбудсмана проширио и у другим државама, пре свега у Норвешкој 1952. (Thune, 1968: 52–54) и Немачкој 1959. године. Отвара се дилема зашто се указала потреба да се поред омбудсмана општег типа установљавају и специјализовани омбудсмани. Првенствено треба истаћи разлоге начелне природе који недвосмислено указују да се у савременим многољудним државама, које непрестано шире поље својих активности, један омбудсман општег типа показао као недовољан. Уз то, нереално је очекивати да један човек располаже таквим спектром универзалних знања којима би могао да покрије све сфере друштвеног живота у којима је неопходно заштитити људска права. Зато је, чак и у случају да је омбудсман организован на инокосном принципу, неопходно да он има одређен број помоћника и развијену службу која ће му помагати у раду. Истовремено, значај и осетљивост појединих области друштвеног живота наметали су потребу додатног, посебног вида надзора над поштовањем људских права, па тако и установљавање специјализованих омбудсмана. Установљавање војног омбудсмана, као првог специјализованог омбудсмана, поткрепљује ову тезу будући да хијерархијска војна организација у којој постоји надређеност и подређеност намеће специфичан механизам заштите војних лица (Милков, 2007: 113–114). Неопходно је указати на тренд све веће специјализације омбудсмана, при чему се поље њиховог деловања веома уско дефинише. Тако су, примера ради, у Шведској установљени следећи специјализовани омбудсмани: Омбудсман против етничке дискриминације, Омбудсман за хендикепиране, Омбудсман против сексуалне дискриминације, Потрошачки омбудсман, Омбудсман за штампу (Милков, 2007: 116). С обзиром на посебну осетљивост односа између полиције и грађана, поједине уставне системе одликује постојање полицијског омбудсмана, међутим, његова распрострањеност још увек је скромна и релативно новијег датума. Тако, полицијски омбудсман постоји у Израелу, Великој Британији (полицијски омбудсман за Северну Ирску), Перуу и у појединим бразилским федералним јединицама (Милосављевић, 2004: 94–98; Радојевић, 2008: 808–810). Без обзира на скоро занемарљив број држава које установљавају посебан полицијски омбудсман, у нашој теорији изнет је став да је овакав вид специјализованог омбудсмана неопходан Републици Србији. Одговор на питање да ли је овакав начин размишљања исправан, могуће је дати тек након осврта на природу полицијске делатности.

Имајући у виду делокруг унутрашњих послова, јасно је да су полицијске надлежности бројне и разноврсне (Милетић, Југовић, 2009: 161–206). У теорији постоје покушаји да се све богатство полицијске делатности разврста

у одређене полицијске функције. Вредан помена и веома илустративан је теоријски допринос Стивена Кокса (Steven M. Cox). По његовом мишљењу, полицијске функције могу се рашчланити на следећи начин: 1) превенција и сузбијање криминалитета усмереног на живот или имовину људи; 2) заштита уставних права грађана; 3) помоћ физички угроженим лицима; 4) регулисање саобраћаја лица и возила; 5) помоћ лицима која не могу да брину о себи; 6) расправљање сукоба; 7) превенција проблематичних ситуација од ескалације; 8) примена ситуационо потврђене беспоговорне силе кад је потребно извршити било коју другу функцију; и 9) генерисање осећања сигурности међу грађанима (Cox, 1996: 63). Несумњиво да је најзначајнији део полицијске делатности ауторитативан и да се остварује применом полицијских и других овлашћења, која су у корелативности с људским правима (Југовић, Симовић, Аврамовић, 2010: 69). Наиме, у сржи полицијске делатности стоји једна велика противречност. С једне стране, за полицију се због њених ауторитативних делатности може рећи да представља аномалију у слободном друштву јер задира у сферу људских права, док је, с друге стране, њено постојање неминовност, јер она обезбеђује поштовање људских права. Управо из тог разлога неопходно је обезбедити делотворне механизме контроле полиције у циљу очувања уставом зајемчених људских права. Као један од све распрострањенијих механизма контроле полиције и заштите људских права наводи се омбудсман, као супсидијарни механизам спољне, вансудске контроле рада управе, па тако и полиције.

Чини се да је улога полиције посебно осетљива у транзиционим државама у којима је безбедносни сектор склон самовољи. Уз то, у још увек младим и неконсолидованим демократским системима политичке елите често злоупотребљавају полицију за обрачунавање с политичким супарницима. Истовремено, немогуће је да се полиција нагло ослободи свих оних недемократских метода поступања које су је одликовале у бившим тоталитарним комунистичким системима у којима је представљала једну од главних полуга моћи. Разуме се, чак и да није овог баласта прошлости, у тако великом подсистему државне управе као што је полиција неминовна је појава случајева прекорачења и злоупотребе овлашћења и повреде људских права. Јер, где постоји моћ, а употреба средстава принуде то свакако јесте, увек постоји могућност да се она и злоупотреби. Поврх тога, имајући у виду природу полицијске делатности, с њом је нераскидиво повезана широка сфера дискреционе оцене. Како је то у теорији лепо прибележено: „Дискрециона оцена полиције је апсолутно суштинска за полицију и не може се елиминисати. Сваки такав напор био би смешан. Дискрециона оцена је основа полицијског рада, једнако и при употреби силе и при пружању услуга. Полицијски рад без дискреционе оцене био би исто што и човек без ногу, руку или главе“ (Davis) (Дапчевић-Марковић, 2008: 46–47). Дакле, чак и да не постоји намера да се злоупотребе полицијска овлашћења, сасвим је могуће да се она не користе на ваљан и целисходан начин. Све те чињенице из начелних разлога намећу потребу посебног надзора над радом полиције. Међутим, поједини писци, због делотворније контроле рада полиције, залажу се за увођење полицијског омбудсмана (Милосављевић, 2004; Дапчевић-Марковић, 2008; Радојевић, 2008). Такви ставови намећу отклањање дилеме да ли је у Републици Србији поред омбудсмана општег типа оправдано конституисање и тог новог, специјализованог омбудсмана.

Природа и обим овога рада не допуштају да се детаљније посветимо проблему односа полиције према људским правима у Републици Србији. Уосталом, тако нешто и није неопходно будући да стање људских права у једној држави никада не може да буде у толикој мери беспрекорно да бисмо калкулисали о потреби постојања додатног механизма контроле рада управе. Омбудсман иначе има моћ да само благо и суптилно коригује рад управе, па тако и полиције. Дакле, неопходна претпоставка за увођење институције омбудсмана јесте релативно добро и ваљано функционисање управе. Зато, првенствено треба одговорити на питање да ли су ефекти увођења Заштитника грађана у наш уставни систем задовољавајући, па следствено томе и отклонити дилему да ли је Републици Србији потребан специјализован, полицијски омбудсман.

Без обзира на чињеницу што су институционалне претпоставке за конституисање ове институције испуњене још доношењем Закона о Заштитнику грађана септембра 2005. године, први Заштитник грађана изабран је готово пуне две године након тога, 29. јула 2007. године. Та чињеница сведочи, како је то прибележено у нашој литератури, о сигналу „владајуће већине новој институцији да омбудсман, као усталом и друга контролна тела, представља само нужно зло и да контрола државних припадности неће бити олако толерисана“ (Добрковић, 2010: 272). У досадашњем, релативно краткотрајном животном веку ове институције несумњиво је да резултати њеног деловања нису оправдали њено постојање. Усталом, није тешко уочити да до сада није било значајнијих ефеката деловања Заштитника грађана, а не може се стећи утисак да било ко стрепи, па ни влада која је на челу државне управе, од његових годишњих извештаја, који су по њу иначе поражавајући. То потврђује извештај Заштитника грађана за 2009. годину у којем се износи општа оцена да се „Поштовање права грађана од стране администрације и њен однос према грађанима и њиховим правима уопште не може (се) оценити задовољавајућим ... Управа у Републици Србији у великој мери је окренута себи, а не грађанима и њиховим правима и на закону заснованим интересима; потребна равнотежа померена је на страну администрације када је реч о правима, а грађана када је реч о обавезама“ (Извештај, 2009: 3).

Имајући ове чињенице у виду, јасно је да би прво требало афирмисати омбудсмана општег типа, па тек онда, уколико се његово постојање покаже недовољним, размишљати о установљавању специјализованих омбудсмана. У супротном, мишљења смо да би у постојећим околностима увођење полицијског омбудсмана било нерационално, а такође и неучинковито и да би само додатно могло да дезавуише ову установу.

Поред теоријских и законских текстова о омбудсману, правну природу и карактер ове установе одражава и сам редовни годишњи извештај о раду, који омбудсман подноси парламенту и јавности. Штавише, то је и најмоћније средство његовог деловања у западним демократијама, а наличје његовог годишњег извештаја о раду одражава реално стање људских права у једној држави.

Полиција и БИА у извештајима Заштитника грађана за 2009. и 2010. годину

Полиција је, разуме се и због ширине свог делокруга надлежности (делатности) и због неизбежног додира са слободама и правима, свакако била предмет контроле омбудсмана у Републици Србији, тако да се помиње у анализираним извештајима (за 2009. и 2010. годину) на више места. Битно је издвојити неколико ствари. Пре свега, Заштитник грађана је због насиља у породици покренуо и спровео 29 поступака контроле центара за социјални рад и полиције, по сопственој иницијативи, у области равноправности полова. Том приликом уочени су недостаци који се тичу сарадње између ових субјеката. Наиме, „Полицијске управе би морале да сазнања полицијских позорника о постојању породичног насиља на терену неодложно проследи центрима за социјални рад, као и обрнуто“ (Извештај, 2009: 46). Заштитник грађана је нагласио да, када је реч о сарадњи, „изузетак је устаљена сарадња МУП-а и центара за социјални рад у поступцима заштите деце од злостављања и занемаривања“. Такође, каже се да је потребно јасно и прецизно дефинисати сарадњу како би превенција била ефикасна. Подсећања ради, сарадња је већ уређена Законом о полицији, као и Законом о државној управи, а ближе разрађена подзаконским прописима, и инструкционим актима. Стога је треба унапређивати и остваривати у свакодневном обављању послова заштите безбедности грађана, па и у области заштите равноправности полова. Посебно је повезана с питањима руковођења и одговорност за (не)сарадњу носе руководиоци у полицији и руководиоци центара за социјални рад. То је, дакле, више фактичко питање (питање руковођења) него нормативно питање. Потписани протоколи о сарадњи, као што сама реч каже, више имају протоколарни значај. Сарадња треба да је ефективна, оперативна, а не протоколарна. Стога сарадњу треба заједнички снажити.

Затим, када је реч о слободи окупљања грађана, поред мноштва свакодневних јавних скупова који су одржани и који се одржавају у Београду и на целој територији Републике, омбудсмановој критици подвргнуто је отказивање „Параде поноса“, која је требало да се одржи септембра 2009. године; отказивање је квалификовано као повреда права сексуалних мањина, при чему се одговорност за отказивање приписује полицији. Међутим, полиција је одговорна за остваривање слободе окупљања и она може, у складу са Уставом и Законом (о окупљању грађана) да забрани одржавање јавног скупа само ако је то неопходно ради заштите јавног здравља, морала, права других или безбедности Републике Србије (члан 54. став 4. Устава Републике Србије). У пракси се ова слобода (окупљања) несметано реализује, а полиција забрану („трајну“ и привремену) строго рестриктивно користи, у складу са законом, у зависности од процене безбедносне ситуације конкретног окупљања. То значи да се слобода мирног окупљања остварује непосредно на основу Устава. Очигледно, нису се били стекли (друштвени) услови за одржавање тзв. „Параде поноса“, због чега се не може полиција огласити одговорном, чак и да је забранила њено одржавање, што је имала право, а није. Јер полиција мора да штити безбедност свих, како учесника скупа, у овом случају учесника „Параде поноса“ од противдемонстраната који врше насиље, тако и безбедност и права других (случајних пролазника и др.). Због тога полиција има право да

донесе одлуку (решење) о ограничењу слободе мирног окупљања и да то своје решење непосредно и изврши, поштујући законитост, сразмерност и ефективност. Она мора увек законито и правилно да поступа, али и да омогући мирно коришћење уставног права на мирно окупљање.

Такође, у извештају (2009) истиче се да је Заштитник грађана поступао у 1980 случајева, од тога поступао је по 1.774 притужбе, а у осталим случајевима по сопственој иницијативи. Заштитник грађана је посебно успешно сарађивао с МУП-ом, на чији рад је примио највише притужби грађана (198), али је то министарство благовремено одговарало и реаговало у смислу отклањања неправилности на које је указано. Полазећи од тога, МУП-у је упућено неколико препорука које се тичу примања захтева за издавање личних докумената, будући да се највећи број притужби односи на то, а МУП је највећи број препорука и спровео. Током 2009. МУП је (као уосталом и 2010. и 2011. године) спроводио опсежан посао замене личних докумената грађана, а већи број пропуста проистекао је и због објективних тешкоћа (биометријске личне карте и пасоши, недовољан број фото-боксова и запослених, неадекватан простор за пријем и обраду захтева, лоша компјутерска опрема (Извештај, 2009: 74–78). Значајно је да је та контрола у великој мери спроведена и преко Покрајинског омбудсмана и омбудсмана локалних самоуправа, тамо где су изабрани. Овде су омбудсманове примедбе основане и треба обезбедити организационе услове за ефикасније обављање послова издавања јавних исправа из надлежности МУП-а.

Од осталих података из извештаја вредно је споменути још мишљења да право на држављанство, тј. поступци одлучивања о држављанству сувише дуго трају (поступак одлучивања је сложен); затим кршење права лица лишених слободе (ово је по нашем закону посебна област за коју је задужен специјализовани Заменик), како због пренасељености затвора и установа за издржавање казне затвора, тако и због појединачних случајева тортуре; затвореници су беспослени, па је препорука да се уведе друштвено користан рад или рад у јавном интересу; Заштитник грађана поступао је у 98 случајева из области права лица лишених слободе – највећи број притужби односи се на рад затвора (29), КПЗ (36), судове (10), МУП (6), Министарство правде (12), УИКС (2); указује се да притвор сувише дуго траје и да је то у пракси казна без суђења; омбудсман је упутио препоруку Дирекцији полиције – Управи криминалистичке полиције (УКП), јер су у поступку контроле утврђене неправилности приликом лишавања слободе, спровођења, пружања медицинске помоћи и предаје суду девоторице грађана албанске националности у Прешеву. Недостаци се огледају у повреди уставних гаранција човечног поступања према лицима лишеним слободе и уважавања достојанства њихове личности, као и забрани сваког насиља према њима, а прекршена је и одредба о задржавању до 48 сати, после чега лице мора бити предато суду или пуштено на слободу.

Током 2010. године Заштитник грађана није утврдио значајније пропусте који се односе на уставне гаранције о правима задржаних и лица лишених слободе. У пракси су права задржаних лица на браниоца, употребу матерњег језика, телефонски позив породици, здравствени преглед, као и на предају надлежном суду најкасније у року од 48 сати успешно реализована. Али проблем је идентификован у вези с недостатком просторија и с неусловним и неодговарајућим просторијама за задржавање у појединим полицијским станицама (поједине просторије су потпуно неусловне, мале, ниске, без природне свет-

лости, непроветрене, без грејања, без тоалета, без контроле путем видео-надзора) (Извештај, 2010: 56).

Такође, омбудсман је похвалио МУП да води рачуна о националним мањинама приликом запошљавања. За похвалу је и то што МУП није на списку органа који нису поступили по његовим препорукама (Исто: 79–80).

Заштитник грађана је почетком 2010. године посетио БИА-у. Ова посета може се слободно означити историјском, а чини се да јој је то и био циљ. Реч је о превентивној контролној посети, која је, у складу са законом, обухватила разговор с руководством и службеницима БИА, увид у просторије и документацију и посебно посету Централном евиденционом регистру. Општа оцена гласи: „На основу увида у Централни евиденциони регистар и документацију коју БИА чува о случајевима у којима је применила неку од посебних метода, мера или радњи, односно средстава којима се задира у поједина гарантована људска права, као и на основу изјава руководства и дела припадника Агенције, може се закључити да се БИА, када у свом раду ограничава поједине слободе и права грађана гарантоване Уставом Републике Србије, придржава позитивноправних прописа. Начин на који је организовано документовање примене посебних поступака и мера такав је да би евентуална злоупотреба била забележена, а починиоци злоупотребе би се могли идентификовати“ (Извештај, 2010).

Постоји, вели Заштитник грађана, потреба и могућност да се унапреди заштита и поштовање људских права и слобода које могу бити ограничене радом Агенције, и то на нивоу: 1. законских прописа; 2. подзаконских аката; 3. процедура које се примењују у раду Агенције.“

Заштитник грађана је упутио Агенцији непосредно шест препорука и још неколико њој и другим државним органима. Примера ради, прва гласи: „Приликом предлагања и одлучивања о примени мера потребно је да Агенција тражи само примену оних или оне мере за коју се може очекивати да ће довести до резултата, а не свих расположивих мера. Тако, акт Агенције којим се тражи наредба, односно одлука о примени мера требало би да конкретизује мере чија се примена оцењује неопходном и зато захтева, нпр. у складу са разврставањем какво је већ начињено у унутрашњим актима Агенције.“ Како се види, ова препорука је исувише уопштена, у ствари подсећа на начело сразмерности и законитости, што је већ уређено законом, тако да она није од неког нарочитог значаја.

И преосталих пет не заслужује већу пажњу. Што се тиче осталих препорука Заштитника грађана датих како БИА, тако и другим органима, две заслужују озбиљнију анализу, што би превазишло границе овог рада. Једна препорука каже: „При сачињавању радног текста будућег закона о БИА требало би оставити могућност да БИА почне са применом мера без одлуке суда, већ са претходном писменом сагласношћу председника Врховног касационог суда, односно овлашћеног судије (члан 15 Закона о БИА). Заштитник грађана уверења је да модерна средства обраде текста омогућавају председнику Врховног касационог суда да донесе одлуку о примени мера у надлежности БИА у истом временском року који је потребан за писање одобрења, те да је поменута законска одредба непотребна и стога неодржива; у међувремену, Агенција би, каже, требало да настави да се уздржава од тога да од председника Врховног касационог суда тражи писмено одобрење уместо одлуке о примени мера.“ Овде је, у ствари, реч о домишљатости законодавца, јер је искористио пун

уставни капацитет, па предвидео и одобрење, будући да је правна природа одлуке суда којом се налажу мере нејасна. У сваком случају „модерна средства обраде текста“ нису разлог да ова одредба не постоји и *de lege ferenda*, већ то евентуално може бити устав.

Друга препорука односи се, начелно, на питање прикупљеног материјала, тј. да ли утврђени подаци ради заштите државе могу послужити и као доказ у кривичном поступку. Наиме, каже се „потребно је са правним стручњацима размотрити основаност важећег тумачења, или оправданост таквог законског решења ако је важеће тумачење једино могуће, које предвиђа да се подаци прикупљени по одлуци председника Врховног касационог суда не могу користити у сврхе кривичног прогона. Заштитник грађана сматра да треба узети у обзир чињеницу да Устав у члану 42 прописује да се лични подаци, поред сврхе за коју су прикупљени, могу користити и за потребе вођења кривичног поступка или за заштиту безбедности Републике Србије, те да нижим правним актима или њиховим тумачењима не би требало ускраћивати могућност да подаци прикупљени по одлуци председника Врховног суда, дакле у складу са законом, буду коришћени као доказ у кривичном поступку.“ И овде је, чини се Заштитник грађана контрадикторан са својом првонаведеном препоруком, тј. сврхом мере, или како он каже „конкретизацијом мера“. А сврха (конкретизација) може бити заштита безбедности Републике и/или вођење кривичног поступка. Сврха (разлог) и циљ мера су уставна и законска категорија, а овлашћење мора бити примењено у складу са сврхом (циљем). Да би се прикупљени подаци могли користити као доказ у кривичном поступку, то мора бити *ex lege* утврђено, дакле Законом о кривичном поступку (ЗКП). Друго, овде је реч о заштити података о личности, тј. њиховом прикупљању, обради и коришћењу у складу са законом, о чему се стара специјализовани омбудсман, који се код нас означава као „Повереник за информације од јавног значаја и заштиту податка о личности“.

Најзад, мишљења омбудсмана дата председнику Врховног касационог суда, истражним судијама и Народној скупштини излишна су, јер он њих не контролише према Уставу (члан 138. став 2).

Закључак

Значај омбудсмана је неспоран, о чему, уосталом, сведочи како његова распрострањеност, тако и његова сада већ двовековна историја. Но, и поред његовог ширења невероватном брзином у другој половини XX века значај омбудсмана није истоветан у свим државама. Његови ефекти далеко су већи у западним демократијама у којима управа коректно функционише (Јовичић, 2006: 102). Дакако, значај омбудсмана мањи је тамо где је управа пуна слабости, оптерећена бројним проблемима, у тзв. транзиционим земљама. Анализа извештаја Заштитника грађана за 2009. и 2010. годину то потврђује. Поред огромног броја одбачених притужби, извештаји садрже забрињавајуће податке о стању наше управе (превише је ћутања управе по поднесеним захтевима, неизвршавања управних и судских одлука од стране управе и, уопште, повреде принципа добре управе). Код оваквог стања ствари мало остаје Заштитнику грађана за фину, софистицирану заштиту људских права. Стога ће његов рад бити делотворнији када и стање у управи буде боље.

Несумњиво је да је Заштитник грађана још увек млада институција у нас, с незнатно искоришћеним потенцијалом. Чини се да би установљавање посебног полицијског, односно војног омбудсмана разлило ионако слабашан ауторитет ове институције. Извесно је да прво треба оснажити самог Заштитника грађана, да он постане препознатљив као делотворна институција којој се грађани обраћају с вером да могу да заштите своја уставом зајемчена права. До одговарајућег оснаживања омбудсмана неопходно је снажити институционалну унутрашњу и спољну контролу рада полиције и служби безбедности. У сваком случају судска контрола рада безбедносног сектора треба да буде, уз контролу путем решавања притужби, примаран механизам заштите људских права. Омбудсман, као ванправни механизам контроле рада државне управе, може да буде само једна складна допуна постојећим институционалним механизмима заштите људских права, но извесно је да су његове моћи у транзиционим државама веома скромне.

С обзиром на скромне ефекте делотворности установљеног општег омбудсмана требало би сачекати да се он у већој мери специјализује за контролу полиције и служби безбедности. Обим и садржај извештаја које је Заштитник грађана до сада поднео указују да за његов делотворнији рад у предстојећем периоду има још пуно неискоришћених могућности. Тек када се оне искористе, ваља размотрити потребу за институционалним променама и евентуалним увођењем специјализованих омбудсмана, уместо омбудсмана општег типа, или поред њега.

Литература

1. Аћимовска Малетић, И. (2009). Европски стандарди о омбудсману. У Н. Стојановић, С. Голубовић, *Право Републике Србије и право Европске уније – стање и перспективе* (стр. 373–392). Ниш: Правни факултет.
2. Сох, S. M. (1996). *Practices, Perspectives, Problems*. Boston: Allyn and Bacon.
3. Дапчевић-Марковић, Љ. (2008). *Контрола полиције и полицијски омбудсман*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
4. Давинић, М. (2007). Значај институције омбудсмана за правни систем. *Правни живот*, 10, 717–727.
5. Денковић, Д. (2010). *Добра управа*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
6. Добрковић, Д. (ур.) (2010). *Људска права у Србији 2009*. Београд: Београдски центар за људска права.
7. Јовичић, М. (2006). Омбудсман. У М. Јовичић, *Демократија и одговорност*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник.
8. Југовић, С., Симовић, Д., Аврамовић, Д. (2010). Омбудсман као облик екстерне контроле полицијске делатности у Републици Србији. У *Право и форензика у криминалистици* (стр. 67–75). Београд: Криминалистичко полицијска академија.
9. Марковић, Р. (2010). *Уставно право*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
10. Милегић, С., Југовић, С. (2009). *Право унутрашњих послова*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
11. Милков, Д. (2005). *Закон о заштитнику грађана*. Београд: Службени гласник.

12. Милков, Д. (2007). Специјализовани омбудсмани. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 3, 101–121.
13. Милосављевић, Б. (2004). *Грађански надзор над полицијом – могући модел за Србију*. Београд: Центар за антиратну акцију.
14. Owen, S. (1990). The Expanding Role of the Ombudsman in the Administrative State. *The University of Toronto Law Journal*, 40(3), 670–686.
15. Петровић, М. (2010). *Наука о управљању*. Ниш: Правни факултет.
16. Радојевић, М. (2008). Парламентарна контрола безбедносног сектора – полицијски и војни омбудсман. *Политичка ревија*, 3, 797–818.
17. Rowat, D. C. (1968). *The ombudsman, Citizens Defender, Preface to second Edition*. London.
18. Thune, S. (1968). Norwegian Ombudsmen for Civil and Military Affairs. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 377, 41–54.
19. Редован годишњи извештај Заштитника грађана за 2009. годину, бр. 48–100–3585/10, од 15. марта 2010. године.
20. Редован годишњи извештај Заштитника грађана за 2010. годину, бр. 48–220/11, од 15. марта 2011. године.
21. Извештај о превентивној контролној посети Безбедносно-информативној агенцији са препорукама и мишљењима, бр. 44–26/2010.

CIVIC DEFENDER (OMBUDSMAN) AS AN EXTRA LEGAL CONTROLLING MECHANISM OF SECURITY SECTOR

Summary

Security sector is under multiply control in contemporary legal systems. In many states Ombudsman (according to Serbian constitutional terminology: Civic Defender) represents a specific kind of extralegal controlling mechanism of executive and security sector also. Wide acceptance of Ombudsman in comparative law resulted in constitutionalisation of this institution in Serbia 2006. But, there is still a dilemma should Serbia, beside Ombudsman of common type, establish specialized types of Ombudsmans. Considering the fact that the results of Civic Defender's work are still modest, it is evident that this institution in Serbia is not yet affirmed enough. That is the reason why authors stand on position that Ombudsman of common type should be affirmed first, and just then, if it is necessary, establishing special types of Ombudsman should be considered.

**ПРОЦЕДУРЕ У СУПРОТСТАВЉАЊУ
ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛУ
И ТЕРОРИЗМУ**

БОРБА ПРОТИВ НАСИЉА НА СПОРТСКИМ И ЈАВНИМ МАНИФЕСТАЦИЈАМА У СРБИЈИ – ЛЕГИСЛАТИВНА РЕШЕЊА И АКТИВНОСТИ ПОЛИЦИЈЕ¹

Жељко Никач²

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Горан Милошевић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Апстракт: У реферату су изложени проблематика насилничког, недоличног понашања и хулиганизма на спортским и јавним манифестацијама у Србији, легислативна решења и активности полиције МУП-а РС. У уводу је укратко наведено појмовно одређење феномена насилничког, недоличног и хулиганског понашања дела публице на спортским и јавним манифестацијама. Први део реферата чини анализа легислативних решења из Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама РС, осврт на измене и допуне и подзаконске акте у процесу доношења. Други део реферата је кратак осврт на место и улогу МУП-а РС, организацију и активности Дирекције полиције, специјализованих линија рада и организационих јединица. Као најважније наводимо да је основан Национални фудбалски информациони центар за борбу против хулиганизма и, сходно томе, формирано специјализовано Одељење за праћење и спречавање насиља на спортским приредбама, МУП РС – Управа полиције (УП/б). У Закључку се наводе предлози *de lege ferenda* за хармонизацију норми у контексту апликације Републике Србије за пријем у ЕУ.

Кључне речи: насиље, недолично понашање и хулиганизам, јавни ред и мир, легислатива, МУП РС, полиција и Национални информациони центар за борбу против хулиганизма, Србија и ЕУ.

Увод

Као што је познато, **Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама** (Службени гласник РС бр.67/03, 101/05, 90/07, 72/09 и 111/09, Бгд.) представља најважнији правни извор са аспекта спречавања и сузбијања таквог понашања дела публице у Републици Србији. У питању је пропис усвојен у јеку друштвених реформи 2003. године, конципиран према решењима из праксе чланица Европске уније и земаља из окружења, на основу *Европске конвенције о сузбијању насиља и недоличног понашању гледалаца на спортским приредбама* – посебно на фудбалским утакмицама из

1 Реферат под насловом „Fight against violence at sporting and public events in Serbia – legislative solutions and actions of the police“ изложен на IV међународној конференцији „Европска унија – простор слободе, безбедности и правде“, Полицијска академија „Alexandru Ioan Cuza“, Bucharest 24. 11–25.11. 2011, Зборник радова Vol. I., 2011, стр.31–37.

2 * zeljko.nikac@kpa.edu.rs

1985. године. (*Службени лист СФРЈ – међународни уговори*, бр. 9/90). У међу-времену је пропис три пута новелиран путем Закона о изменама и допунама Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама: 2005, 2007. и 2009. године (Никач, 2010: 233–256).

Правно-техничка анализа показује да је тзв. *Anti-Hooligans Act* релативно кратак, јасан и језгровит текст закона. Генерална замерака је претенциозност законодавца, који је покушао да *de iure* нормира и предвиди сваку фактичку ситуацију на терену, што је, наравно, „немогућа мисија“ – посебно у овој веома флуидној материји. Из тих разлога је актуелни пропис за кратко време чак три пута новелиран, па се надамо да ће важећи текст издржати пробу у пракси нешто дуже време. Препорука експерата је да се прихвате добра инострана решења, и то посебно из развијене англосаксонске праксе, екстензивна и функционална тумачења којима се решавају правне празнине и друге ситуације у општем интересу заједнице.

Систематика Закона обухвата IV одељка са око 25 чланова, док четири (4) члана нису интегрисана у текст до краја. Први (I) одељак обухвата основне одредбе, други (II) мере за спречавање насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, трећи (III) казнене одредбе и последњи (IV) прелазне и завршне одредбе.

У закону је предвиђено неколико врста мера за спречавање насиља и недоличног понашања на спортским приредбама. Према врстама и носиоцима активности, предвиђене су следеће: а) превентивне мере, б) мере на спортским приредбама, в) мере на спортским приредбама повећаног ризика и г) мере које предузимају надлежни државни органи. У континуитету законодавац је предвидео и *мере* које предузимају надлежни државни органи, а пре свих МУП, у чијој су инхерентној надлежности заштита поретка, очување стабилног јавног реда и мира и борба против криминалитета.

Нормативноправно одређење насиља и недоличног понашања и мере за спречавање

У чл. 4. актуелног Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама одређени су појмови познати у доктрини и пракси као *насиље и недолично понашање* на спортским приредбама, код којих *радња извршења* обухвата:

1. *физички напад* на учеснике спортске приредбе, односно физички *обрачун* између учесника на спортској приредби;
2. *бацање предмета* на спортски терен или у гледалиште;
3. *уношење* у спорстки објекат обележја којима се вређају национална, расна, верска или друга осећања или на други начин изазива мржња или нетрпељивост која може да доведе до физичких сукоба;
4. *оштећивање* спортског објекта, опреме, уређаја и инсталација на спортском објекту на којем се одржава спортска приредба;
5. *изазивање нереди или уништавање имовине* приликом доласка, односно одласка са спортског објекта или у спортском објекту, *ремећење тока* спортске приредбе, угрожавање безбедности учесника спортске приредбе или трећих лица;
6. *неовлашћен улазак* на спортски терен, односно у службене просторије и службене пролазе спортског објекта или у део гледалишта спорског објекта који је намењен противничким навијачима;

7. *покушај уношења*, односно уношење у спортски објекат, *поседовање* или употреба алкохола и других опојних средстава;
8. *покушај уношења*, односно уношење у спортски објекат или коришћење пиротехничких средстава и других предмета и средстава којима може да се угрози безбедност учесника у спортској приредби или омета њен ток;
9. *паљење* навијачких реквизита или других предмета и
10. ношење навијачких шалова, капа или предмета у намери да се *скрива идентитет лица*. (Службени гласник РС бр.67/03, 101/05, 90/07, 72/09 и 111/09, Бгд.)

У складу са интенцијом да се спортске и друге јавне манифестације нормално одржавају и у нашој заједници, у чл.17. поменутог закона предвиђене су *мере* које МУП РС може да предузме ради спречавања насиља и недоличног понашања. Мишљења смо да је у оквиру овог одељка који се односи на мере за спречавање насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, законодавац у новелама закона уважио утемељене стручне примедбе и предлоге експерата из доктрине и праксе.

Приликом одржавања **спортских манифестација повећаног ризика** полиција је, поред осталог, овлашћена да предузме и следеће мере:

- да наложи *групама навијача* трасе и правац кретања приликом доласка/одласка из спортског објекта;
- да наложи *организатору* отклањање недостатака на објекту или пропуса у организацији, посебно уоченим у току спортске приредбе, и који могу значајно да угрозе безбедност учесника, посебно ако су у питању недостаци уочени у току спортске приредбе, а који у знатној мери могу угрозити безбедност учесника спортске приредбе и
- да спречи долазак у место одигравања спортске приредбе или забрани улазак на спортску приредбу, односно удаљи са спортског објекта *лице* из чијег се понашања може закључити да је склоно насилничком и недоличног понашању.

Према чл. 17. ст. 2. полиција може да изврши *контрадиверзиони преглед објекта* најмање 24 сата пре почетка приредбе повећаног ризика и у том контексту оствари увид у организационе припреме. Наведена мера је комплементарна полицијској пракси и спроводи се по стандардној процедури, најчешће ангажовањем специјализованих јединица попут Полицијске бригаде Београд, Жандармерије, Одељења за ЈРМ и Управе криминалистичке полиције. Сходно чл. 17. ст. 3, полиција може и да *забрани одржавање спортске приредбе* уколико организатор не поступи по налозима за отклањање недостатака, па услед тога може бити угрожена безбедност учесника. У пракси је било примера када организатор не поступи по стручним примедбама полиције, због непознавања материје представника клубова (комесара за безбедност) и често олаког држања да последице неће наступити.

Након недавних новела Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, дошло је до значајних промена и у завршном делу, који обухвата казнене одредбе. Најважнија међу њима односи се на престанак важења ранијег чл. 20, којим је било предвиђено кривично дело под називом „насилничко понашање на спортској приредби. Законодавац се определио за измештање поменутог кривичног дела из овог Закона пошавши од генералног става да се сва кривична дела, или већина, преместе из споредног у главно кривично законодавство.

Тако је у чл. 151. Закона о изменама и допунама Кривичног законика РС предвиђено да се после чл. 344 дода *чл. 344а*, који се односи на кривично дело „**Насилничко понашање на спортској приредби**“, а које гласи:

„(1) Ко неовлашћено уђе на спортски терен или део гледалишта намењен противничким навијачима и изазове насиље, физички нападне или се физички обрачунава са учесницима спортске приредбе, врши насиље приликом доласка или одласка са спортске приредбе, унесе у спортски објект или баца на спортски терен или међу гледаоце предмете, пиротехничка средства или друге експлозивне, запаљиве или ишодљиве супстанце које могу да изазову телесне повреде или угрозе здравље учесника спортске приредбе, оштећује спортски објект, његову опрему, уређаје и инсталације, својим понашањем или паролама на спортској приредби изазива националну, расну и верску мржњу или нетрпељивост услед чега дође до насиља или физичког обрачуна са учесницима спортске приредбе, казниће се затвором од шест месеци до пет година и новчаном казном.

(2) Ако је дело из става 1. овог члана извршено од стране групе, учинилац ће се казнити затвором од једне до осам година.

(3) Коловођа групе која изврши дело из става 1. овог члана казниће се затвором од три до дванаест година.

(4) Ако је извршењем дела из става 1. овог члана дошло до нереда у коме је неком лицу нанета *тешка телесна повреда* или је *оштећена имовина веће вредности*, учинилац ће се казнити затвором од две до десет година.

(5) *Службено или одговорно лице* које при организовању спортске приредбе не предузме мере обезбеђења како би се онемогућио или спречио неред, па услед тога буду угрожени живот или тело већег броја људи или имовина веће вредности, казниће се затвором од три месеца до три године и новчаном казном.“ (Службени гласник РС бр.72/09, Бгд. 2009)

За овакав потез законодавац је као аргументацију навео разлоге целисходности и снажније државноправне реакције. (Службени гласник РС бр.85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09. Бгд.)

Правна анализа новела указује да наведено кривично дело није само измештено и враћено у „матични“ закон (Кривични законик) већ је законодавац отишао корак даље сагласно доброј пракси развијених држава ЕУ. Тако је у односу на раније важеће решење биће кривичног дела сада знатно проширено у погледу радње извршења, затим извршилаца који сада могу бити и учесници спортисти (играчи)³ и пооштрена је одговорност организатора – правних лица и одговорних лица у њиховом саставу.

Активности полиције на сузбијању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама

Надлежност Министарства унутрашњих послова РС регулисана је најпре сходно чл. 5 Закона о министарствима (Сл. гласник РС бр. 16/11, Бгд. 2011) док су послови, организација и овлашћења полиције даље разрађени одредбама Закона о полицији РС (Сл. гласник РС бр. 101/05,63/09, Бгд.) и подзаконским актима за његову имплементацију (Никач, 2008). На основу законских овла-

³ Пресуда Окружног суда у Чачку, Кж бр. 137/08 од 19. 03. 2008. године, часопис *Избор судске праксе*, бр. 3/10, тач. 45, Београд, 2010, стр. 46.

шћења МУП РС преко Дирекције полиције, линија рада и територијалних организационих јединица перманентно **прати стање јавног реда и мира** на јавним манифестацијама и спортским приредбама, с посебним акцентом на опсервацију навијачких група и њихових активности пре, за време и после одржавања манифестација. У континуитету с наведеним врши се стална **анализа** догађаја, стања и кретања и посебно безбедносних ризика, на основу чега стручне службе достављају потребне информације и врше рециклажу пристиглих података. Даље следи полицијска **безбедносна процена** на глобалном нивоу и појединачно, *ad hoc*, према захтевима, потребама и догађајима. Финални резултат су **мере и радње** полиције почев од нормативно-правних иницијатива, преко прилагођавања организационе структуре па до учешћа у превентивним програмима и др.

Најважнији део поступања је криминалистичко-обавештајни рад полиције на спречавању и сузбијању деликата на спортским и јавним манифестацијама, који се одвија самоиницијативно и у сарадњи и координацији полиције с правосудним органима (јавно тужилаштво, истражне судије, прекршајни органи и др.), БИА и другим државним службама.

Централно питање оперативне делатности полиције на терену односи се на **прикупљање информација**, аналитичку тријажу и конкретизацију података у форми доказа за процесуирање осумњичених лица у кривичном или прекршајном поступку. Ради прикупљања ваљаних и правно релевантних информација користи се стандардна методологија полицијског рада, која обухвата следеће: ангажовање оперативних радника у цивилу у маси, методе опсервације (осматрања), изјаве учесника и потенцијалних сведока по Законнику о кривичном поступку (ЗКП) и Закону о прекршајима, затим увиђај, коришћење техничких средстава за документацију, изјаве полицајаца учесника интервенција и др. Потенцијални **докази**, лични и материјални, јављају се у различитим формама, и то као: изјаве, аудио и видео снимци, тонски записи, фотографије, записници о увиђају, трагови и предмети извршења дела, средства и др.⁴

У почетној фази полицијског рада специјализована јединица – Одељење за ЈРМ (нпр., из ПУ за град Београд) врши обраду почетних сазнања која се односе на извршиоце, места извршења (окупљања), време, начин извршења и остале елементе из **МОС** (модус операнди систем) евиденција. Даље следи стандардна провера лица кроз кривичну (**КЕ**), прекршајну (**ПЕ**) и друге оперативне **евиденције**, затим **консултације** с представницима тужилаштва, кривичног (истражног) суда, органа за прекршаје (суда, магистрата) и др. Такође се користе остале полицијске могућности попут довођења лица (законски основ), коришћење оперативних веза, контакти с представницима приватног обезбеђења (редарске службе), јавних комуналних предузећа, власницима трговинских и услужних објеката и предузимају се друге активности.

Према досадашњим искуствима, изузетно корисно је овлашћење полиције које се односи на **снимање на јавним местима** (чл. 67. Закона о полицији), које је непогрешив „софтвер“ за прикупљање скоро необоривих (материјалних) доказа против осумњичених лица. Тако су, на пример, на фудбалском дербију између „Црвене звезде“ и „Партизана“, који је одржан 9. маја 2010. године, полицијске

4 Нови Законик о кривичном поступку (ЗКП), *Службени гласник РС*, бр. 72/11, Београд, 2011. године, ступа на правну снагу 15. јануара 2013, док у делу који се односи на сузбијање организованог криминалитета и тероризма ступа на правну снагу годину дана раније.

камере допринеле расветљавању кривичних дела (и прекршаја) и процесуирању учесника више туча између навијача на стадиону.

У смислу активности МУП-а РС, треба истаћи да су постигнути *добри резултати полиције* у смањењу стопе насиља, недоличног понашања и сродних појава у протеклом периоду. Међутим, брутално убиство француског навијача Бриса Татона и други догађаји враћају нас у реалност, тако да је потребна перманентна активност полиције и читаве заједнице. Изузетно проактивну улогу имају снаге МУП-а РС – управе полиције, одељења полиције ППУ и ОЈРМ, затим управе криминалистичке полиције и других линија рада. Од изузетног значаја су радни састанци представника полиције и навијача, односно вођа највећих фудбалских и других клубова у Србији и управни надзор клубова као организатора спортских манифестација. Подсећамо да је Влада РС својевремено формирала **Савет за спречавање насиља на спортским манифестацијама**, који чине представници различитих ресора и који се редовно састаје (*Службени гласник РС*, бр.65/11, Београд, 2011).

Посебан значај за сузбијање хулиганизма има **међународна полицијска сарадња**, коју МУП РС остварује с полицијама других земаља преко Националног централног бироа (НЦБ) Интерпола, затим официра за везу, представника мисија и на друге начине. У погледу видова сарадње, у питању су облици регионалне, билатералне и мултилатералне сарадње. Тако су представници МУП-а РС учествовали, по позиву, на координационим састанцима *Европског центра за борбу против хулиганизма* у Хагу, на основу којих је касније установљена унифицирана евиденција „навијача“ изгредника по методологији УЕФА (FIFA): лица „А“, „В“ и „С“ категорије према степену друштвене опасности и др.

У смислу унапређења оперативног полицијског рада, превентивног и репресивног поступања полиције ради спречавања насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, током 2011. године покренуте су иницијативе за новеле постојећих законских решења у овој области, док је у оквиру Управе полиције у седишту МУП-а РС формирано специјализовано **Одељење за праћење и спречавање насиља на спортским приредбама – Национални фудбалски информациони центар**. У ствари, поменуто Одељење је пандан националним фудбалским информационим центрима у земљама ЕУ, јер поред осталог развија непосредну сарадњу с полицијским службама других земаља и размењује податке од значаја за безбедност на спортским приредбама.

Истовремено је у оквиру Полицијске управе (ПУ) за град Београд – Управе полиције формирано Одељење за праћење и спречавање насиља на спортским приредбама, док су у оквиру одељења полиције подручних полицијских управа у Нишу, Крагујевцу и Новом Саду формирани одсеци за праћење и спречавање насиља на спортским приредбама. Најзад, у одељењима полиције осталих ППУ предвиђено је одговарајуће радно место – *послови планирања, праћења и координисања мера безбедности на спортским приредбама, формирања оперативних евиденција, праћења навијачких група и стања насиља и размена информација о спортским приредбама*.

Такође, прописано је да у свим полицијским испоставама (ПИ) полицијски службеници на пословима унапређења организације и функционисања полицијске испоставе обављају и послове планирања, праћења и координисања мера безбедности на спортским приредбама, формирања оперативних евиденција, праћење навијачких група и стања насиља, као и размену информација о спортским приредбама.

Практични ефекти прописа о сузбијању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама

Појаве насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, а посебно ексцесна понашања најватренијих навијача приликом гостовања њихових тимова у земљи и иностранству, евидентирана су и у периоду од почетка 2008. до средине 2011. године. У том периоду је, према официјелним подацима, на спортским приредбама извршено 1.166 кривичних дела и 2.107 прекршаја.⁵

Конкретније посматрано, полиција Републике Србије је у посматраном периоду евидентирала 929 кривичних дела насилничког понашања на спортским приредбама у смислу чл. 20. Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, односно чл. 344а Кривичног законика (2008. – 305; 2009. – 283; 2010. – 224; јануар – јун 2011. – 116). Истовремено је на спортским приредбама евидентирано 238 осталих кривичних дела (2008. – 48; 2009. – 89; 2010. – 67; јануар–јун 2011. – 34).

Међу њима су евидентирана следећа **кривична дела**: тешко убиство и убиство – укупно 3 (2008. – 2; 2009. – 1; 2010. – 0; јануар – јун 2011. – 0); тешко убиство у покушају и убиство у покушају – укупно 2 (2008. – 2; 2009. – 0; 2010. – 0; јануар–јул 2011. – 0); тешка телесна повреда – укупно 5 (2008. – 0; 2009. – 3; 2010 – 2; јануар–јун 2011. – 0); лака телесна повреда – укупно 7 (2008. – 0; 2009. – 4; 2010. – 0; јануар–јун 2011. – 3); оштећење туђе ствари – укупно 17 (2008. – 2; 2009. – 7; 2010. – 7; јануар–јун 2011. – 1); насилничко понашање – укупно 41 (2008. – 8; 2009. – 18; 2010. – 15; јануар–јун 2011. – 2); учествовање у тучи – укупно 1 (2008. – 0; 2009. – 1; 2010. – 0; јануар–јун 2011. – 0); учествовање у групи која је извршила кривично дело – укупно 3 (2008. – 0; 2009. – 2; 2010 – 1; јануар–јул 2011. – 0); изазивање опште опасности – укупно 1 (2008. – 0; 2009. – 0; 2010 – 1; јануар–јун 2011. – 0); кривична дела повезана са опојним дрогама – укупно 19 (2008. – 4; 2009. – 0; 2010. – 10; јануар–јун 2011. – 5); кривична дела против овлашћених полицијских службеника – укупно 111 (2008. – 30; 2009. – 40; 2010. – 23; јануар–јун 2011. – 18); друга кривична дела – укупно 28 (2008. – 2; 2009. – 13; 2010. – 8; јануар–јун 2011. – 5).⁶

С друге стране, полиција Републике Србије је у посматраном периоду евидентирала укупно 1.142 **прекршаја** прописана Законом о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама. При томе је евидентирано 654 прекршаја из члана 21. Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама (2008. – 183; 2009. – 251; 2010. – 116; јануар–јун 2011. – 104), и 488 прекршаја из члана 23. истог Закона (2008. – 126; 2009. – 259; 2010. – 66; јануар–јун 2011. – 37).

Најзад, у истом периоду евидентирано је и 965 прекршаја који нису прописани Законом о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, него Законом о јавном реду и миру и другим правним актима (2008. – 244; 2009. – 299; 2010. – 261; јануар–јун 2011. – 161). Међу њима су евидентирани следећи прекршаји: свађа или вика – укупно 42 (2008. – 7; 2009. – 6; 2010 – 11; јануар – јун 2011. – 18); угрожавање сигурности – укупно 25 (2008. – 9; 2009. – 12; 2010. – 4; јануар–јун 2011. – 0); вређање и злостављање службеног

5 *Официјелни статистички подаци* МУП РС, Управе полиције у седишту, УП/6 Одељење за праћење и спречавање насиља на спортским приредбама – Национални фудбалски информациони центар. Сектор за аналитику, телекомуникације и информационе технологије МУП РС извршио је аналитичку обраду података, стање на дан 01. 07. 2011, Бгд.

6 Међу осталим кривичним делима извршено је и једно кривично дело *изазивања националне, расне и верске мржње и нетрпљивости*, узвикивањем парола.

лица у вршењу дужности – укупно 209 (2008. – 57; 2009. – 54; 2010. – 62; јануар – јун 2011. – 36); учествовање у тучи – укупно 101 (2008. – 23; 2009. – 24; 2010. – 16; јануар–јун 2011. – 38); непристојно и дрско понашање – укупно 110 (2008. – 27; 2009. – 27; 2010 – 25; јануар–јун 2011. – 31); други прекршаји – укупно 478 (2008. – 121; 2009. – 176; 2010 –143; јануар–јун 2011. – 38).

Емпиријски подаци такође показују да су у периоду од почетка 2008. до средине 2011. године због насиља и недоличног понашања на спортским приредбама овлашћени полицијски службеници у службене просторије **довели** 2.210 лица (2008. – 563; 2009. – 672; 2010. – 623; јануар–јун 2011. – 352). У истом периоду изречена је мера **задржавања** за укупно 241 лице (2008. – 70; 2009. – 59; 2010 – 97; јануар – јун 2011. – 18), док је **слободе лишено** укупно 112 лица (2008. – 59; 2009. – 24; 2010 – 27; јануар–јун 2011. – 2).

Очигледно је да се нису испунила очекивања да ће се самим ступањем на снагу Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, у коме се инциденти на спортским утакмицама третирају и као кривично дела, сузбити најтежи изгреди навијача. То показује **анализа** како изнетих статистичких података, тако и емпиријских резултата истраживања која су раније спроведена (Милошевић, Теофиловић: 2005:200–206.) Наиме, навијачки бес и хулиганство се и даље испољавају на исти начин, а неретко и приликом догађаја који немају везу са спортом.

Међутим, статистички подаци о обиму и врсти насиља и недоличног понашања на спортским приредбама у периоду од почетка 2008. до средине 2011. године донекле и охрабрују зато што у последње време није било најтежих кривичних дела (свршено или покушано тешко убиство и убиство), а и **број кривичних дела** насилничког понашања на спортској приредби у смислу чл. 20. Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, односно чл. 344а Кривичног законика, стално **опада**. И број лица која су због насиља и недоличног понашања на спортским приредбама задржана и лишена слободе несразмерно је мањи у периоду јануар–јун 2011. године него у периоду 2008–2010. године.

Закључак

Полазећи од чињенице да је **Савет Европе** својевремено донео „Европски споразум о сузбијању насиља и недоличног понашања гледалаца на спортским приредбама, посебно на фудбалским утакмицама“, мишљења смо да су анализирани законске новеле саставни део процеса **хармонизације законодавства РС с правом ЕУ и праксом** развијених држава. У том контексту ће овај пропис, уз новеле Кривичног законика РС, допринети да се превентивно и репресивно делује према лицима која под плаштом навијања шире националну, верску и другу нетолеранцију и мржњу.

У погледу улоге клубова мишљења смо да је **усвајање нових Закона о приватном обезбеђењу и Закона о детективским пословима** просто императив тренутка, јер у постојећем правном интересу највише губе навијачи, затим клубови и изнад свега заједница. Доношењем нових прописа и подзаконских аката за имплементацију верујемо да би се поправила слика овог феномена, као и послала неспорна порука међународној заједници да ћемо учинити све да победимо хулигане и рушиоце. Овакав закључак поткрепљују и

ефекти примене новелираног чл. 8 Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, односно ефекти примене Правилника о програму и начину спровођења обуке за обављање послова редара на спортској приредби (курсеви обуке редара већ се спроводе).

Најзад, мишљења смо да у наредном периоду треба пратити **примену прописа у пракси** (новелираних и новодонетих), након чега би се могле дати прве темељније оцене и предлози за унапређења појединих решења *de lege ferenda*. На идентичан начин ваља поступити и када је у питању пракса рада МУП-а РС, посебно Одељења за праћење и спречавање насиља на спортским приредбама – Националног фудбалског информативног центара, али и уопште специјализованих линија рада полиције и територијалних полицијских станица и испостава. **Поддршка јавности и медија** такође је битан елемент превенције и рада на дуге стазе у овој материји, посебно ако се имају у виду млади и малолетници као најважнија циљна група.

Литература

1. Милошевић, М., Теофиловић Н. (2005). Хулиганизам у спорту. У *Зборник радова I међународне конференције „Менаџмент у спорту“*. Београд.
2. Никач, Ж. (2010). Борба против насиља и недоличног понашања на спортским манифестацијама, са освртом на улогу МУП РС. У *Зборник радова XXII међународни семинар права „Насилнички криминал: етиологија, феноменологија, превенција“*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
3. Никач, Ж. (2008). *Збирка прописа – Закон о полицији и подзаконски акти*. Београд: МУП РС (интерно).
4. Закон о ратификацији Европске конвенције о насиљу и недоличног понашању гледалаца на спортским приредбама. (1990). *Службени лист СФРЈ – међународни уговори*, 9.
5. Официјелни предлог ЗиД КЗРС уз образложење које садржи: уставни основ, разлоге за доношење, објашњење основних правних института и појединачних решења, финансијска средства и др. *Службени гласник РС*, 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09.
6. Пресуда Окружног суда у Чачку, Кж бр. 137/08 од 19. 03. 2008. (2010). *Избор судске праксе*, 3, тач. 45, стр. 46.
7. *Службени гласник РС*, 16/11.
8. *Службени гласник РС*, 101/05, 63/09.
9. *Службени гласник РС*, 65/11.
10. *Службени гласник РС*, 72/09.

FIGHT AGAINST VIOLENCE AT SPORTING AND PUBLIC EVENTS IN SERBIA – LEGISLATIVE SOLUTIONS AND ACTIONS OF THE POLICE

Summary

The paper deals with the problem of violent, indecent behaviour and hooliganism at sporting and public events in Serbia, as well as legislative solutions and activities of the Police of the Ministry of Interior of the Republic of Serbia.

In the introduction, the authors have briefly outlined the determinations of the phenomena of violent, indecent and hooligan behaviour of one part of spectators at sporting and public events. The first part of the paper consists of the analysis of legislative solutions from the Law on Prevention of Violence and Indecent Behaviour at Sports Events of the Republic of Serbia, review of the changes and amendments and ongoing bylaws. The second part of the paper presents a brief overview of the place and role of the Ministry of Interior of the Republic of Serbia, organization and activities of the Police Directorate, specialized lines of work and organizational units. The most important is to say that the National Football Information Centre for Fight against Hooliganism was established, and consequently a specialized Department for Monitoring and Preventing Violence at Sporting Events was established within the Ministry of Interior of the Republic of Serbia.

In the Conclusion, the authors stated proposals *de lege ferenda* for harmonization of standards in the context of Serbian application for EU membership.

КРИВИЧНОПРАВНИ И КРИМИНАЛИСТИЧКИ АСПЕКТИ ПРИМЕНЕ ОВЛАШЋЕЊА НА УВИД У СТАЊЕ БАНКАРСКИХ РАЧУНА И РАЧУНАРСКУ ОБРАДУ ДОБИЈЕНИХ ПОДАТАКА У ФИНАНСИЈСКИМ ИСТРАГАМА

Милан Жарковић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Оливер Лајић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Звонимир Ивановић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Апстракт: Праћење токова новца у данашње време појављује се као нужност наметнута потребом да се држи корак с криминалним организацијама, које на различите начине настоје да прикрију криминално порекло стечене добити, тј. дају му привид легалности. У метању трага „прљавог новца“ обично се користе бројне трансакције међу физичким и правним лицима, те су, последично, овлашћење на увид у стање пословних и личних рачуна и овлашћење на коришћење аутоматских претрага података о финансијским трансакцијама, под законом одређеним условима, постали део стандардног арсенала у борби против прања новца и у праћењу токова добити стечене криминалом. Као таквима признато им је и „право грађанства“ у међународним документима којима је уређена ова област. Када се анализира стање на том пољу у домаћим правним оквирима, може се видети да у ЗКП-у одраније егзистирају два овлашћења која се тичу предметне материје у кривичном поступку, док је *lex specialis* везан за одузимање криминалне добити (ЗОИПКД) предвидео такође два, у основи слична овлашћења. У раду се разматрају сличности и разлике међу њима, као и неки практични аспекти примене овлашћења на увид у стање банкарских рачуна и податке прибављене компјутерском обрадом, предвиђених у ЗОИПКД.

Кључне речи: криминална добит, токови криминалне добити, финансијске трансакције, финансијске истраге, увид у стање банкарских рачуна, рачунарска обрада података о финансијским трансакцијама.

Увод

Праћење токова новца преко различитих пословних и личних рачуна, од стране надлежних државних органа, јавило се првенствено као нужност у борби против прања новца. Стратегија за превенцију и контролу организованог криминала на почетку новог миленијума (ЕУ, 2000), која у посебном поглављу третира материју одузимања криминалне добити, указује на потребу убрзања размене информација о сумњивим трансакцијама између постојећих јединица које се баве истраживањима финансија, и на чињеницу да, без обзира на релевантне одредбе које се односе на тајност података у банкарском сектору и другим областима, правосудни органи,

као и FIU,¹ морају имати овлашћења да под надзором судова добијају информације неопходне за сузбијање прања новца (EU, 2000: 18). Ове препоруке пратили су и одговарајући међународни уговори (пре свега Стразбуршка² и Варшавска конвенција³), којима је примена овлашћења на праћење и увид у финансијске трансакције омогућено и органима надлежним за истраживања токова криминалне добити. У тексту који следи биће изнета начелна разматрања у вези с применом овлашћења на увид у стање банкарских рачуна и употребе рачунарских технологија у праћењу токова новца, као релативно новој тенденцији, као и преглед домаћег нормативно-правног оквира и неки аспекти његове практичне реализације у поступку истраживања и одузимања имовине проистекле из криминала.

Употреба информатичких технологија ради праћења токова новца за који се претпоставља да има везе с криминалном делатношћу препозната је као ефикасно средство које се у овом домену своди на употребу поменутих технологија у криминалистичке сврхе. Савремене информатичке технологије омогућавају да се на ефикасан начин и уз минимум уложеног времена идентификују и прате сумњиве трансакције, уз могућност каснијег коришћења података прикупљених на овај начин у поступку истраживања и доказивања кривичних дела прања новца или откривања и одузимања добити стечене криминалом.

Рачунарски системи који се користе за ову намену, познати као системи за праћење података (*data mining*, у дословном преводу „копање по подацима“), односе се на скуп аутоматизованих алата и техника из домена вештачке интелигенције, који олакшавају претрагу великих скупова података, с циљем откривања њихових скривених или невидљивих веза, које није лако уочити простим посматрањем (Watkins, Reynolds, Demara, Georgiopoulos, Gonzalez, Eaglin, 2003: 169). Концепти *data mining*-а напредују већ деценијама и на различите начине у појединим правним системима, али увек са сличном сврхом праћења кретања новца, било да је у питању кривично дело прања новца или праћење токова криминалне добити. Уосталом, реч је о међусобно преплетеним феноменима, па употреба ових алата проналази своје оправдање у оба случаја.

Постоје различити обрасци примене поменутих система, а један од њих, присутан у САД, заснива се на анализи извештаја о великим трансакцијама готовог новца како би се идентификовале потенцијалне активности и шаблони криминалног деловања који се доводе у везу с прањем новца или кретањем добити стечене криминалом. Наиме, рачунарски систем претражује банкарске извештаје о финансијским трансакцијама и на основу 336 параметара за идентификовање сумњивих показатеља процењује потенцијалну „криминализованост“ трансакције, њихових субјеката или рачуна (Watkins et al., 2003: 170). Сличне системе користе различите ФОС широм света,⁴ па и домаћа Управа за спречавање прања новца.

1 Финансијско-обавештајне јединице (FIU – *Financial Intelligence Unit*).

2 Конвенција Савета Европе о прању, тражењу, заплени и конфискацији прихода стечених криминалом, донета у Стразбуру, 1990. године, *Службени лист СРЈ* – Међународни уговори, бр. 7/02 и *Службени лист СЦГ* – Међународни уговори, бр. 18/05.

3 Конвенција Савета Европе о прању, тражењу, привременом одузимању и одузимању имовинске користи стечене извршењем кривичног дела и финансирањем тероризма, *Службени гласник РС*, бр. 19/2009

4 Различита информатичка решења, која се базирају на истим основним принципима, а појављују под истим или сличним називима, налазе своју примену и у другим земљама света. Интересантан је и систем који финансијски истражитељи користе у Немачкој, како би утврдили економске околности везане за осумњиченог, на основу доступних јавних база података. У питању је ZIVED (*Zentrale Informations – Vermittlung aus externen Datenbanken*), тј. „централна размена података из екстерних база података“. Ово је специјални електронски систем претраге, развијен у немачкој покрајини Северна Рајна – Вестфалија, који у данашње време користе истражитељи широм поменуте земље. Систем је оцењен као веома добар, а омогућава надлежним службама да прикупе комплетну слику о финансијској ситуацији осумњиченог у релативно кратком року. Систем се у

Нормативно-правни оквир и практична реализација овлашћења на увид у стање банкарских рачуна и аутоматску обраду података у циљу праћење токова криминалне добити у финансијским истрагама у Републици Србији

Република Србија је ратификацијом међународних докумената која се тичу истраживања и одузимања добити стечене криминалом преузела и обавезе које се односе на креирање одговарајућег нормативног миљеа за ефикасну истрагу и одузимање имовине проистекле из кривичних дела. Те обавезе односе се, између осталог, и на установљивање одговарајућих овлашћења надлежних органа на увид у стање рачуна и сефова власника, уз могућност коришћења рачунарских система за обраду прибављених података у поступку одузимања имовине проистекле из кривичног дела. Увођење ових специфичних овлашћења јавног тужиоца и Јединице за финансијске истраге⁵ у домаће нормативне оквире истраживања и одузимања имовине проистекле из кривичног дела, у суштини, представља одраз испуњења дела поменутих обавеза. У питању су одговарајуће норме Стразбуршке и Варшавске конвенције.⁶

Решења којима се установљава могућност увида у податке о стању пословних и личних рачуна и сефова власника, као и аутоматска претрага ових података путем одговарајућих рачунарских система нису новине у домаћим правним оквирима. Напротив, слична овлашћења уведена су у наше процесно законодавство почетком новог миленијума, првенствено у склопу креирања адекватног одговора на проблем организованог општег и финансијског криминала. Шкулић наводи да је интенција ка стварању нормативних могућности ефикасног супротстављања финансијском криминалу, посебно прању новца, али и другим тешким кривичним делима чији учиниоци стичу велику финансијску добит, на овај начин добила свој законски израз и кроз одговарајуће норме процесног законодавства (Шкулић, 2003: 228).

Увид у податке о стању на личним и пословним рачунима и сефовима представља процесну могућност која је и у актуелном ЗКП⁷ предвиђена у случајевима постојања основа сумње да је учињено кривично дело за које је забрањена казна затвора од најмање четири године (чл. 234. ст. 1. ЗКП). Уколико су испуњени поменути услови, јавни тужилац може захтевати да надлежни државни орган, банкарска или друга финансијска организација обави контролу пословања лица, да му достави документацију и податке који могу послужити као докази о кривичном делу или имовини прибављеној кривичним делом, као и обавештења о сумњивим новчаним трансакцијама у смислу Конвенције о прању, тражењу, заплени и одузимању прихода стечених криминалом и о финансирању тероризма.

И одредбе о аутоматској обради података већ су садржане у ЗКП, у Глави ХХIХа, која се односи на поступак за кривична дела организованог

раду ослања на све доступне базе података широм света (више од 6.000 база), и користи интернет као медијум (Vettori, 2006: 63-64). У суштини, већина оваквих алата заснива се на статистичким техникама и техникама вештачке интелигенције. Воткинс и сарадници као најпопуларније технике наводе линеарну и логистичку регресију, анализу групе, индуктивне алгоритме, неуронске мреже, fuzzy логику и генетске алгоритме (Watkins et al., 2003: 172).

5 У даљем тексту ЈФИ.

6 Увид надлежног органа у банкарску, финансијску или другу документацију предвиђен је у чл. 4. ст. 1. Стразбуршке конвенције и у чл. 7. ст. 2. т. а) и б) Варшавске конвенције, а приступ и претраживање одговарајућим рачунарским системима у чл. 4. ст. 2. Стразбуршке конвенције и чл. 7. ст. 3. Варшавске конвенције.

7 Законик о кривичном поступку, *Службени лист СРЈ*, бр. 70/01 и 68/02 и *Службени гласник РС*, бр. 58/04, 85/05, 115/05, 49/07 и 72/09.

криминала, корупције и друга изузетно тешка кривична дела. Овде је реч о аутоматском претраживању личних и других с њима повезаних података, као и њиховој електронској обради,⁸ по наредби истражног судије, уколико се на други начин не могу прикупити докази за кривично гоњење учинилаца поменутих дела или би прикупљање таквих доказа било знатно отежано (чл. 504љ ст. 1. ЗКП). Изузетно, докази се могу прибављати на овај начин и ако околности случаја указују да се поменута дела не би могла на други начин открити, спречити или доказати, или би то изазвало несразмерне тешкоће или велику опасност (чл. 504љ ст. 2. ЗКП). У суштини, реч је о различитим подацима (подаци о стању рачуна и сефова власника у финансијској истрази, односно лични и други с њима повезани подаци у преткривичном или кривичном поступку), који представљају предмет обраде надлежних субјеката (ЈФИ, односно полиција, БИА, ВБА и други овлашћени субјекти) на сличан начин, употребом одговарајућих рачунарских система. Због тога је и њихово упоређивање заправо поређење инструмената и форме, уз извесне сличности објекта примене овлашћења. Потребно је нагласити да се та овлашћења, ипак, умногоме разликују од раније поменутог овлашћења из чл. 234. ст. 1. ЗКП, односно 504љ ЗКП, будући да се односе искључиво на одређено кривично дело и имовину и предмете кривичног дела прибављене тим делом (Илић, Мајић, 2009: 93), што није случај с овлашћењима из ЗОИПКД.

С обзиром на посебности које у себи носи поступак откривања и доказивања криминалног порекла имовине, специфична решења у погледу увида у пословне и личне рачуне и сефове и аутоматске обраде ових података наша су се и међу правним нормама које се односе на финансијске истраге и поступак одузимања имовине проистекле из кривичног дела. Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела⁹ предвиђа два овлашћења којима се третира ова материја. То су: 1) наредба јавног тужиоца банкарској или другој финансијској институцији да ЈФИ достави податке о стању пословних и личних рачуна и сефова власника, и 2) наредба којом тужилац одобрава Јединици да врши аутоматску обраду података о стању пословних и личних рачуна и сефова власника.

Наредба банкарској или другој финансијској институцији да ЈФИ достави податке о стању пословних и личних рачуна и сефова власника

Ово овлашћење односи се на могућност јавног тужиоца да нареди банкарској или другој финансијској организацији да достави Јединици за финансијске истраге податке о стању пословних и личних рачуна и сефова власника (чл. 20. ст. 1. ЗОИПКД). Оваква концепција овлашћења, односно подела улога у његовој реализацији разумљива је, будући да је јавни тужилац руководиоца финансијске истраге, те се, у складу с тим, тражени подаци достављају Јединици, као оперативном органу који их користи у даљем поступку истраживања имовине стечене криминалом.

У вези с практичним ефектима примене овог овлашћења треба поменути да инострана искуства говоре да је у бољој позицији криминалистички полицајац,

⁸ ЗКП дефинише ове радње као аутоматско претраживање већ похрањених личних и других, с њима непосредно повезаних података, и њихово аутоматско поређење с подацима који се односе на кривично дело и на осумњиченог, да би се као могући осумњичени искључила лица у погледу којих не постоји вероватноћа да су повезана с кривичним делом (чл. 504љ ст. 3. ЗКП).

⁹ Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела, *Службени гласник РС*, бр. 97/08, у даљем тексту ЗОИПКД.

односно финансијски истражитељ који по захтеву за претраживање непосредно приступа банкарској или другој организацији, у односу на ситуацију у којој му ти подаци бивају посредно достављени, на основу примене одговарајућег овлашћења из кривичнопроцесног закона (Bangert, 2001: 655). У домаћем правном оквиру за одузимање криминалне имовине, овлашћење на увид у податке предвиђено је у случајевима трагања за подацима које поседују државни и други органи, организације и јавне службе, као пасивни субјекти финансијских истрага (чл. 19. ЗОИПКД). Због тога би било сврсисходно размотрити могућност да се у домаћем нормативном оквиру јавном тужиоцу и ЈФИ омогући, поред достављања, и увид у банкарске податке о стању личних и пословних рачуна и сефова власника, чиме би се избегла посредност у прибављању одговарајућег материјала, односно омогућило да податке прикупља онај ко их касније и користи у сврху даљег прикупљања доказа о имовини проистеклој из кривичног дела.

У практичној примени овог овлашћења јавља се проблем неажурности у достављању тражених података од стране финансијских организација, на који указује Јекић Брадајић (2010: 7). Уколико би постојала могућност непосредног увида у податке финансијских организација, од стране финансијских истражитеља, овај проблем био би превазиђен. Друго, евентуално, решење могло би се наћи у законском прописивању обавезе достављања података у одређеном року, за шта се поменуто ауторка и залаже.

Аутоматска обрада података о стању пословних и личних рачуна и сефова власника

Друго овлашћење из ЗОИПКД односи се на аутоматску обраду података о стању пословних и личних рачуна и сефова власника од стране Јединице за финансијске истраге, по одобрењу јавног тужиоца¹⁰ (чл. 20. ст. 2. ЗОИПКД). Приступ компјутерским системима и компјутерско срањивање података односи се на упоређивање личних података грађана који су обрађени у одговарајућим базама података с подацима и регистрима који се налазе у оквирима полицијских евиденција (Лукић, 2009: 140). У суштини, реч је о тзв. „растер“ претрагама, које се одређују као „програмско прочешљавање компјутером података у приватним или јавним базама података (растери) у циљу откривања осумњиченог или проналажења других лица или предмета“ (Фејеш, 2002: 94). Притом, примењују се унапред задати параметри, а претрагу самостално обавља рачунарски систем, с циљем да издвоји одређено лице као интересантно за даљу обраду, или да га елиминира из круга лица интересантних за даљи криминалистичко-оперативни рад.

Материјални и формални услови за примену поменутих овлашћења и нека спорна питања у вези с њиховом практичном реализацијом

ЗОИПКД не одређује на ближи начин материјалне услове за предузимање овлашћења јавног тужиоца на увид у податке о стању пословних и личних рачуна и сефова власника и аутоматску претрагу ових података путем рачунарских

¹⁰ Форма акта (наредба) није у складу с њеном садржином (чл. 20. ст. 2. ЗОИПКД: „Наредбом из ст. 1. овог члана јавни тужилац може одобрити Јединици да врши аутоматску обраду...“). Одобрење о којем се говори у законском тексту имплицира неку врсту претходног захтева, који у овом случају не постоји, те би уместо термина „одобрити“ требало да стоји „наредити“ или „наложити“.

система. За разлику од, нпр., претресања стана и лица у финансијској истрази, које подразумева постојање материјалног услова у виду вероватноће проналаска одговарајућих предмета који се јављају у функцији доказа, ЗОИПКД у овом случају не захтева никакве додатне услове. Из тога се може извести закључак да је постојање сумње која је била неопходна за покретање финансијске истраге, тј. основа сумње о постојању имовине проистекле из кривичног дела довољан основ за предузимање ових радњи у поступку истраживања имовине стечене криминалом. Изостанак додатних услова, ван формалног, може наводити и на закључак да законодавац сматра увид у стање личних и пословних рачуна и сефова власника стандардном радњом коју треба предузети у сваком појединачном предмету, тј. у свакој појединачној финансијској истрази. Овакво схватање могло би се прихватити као сасвим логично, јер пре него што се започне с проверама које у неким случајевима могу представљати „трагање за иглом у пласту сена“, треба проверити оно што је често врло очигледно и релативно лако проверљиво – стање у сефовима и на банковним рачунима власника.

Неопходан формални услов за реализацију оба поменућа овлашћења јесте доношење наредбе јавног тужиоца којим се захтева да банкарска или друга финансијска организација достави ЈФИ тражене податке, односно којом се одобрава Јединици да врши аутоматску обраду података о стању пословних и личних рачуна и сефова власника. У вези с наредбом, као формалним елементом, треба поменути и да законодавац не одређује њену ближу садржину. Ипак, треба узети да би она у сваком случају требало да садржати: а) податке о власнику, б) законски назив кривичног дела које представља основ за вођење финансијске истраге, в) назначење расположивих података о рачунима власника и г) време трајања мере (Илић, Мајић, 2009: 94).

Последњи наведени елемент наредбе захтева посебну пажњу. Занимљиво је, наиме, приметити да домаћи законодавац не прописује временска ограничења у којима је могуће вршити поменућа овлашћења, што евентуално може упућивати у правцу сходне примене одредаба ЗКП. Наиме, чланом 20. ст. 1. ЗОИПКД не ограничава се временски период (уназад) који може бити обухваћен проверама, што значи да предмет истраживања могу да буду сви подаци о рачунима којима располажу надлежне банкарске или друге финансијске институције, без обзира на време њиховог настанка. Поред тога, аутоматске претраге поменутих података из чл. 20. ст. 2. ЗОИПКД нису изричито словом ЗОИПКД ограничене у погледу времена у којем се могу вршити од дана доношења наредбе јавног тужиоца па надаље, на шта је већ раније указано.

Уколико се ово решење упореди са овлашћењима која се у кривичном поступку примењује на основу чл. 234. ст. 1. ЗКП, може се видети да постоје извесне сличности. Наиме, ни у овом случају није дато временско ограничење у вези с периодом који може бити обухваћен проверама података, али је зато дато ограничење које се односи на обавезу иницирања кривичног поступка од стране јавног тужиоца у одређеном року по прикупљању података и одговарајућег поступања с прикупљеним материјалом. Уколико јавни тужилац не покрене кривични поступак у року од шест месеци од дана упознавања с подацима који су добијени као резултат примене овлашћења или изјави да их неће користити у поступку, односно да неће против осумњиченог захтевати вођење поступка, подаци се уништавају под надзором истражног судије (чл. 234. ст. 5. ЗКП). ЗОИПКД не садржи сличне одредбе, али би у сваком случају било неоправдано

да се прикупљени материјал и даље чува уколико нема значаја за финансијску истрагу, нарочито по њеном завршетку. Због тога би требало, на основу чл. 4. ЗОИПКД, сходно применити одредбе чл. 234. ст. 5. ЗКП и у овом случају, те узети да материјал прикупљен на овај начин мора бити уништен у присуству истражног судије уколико по завршетку финансијске истраге јавни тужилац изјави да га неће уврстити у доказе којима поткрепује захтев за трајно одузимање имовине проистекле из кривичног дела.

Ситуација је слична и када се упореде овлашћење на аутоматску обраду података о рачунима и сефовима власника (чл. 20. ст. 2. ЗОИПКД), с овлашћењем у вези са аутоматским претраживањем личних и с њима повезаних података, из чл. 504љ ЗКП. Као што је претходно речено, ЗОИПКД изричито не ограничава време примене од дана доношења наредбе јавног тужиоца, док је примена овлашћења из чл. 504љ ЗКП ограничена на период од шест месеци, уз изузетну могућност продужења за још три месеца (чл. 504љ ст. 5. ЗКП). Међутим, изостанак изричитог ограничења времена реализације овлашћења из чл. 20. ЗОИПКД у одредбама овог прописа не значи да се оно може спроводити унедоглед. Аутори и у овом случају указују на потребу сходне примене одредаба ЗКП. То значи да би и овде требало узети да постоји временско ограничење за прикупљање доказа применом поменутог овлашћења, у роковима предвиђеним за предузимање радње из чл. 504љ ЗКП, односно да је најдуже могуће време вршења овог овлашћења девет (6+3) месеци (в. Илић, Мајић, 2009: 94). У упоредном праву присутна су различита решења, па је, нпр. у законодавству Енглеске и Велса примена овлашћења на увид и електронску обраду података о рачунима осумњичених лица ограничено на много краћи временски период, до 90 дана од дана издавања наредбе (Alltridge, 2003: 174).

Ипак, треба нагласити да постојеће одредбе ЗОИПКД не дозвољавају неограничено време примене овлашћења на аутоматску обраду података у финансијској истрази, додуше посредно, чак и када не би постојала обавеза сходне примене одредаба ЗКП. Наиме, уколико се дубље размотри концепт одузимања имовине проистекле из кривичног дела, присутан у домаћем праву, може се видети да је време примене овлашћења на прикупљање и аутоматску обраду података о рачунима и сефовима власника само наизглед неограничено. Наиме, ограничење времена примене овлашћења из чл. 20. ЗОИПКД, односно ограничења која се односе на коришћење на овај начин прикупљених података произлазила би и из општих одредаба о покретању поступка за трајно одузимање имовине. Одредба чл. 28. ст. 1. ЗОИПКД не дозвољава подношење захтева за трајно одузимање имовине након истека рока од годину дана по правноснажном окончању кривичног поступка. При томе треба имати у виду чињеницу да се захтев јавног тужиоца базира на финансијској истрази која ни у ком случају не може бити започета након поменутог рока¹¹ и, с друге стране, чињеницу да је предузимање поменутих овлашћења искључиво у вези са финансијском истрагом. Последично, чак и када не би било сходне примене одредаба ЗКП, примена овлашћења из чл. 20. ЗОИПКД могла би трајати најдуже до наступања рокова из чл. 28. ст. 1. ЗОИПКД, а у практичној примени и нешто краће, будући да је јавном тужиоцу неопходно време у којем би анализирао резултате предузетих радњи, односно прикупљене доказе и

¹¹ Штавише, било би упитно и започињање финансијске истраге у време блиско истеку рока предвиђеног за подношење овог захтева, с обзиром на то да би се тешко могли прикупити одговарајући докази на којима би био заснован захтев тужиоца за одузимање имовине проистекле из кривичног дела.

на основу тога сачинио одговарајући захтев за трајно одузимање имовине. Ипак, оваква примена прописа може омогућити и вишегодишњу примену овлашћења из чл. 20. ЗОИПКД, јер финансијска истрага може започети много пре поменутих рокова, односно још у преткривичном поступку, те се и сходна примена одредаба ЗКП у том погледу може оценити као добродошла.

На крају, вреди изнети и једну напомену која се односи на реализацију радњи из датог законског оквира у поступцима финансијских истрага у Србији. Истражујући праксу тужилаштва и ЈФИ, аутори су дошли до закључка да примена поменутих овлашћења обухвата знатно ужи круг радњи у односу на законом дозвољене могућности. Заправо, може се констатовати да је нормативни оквир шири од тренутно расположивих могућности за практичну примену, првенствено због слабе опремљености надлежних субјеката информатичким технологијама и недостатка компетентног кадра. Јекић Брадајић указује на недовољне аналитичке потенцијале тужилаштва и Јединице за финансијске истраге и указује на потребу повећања броја полицијских службеника који би обављали послове који се тичу финансијске истраге (Јекић Брадајић, 2010: 8). Ипак, постојање ових овлашћења сасвим је оправдано, на шта указују и претходно изнети примери из иностране истражне праксе, у којима је примена информационих технологија у потпуности интегрисана у истражне процесе.

Закључак

Република Србија је ратификацијом међународних докумената која се тичу истраживања и одузимања добити стечене криминалом преузела и обавезе које се односе на креирање одговарајућег нормативног миљеа за ефикасну истрагу и одузимање имовине проистекле из кривичних дела. Овлашћења на увид у стање банкарских рачуна физичких и правних лица и сефове власника и аутоматска претрага података добијених на овај начин, уведена ЗОИПКД, нису потпуна новост у нашем правном систему. Решења којима су установљена слична овлашћења уведена су у наше процесно законодавство спочетка XXI века, првенствено у склопу пружања адекватног одговора надлежних државних органа на изазов организованог општег и финансијског криминала. Ипак, без обзира на начелну сличност, правни инструментаријум који се користи током финансијских истрага, као претходне фазе поступка трајног одузимања имовине стечене криминалом, у бројним сегментима има своје специфичности.

Овлашћење на добијање података о стању пословних и личних рачуна и сефова власника, којим према ЗОИПКД располаже јавни тужилац, а које током финансијске истраге спроводи ЈФИ, не обухвата и право на непосредан увид у одговарајућу банкарску документацију у којима су такве информације садржане. Посредност у прибављању доказног материјала може проузроковати одуговлачење поступка истраживања. Према теоријским ставовима појединих аутора, који уважавају практична искуства иностраних истражних субјеката, далеко је повољнији положај финансијског истражитеља који непосредно приступа банкарској или другој организацији по претходном захтеву за претраживање, у односу на ситуацију у којој му ти подаци бивају посредно достављени на основу примене одговарајућег овлашћења из кривичнопроцесних прописа. Због тога би било сврсисходно размотрити могућност да се у домаћем нормативном оквиру омогући јавном тужиоцу и ЈФИ, поред дос-

тављања, и увид у банкарске податке о стању личних и пословних рачуна и сефова власника, чиме би се избегла посредност у прибављању одговарајућег материјала, односно омогућило да податке прикупља онај ко их касније и користи у сврху даљег прикупљања доказа о имовини проистеклој из кривичног дела. Иначе, слична одредба постоји код овлашћења на прибављање доказа код других (нефинансијских) субјеката (државних и других органа и организација и јавних служби, в. чл. 19. ст. 2. ЗОИПКД).

Домаћи законодавац не прописује временска ограничења у којима је могуће вршити поменута овлашћења. Наиме, чланом 20. ст. 1. ЗОИПКД не ограничава се временски период (уназад) који може бити обухваћен проверама, што значи да предмет истраживања могу бити сви подаци о рачунима којима располажу надлежне банкарске или друге финансијске институције, без обзира на време њиховог настанка у прошлости. Међутим, за разлику од временског периода који се односи на вршење провера уназад, код којих се начелно може прихватити такво стање, аутоматске претраге поменутих података из чл. 20. ст. 2. ЗОИПКД нису изричито словом ЗОИПКД ограничене ни у погледу времена у којем се могу вршити од дана доношења наредбе јавног тужиоца па надаље. Због тога се као логично решење намеће сходна примена одредаба ЗКП, која иде у правцу њиховог обустављања по истеку рока од девет (6+3) месеци, колико може трајати слична радња предвиђена овим процесним законом (аутоматско рачунарско претраживање личних и других с њима повезаних података, чл. 504љ ЗКП).

Литература

1. Alldridge, P. (2003). *Money Laundering Law: Forfeiture, Confiscation, Civil Recovery, Criminal Laundering and Taxation of the Proceeds of Crime*. Oregon: Hurt Publishing: Oxford and Portland.
2. Bangert, V. (2001). Theorie und Praxis der Gewinnabschöpfung. *Kriminalistik*, 55(10), 652–658.
3. European Union (2000). *The Prevention And Control Of Organised Crime: A Strategy For The Beginning Of The New Millennium*. Official Journal of the European Communities, C 124/1.
4. Илић, Г. П., Мајић, М. (2009). Коментар Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела. У Г. П. Илић, Б. Николић, М. Мајић, Ђ. Мелило, Коментар Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела са прегледом релевантних међународних докумената, упоредноправних решења и праксе ЕСЉП (стр. 42–171). Београд: Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија у Србији.
5. Јекић Брадајић, Г. (2010). Примена Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела: позитивна и негативна искуства. У *Одузимање имовине проистекле из кривичног дела*. US Department of Justice OPDAT & US Embassy of Belgrade.
6. Лукић, Т. (2009). *Одузимање имовине криминалицима*. Београд: Пословни биро.
7. Фејеш, И. (2002). *Савремени криминалитет и доказно право*. Нови Сад: самостално издање аутора.
8. Шкулић, М. (2003). *Организовани криминалитет – појам и кривичнопроцесни аспекти*. Београд: Досије.
9. Watkins, C. R., Reynolds K. M., Demara, R., Georgiopoulos, M., Gonzalez, A., Eaglin, R. (2003). Tracking dirty Proceeds: Exploring Data Mining Technologies as Tools to Investigate Money Laundering. *Police Practice and Research*, 4(2), 163–178.

CRIMINALISTIC AND CRIMINAL JUSTICE ASPECTS OF ENFORCING THE POWERS OF BANK ACCOUNTS MONITORING AND COMPUTER TECHNOLOGY USAGE IN CRIMINAL MONEY FLOWS SURVEILLANCE INSIDE FINANCIAL INVESTIGATIONS

Summary

Monitoring of the money flows nowadays appears as a necessity imposed by the need to keep pace with acting of criminal organizations, which in different ways are trying to spoof the real criminal origin of criminal proceeds, ie. to present it in a form of some kind of semblance of legality. In the concealing traces of dirty money a number of transactions between individuals and corporate entities are typically used. In contrast, modern Communication technologies in the service of Law enforcement agencies make it possible to, efficiently, and with optimal investment of time, identify and monitor suspicious transactions, with the possibility of later usage of this collected data, in the policing and proofing of money laundering and in seizure of proceeds of crime. Consequently, the power of monitoring of business and personal accounts and the power of automated (computer) data search on financial transactions, data mining, under the certain conditions, proscribed by the law, become part of the standard arsenal in the combat against money laundering and in search and seizure of the proceeds of crime and money flows. As such they are recognized in international documents regulating this field.

Republic of Serbia by the ratification of international instruments relating to search and seizure of proceeds of crime has received also the obligation in the creation of an appropriate normative milieu for effective investigation and seizure of assets derived from criminal acts. Power of monitoring the bank accounts of physical and legal persons including the safe deposit boxes and power of automatic search of the data (data mining) obtained in this manner, introduced by ZOIPKD are not altogether new in our legal system. In scientific analysis provided in this field, it can be spotted that in the CPC, there are two powers with respect to the subject matter in criminal proceedings, while the *lex specialis* in search and seizure of criminal proceedings also predicted two, basically, similar powers. This paper discusses the similarities and differences among them, as well as some practical aspects of using those powers to monitor bank accounts and computerized processing of data obtained, proscribed by the ZOIPKD. Besides the principle of similarity, we can say that the legal instruments and tools used in financial investigations, as the previous stage of the proceedings of permanent confiscation of crime, has its own characteristics, which are partly highlighted in this paper.

ПОЛИЦИЈСКО САСЛУШАВАЊЕ И ПРЕГОВАРАЊЕ КАО ПОСЕБНИ ОБЛИЦИ КОМУНИКАЦИЈЕ У ПОЛИЦИЈСКОМ ПОСТУПАЊУ

Ненад Милић¹

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Дане Субошић²

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Апстракт: У раду се указује на основна обележја полицијског саслушавања осумњиченог и полицијског преговарања, као облика комуникације који се свакодневно предузимају у раду полицијских службеника. Аутори дају одговоре на питања у којој мери су полицијско саслушавање и преговарање сродне активности, да ли је и зашто комуникациони контекст у којем се одвија полицијско преговарање сложенији од оног који је својствен полицијском саслушавању, постоје ли сличности у знањима и вештинама којима треба да располажу полицијски службеници који воде саслушавање осумњиченог и полицијско преговарање и какве то импликације може имати на процес њихове селекције и обучавања, а све у циљу унапређења полицијске праксе, доктрине и теорије у домену службеног комуницирања полицијских службеника.

Кључне речи: полиција, комуникација, саслушавање, преговарање, полицијски службеници.

Увод

Битно обележје полицијске делатности јесте комуникација с људима, а бројне грешке појављују се управо у том сегменту њиховог рада. Вербална контрола ситуације која прети да прерасте у нарушавање јавног реда, смиривање сукобљених страна, подучавање и саветовање, пружање информација и др., свакодневно су присутни у раду полицијских службеника. Због тога је неопходно да сваки полицијски службеник познаје основне теоријске поставке и поседује практична искуства у психологији и тактици комуникације с људима различитог образовног профила, интелигенције, социјалног статуса, психофизичких стања у којима се могу налазити и др. Међутим, некада ће контекст у оквиру којег се одвија комуникација (емотивни набој, предрасуде, карактеристике саговорника, њихови мотиви и намере) бити такав да ће се од полицијских службеника захтевати поседовање посебних знања и вештина како би их ефикасно реализовали. Дobar пример таквог комуникационог контекста представљају полицијско саслушавање осумњиченог и полицијско преговарање. Анализирајући нека од основних обележја ових облика полицијског комуницирања, у делу рада који следи покушаћемо да одговоримо на питања у којој мери су полицијско саслушавање и преговарање сродне активности, да ли је и зашто комуникациони контекст у којем се одвија полицијско преговарање сложенији од оног који је својствен полицијском саслушавању,

1 E-mail: nenad.milic@kpa.edu.rs.

2 E-mail: dane.subosic@kpa.edu.rs.

постоје ли сличности у знањима и вештинама којима треба да располажу полицијски службеници који воде саслушање осумњиченог и полицијско преговарање и какве то импликације може имати на процес њихове селекције и обучавања, а све у циљу унапређења полицијске праксе, доктрине и теорије у домену службеног комуницирања полицијских службеника.

Опште одлике процеса комуникације током полицијског саслушавања осумњиченог и полицијског преговарања

Полицијско саслушавање осумњиченог представља посебан облик законом дефинисане комуникације током које између полицијског службеника и осумњиченог долази до размене информација. Реч је о једној од најсложенијих радњи у поступку откривања кривичних дела и њихових извршилаца који предузимају припадници полиције. То је у већој мери изразито комплексно, активно збивање, које због различитих и интерактивних фактора, односних веза, оквирних правила и слично крије у себи сталну опасност од погрешних корака и мањкавости (Krost, 1986: 415). Поступак саслушања оптерећен је и тиме што иза испитивача стоји ауторитет државе са својим прописима и рутинираном концепцијом деловања, из чега, по правилу, произлази доминантност испитивача (Модли, Коралић, 2002: 569). Сама чињеница да се на супротној страни налази представник „државног апарата“ изазива нелагоду и анксиозност, чак и код особа које нису починиле никакав преступ, што указује на то да је овде реч о једном облику *присилне комуникације*. Осим тога, док је интерес осумњиченог (под претпоставком да је он и стварни извршилац) да избегне одговорност за кривично дело које је извршио, дотле је интерес полицијског службеника да кривично дело открије и разјасни и обезбеди доказе за његово процесуирање – једноставније речено, док је интерес осумњиченог да сакрије кривично дело, дотле је интерес полицијског службеника да га открије. Дакле, особеност процеса комуникације током спровођења поступка саслушања јесте и *сукоб интереса (антагонизам воља) учесника у тој комуникацији*³. Управо „принудни“ карактер комуникације који карактерише поступак саслушања осумњиченог, као и сукоб интереса који постоји између његових актера (полицијски службеник – испитивач и осумњичени), умногоме опредељује начин на који се он спроводи и издваја овај вид полицијског (службеног) комуницирања.

Полицијско преговарање је поступак међусобног убеђивања супротстављених страна у условима антагонизма њихових циљева и најчешће се реализује у случајевима отмица, талачких ситуација, тешких облика уцена, побуна у затворима, запоседања објеката, уличних демонстрација, претњи самоубиством и убиством (убиствима), претњи полицији или трећим лицима оружјем или експлозивним направама приликом припреме и реализације полицијских мера, пружања отпора полицијским мерама и слично, када је могуће остварити утицај на понашање виновника конфликтних ситуација, с циљем да се наведу на

³ Процес комуникације између полицијског службеника и осумњиченог разликује се од комуникације која се одвија између полицијског службеника и пресумптивног сведока (оштећени, очевици...). Док је у другом случају атмосфера опуштенија, постоји добар контакт између испитивача и испитаника, добро међусобно поверење, шире подручје тема о којима се расправља, дотле у првом случају постоји атмосфера службеног односа, узајамно неповерење, осумњичени је у изразито подређеном односу и стању тешке унутрашње напетости, једном речју, комуникацијска ситуација и (не)сагласност интереса учесника су различити.

одустајање од противправног понашања. У оквиру овога рада предмет нашег излагања ограничићемо на најтежи и најкомплекснији вид полицијског преговарања – оно које се предузима поводом ослобађања талаца – тзв. талачко преговарање⁴. Као и код саслушања осумњиченог, тако и у овом облику полицијског комуницирања препознајемо конфликт циљева његових учесника (захтев и претња отмичара – задатак преговарача), као и принудни карактер комуникације који се огледа у сталној претњи по живот и тело учесника такве комуникацији (отмичар – таоци_преговарач – специјална јединица).

Чињеница да се код полицијског (талачког) преговарања размена порука између актера комуникације одвија у условима високог ризика по угрожавање њихових живота (страх отмичара од акције специјалне јединице, као и страх преговарача да ће отмичар остварити своју претњу и довести у опасност његов живот и/или живот талаца), а који у мањој или већој може профилисати њихово понашање (озбиљност намера отмичара може исходovati давањем уступка преговарача, као што и непопустљивост преговарача може довести до делимичног или потпуног одустанка отмичара од својих захтева), издваја комуникациони контекст полицијског (талачког) преговарања од онога који је својствен полицијском саслушавању. У прилог томе, наводимо и следеће:

- током полицијског саслушавања осумњичени се све време налази под контролом полиције, док током преговарања то није случај. Штавише, током преговарања извршилац и даље, најчешће активно, угрожава безбедност других људи, а тиме, на посредан начин, угрожава и своју безбедност;
- неуспех у саслушавању најчешће се огледа у недобијању истинитог признања кривице осумњиченог, при чему, чак и да се оно добије, оно само по себи не може водити осуђујућој пресуди, нити ослобађа полицију и процесне субјекте обавезе да трагају за другим материјалним и личним доказима. С друге стране, неуспех код преговарања често значи губитак људских живота.

Имајући у виду претходно наведено, можемо закључити да је комуникациони контекст у којем се одвија размена информација током полицијског преговарања сложенији. Међутим, у којој мери постоји сличност онога што се дешава унутар комуникационог контекста полицијског саслушавања и преговарања? На ово питање покушаћемо да одговоримо кроз анализу битних обележја ових облика полицијског службеног комуницирања.

Изградња поверења

Иако су сукоб интереса и принудни карактер препознатљива обележја комуникације која се одвија током полицијског саслушавања и преговарања, изградња поверења са саговорником (осумњичени, отмичар) заузима централно место у оба вида комуникације. Од тога у коликој мери су полицијски службеници (испитивач и преговарач) успешни у изградњи поверења са саговорником зависиће и крајњи исход саслушавања (утврђивање истине, прибављање доказа и сл.) и преговарања (разрешење конфликтне ситуације без штетних последица у виду губитка људских живота, уништења или оштећења имовине и сл.).

Изградња поверења током саслушања неспојива је с традиционалним схватањем по којем су испитивач и осумњичени међусобно оштро сукобљене

4 Видети шире у: 1) Иваниш, Ж., Субошић, Д.: *Безбедносно преговарање, стратегијски и тактички аспекти*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2006, 2) Мијовић, Д.: *Преговарање у служби МУП РС*, чланак, *Безбедност*, МУП РС, Београд, 4/06. 3) Мојсиловић, Ж., *Преговарање у току противтерористичке операције ослобађања талаца*, специјалистички рад, ФЦО, Београд, 2005 и 4) Субошић, Д.: *Ослобађање талаца*, Глосаријум, Београд, 2003.

стране и да је настојање да прикрије истину понашање које логично произлази из положаја у којем се осумњичени налази. Међутим, то се често не схвата у довољној мери, па испитивачи дозвољавају да их такво понашање осумњиченог испровоцира, а последице тога могу бити различите – од упућивања неприличних коментара осумњиченом, па све до употребе физичке принуде која није дозвољена законом. На тај начин, конфликт изазван сукобом интереса се продубљује, антагонизам и међусобна нетрпељивост јачају, што за последицу има све теже утврђивање истине. Такође, хладан или пак груб, бирократски пријем испитаника, претерано наглашавање ауторитета професије не доприноси успостављању односа поверења полицијског службеника и испитаника. Осим тога, како примећује М. Ђошић, претерано строго, презриво, увредљиво, заједљиво, надмено и бахато држање полицијског службеника може створити одбојност код осумњиченог и жељу да пркосом намерно прави тешкоће приликом саслушања (Ђошић, 1978: 264).

Први минути разговора између испитивача и осумњиченог треба да послуже за успостављање међусобног поверења, чиме се код осумњиченог смањује отпор и изазива опуштеност, тако да он постаје кооперативнији, а сам процес комуникације мање напет. Теме о којима се разговара никако не смеју да буду у вези с кривичним делом поводом којег се осумњичени саслушава. Ако је добро проучио личност осумњиченог, оперативном раднику неће бити тешко да пронађе адекватну тему – увек се може наћи довољно материјала из животних прилика осумњиченог, биографије, породичног живота и сл. При избору теме нужно је обратити пажњу на спонтаност њене презентације и на њену занимљивост. Баналне теме, као што су временске прилике и нечије здравље остављају људе равнодушним. Људи желе да буду третирани као индивидуе и отуда желе да говоре о темама које су блиске њиховим интересовањима и активностима. Такође, пожељно је да тема буде таква да саговорнику даје неки „значај“ и чини га важним.

Успостављање односа поверења између преговарача и отмицара од суштинског је значаја и за процес преговарања. Може се рећи да преговори трају онолико дуго колико и поверење између отмицара и преговарача. Оног тренутка када преговарач изгуби поверење отмицара (нпр., услед неуспелог покушаја ослобађања талаца), долази до прекида преговора, а њихово поновно отпочињање захтева много вештине и напора преговарача (који се у таквим случајевима често замењује новим), и може довести до штетних последица у виду остваривања претње отмицара (нпр., лишење живота талаца). Због тога, изградња поверења током саслушања и преговарања мора започети од првих тренутака саслушавања и преговарања.

Током преговарања изградња поверења постиже се дуготрајним разговорима и разменом мишљења о различитим темама, отвореношћу и искреношћу приликом разговора, као и уважавањем отмицаревих тврдњи и разлога које је изнео. Потребно је испољити добру вољу за схватање мотива отмицара, тако што се они уважавају и поклања им се пажња (Мојсиловић, 2009: 94). Такође, потребно је нагласити сваки детаљ око којег је могуће постићи сагласност са отмицарем. Преговарач све време мора да води рачуна о томе да не дође до расправе са отмицарем, што би га удаљило од успостављања поверења са отмицарем. Сталним слушањем отмицара током преговора постиже се смањење његове напетости, чиме замишљено клатно које осцилује на релацији емотивност–рационалност бележи кретање у правцу рационалности.

Приликом успостављања и изградње поверења испитивач и преговарач треба да воде рачуна о темама разговора и терминима који могу активирати „емоционални набој“ код саговорника. Тако, испитивач не би смео да употребује термине „убиство“, „крађа“, „силовање“, који наглашавају озбиљност кривичног дела поводом којег се саслушање предузима. С тим у вези, много је пожељније користити се блажом терминологијом, као, нпр., речима „пуцати“, „узети“ и сл. С друге стране, преговарач би морао да избегава речи попут талаца, задатак, одустаните, престани, хапшење, затвор, убити, кривично дело, осуда, пресуда, мртви, рањени, специјалне јединице итд.

Испитивач не сме дозволити да га испровоцира некоректно и провокативно понашање осумњиченог. Ако се то догоди и испитивач на то одговори претњама, увредама или истицањем ауторитета који поседује, непотребно ће створити напетост, што ће му отежати успостављање поверења, а тиме и успешан исход процеса саслушања. Такође, исти ефекат имаће и употреба сарказма, подсмевања, цинизма и сл. С друге стране, преговарач мора да буде спреман на претње отмичара. У том смислу, потребно је припремити и сценарија реакција на поједине варијанте развоја стања током талачких ситуација. Најважније је да преговарач сачува самоконтролу у тренутку саопштавања претњи, јер ако није у стању да контролише себе (сопствене емоције), још мање ће моћи да контролише ситуацију. То се најбоље испољава тако што се на претње не одговара емотивно. При томе, потребно је повезати уступак који власти треба да учине прихватањем захтева отмичара с добробити коју таоци остварују. На пример, у таквим случајевима пожељно је да преговарач изговори реченицау: „Ако повредите господина Марка, тешко можете добити оно што захтевате!“ За све учеснике у решавању талачких ситуација веома је тешка околност у којој отмичари захтеве и претње обједињују ултиматумима, тј. роковима за њихово остварење. Ултиматуме је потребно одложити на операн начин. То се постиже реченицама попут ове: „Никоме није у интересу да одлажемо решење проблема.“ Такође, преговарач мора да умањи степен очекивања отмичара. То се постиже тиме што ће преговарач отмичарима објаснити тешкоће у погледу испуњења захтева. На пример, објасниће отмичарима да су њихови захтеви већ познати целом свету, да су већ испуњени колико је то дотад било могуће, да ништа неће добити убијањем талаца, јер се то кроз историју показало као неделотворно, тј. контрапродуктивно за отмичаре. Поред ових напомена, преговарачи делу отмичара могу предочити тешкоће око набављања великих сума новца које треба исплатити на име откупнине за таоце, или немогућност да се у кратком року достави новац итд. Осим тога, преговарач мора да избегава реч „не“ и да буде убедљив у погледу спремности за договор, тј. разумевања потреба отмичара.

Дистанца са које се одвија комуникација

Како су саслушање осумњиченог и полицијско преговарање облици комуникације, за њено ефикасно спровођење веома је значајна и дистанца са које се комуникација спроводи. Процес саслушања треба започети са оптималне дистанце, која не сме да буде ни сувише мала тако да онемогући да се осумњичени посматра у целини, али ни сувише велика јер се у том случају отежава успостављање психолошког контакта⁵. Током саслушања испитивач се не

5 Интерперсонална дистанца има значајну улогу у процесу комуникације. Колики је њен значај најбоље се може сагледа-

сме задржати на фиксној дистанци (оној са које је и отпочео процес саслушавања), јер тиме пропушта прилику да искористи предности које скраћивање дистанце може имати на сламање отпора осумњиченог. Дакле, дистанцу треба скраћивати, али то треба чинити опрезно, јер ако осумњичени осети да му је персонални простор нарушен, може променити понашање, што, на пример, може бити погрешно протумачено као симптом лагања и удаљити испитивача од свог циља. Тренутак када осумњичени почне емоционално да се повлачи и прекида контакт очима са оперативним радником, значи да треба скратити дистанцу. Скраћивање дистанце треба вршити постепено и опрезно. Најпре ће испитивач покретима руку повредити простор који намерава да „освоји“. Након тога, када се осумњичени већ навикне на „повреду“ свог простора изазвану покретима руку испитивача, испитивач ће се померити напред тако да седне на ивицу столице. У исто време и тело ће нагнути напред – сада је, осим рукама, простор „повређен“ и горњим делом тела испитивача. Када испитивач досегне ивицу столице, лагано ће повући столицу мало напред. Након тога, поново ће започети поступак приближавања. Од изузетног је значаја да у првим фазама саслушања покрети испитивача буду веома спори и једва видљиви зато што осумњичени, ни физички нити психички, није спреман да допусти „повреду“ интерперсоналног простора. Међутим, како саслушање одмиче и отпор осумњиченог слаби, испитивач може убрзати поступак приближавања. Наиме, осумњичени више не гледа у испитивача (прекинут контакт очима), емоционално се повлачи и пажња му попушта, што олакшава поступак приближавања. Испитивач ће се приближавати све дотле док му ноге не буду непосредно постављене до ногу осумњиченог. Убрзо након што је приближавање окончано треба да уследи и признање.

С друге стране, преговарање најчешће започиње тако што припадници снага безбедности ступају у контакт са отмичарима телефоном. При томе, избегава се коришћење мегафона или звучника за ступање у контакт са отмичарима, јер се сматра да ова средства доприносе напетости и конфузији, што често доводи до отварање ватре наоружаног отмичара у правцу наведених уређаја.⁶ Иако непосредан контакт може олакшати успостављање поверења са отмичарем, а самим тим и остваривање задатка преговарача, скраћивање дистанце и долазак преговарача „лицем у лице“ са отмичарем јесте знатно комплексније и подразумева много већи ризик по преговарача.

Преговарање *лицем у лице* представља најопаснији начин рада преговарача. То је последица тога што овај начин преговарања не пружа могућност физичке заштите преговарача у односу на отмичара, због чега је познат и као „незаштићено преговарање“. Због свега тога не сме се кренути прерано у ову врсту преговарања. Потребно је да прође довољно времена за ваљано закључивање о томе да се у ову врсту преговора улази с довољно великом поузданошћу да ће доћи до остварења жељених резултата. Ово је веома важно будући да је безбедност преговарача веома угрожена.

Такође, у преговоре *лицем у лице* не треба улазити без гаранција за личну безбедност преговарача, коју треба да пружи сам отмичар. При томе, основни услови да се преговори са отмичарем обаве, односе се на то да отмичар не држи оружје уперено у преговарача и да у простору у којем се преговара нема експлозивних

ти ако се има у виду да постоји посебна научна дисциплина која се бави том проблематиком и зове се проксемија (*proxemic*).

6 Особље које користи мегафоне и/или звучнике треба да буде у закљону.

средстава. Такође, преговарач мора да буде усредсређен на сопствени положај, али и да има у виду заклоне око себе, тако да увек буде спреман да их користи.

С тим у вези, треба водити рачуна о самозаштити преговарача, али и заштити појединим елементима тактичког распореда снага безбедности. Самозаштита преговарача подразумева стављање заштитних средстава у заштитни положај, али и евентуално ношење личног наоружања. У функцији заштите преговарача је и потреба да се свака његова активност усагласи са ангажманом припадника специјалне јединице, почев од приласка преговарача отмичару и контакта с њим, до преговора и њиховог окончања. У овим случајевима веома је битно и питање храбрости преговарача. Наиме, овакве ситуације не смеју да се користе за тестирање личне или туђе храбрости, односно за доказивање пред самим собом, али и пред неким другим. Да би се ступило у преговоре *лицем у лице*, неопходно је да преговарач буде свестан сопствених страхова и да их користи као коректив „вишка“ воље за извршење овог задатка.

Невербално и вербално понашање саговорника

Током процеса саслушања испитивач и осумњичени не комуницирају само вербалним комуникационим системом већ и невербалним. Због тога испитивач који своју пажњу током процеса саслушања усмерава искључиво на садржину вербалног исказа осумњиченог, не обрађајући притом пажњу на начин на који он то исказује (вербално понашање), као ни на покрете тела који прате то казивање (невербално понашање), у највећем броју случајева неће имати успеха у спровођењу поступка саслушања осумњиченог. То је последица тога што речи носе само мали део поруке коју један саговорник упућује другом током процеса комуникације, а све остало произлази из начина на који су те речи изговорене и покрета делова тела који прате изговарање тих речи⁷.

Невербално и вербално понашање осумњиченог могу представљати корисну допуну садржини вербалног исказа осумњиченог, тако што могу наглашавати, мењати или чак негирати смисао оног што осумњичени говори. Истовремено, она могу представљати и потпуно самосталан начин саопштавања који упућује на нешто сасвим друго од онога што је предмет вербалне комуникације. Због тога свако саслушање осумњиченог које се заснива на усвајању и анализи само вербалних садржаја, при чему невербално и вербално понашање бивају запостављени, у највећем броју случајева неће бити успешно јер се на тај начин у великој мери осиромашује процес комуникације. Дакле, у току саслушања, преговарач све време мора да уочава, анализира и на прави начин тумачи и невербално и вербално понашање.

Невербално и вербално понашање такође има значајну улогу и током преговарања. Показатељи зближавања отмичара и преговарача током преговора „лицем у лице“ аналогни су показатељима психофизичког стања отмичара, које се може идентификовати говором његовог тела, мимиком, тоном итд. Наиме, наведене показатеље преговарач може идентификовати из мимике и гестикулације отмичара више него из његових речи и тона, што током преговора посредством телефона није могуће. У показатеље напретка током прего-

⁷ Резултати екстензивних истраживања која је спровео *Ray Birdwhistell* показују да само 10% поруке коју један саговорник упућује другом током процеса комуникације чине речи а да је све остало невербално понашање. Наведено према: Nowicki E., *Body language, Law & Order*, Wilmette, august 2001, p. 27. До истог закључка дошли су *Zulawski* и *Wicklander* који истичу да мање од 10% комуникације између две особе чине речи, 55%–65% је невербално понашање, док 30%–40% процеса комуникације чини висина гласа. *Zulawski, D. E., Wicklander, D. E.: Practical aspects of interview and interrogation*, CRC Press, 2002, p. 106.

вора „лицем у лице“ спадају: седење отмичара током преговора, наслоњеност, прекрштеност руку и/или ногу, приближавање тела, посебно главе између саговорника (отмичара и преговарача) итд.

Током преговора „лицем у лице“ преговарач не сме да okreће леђа отмичару, нити да испушта из вида отмичарев поглед и положај руку, с тим да су од посебног значаја и положај његовог целог тела, тон, мимика итд. Наиме, ако је отмичар у стојећем положају, раширених руку и ногу, упереног оружја у преговарача, нервозан, пргав итд., лако је закључити да је веома велика вероватноћа да у тим ситуацијама могу наступити нежељене последице по живот и здравље преговарача. С друге стране, ако отмичар седи наслоњен раменима на наслон столице иле другог комада намештаја на којем се налази, ако су му руке и ноге прекрштене, а тоном и мимиком демонстрира смиреност, лако је закључити да је мања вероватноћа од наступања нежељених последица по преговарача. Наравно, између ове две екстремне манифестације психофизичког стања отмичара, постоји велики број других, које се могу моделовати комбиновањем наведених елемената.

Тактика вођења разговора

Понашање осумњиченог карактеришу невољност и отпор да се изјашњава о стварима које могу довести до његовог оптуживања и осуде. Због тога се пред испитивача поставља тежак задатак да кроз процес комуникације са осумњиченим, на законом дозвољен начин, неутралише његов отпор и дође до неопходних информација. Данашња криминалистичка теорија и пракса познају различите стратегије и тактике које своју примену могу пронаћи у поступку саслушања осумњиченог. Избор одговарајућег тактичког приступа саслушању осумњиченог зависи, пре свега, од:

- врсте кривичног дела поводом којег се осумњичени саслушава;
- карактеристика личности осумњиченог и његове криминалне прошлости;
- квалитета доказног материјала којим се располаже.

Неадекватан избор стратегије саслушања, односно недовољно вешта примена одговарајућег тактичког приступа за последицу може имати то да се саслушање заврши тако што ће осумњичени порицати своју умешаност у кривично дело које му се ставља на терет. Данас имамо такву ситуацију да значајан број радника криминалистичке полиције који, сходно природи свог посла, свакодневно саслушавају осумњичена лица, немају изграђен плански, методичан приступ којим ће сломити отпор осумњиченог и доћи до признања (наравно под претпоставком да је осумњичени и стварни учинилац кривичног дела). Начин саслушања наших оперативних радника често карактерише импровизација. Алтернатива импровизацији мора бити планско, методично поступање – серија уређених „корака“ који ће осумњиченог интелектуално и психолошки водити ка томе да каже истину. С друге стране, када је реч о тактичким приступима који се примењују током полицијског преговарања, у литератури се најчешће наводе: обмањивање, претња, обећање, уступци и тактика надређених циљева.

Тактика *обмањивања* је начин решавања конфликтних ситуација изношењем лажних података и аргумената. Успех ове тактике зависи од тога колико добро преговарачи познају свог противника. Током њене реализације треба бити опрезан, како не би били изазвани контрапродуктивни ефекти. Они

могу наступити пре свега због неубедљивости аргумената преговарача и потцењивања отмицара.

Тактика *претње* или „принуде“ заснована је на застрашивању које преговарач користи у односу на отмицара, при чему преговарач наступа са позиције ауторитета служби безбедности, полиције, војске, власти уопште итд. Дакле, преговарач наступа са позиције моћи институције коју заступа, идентификујући се с њом. На тај начин се отмицарима указује на последице које ће наступити уколико не прихвате понуђено решење актуелног проблема.

Тактика *обећања* такође је везана за позицију преговарача и моћ институција испред којих наступа. Њен смисао је у томе да преговарачка страна (она која обећава) има довољан ауторитет, који је толики да ће уверити супротстављену страну да ће обећања бити испуњена.

Тактика *уступака* сматра се најважнијом тактиком преговарања. Сми-сао ове тактике јесте у чињењу уступака, при чему се тактизира са обимом и динамиком њиховог давања. Тактиком уступака ствара се атмосфера добре воље и спремности да се проблем реши на обострано задовољство, при чему се рачуна с тим да постоји велика вероватноћа „да ће попуштањем једне, пустити и друга страна“.

Тактика *надређених циљева* јесте врста тактике преговарања у којој све стране заступљене у конфликту треба да нађу заједнички циљ, који је, с једне стране, различит, а, с друге стране, изнад њихових појединачних интереса, због којих су и дошле у сукоб. Дефинисањем надређеног циља, супротстављене стране прихватају промену понашања која доводи до тога да се један облик интеракције (компетиција – такмичење) трансформише у други облик интеракције (кооперација – сарадња).⁸

Битан елемент тактичких приступа који се примењују током саслушања јесте да они могу водити нарушавању слобода и права осумњиченог, у ком случају не само да добијени исказ неће имати никакав значај већ и полицијски службеници који га примењују могу сносити одговорност због таквог поступања. У контексту овог рада скренућемо пажњу на две недозвољене методе саслушавања осумњиченог: обману и претњу. *Обмана* је лажна информација која је свесно, намерно одаслата с намером да се осумњичени (прималац информације) доведе у заблуду. Током процеса саслушања обмана се најчешће јавља у виду лажних обећања која се дају осумњиченом (да ће избећи кажњавање, да ће бити блаже кажњен, да ће из притвора бити пуштен његов сродник или пријатељ и сл.). У вези с претходно наведеним, Васиљевић и Грубач истичу да обмана постоји и ако се учиниоцу кривичног дела обећа да ће бити блаже кажњен у случају давања признања или какве друге изјаве, чак и онда када би такво обећање по закону било остварљиво, јер коришћење те могућности не зависи од онога ко води истрагу (Васиљевић, Грубач, 2003: 187). *Претња* представља стављање у изглед неког зла осумњиченом које ће се према њему учинити ако не призна. Између обмане и претње некада је веома тешко направити разлику. На пример, обећање осумњиченом да ће добити блажу казну ако призна извршење кривичног дела, у суштини представља имплицитно дату претњу да ће добити тежу казну ако не призна. Имајући у виду претходно наведено, долазимо до једног интересантног запажања. Исто (тактичко) поступање полицијског

8 Видети шире у: Ferrara R. E., Using Goal – Directed Behavior Modification in Conflict Resolution, *Journal of Police Crisis Negotiations*, Vol. 4(2), 2004, (доступно 10. јануара 2005. године на <http://www.haworthpress.com/web/JPCN>).

службеника (обмана, претња) у различитим комуникационим контекстима какви су саслушање и преговарање може бити пожељно (преговарање), али и забрањено (саслушање), при чему, у другом случају, оно може водити (кривичној) одговорности полицијског службеника (испитивача).

Знања и вештине полицијског испитивача и преговарача

Полазећи од тога да саслушање осумњиченог и полицијско (талачко) преговарање по својој природи представљају сложене, конфликтне, интерперсоналне ситуације, неопходност поседовања различитих знања и вештина, као и одговарајућих особина личности полицијског службеника који у њима учествују, долази до изражаја ако се тежи њиховом ефикасном спровођењу. Имајући у виду њихову сложеност, оправдано се поставља питање које су то особине, знања и вештине које треба да поседују и испитивач и преговарач да би могли ефикасно да спроведу ове видове полицијског (службеног) комуницирања.

1. Један од основних квалитета који и испитивач и преговарач треба да поседују како би могли ефикасно да спроведу саслушање и преговарање јесте добро познавање (психологије) људи. То можда најбоље одређује Херен (R.Herren) када каже да је то способност која почива на пажљивом посматрању, животном искуству и интуицији, захваљујући којој се:

- након релативно кратког времена посматрања са сигурношћу могу проценити какви су други људи у својој бити („С ким заправо имам посла?, Какав је његов темперамент?, Које су његове слабе, а које јаке стране? ...“),
- наши ближњи могу правилно типологијски разврстати и предвидети њихов начин реаговања, а без употребе научних метода („О којем типу човека се ради и како ће он реаговати?, Имам ли пред собом, нпр. човека снажне воље или склоног ужицима, флегматика или сангвиника?“),
- могу гледати и просуђивати људи без предрасуда, развијати психологија раскринкавања и прозријевања свих умећа претварања других људи,
- може у потпуности овладати невербалним системом комуникације човека,
- стиче могућност исправног опхођења с другим човеком, а ту спада: одмах пронаћи прави „пут комуникације“, створити „климу симпатије“ и знати другог човека мотивисати на жељени начин (поступање с људима и вођење људи) (Herren, 1977: 59–60).

Суштина доброг познавања људи заснива се на комбинацији два фактора: животног искуства и познавања психологије личности. Животно искуство стиче се кроз бројне контакте с људима, како у професионалном, тако и у приватном животу – „Сваки разговор, свака набачена реч, свака кретња и израз лица који видимо на другоме треба краће или дуже помно проучавати и упоређивати с оним што долази, с испитаним и са животним искуством. Онај ко има довољно времена, може чак водити дневник о својим сусретима с другим људима, да би касније могао упоређивати и преиспитивати своје власти-те закључке“, саветује Херен (Herren, 1977: 66). С друге стране, знања која се односе на познавање психологије личности треба да су стечена кроз процесе обуке и (формалног) образовања.

2. Ефикасно остваривање циљева полицијског саслушавања и преговарања захтева стрпљивост и упорност испитивача и преговарача. Наиме, у највећем броју случајева извршилац кривичног дела неће брзо и лако признати извршење кривичног дела за које се сумњичи, као што ни отмичар неће лако одустати од својих захтева или намере да своје претње спроведе у дело. е За успешно окончање саслушања и преговарања најчешће је потребно доста времена и стрпљења. Сваки недостатак стрпљења или пожуривање да се „по-сао што пре одради“ по правилу завршава неуспехом.

3. Сваки човек је јединка за себе која се у многим аспектима психичког живота разликује од других људи. Различити људи имају различита схватања, интересовања, различитог су нивоа образовања, различитих професија и сл. Испитивачи и преговарач морају бити у стању да са сваким од њих успоставе добру комуникацију – они морају познавати онолико „језика“ с колико људи комуницирају.

4. За успостављање поверења између испитивача и преговарача са саговорником (осумњичени–отмичар) велики значај има емпатија. Емпатија је способност човека да уживљавањем продре у конкретну психологију другог лица (Водинелић, 1993: 81). Путем емпатије испитивач и преговарач ће настојати да схвате менталитет саговорника, да сазнају шта он тог тренутка осећа, какве стрепње нарушавају његову емоционалну стабилност итд.

5. Такође, за успостављање односа поверења са саговорником и ефикасну реализацију саслушања и преговора веома је значајна и способност активног слушања. Наиме, пажљиво слушајући излагање осумњиченог испитивач оставља утисак на њега да га поштује као равноправног саговорника у процесу комуникације. Исто тако, испитивач на тај начин демонстрира и своју заинтересованост за ситуацију у којој се осумњичени налази. Као последица тога, осумњичени ће постати кооперативнији и, самим тим, већа је вероватноћа да ће доћи до његовог „отварања“ и прибављања неопходних информација. Ако стекне утисак да га испитивач не слуша пажљиво и да су му мисли негде „одлутале“, осумњичени се може осећати „искоришћено“. Повући ће се у себе и одбијаће сваку сарадњу, а испитивач можда никада неће бити свестан да је управо његова непажња томе допринела, а тиме и неуспеху саслушања. С друге стране, способност (вештина) активног слушања долази до изражаја и током полицијског преговарања, где активно слушање треба да створи услове за остваривање жељених утицаја на отмичара. С тим у вези, разликујемо два тока преговора – линеарни и паралелни⁹ – при чему у оба случаја долази до изражаја вештина активног слушања, јер се и у једном и у другом случају тежи томе да отмичар што дуже прича, јер то води опадању нивоа његове напетости, а самим тим долази до смањења емотивне и јачања рационалне димензије његовог понашања. Вештина активног слушања обухвата осам појединачних вештина. У њих спадају: (1) етикетирање

9 Линеарни ток преговора подразумева врсту комуникације преговарача са извршиоцем током које се он стимулише да што више прича. Након тога предузимају се мере за решење конфликтне ситуације. С друге стране, паралелни ток преговора подразумева врсту комуникације преговарача са извршиоцем током које се извршилац стимулише да што више прича, тако да се током преговора предузимају мере за решавање конкретне конфликтне ситуације.

емоција¹⁰, (2) парафразирање, (3) огледало/рефлектовање¹¹, (4) сажетак¹², (5) питања отвореног типа, (6) минимални охрабривачи¹³, (7) ефективне паузе и (8) „ја“ поруке (Мојсиловић, 2005:31–32).

Могућности унапређења обуке полицијских службеника у домену полицијског саслушавања и преговарања

Имајући у виду претходно наведено, можемо закључити да постоји значајна сличност у погледу неопходних знања и вештина којима треба да располажу испитивач и преговарач – суштинске разлике огледају се у комуникационом контексту у којем се та знања и вештине примењују. Самим тим можемо доћи до закључка да добар испитивач може да буде и добар преговарач.

У МУП-у Републике Србије полицијско преговарање је у надлежности повремене јединице полиције посебне намене – Преговарачког тима МУП-а (ПТМ). Реч је о јединици повременог састава, што значи да се формира у случају потребе, окупљањем њихових припадника и припадајућих материјално-техничких средстава. Ова јединица има само једно систематизовано радно место („професионални преговарач“), и то не у Преговарачком тиму Министарства, већ у Бироу директора полиције (Мијовић, Субошић, 2008: 105), док се сви остали припадници преузимају из других организационих јединица МУП-а, за време које је потребно да се реши конкретан проблем (талачка ситуација), а потом враћају на своја (редовна) радна места. С тим у вези, сматрамо да би селекцијом кандидата за припадника преговарачких јединица требало претежно обухватити раднике криминалистичке полиције, дакле, оне полицијске службенике који имају значајно исуство, и који су се доказали у разговорима с различитим категоријама лица (осумњичени, очевици и др.), што данас није случај. Такође, указујемо и на неопходност организовања заједничке обуке преговарача и испитивача, током које би се подстицала размена знања, искустава и добре праксе, што би допринело ефикаснијем спровођењу ових (посебних) облика полицијског комуницирања.

Генерално гледано, током оспособљавања полицијских службеника за спровођење полицијског саслушавања и преговарања, добри резултати могу се остварити применом методе „игра улога“. Суштина ове методе учења огледа се у томе да један полицијски службеник преузима улогу осумњиченог/отмичара, а други улогу испитивача/преговарача, при чему остали полазници пажљиво посматрају понашање својих колега, уочавајући њихове евентуалне пропусте. На крају сви учествују у анализи начина на који су решаване „проблемске“ ситуације. Предности оваквог вида учења јесу што оно симулира се „стварни свет“, полазници су активни, осећају се емоције, полазници имају могућност да ствари виде из угла посматрача и др.

10 *Етикетирање емоција* подразумева идентификацију емоција извршилаца и њихово означавање. При томе, емоције које су предмет етикетирања односе се на онај њихов сегмент ког извршилац није свестан. Наведене емоције су веома значајне, јер помажу успостави ваљаног односа преговарача и извршилаца.

11 *Огледало/рефлектовање* је вештина која се односи на кратке примедбе, које се испољавају понављањем последњих неколико речи на идентичан начин на који их је извршилац изговорио. Ова вештина користи се за успоставу контакта и његову стабилизацију. Интонација треба да буде таква да подстиче извршиоца на наставак конверзације.

12 *Сажетак* је повремено резимирање кључних мисли извршилаца. То се чини на тај начин што се препричава укратко оно што је извршилац рекао сопственим речима, при чему се оне повезују с личним доживљајем његових осећања. Ова вештина посебно је корисна код промене преговарача, како би нови преговарач боље разумео ситуацију.

13 *Минимални охрабривачи* су кратки коментари којима се извршиоци подстичу да наставе са својим излагањем. Наиме, током дужих монолога извршилаца треба створити утисак код њих да је заправо у питању дијалог, односно да је преговарач веома заинтересован за сваки детаљ онога што чује.

Такође значајан извор знања може представљати анализа стварних ситуација (документације) из полицијске праксе – случајева у којима су полицијски службеници (испитивачи и преговарачи) изузетно добро проценили ситуацију и применили своја знања и вештине, односно где су правили пропусте који су резултовали неуспехом.

Треба напоменути и то да се добар преговарач и испитивач не постаје само проласком кроз формалне процесе образовања и обуке. Драгоцена знања за ефикасно спровођење саслушања и преговарања полицијски службеници стичу и изван полицијске организације, вршећи своје свакодневне активности. Да би се са успехом могли успешно „читати“ људи, потребно је најпре, упознати самог себе. С тим у вези, Херен истиче: „Ја морам, нпр., познавати своју скалу осећања, структуру предрасуда, темеље реакција и границе толеранција. Ја морам да покушам да схватим да ли сам ја заиста онакав какав замишљам да јесам, или сам, гледан очима оних који ме окружују, неко сасвим друкчији. Другим речима, морам установити које су то слатке варке којима сам себе обмањујем...“ (Herren, 1977: 66). Осим тога, полицијски службеник мора настојати да упозна што више типова људи, њихових обичаја, навика, ставова, предрасуда, њихов менталитет и уопште различите начине живота људи. Постоји више начина на које је то могуће учинити, али један од најлакших је посматрање људи (на улици, у јавном превозу итд.). Сваки контакт, разговор, покрет лица може да буде предмет анализе, а закључке до којих долази том приликом полицијски службеник треба да упоређује са искуством које поседује.

Закључак

Комуникација се у основи може дефинисати као процес кроз који се информација преноси са једне особе на другу помоћу система општеразумљивих симбола. Општи модел комуникације примењен на полицијску организацију има одређене специфичности, које нарочито долазе до изражаја код полицијског преговарања и саслушавања. Анализом битних обележја ових, посебних облика полицијског (службеног) комуницирања, можемо закључити следеће:

1. Поредити опште одлике полицијског саслушавања и преговарања, може се закључити да су наведене активности сродне, јер су обухваћене комуникацијом, тј. у логичком смислу, комуникација је за њих најближи род.
2. Заједничко обележје полицијског саслушања и преговарања односи се на сукоб интереса, услед чега постоји потреба да се изгради поверење између учесника оба облика комуникације, при чему успех који се с тим у вези оствари у значајној мери детерминише и њихов исход. Основни принципи изградње односа поверења са саговорником су исти, с тим што у условима преговарања постоји много више могућности за постизање довољног степена поверења страна у комуникацији. То је последица околности преговарања, које омогућују покретање много већег обима питања на релацији преговарач – отмицар, него на релацији испитивач – осумњичени.
3. Заједничко обележје саслушања и преговарања односи се на принудни карактер ових облика комуникације, који нарочито долази до изражаја код полицијског преговарања, где се он операционализује кроз претњу по живот актера ових облика полицијског (службеног) комуницирања.
4. Дистанца са које се обавља комуникација долази до изражаја у оба вида

- полицијског комуницирања, с тим што код полицијског саслушавања њено скраћивање доприноси смањивању отпора осумњиченог да говори о чињеницама које могу водити његовој осуди, док у случају полицијског (талачког) преговарања, скраћивање дистанце (преговори „лицем у лице“) по правилу значи и већи ризик по безбедност преговарача.
5. Криминалистичка пракса узимања исказа осумњиченог, као и пракса решавања талачких ситуација омогућиле су диференцирање одређених тактичких приступа, као серије уређених „корака“ који ће испитивача и преговарача водити ка жељеном циљу. За разлику од преговарања, поступање испитивача током саслушања осумњиченог одређено је кривичнопроцесном нормом, која не само што може негирати доказни значај прибављеног исказа (у случају непридржавања одредби Законика о кривичном поступку) већ и довести до одговорности испитивача (у случају примене недозвољених метода саслушања и повреде права осумњиченог). Другим речима, исто (тактичко) поступање полицијског службеника (обмана, претња) у различитим комуникационим контекстима какви су саслушање и преговарање, може бити пожељно (преговарање), али и забрањено (саслушавање осумњиченог), при чему у случају саслушавања осумњиченог оно може водити и (кривичној) одговорности полицијског службеника (испитивача).
 6. Правилно уочавање и интерпретација невербалног и вербалног понашања саговорника током полицијског саслушавања и преговарања од суштинског су значаја за позитиван исход ових облика полицијског комуницирања. Знање и искуство полицијских службеника о невербалном и вербалном понашању извршилаца, стечени током саслушања, и те како су примењива током преговарања, и обрнуто.
 7. Постоји значајна сличност у погледу неопходних знања и вештина којима треба да располажу испитивач и преговарач – суштинске разлике огледају се у комуникационом контексту у којем се та знања и вештине примењују. Ако се то има у виду, онда селекцију кандидата за припаднике преговарачке јединице треба усмерити на раднике криминалистичке полиције, при чему обука испитивача и преговарача треба да пружи једнима и другима могућност размене знања, искустава и добре праксе.

Литература

1. Васиљевић, Т., Грубач, М. (2003). *Коментар ЗКП*. Београд: Службени гласник.
2. Водинелић, В. (1993). Примена криминалистичке теорије рефлексивних игара у преткривичном и кривичном поступку. *Безбедност*, 1.
3. Greenstone, L. J. (2004). Communicating Effectively for Successful Hostage Negotiations and Crisis Intervention. *Journal of Police Crisis Negotiations*, 4(2) (доступно 10. јануара 2005. године на <http://www.haworthpress.com/web/JPCN>).
4. Ђошић, М. (1978). *Криминалистичка тактика*. Београд: ВШУП.
5. Zulawski, D. E., Wicklander, D. E. (2002). *Practical Aspects of Interview and Interrogation*. London: CRC Press.
6. Иваниш, Ж., Субошић, Д. (2006). *Безбедносно преговарање, стратегијски и тактички аспекти*. Београд: Факултет цивилне одбране.
7. Јурина М. (1994). *Руковођење и организацијско понашање*. Загреб: МУП РХ.

8. Krost, N. (1986). Saslušavanje. *Izbor*, 4.
9. Мијовић, Д. (2006). Преговарање у служби МУП РС, *Безбедност*, 4/06, Београд: МУП РС.
10. Мијовић, Д., Субошић, Д. (2008). Развој преговарачких капацитета МУП-а Републике Србије. *НБП – наука, безбедност, полиција*, 1.
11. Милић, Н. (2006). *Полицијско саслушавање осумњиченог*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
12. Модли, Д., Корајлић, Н. (2002). *Криминалистички рјечник*. Тешањ: Центар за културу и образовање Тешањ.
13. Мојсиловић, Ж. (2009). Тероризам и преговарање. Београд (доступно 20. октобра 2011. године на <http://pregovarac.rs/terorizam-i-pregovaranje/>).
14. Мојсиловић, Ж. (2005). *Преговарање у току противтерористичке операције ослобађања талаца* (специјалистички рад). Београд: Факултет цивилне одбране.
15. Субошић, Д. (2003). *Ослобађање талаца*. Београд: Глосаријум.
16. Herren, R. (1977). Kriminalist kao poznavalac ljudi. *Izbor*, 1.

POLICE INTERROGATION AND NEGOTIATION AS A SPECIAL FORMS OF COMMUNICATION IN POLICE TREATMENT

Summary

This paper shows the basic characteristics of a police interrogation the suspect and police negotiation, as a form of communication that are taken daily in the work of police officers. The authors answer the question to what extent the police interrogation and negotiation related activities, whether and why the context in which communication takes place the police negotiation more complicated than that inherent in police interrogation, whether there are similarities in the knowledge and skills to be kept by police officers who lead a hearing of the suspect and police negotiation and what implications this may have on the process of their selection and training, with the aim of improving police practice, doctrine and theory in the field of official communications of police officers.

ЗНАЧАЈ ИДЕНТИФИКОВАЊА ВИКТИМОГЕНИХ ФАКТОРА ЗА ПОСТУПАК ДОКАЗИВАЊА КРИВИЧНИХ ДЕЛА

Зоран Ђурђевић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Ненад Радовић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Апстракт: Са аспекта виктимологије за криминалисту је важно објективно упознавање жртве као реалне, конкретне личности и фактора начина живота који су допринели да такво лице постане објекат радње кривичног дела. Ефикасност поступка доказивања директно је условљена објективним сагледавањем елемената троугла анализе (учинилац–жртва–место извршења). Информације о жртви представљају основу за постављање верзија о учиниоцу, **ко је имао мотив да изврши кривично дело чији је објект радње конкретна жртва?** Аутори се у раду осврћу на факторе ризика и критеријуме учиниоца при селекцији жртве, затим на идентификацију фактора изложености жртве извршењу кривичног дела (фактори свакодневне изложености и фактори ситуационе изложености).

Кључне речи: криминалистичка идентификација, виктимогени фактори, доказивање кривичног дела.

Увод

Виктимологија је наука о жртвама (*victima*: жртва, *logos*: наука). Почети развоја виктимологије везују се за четрдесете-педесете године прошлог века, када су Ханс фон Хентиг¹, Бењамин Менделсон и Хенри Еленбергер (Hans von Hentig, Benjamin Mendelsohn и Henry Ellenberger) у центар истраживања ставили интеракцију између учинилаца и жртава и допринос жртава извршењу кривичног дела. Психолози Бартол и Бартол (Bartol & Bartol, 2005: 178) виктимологију дефинишу као научну студију о узроцима, околностима, индивидуалним карактеристикама и социјалном контексту који утиче да неко постане жртва криминала. Кармен виктимологију дефинише као научну студију о виктимизацији, укључујући везу између жртве и учиниоца, интеракцију жртве с кривичним, правосудним системом, то јест полицијом, судовима и корективним установама, као и конекцију жртве с другим друштвеним групама и институцијама (Karmen, 2006:1). Аналогно наведеној дефиницији, у литератури се могу срести и формулације: општа виктимологија (*general victimology*), казнена/интеракционистичка виктимологија (*penal/interactionist victimology*), критичка виктимологија (*critical victimology*) и форензичка виктимологија (Turvey & Petherick, 2009).

Исторички гледано, латински термин *victima* коришћен је за опис лица или животиња чији су животи били предодређени да буду жртвовани како би се угодило божанству. У деветнаестом веку, термин жртва повезује се с појмом штете или уопште губитка (Spalek, 2006). Међутим, узрок штете може

1 Објавио 1948 књигу: *The Criminal and His Victim*.

бити различит, почев од елементарних непогода (земљотрес, поплаве итд.) до сплета непредвиђених околности (квар на аутомобилу који за последицу има саобраћајну незгоду са смртном последицом). Због тога треба користити формулацију „жртва кривичног дела“, која се генерално односи на лице (групу лица) које је претрпело повреду или губитак извршењем кривичног дела. Штета може бити физичка, психичка и материјална (економска).

Данас, у великом броју правних система термин „жртва“ користи се за опис сваког лица које је претрпело неки губитак, повреду или тешкоћу због незаконитог поступања другог појединца, групе или организације (Turvey & Petherick, 2009: 2). Међутим, да би неко лице постало жртва, није нужно да се произведе повреда, довољна је претња, односно стављање у изглед могућности настанка неке штете, последице уколико се не буду испунили захтеви учиниоца. Наш кривичноправни систем уместо термина „жртва“ користи израз „оштећени“.

Фактори ризика и критеријуми селекције мете (жртве) од стране учиниоца

Важан, полазни сегмент у утврђивању виктимогених ризика јесте да се схвати да живот сваке жртве треба сагледати из више углова. Сваки човек има професионални, јавни и приватни живот. Професионалне и јавне активности су отворене и доступне скоро сваком лицу. Насупрот томе, приватни, породични живот је затворен и њега познају само чланови породице и лица која се сматрају пријатељима. Поред наведеног, у литератури се често указује и на сексуални живот, који је најмање познат, а може бити извор мотивације за извршење кривичног дела. У свим наведеним сегментима постоје промене али и противречности. Неке од њих су прихватљиве и пожељне а неке неприхватљиве и у сукобу с моралним и/или законским нормама, а често и интересима других лица. За неке се одмах зна, а поједине се настоје чувати као тајна. Заправо, наведено представља основу за дефинисање важне криминалистичке препоруке: **Ако не знамо ко је жртва, на који начин живи и како је повезана с другима, не можемо извести ни објективан закључак зашто је постала објект радње кривичног дела?**

Ханс фон Хентиг, у циљу дефинисања квалитетне стратегије за превенцију криминала, поставио је питање: **Шта може да утиче да жртва постане жртва?** (Meadows, 2007). Фон Хентиг је класификовао жртве у тринаест категорија: млади; жене; стари; ментално дефектни и поремећени; имигранти; мањине; нормални; депресивни; грамзиви, безобзирни; усамљени или напуштени; тирани-мучитељи (Turvey & Petherick, 2009: 14).

Узимајући у обзир допринос жртве извршењу кривичног дела, Менделсон је све жртве класификовао у шест група (Meadows, R., 2007:22):

1. Потпуно невинна жртва: не постоје докази о провокативном понашању жртве или доприносу жртве извршењу кривичног дела.
2. Жртва због незнања: несвесно уради нешто што је ставља у позицији да буде жртва.
3. Добровољна жртва: проституција, лишење живота из самилости.
4. Жртва више крива од учиниоца: жртва провоцира кривично дело (на пример, код тешких телесних повреда први удари, али завршава са последицама које се могу квалификовати као тешке телесне повреде).
5. Највише крива жртва: почетни нападач, али због околности које су изван

његове контроле завршава као жртва (нпр., покушај да се опљачка продавница, међутим нападача убија власник продавнице).

6. Симулација или имагинарна жртва: претендент или лажни новинар.

За учиниоца, жртва може да буде случајна (резултат фактора места и времена) али и имати посебно, симболичко значење. Идентификација везе учинилац–жртва није једноставан задатак. Да би дошло до извршења кривичног дела, у складу с теоријом рутинске активности, морају се функционално поклапати просторне и временске активности учинилаца и мете, жртве уз одсуство заштитника који би спречио извршење кривичног дела. Присуство, односно одсуство наведених елемената представља основу за утврђивање ризика. У истом контексту, Хоуп предлаже четири категорије као релевантне: физичка близина, изложеност криминалу, атрактивност мете и присуство/одсуство способног заштитника. Први елемент указује да је виктимизација већа уколико се људи крећу у близини места где се окупљају учиниоци и где се чешће врше кривична дела. Други – истиче да начин живота може како смањити тако и повећати ризик. Код трећег, Хоуп наглашава да учиниоци неке жртве виде као атрактивне и вредне. Четврти, указује да тамо где не постоје елементи заштите, неко ко ће спречити извршење кривичног дела постоји већи ризик да се постане жртва (Норе 2007: 62–90).

Из перспективе виктимологије, потенцијални учинилац одређује се као лице које има мотив да изврши кривично дело чији ће објекат радње бити конкретна мета, жртва. За објашњење процеса свесног, подсвесног избора жртве, мете од стране учиниоца користи се синтагма „селекција жртве“. Критеријуми селекције потенцијалне мете, жртве представљају одраз врсте кривичног дела, мотива, односно циља који се жели постићи и структуре личности учиниоца. Вишеструки учиниоци убистава који припадају типу мисионара врше убиства лица која поседују одређене особине личности, карактеристичан начин живота, припадају одређеној професији или конкретној групи (на пример, проститутке, припадници одређене расне или верске заједнице, имигранти). Критеријум селекције жртава јесте припадност конкретној групи² а не њена лична, индивидуална карактеристика. У случају геноцида у току рата, потенцијалне жртве дефинисане су и опажене као непријатељ који мора бити нападнут, истребљен или уништен, а не као група људи која има доста сличности с лицима која врше ово кривично дело.

Жртва мора да буде погодна да се предузимањем радње може задовољити мотив због којег је учинилац и донео одлуку да изврши кривично дело. Аналогно томе, мотив представља полазни, али не и једини критеријум учиниоца при селекцији могућих жртава. Поред мотива, критеријуми селекције су одраз структуре личности и врсте кривичног дела. Различити разлози инкриминације (кривичних дела, групе кривичних дела) указују и на различите објекте кривичноправне заштите, због чега су и критеријуми учинилаца по својој при-

2 Убиство члана групе који по субјективном мишљењу учиниоца не треба да постоји јесте животна мисија: да свет ослободи таквих, за њега „непожељних лица“. Жртве оваквих убистава су супституенти лица чије активности су допринеле формирању животне мисије, да свет треба ослободити припадника конкретне групе. Учиниоци нису душевно болесне особе. Извор мотивације треба тражити у менталном систему учиниоца, психолошком доживљају догађаја из прошлости који служе као покретачка снага и извор мржње неке групе лица. Одлука о убиству мисионара последица је свесног избора, избора направљеног на основу субјективних критеријума о оправданости/неоправданости нечијег постојања. Они свој акт сматрају добрим. Учиниоци после извршеног убиства пита: „Зашто је неко (заједница) због ње узнемирен? Убио сам к... Она шири болест. Зар не схватају да сам радио као државна служба смањујући на такав начин број венеричних болести?“ (Holmes, R. M. & Holmes, T. S., 2009).

роди различити. Перцепција ризика да буде откривен и користи до које долази извршењем дела, односно спремност да се прихвати ризик за ту корист зависи од профила учиниоца. Управо због наведених разлика сваки учинилац има своје критеријуме селекције. Тарви описује шест фактора који могу утицати на селекцију жртава и мотивацију учинилаца (Turvey, 2008: 204–205):

- **Доступност.** Односи се на доступност одређене жртве за учиниоца.
- **Локација.** Често се просторне активности жртве и учиниоца функционално преклапају.
- **Рањивост.** Односи се на перцепцију учиниоца, да ли је изабрани начин напада и извршења дела у складу с виктимогеним карактеристикама жртве.
- **Веза са жртвом.** Жртва изабрана на основу неке врсте везе са учиниоцем (брачни друг, родитељ, члан породице, сарадник, пријатељ, цимер, наставника, итд.).
- **Симболички критеријуми.** Жртве су изабране на основу поседовања сличних карактеристика с лицем које је у некој вези са учиниоцем (брачни друг, родитељ, члан породице, колега, пријатељ, цимер, наставник итд.).
- **Критеријуми фантазија.** Жртве су изабране на основу особина које учинилац сматра посебно пожељним или потребним за задовољење одређених фантазија. Информације о врсти пожељних или неопходних особина изводе се из података о жртви и криминалног потписа учиниоца.

Тарви истиче да сваки од ових критеријума не мора бити присутан, односно не мора имати утицај на избор мете или жртве. При томе, критеријуми се међусобно не искључују. Према Тарвију, најбољи начин за извођење закључака о критеријумима јесте темељна анализа односа виктимогенезе и мотива учиниоца (*одређивање ко је заиста жртва, у светлу онога што је учинилац веровао да је она предузимајући конкретну радњу кривичног дела*).

Идентификација фактора изложености жртве извршењу кривичног дела

Степен и природа виктимизације могу бити различити. Лице може бити свесно али и несвесно фактора ризика који могу довести до тога да постане објекат радње кривичног дела. Виктимизација може бити стварна или претпостављена, директна или посредна, лична или колективна. Питерик и Тарви (Petherick & Turvey, 2008: 383) праве разлику између виктимогених елемената који су карактеристика свакодневног начина живота жртве и оних који су утицали да лице постане ситуациона жртва кривичног дела. Када је у питању **свакодневна изложеност**, потенцијално штетни елементи последица су начина живота жртве, личних карактеристика, фактора средине у којој живи и ради, као и претходних избора у животу. **Ситуациона изложеност** елементима виктимизације представља стварно излагање или рањивост ситуацијама које могу довести до повреде жртве, које проистичу из окружења и личних особина у време виктимизације. Овде је битно напоменути да виктимогени фактори који су допринели извршењу кривичног дела нису обележја начина живота већ тренутне ситуације (лице је било у алкохолисаном стању али не припада групи зависника од алкохола и алкохол није обележје његовог начина живота).

Идентификацијом виктимогених фактора можемо дати одговор на нека важна питања истраге. Динамика кривичног дела не може бити у потпу-

ности реконструисана, објашњена и доказана искључивим посматрањем активности учиниоца, за то је неопходно сагледавање и активности жртве. Рок кривично дело посматра као интерактиван процес, где је кривично дело одраз односа, веза између жртве и учиниоца, у којој свака радња, без обзира на форму и садржај, утиче на извршење кривичног дела (Rock, 2007: 42). Став који је наведен своју пуну примену може наћи у анализи контактних трагова (трагови борбе). Тачније, без реконструкције елемената радње жртве (положај жртве у тренутку наношења повреде) није могуће извести закључак о механизму настанка било које повреде. Место и време напада на жртву зависе од активности жртве (путање, времена и начина кретања). То су фактори ризика којима се жртва свакодневно излаже. Управо, утврђивањем виктимогених ризика не добија се само одговор **зашто је конкретно лице жртва, већ и коме је такво лице могло бити мета конкретног кривичног дела (зашто, питање мотивације)**. Мање информација представља и мању могућност за извођење закључака не само о профилу жртве већ и о учиниоцу и о мотиву кривичног дела због којег је радња усмерена на конкретног жртву.

Фактори свакодневне изложености

Код **свакодневне изложености**, виктимогени елементи стално су присутни. То захтева истраживање и процену личности жртве, и његово или њено лично, професионално и друштвено, животно окружење (Turvey, 2008: 357–394). Узрочна веза између живота жртве и његове или њене виктимизације није увек јасна. Тешко је утврдити колики утицај неки фактори могу имати на вршење кривичних дела. Генерално, животне навике на виктимогенезу могу утицати на три начина: стварањем перцепције о сукобу са учиниоцем; повећањем присуства жртве у околини преступника или њене предиспозиције према криминалу; и перцепцијом учиниоца да је конкретна жртва погодна мета за извршење кривичног дела (Turvey & Petherick, 2009:170).

Питерик и Тарви (Petherick и Turve, 2008: 180–183) направили су листу општих карактеристика које највише могу утицати на могућност да се постане жртва кривичног дела. Наравно, ову листу не треба сматрати као свеобухватну и затворену: бес; емотивна нестабилност; хиперактивност; импулсивност; анксиозност; зависност и болести зависности; самодеструктивно понашање; пасивност; ниско самопоштовање; депресија или безнадежност; негативност; емоционално повлачење; потреба за пажњом или симпатија; историја самоповређивања; девијантно сексуално понашање.

Постоји велика сагласност око тога да многе професије и начини живота доприносе повећању ризика да се постане жртва кривичног дела. Келсон истиче да су адвокати, због својих професионалних контаката с криминалцима, који су склони насиљу и осветама, изложени већем ризику да постану жртве. Међутим, постоји тенденција да адвокати и медији прикривају ова кривична дела, што доводи до недостатка опште свести изван правне заједнице (Kelson, 2006: 19) Не треба заборавити ни чињеницу да полицајци у обављању службених дужности често бивају нападнути, нажалост није мали број и оних који су у обављању својих службених дужности повређени и изгубили живот. Чест објекат радње кривичних дела су проститутке, зависници од алкохола и наркотика; психофизички неспособна лица.

Сигел (Siegel, 2007) указује да учешће жртве у извршењу кривичног дела може бити пасивно или активно. *Пасивно учешће* јавља се када жртва мани-

фестацијом неког личног својства несвесно подстиче потенцијалног учиниоца да изврши дело. Сукоб не мора да буде стваран, то може да буде резултат погрешног утиска, неразумевања, или несвесног утицаја жртве. Некада се неки облик понашања жртве схвата као претња без обзира што жртва није имала такву намеру нити била свесна тога. Због перцепције ових елемената, нарочито у међусобној комуникацији, жртва бива нападнута. Пасивно учешће такође укључује и оне ситуације у којима жртва и учинилац пре нису имали контакт, али учинилац напада жртву, због сарадње или припадности жртве другој групи (насиље међу навијачким групама). У таквим случајевима, за учиниоце није битан идентитет жртве, његове специфичне карактеристике. Уместо тога, они виде жртве као објекат или циљ, погодан за манифестацију свог беса или освету (Turvey & Petherick, 2009: 171). *Активно учешће* обухвата ситуације у којима жртва директно провоцира учиниоца. Ове провокације могу да варирају од увреде до физичког напада. У сваком случају, жртва прва почиње конфликт, из којег излази с више последица. Међутим, то такође може бити у вези с факторима начина живота жртве. Хинделанг, Готфредсон и Гарофало (Hindelang, Gottfredson & Garofalo, 1978) тврде да су неки људи више склони да буду жртве, јер су њихове навике, обичаји и понашања чешће усмерени на контакте с криминалом и криминалцима (теорија начина живота). Како Сигел (Siegal, 2007:75) објашњава: „Основа теорије начина живота је да злочин није образац појава већ одраз животног стила особе.“ Једноставније речено, чешћи контакти, везе с преступничком средином повећавају степен вероватноће да се постане жртва кривичног дела.

Фактори ситуационе изложености

Ситуациони фактори који утичу да неко постане жртва кривичног дела резултат су детерминанти окружења и личних карактеристика жртве које се манифестују у конкретном догађају који за последицу има кривично дело. У великој мери, од *физичких и менталних способности жртава, усвојених механизма за решавање проблема и способности за реалну перцепцију стварности* зависи да ли ће потенцијална жртва позитивно решити непријатну ситуацију и избећи извршење кривичног дела; на пример, способност жртве за избегавање конфликтних ситуација или њихово решавање мирним путем.

Неке жртве су јаке, самоуверене, и самосвесне, док су друге нереалне, брзо улазе у конфликт или се повлаче, неке нису сигурне у себе, покорне су и лако се с њима манипулише. На различите начине доживљавају претње и на њих одговарају (Turvey & Petherick, 2009: 208).

У мноштву свакодневних, животних ситуација, жртве често не препознају оне који су опасни. Заправо, игноришу их, потцењујући потенцијални ризик да могу бити објекат радње кривичног дела. Жртва не мора насиље ничим изазвати, сам конфликт може бити последица фантазија и халуцинација самог насилника, али својим поступцима може ублажити и повећати потенцијални степен насилничког понашања учиниоца. Управо, тежину последице код кривичних дела са елементима насиља у великој мери **детерминише интерперсонални контакт успостављен** између учиниоца и жртве (Бурђевић & Маринковић, 2010: 136).

Уколико у аутобусу неко стане на ногу некоме, од реакције особе која је нагажена у великој мери зависи даљи ток догађаја. Уколико жртва употреби увредљиву реч, постоји већа вероватноћа да ће доћи до конфликта него ако

каже: „Молим Вас, стали сте ми на ногу!“ Узредљива реч представља напад на личност која, у зависности од њене структуре и научених начина како решити конфликтну ситуацију, реагује на увреду. Нажалост, нису ретке ситуације да то буде контраувреда, која продужава конфликт и често води ка физичком насиљу. Нарочито тешка ситуација за жртву настаје уколико реално не сагледа стварност или из потребе да очува кредибилитет своје личности ту чињеницу занемари (лице с ким је у конфликту је у друштву). У оваквим ситуацијама имамо несразмерне последице по жртву у односу на природу конфликта.

Врло важни ситуациони фактори који утичу да неко постане мета, жртва кривичног дела јесу карактеристике места и времена активности жртве. Ови фактори најчешће су одраз уобичајеног распореда редовних дневних активности жртава. Ризик постоји уколико се у одређеном времену просторне активности жртве поклопе с просторним активностима потенцијалног учиниоца. Место и време као детерминанте из перспективе учиниоца могу представљати позитивне³ или негативне⁴ услове за извршење кривичног дела. Које су позитивне а које негативне детерминанте зависи од аспекта са ког посматрамо (учинилац, жртва) и врсте кривичног дела. Силовање се за разлику од џепне крађе никада неће извршити на малом простору (јавно место), где се у истом тренутку налази велики број људи, што су из перспективе учиниоца погодни услови, а из перспективе жртве фактори ризика (градски превоз у шпицу, због гужве контакт с другом особом јесте нужност која се прихвата, али и добра прилика за џепароша). Из наведеног можемо извести закључак да се све околности које утичу да неко постане жртва кривичног дела морају интерпретирати у истом временско-просторном оквиру.

Статистичка анализа кривичних дела указује на одређене правилности, време када се најчешће врше кривична дела на конкретном месту, жаришне тачке. Не врши се на свим подручјима исти број кривичних дела, нити кривична дела исте врсте, нити су сва места која жртва свакодневно посећује подједнако безбедна. На појединим подручјима врши се већи број кривичних дела, нека од њих могу посебно бити оптерећена конкретном врстом или групом кривичних дела (силовање, кривична дела са елементима насиља, кривична дела у вези са опојним дрогама). Таква места представљају већи ризик да се постане жртва ситуационог кривичног дела, нарочито ако на тим подручјима изостају они који би могли утицати на спречавање кривичног дела. Тарви и Питрик (Turvey и Petherick, 2009: 124–125) дефинисали су листу околности које треба размотрити у поступку доказивања (по њима у оквиру форензичке виктимологије):

1. Власништво: Ко је власник локације уколико није јавно место, да ли је осигурана? Да ли је жртва знала те чињенице?
2. Повезаност жртве с локацијом: Зашто је жртва била на тој локацији? Да ли тамо живи, ради или је чест посетилац? Утврдити како је жртва стигла на локацију, начин на који је дошла, да ли је то њен избор и зашто (ако

3 Мрачна улица којом у то време ретко ко иде пружа довољно времена учиниоцу да предузме радњу кривичног дела. Уколико је у питању неко кривично дело са елементима насиља, ова детерминанта манифестоваће се кроз број и природу повреда (место и расположиво време пружају услове за мучење и злостављање жртве).

4 Мало је вероватно да ће се жртва напасти на јавном месту, за које сви знају да је покривено видео-надзором. Уколико до конфликта и дође, учинилац ће настојати да што пре напусти место, због чега ће се на жртви наћи мањи број повреда него да је нападнута на месту које није осветљено и нема видео-надзор.

- су нападнуте на улици, одакле су дошле и где су ишле)? На овакав начин може се утврдити да ли познају локацију или не, да ли су могле да предвиде промене у окружењу које утичу на ризик?
3. Безбедност: Колико је тешко ући и изаћи непримећено; које мере безбедности постоје (врата, браве, камере, патроле полиције), и да ли су очигледне или прикривене? Да ли су се са суседних подручја (места) могле снимити било какве радње повезане с кривичним делом?
 4. Осветљење места и окружења: Колики је био степен видљивости, покривеност места, где је кривично дело извршено, и да ли је осветљење било укључено у време извршења дела?
 5. Суседна места, резиденције и предузећа: Оно што је у близини локације? Да ли се са њих могло видети извршење кривичног дела или нека радња повезана с кривичним делом? Направите листу суседних кућа и предузећа где се могу прикупљати обавештења.
 6. Сведоци: Да ли их има, уколико их има, услове посматрања (карактеристике места кривичног дела и места са ког се дело посматрало) и да ли је посматрао долазак, одлазак или само извршење кривичног дела? Да ли је место извршења на отвореном, удаљеност са које је посматрано, или је то у простору који је затворен и звучно изолован? Направите списак потенцијалних сведока за интервјуе.
 7. Криминална прошлост жртве: Шта је криминална прошлост (врста кривичног дела, учинилац или жртва) и места, где су вршена кривична дела? Криминалиста мора да утврди све факторе који су били присутни у току извршења кривичног дела, идентификује начине на које су утицали на динамику радње, понашање учиниоца и жртве. Циљ ове анализе је да се постигне конкретно и објективно разумевање кривичног дела, елементи радње и веза између радње и последице, учиниоца и мете (жртве).

Литература

1. Bartol, C. R., & Bartol, A. M. (2005) *Criminal Behaviour: A Psychological Approach*, 7th edn. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
2. Бурђевић, З. & Маринковић, Д. (2010). Прилог дефинисању националне стратегије супротстављању насиљу. Зборник радова: *Сузбијање криминала и европске интеграције*
3. Hope, T. (2007). Theory and method: the social epidemiology of crime victims. In S. Walklate (ed.), *Handbook of Victims and Victimology*, pp. 62-90. Cullompton: Willan.
4. Holmes, R.M. & Holmes, T.S. (2009). *Profiling Violent Crimes: An Investigative Tool* (fourth edition). Los Angel.
5. Hindelang, M., Gottfredson, M., & J. Garofalo. (1978). *Victims of Personal Crime: An Empirical Foundation for a Theory of Personal Victimization*. Cambridge, MA: Ballinger.
6. es-et.al: Sage Publicitations, Inc.
7. Karmen, A. (2006). *Crime Victims: An Introduction to Victimology* (6th ed.). Belmont, CA: Wadsworth.
8. Kelson, S. (2006). "Violence in the Legal Profession: Methods of Protection and

- Prevention.” *Advocate* 49 (May).
9. Meadows, R. (2007). *Understand Violence and Victimization*, 4th ed. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
 10. Petherick, W., Turvey, B., (2008). *Forensic Victimology*. Elsevier Science, San Diego.
 11. Rock, P. (2007). “Theoretical Perspectives on Victimization.” In *Handbook on Victims and Victimology*, edited by S. Walklate, 37–61. Portland, OR: Willian Publishing.
 12. Siegal, L. (2007). *Criminology: Theories, Patterns, and Typologies*. Belmont, CA: Thomson Wadsworth.
 13. Spalek, B. (2006). *Crime Victims: Theory, Policy, and Practice*. New York: Palgrave Macmillan.
 14. Turvey, E. B. & Petherick, W. (2009). *Forensic Victimology: Examining Violent Crime Victims in Investigative and Legal Contexts*. Amsterdam-et. al: Academic Press is an imprint of Elsevier.

IMPORTANCE OF VICTIM IDENTIFICATION FACTORS FOR THE PROCESS OF PROVING

Summary

From aspect of vicimology, for criminalist is very important objectively introduction of victim as real, concrete person and way of life which contributed that such person become object of criminal act. Efficiency of the procedure proof is conditioned reviewing the elements analysis of triangle (offender-victim-crime scine). Information about victim presents basic for setting version about offender, **who had a motive to commit a crime which object of action is concrete victim?** In the paper authors indicate on factors of risk and selection criteria of victim from offenders side, also they indicate on identification of factors exposure victims commission of the crime.

МОДЕЛИ ИСТРАГЕ У ФУНКЦИЈИ СУПРОТСТАВЉАЊА ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛИТЕТУ И ТЕРОРИЗМУ

Александар Бошковић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Радосав Рисимовић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Апстракт: Ефикасност спречавања и сузбијања организованог криминалитета и тероризма, као и кривичног поступка уопште, зависи од многих објективних и субјективних фактора, али сигурно је да на њихову ефикасност велики утицај има претходни кривични поступак. У зависности од прихваћеног модела кривичног поступка у појединим земљама разликује се и организација претходног поступка, односно присутни су различити модели истраге. У земљама континенталне Европе постоје одређене разлике сходно томе да ли истрагу спроводи истражни судија или јавни тужилац, па се може рећи да су присутна два модела истраге – судска и тужилачка. У раду ће бити дат кратак осврт на појам организованог криминалитета и тероризма, а затим ће бити анализирани основне карактеристике судског и тужилачког модела истраге, и њихова ефикасност у спречавању и сузбијању организованог криминалитета и тероризма. Посебна пажња биће посвећена питању о томе који субјекти наређују специјалне истражне технике и које од присутних решења највише доприноси ефикасности супротстављања организованом криминалитету и тероризму.

Кључне речи: тужилачка истрага, судска истрага, организовани криминал, тероризам, специјалне истражне технике.

Уводна разматрања

Ефикасност спречавања и сузбијања организованог криминалитета и тероризма, као и кривичног поступка уопште, зависи од многих објективних и субјективних фактора, али сигурно је да на њихову ефикасност велики утицај има претходни кривични поступак. Због тога се у теорији кривичнопроцесног права воде расправе о изналагању најадекватнијег и најоптималнијег модела претходног кривичног поступка који треба да допринесе већој ефикасности кривичног поступка уопште, а у истом циљу присутна су и различита решења у кривичнопроцесном законодавству разних земаља.

Савремено кривично процесно законодавство карактерише постојање два основна система кривичног поступка: континентално-европски и адверсаријални систем. Занимљиво је запазити да амерички аутори најчешће упрошћавају ову поделу када говоре о инквизиторском (*civil law*) систему, који је настао и преовлађује у Европи, и акузаторском (*common law*) систему, који преовлађује у Великој Британији и њеним бившим колонијама (Bradley, 2007: xvii). Међутим, овакво термилошко одређење у основи није коректно

јер иако континентално-европски систем садржи одређене инквизиторске елементе и заправо представља један мешовити систем (Шкулић, 2009: 75).

Континентално-европски, тј. тзв. инквизиторски модел тежи утврђивању истине у погледу тога шта се заиста десило поводом конкретне кривичне ствари, приликом чега је и сам суд веома активан на пољу извођења доказа и на основу тога доноси одлуку. С друге стране, адверсаријални модел кривични поступак посматра као спор између две супротстављене странке о којем суд треба да донесе одлуку, приликом чега је само извођење доказа у потпуности препуштено странкама, без активне улоге суда.¹ Очигледно је да је реч о два различитим традицијама, али међусобно преузимање решења између ова два система постало је толико распрострањено да више није могуће ниједан систем кривичног правосуђа у Западној Европи окарактерисати као потпуно акузаторски или као потпуно инквизиторски (Spencer, 2005: 5).

У том смислу, у последњих двадесетак година многе земље Европе у којима је заступљен континентални тип кривичног поступка извршиле су значајне реформе кривичног поступка како би се повећала његова ефикасност. Главна карактеристика тих реформи, поред увођења поједностављених форми поступања, свакако јесте и преуређење претходног кривичног поступка, која је веома битна будући да је познато да у земљама континенталне традиције исход главног кривичног поступка добрим делом зависи од резултата претходног поступка. Реорганизацију претходног кривичног поступка, као и увођење нових, поједностављених форми поступања, карактерише преузимање многих установа из земаља у којима је заступљен адверсаријални систем кривичног поступка, мислећи се ту, пре свега, на Сједињене Америчке Државе. У том смислу се и поставља веома важно питање да ли приступити потпуној реформи и мешовити кривични поступак заменити акузаторским или извршити делимичну реформу тако што ће се поједини институти из англосаксонске правне традиције ускладити и прилагодити начелима која су карактеристична за континентално-европски модел поступка.²

У сваком случају, сходно моделу кривичног поступка прихваћеном у појединим земљама, разликује се и организација претходног поступка, односно присутни су различити модели истраге. С тим у вези, у земљама континенталне Европе постоје одређене разлике у зависности од тога да ли истрагу спроводи истражни судија или јавни тужилац. Самим тим, може се рећи да су присутна два модела истраге: судска и тужилачка, с тим што постоје разни модалитети тужилачке истраге, а у зависности од надлежности и овлашћења полиције у концепту тужилачке истраге може се говорити и о тужилачко-полицијској истрази (Бошковић, 2010: 578).

У контексту претходних уводних разматрања и са становишта теме овог рада у наредном излагању најпре ће бити дат кратак осврт на појам организованог криминалитета и тероризма, а затим ће бити анализирани основне ка-

1 Са аспекта овлашћења која суд има у кривичном поступку, у процесној теорији прави се јасна разлика између два концепта, енглеског и француског: у појединим системима судија није ништа више него арбитар у судској расправи и одговорност за исправност одлуке не лежи на њему, већ на пороти, што је карактеристика енглеског концепта, док је, с друге стране, у појединим системима судија обавезан да руководи и активно учествује на главном претресу, а и одговоран је за исправност одлуке, што је карактеристика француског концепта – Denis Salas, revised by Alejandro Alvarez (2005). *The Role of the Judge, European Criminal Procedures*, edited by Mireille Delmas-Marty and J. R. Spencer, Cambridge University Press, Cambridge, paperback edition, str. 505.

2 Више о томе: Ђурђић, В. (2009). Компаративноправна решења о претходном кривичном поступку и њихова имплементација у српско кривичнопроцесно законодавство, *Законодавни поступак и казнено законодавство*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, стр. 135–158.

рактеристике судског и тужилачког модела истраге, као и њихова ефикасност у спречавању и сузбијању организованог криминалитета и тероризма. Посебна пажња биће посвећена питању о томе који субјекти наређују специјалне истражне технике и које од присутних решења највише доприноси ефикасности супротстављања организованом криминалитету и тероризму.

Осврт на појам организованог криминалитета и тероризма

С обзиром на то што је тема рада фокусирана на ефикасност модела истраге у спречавању и сузбијању организованог криминалитета и тероризма, сасвим је логично и научно оправдано да се претходно презентира краћи осврт на битне садржаје организованог криминалитета и тероризма.

У односу на дефинисање организованог криминалитета битно је указати на чињеницу да у националним и међународним оквирима још увек не постоји универзално одређење овог појма, али и да су присутне многе дефиниције и законска одређења појма организованог криминалитета. Различити су приступи аутора у дефинисању појма организованог криминалитета, тако што неки аутори наводе битне елементе који улазе у садржај појма организованог криминалитета, док други аутори то чине једном општом формулацијом. По једној од тих дефиниција у садржај појма организованог криминалитета улазе следећи елементи:

- организованост и кооперативност више преступника;
- коришћење насиља и корупције ради лакшег вршења њихове делатности;
- прикривање криминалних активности кроз легалне делатности и корпорације;
- главни циљ организације је прибављање профита;
- транснационални карактер јер се таква делатност врши на просторима више држава (Savona, Adamoli, & Zoffi, 1995: 5).

Друга пак дефиниција предвиђа да су за постајање организованог криминалитета нужни следећи елементи:

- криминална организација као удружење више лица;
- тајни карактер криминалних организација;
- писана или неписана правила криминалне организације у којима су садржани услови њеног деловања, те право и дужност њених чланова;
- циљ криминалних организација (стицање профита, имовинска корист, постизање моћи);
- вршење кривичних дела;
- хијерархијска устројеност криминалних организација;
- илегална делатност се обавља на професионалан начин;
- чланови криминалне организације су професионалци;
- тајност криминалних организација;
- монополске тенденције криминалних организација;
- неидеолошки карактер криминалних организација;
- коришћење насиља;
- корупцијско деловање;
- интернационално деловање организованог криминалитета;
- прихватање разних технолошких новина (Шкулић, 2003: 46–63).

Организовани криминалитет подразумева удруживање више лица међусобно повезаних с хијерархијском организацијом чији је основни циљ богаћење и стицање моћи, ради чега се укључује у нелегалне, али и у легалне послове који доносе значајан профит с мањим ризиком да ће криминална делатност бити откривена, с тим што криминалне организације настоје да неутралишу сваки вид конкуренције како би задржале монопол у одређеним сегментима криминалне делатности, не либећи се и подмићивања (Abadinsky, 2000: 21).

Ради лакшег остваривања међународне сарадње у супротстављању организованом криминалитету, Интерпол је у два наврата понудио дефиницију организованог криминалитета. Прва дефиниција презентована је 1988. године на Првом међународном симпозијуму о организованом криминалитету, али како је неке државе нису прихватиле, Интерпол саставља нову дефиницију, према којој се организованим криминалитетом сматра свака група која има структуру корпорације, чији је превасходни циљ да вршењем противзаконите активности прибави новац и која се одржава на застрашивању и корупцији (Bakesley, 1996: 585).

Без обзира на одређене разлике у дефинисању појма организованог криминалитета, ипак постоји опште слагање већине аутора у односу на четири основна елемента организованог криминалитета:

- трајна организација,
- организација која рационално ради због профита,
- коришћење силе или претње,
- потреба за корупцијом да би се очувао имунитет од примене права (Albanese, 2000: 411).

Организовани криминалитет мора да има разрађен механизам сопствене заштите, јер му то гарантује криминалну делатност и опстанак, па у том циљу мора да користи методе насиља и застрашивања или да успоставља криминалне везе с државним органима, политичким странкама, финансијским и привредним системима, при чему се најчешће служи корупцијом. Улога државе и њених органа, политичких странака и других значајних субјеката није занемарљива када су у питању деловање и заштита организованог криминалитета, и у том смислу постоје различита схватања о неопходности заштите организованог криминалитета успостављањем оваквих веза. У сваком случају, криминална организација која је успоставила одговарајуће везе с државом има одређени степен заштите и као таква је препознатљива у односу на оне криминалне организације које немају такву заштиту.

За потребе овог рада у потпуности је прихватљива дефиниција која под организованим криминалитетом подразумева постојање криминалне организације која има више од два члана, који се удружују у трајније вршење кривичних дела ради остваривања имовинске користи и одговарајућег утицаја, с тим што оваква криминална организација да би могла да опстане, нужно је да се користи насиљем или неким другим средствима застрашивања или да успостави одговарајућу спрегу с државним, политичким, економским и финансијским субјектима, било корупцијом, уценом, изнудом или неким другим начином. Управо су то начини који омогућавају опстанак организованог криминалитета, у зависности од присутних друштвених услова, карактера, организације и области криминалног деловања. Сви остали услови оцртавају карактер и специфичности организованог криминалитета, употпуњују његов садржај, али нису од битнијег утицаја за његово постојање (Бошковић, М., Вучковић, В. & Бошковић, Д., 2007: 326).

Исто као и у дефинисању организованог криминалитета, тако су у стручној и научној литератури присутне и многе дефиниције тероризма, од којих неке шире, а друге уже одређују садржај овог појма.

У најширем политичком смислу, тероризам је назив за метод политичке борбе за који је карактеристична систематска употреба насиља ради застрашивања противника и сламања његовог отпора (Савић, 1998: 85). Тероризам подразумева планске и организоване видове застрашивања и изазивања страха који треба да резултују сламањем отпора који стоји на путу остварења најчешће одређених политичких циљева. Фундаменталне карактеристике тероризма су: плански и мотивисани политички циљ, примена различитих облика насиља и изазивање и стварање кризе праћене страхом и другим психичким реакцијама (Маслеша, 2001: 676, 680). Садржај појма тероризма подразумева плански акт насиља који предузимају одређене друштвене групе ради очувања или освајања власти, истичући да се тероризам с правом назива само онај терор који у свом бићу садржи социјално-психолошку, односно политичку компоненту (Милошевић, 1988: 337-347). Под тероризмом се подразумева примена насиља од стране одређених група у политичке сврхе, обично уперен против влада, али временом и против других етничких група, класа, раса, религија или политичких покрета (Lequeur, 2001: 46).

Терористичке организације распрострањене су широм света и њихова терористичка делатност испољава се у разним облицима и у свим друштвеним системима, без обзира на степен заступљености демократије. Терористичке активности прати висок степен друштвене опасности и последице су катастрофалне по живот и здравље људи и материјална добра. Због тога је тероризам у кривичном законодавству уопште, па и у Кривичном законнику Републике Србије, систематизован као једно од најтежих кривичних дела које се врши у циљу угрожавања уставног уређења и безбедности земље.

Упоредјујући тероризам са организованим криминалитетом, можемо констатовати да се ова два веома опасна вида криминалне делатности не могу поистоветити, што не искључује успостављање њихове међусобне сарадње, нарочито у домену финансирања. Мотиви извршења организованог криминалитета и тероризма су различити, с тим што су код тероризма присутне политичке побуде, а има и разлика у организационом смислу, јер је терористичка организација на нешто другачији начин постављена у односу на организацију организованог криминалитета (Бошковић, М., Бошковић, А., 2011: 251).

Са свим својим карактеристикама и опасностима и последицама које доноси тероризам представља озбиљан проблем у националним и међународним оквирима, што је и навело међународну заједницу да овом проблему посвети већу пажњу.

Судски концепт истраге у функцији супротстављања организованом криминалитету и тероризму

Судски концепт истраге задржао се у српском кривичнопроцесном законодавству, али под утицајем тренда прихватања концепта тужилачке истраге од стране многих земаља и истицања њеног значаја за већу ефикасност кривичног поступка, као и под утицајем критика концепта судске истраге од стране еминентних процесуалиста, уследило је и стварање повољних услова да се и код нас уведе концепт тужилачке истраге.

У судском концепту истраге истрага је прва фаза претходног кривичног поступка до које долази када се на захтев овлашћеног тужиоца донесе решење о њеном спровођењу против одређеног лица због постојања основане сумње да је извршило кривично дело (Бејатовић, 2010: 405), што указује на чињеницу да се истрага покреће решењем истражног судије.³

Поред подношења захтева за спровођење истраге, јавни тужилац може присуствовати спровођењу истражних радњи и предложати њихово спровођење, а што се тиче улоге полиције у претходном кривичном поступку, битно је истаћи да је истрага тако постављена да у целости спада у судски поступак, чиме су сведене на минимум могућности учешћа полиције у претходном кривичном поступку.

Као што се може приметити, у судском концепту истраге суд своју улогу приликом вођења истраге остварује преко истражног судије. Предузимање радњи доказивања током истраге примарно је у надлежности истражног судије, а само под одређеним условима поједине радње могу се поверити полицији на извршење. Даље, истражни судија надлежан је и за одређивање појединих мера процесне принуде према окривљеном, а пре свега за одређивање притвора и он то може учинити како самоиницијативно, тако и по предлогу јавног тужиоца. У земљама где је заступљен судски концепт истраге, не постоји могућност да јавни тужилац током истраге предузима поједине радње доказивања већ је истражни судија *dominus litis* истраге.

Међутим, присутна је појава да судски концепт истраге као примаран у континенталном правном систему све више губи на значају, па се у прилог таквом схватању наводи и француско процесно законодавство које се сматра колевком истражног судије и судског концепта истраге, где је и даље задржан концепт судске истраге, али су смањена овлашћења истражног судије увођењем новог института, тј. судије за слободе и притвор који је надлежан за одлучивање о задржавању, притвору, претресању, улажењу у стан и одузимању предмета, као и о неким питањима изван кривичног поступка (Илић, 2005: 301).

У контексту овако конципиране судске истраге потребно је указати на њену улогу у супротстављању организованом криминалитету и тероризму. У том смислу, судски модел истраге у функцији супротстављања организованом криминалитету и тероризму најбоље се може сагледати кроз анализу специјалних истражних техника које се примењују приликом откривања и доказивања кривичних дела организованог криминала и тероризма, односно акценат је преваходно на питању који су субјекти овлашћени да нареду ове мере и које је решење више у функцији ефикасности.

Наиме, као што је већ речено, у Србији је и даље у примени судски концепт истраге у складу са Закоником о кривичном поступку из 2001. године.⁴ Треба напоменути да је 26. септембра 2011. године Народна скупштина Републике Србије донела нови Законик о кривичном поступку⁵ који суштински мења досадашњи концепт судске истраге и уводи једну комбинацију тужилачке и страначке истраге. Примена новог Законика одложена је за 15. јануар 2013. године у редовном кривичном поступку, односно за 15. јануар 2012. године у поступцима за кривична дела организованог криминала и ратних злочина.

3 Поред мишљења наведеног аутора, присутна су и мишљења неких других процесуалиста, као што су др Тихомир Васиљевић и др Момчило Грубач, (2010), *Коментар Законика о кривичном поступку*, Службени гласник, Београд, стр. 531, према којима претходни кривични поступак такође почиње доношењем решења о спровођењу истраге.

4 *Службени лист СРЈ*, бр. 70/01 и 68/02, и *Службени гласник Републике Србије*, бр. 58/04, 85/05, 115/05, 49/07 и 20/09 – др. закон, 72/09 и 76/10.

5 *Службени гласник Републике Србије*, бр. 72/11.

Са аспекта важећег Законика о кривичном поступку Србије важно је указати на две ствари. Најпре, како ЗКП дефинише организовани криминал, а затим које мере предвиђа за откривање и доказивање кривичних дела организованог криминала и тероризма, а пре свега ко је надлежан за њихово наређивање и спровођење.

Прво, главом ХХИХа ЗКП предвиђене су посебне одредбе о поступку за кривична дела организованог криминала, корупције и друга изузетно тешка кривична дела у која спада и тероризам. Чланом 504а ст. 3. прописано је да организовани криминал представља вршење кривичних дела од стране организоване криминалне групе или њених припадника, а ставом 4. истог члана да се под организованим криминалном групом подразумева група од три или више лица, која постоји одређено време и делује споразумно у циљу вршења једног или више кривичних дела за која је прописана казна затвора од четири године или тежа казна, ради стицања, посредно или непосредно, финансијске или друге користи.

И друго, Законик предвиђа две врсте мера за откривање и доказивање ових кривичних дела. Најпре су прописане мере органа гоњења за откривање и доказивање кривичних дела организованог криминала, корупције и других изузетно тешких кривичних дела где спада и тероризам и то: надзор и снимање телефонских и других разговора или комуникација (чл. 504е–504з), пружање симулованих пословних услуга и пружање симулованих правних послова (чл. 504и–504к), контролисана испорука (чл. 504л) и аутоматско рачунарско претраживање личних и других са њима повезаних података (чл. 504љ). Према томе, ове мере се могу применити за откривање и доказивање и кривичних дела организованог криминала и тероризма. Међутим, предвиђене су и посебне мере органа гоњења за откривање и доказивање само кривичних дела организованог криминала и то: прикривени иследник (чл. 504м–504њ) и сведок сарадник (чл. 504о–504ћ). Дакле, ове две мере се примењују само када је у питању организовани криминал, а не и тероризам. Међутим, познато је да се и кривично дело тероризма под испуњењем законом прописаних услова може подвести под организовани криминал па у таквим случајевима долази у обзир примена и ове две мере.

Најзад, орган који је надлежан за одређивање свих ових мера, осим контролисана испоруке коју наређује надлежни јавни тужилац, јесте истражни судија по образложеном предлогу јавног тужиоца. Дакле, не постоји могућност да ниједан други орган осим суда одреди ове мере па чак ни у случајевима хитности. С обзиром на то да се ове мере скоро увек одређују у преткривичном поступку, осим сведока сарадника, где јавни тужилац и полиција имају главну улогу може се поставити питање ефикасности оваквог решења јер је често могуће да неке околности случаја налажу да се са извршењем неке од ових мера започне одмах, а ако се чека одлука истражног судије то у великом броју случајева неће бити могуће.

Ефикасност тужилачке истраге у спречавању и сузбијању организованог криминалитета и тероризма

Тужилачки концепт истраге све је више распрострањен у Европи и прихватиле су га многе земље, с мање или више разлика. Неке су се добрим делом окренуле адверсаријалном типу поступка (Италија, Португалија), а неке

су прихватиле средња, мање радикална решења (Немачка, Русија). У сваком случају ово питање постало је актуелно и на просторима бивше Југославије тако да је тужилачки концепт истраге уведен ЗКП из 2003. године у Републици Српској,⁶ односно у Федерацији Босни и Херцеговини.⁷ Такође, нови Законик о кривичном поступку Црне Горе⁸ уводи тужилачки концепт истраге, као и нови ЗКП Републике Хрватске.⁹ На крају, треба напоменути да је и Македонија донела нови Законик о кривичном поступку¹⁰ којим су извршене значајне измене у претходном поступку, између осталог и да јавни тужилац води истрагу, али је и његова примена одложена за две године, то јест до новембра 2012. године.

Једна од основних карактеристика тужилачке истраге јесте то што приликом њеног спровођења, исто као и код спровођења судске истраге, учествује више субјеката, али је јавни тужилац основни кривичнопроцесни субјекат, будући да он доноси наредбу о спровођењу истраге, спроводи истрагу и даје овлашћење полицији да спроведе одређене доказне радње. У том смислу, веома је битно да се у концепту тужилачке истраге прецизирају надлежности и овлашћења јавног тужиоца, полиције и судије за истрагу, с тим што у том концепту истраге главну улогу има јавни тужилац, а полиција у неким доменима поступа самоиницијативно или по захтеву и овлашћењу јавног тужиоца.

Поред јавног тужиоца и полиције, приликом вођења тужилачке истраге одговарајућу улогу има и суд. Назив судије који је надлежан за предузимање одговарајућих радњи у тужилачкој истрази јесте различит па се тако у Немачкој употребљава назив судија за истрагу (*Ermittlungsrichter*), у Италији је уведен судија за претходну истрагу, док је новим ЗКП Републике Хрватске предвиђен „судац истраге“.

У контексту овако конституиране тужилачке истраге потребно је указати на њену функцију у супротстављању организованом криминалитету и тероризму. У том смислу, тужилачки модел истраге у функцији супротстављања организованом криминалитету и тероризму најбоље се може сагледати кроз анализу специјалних истражних техника које се примењују приликом откривања и доказивања кривичних дела организованог криминала и тероризма, односно акценат је на питању који субјекти су овлашћени да нареду ове мере и које је решење више у функцији ефикасности. С обзиром на то што у тужилачком моделу истрагу води тужилац, логично је да су присутна другачија решења у погледу тога ко наређује специјалне истражне технике него што је то у судском моделу истраге.

Тако је, на пример, у Немачкој предвиђено да наредбу за надзор телефонских и других разговора који се обављају сличним средствима издаје судија, с тим што наредбу може издати и државни тужилац када постоји опасност од одлагања. Међутим, такву наредбу државног тужиоца неопходно је да у року од три дана потврди суд иначе ће бити стављена ван снаге. Даље, одобрење

6 Службени гласник Републике Српске, бр. 50/03, 111/04, 115/04, 29/07, 68/07, 119/08, 55/09, 80/09, 88/09 и 92/09.

7 „Службене новине Федерације БиХ“, бр. 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07 и 9/09.

8 „Службени лист Црне Горе“, бр. 57/09. Овај Законик о кривичном поступку је донела Скупштина Црне Горе дана 27. јула 2009. године и ступио је на снагу 26.08.2009. године с тим што је његова примена одложена на период од годину дана од дана ступања на снагу, тј. до 26.08.2010. године. Одговарајућим изменама и допунама његова примена је одложена до 1. септембра 2011. године с тим што се у поступцима за кривична дела организованог криминала, корупције, тероризма и ратних злочина отпочело с применом новог Законика од 26. августа 2010. године.

9 *Narodne novine*, бр. 152/08 и 76/09.

10 *Службен весник на РМ*, бр. 150/10.

за ангажовање прикривеног истражитеља доноси државно тужилаштво. Ако постоји опасност од одлагања и уколико се не може благовремено затражити одобрење државног тужиоца, са овом радњом може се отпочети, али се одобрење мора прибавити одмах и с применом ове мере прекида се ако државно тужилаштво у року од три дана није дало одобрење за њену примену. Одобрење мора бити писмено и у њему се мора орочити временско трајање ове мере, с тим што је допуштено продужење док постоје претпоставке за ангажовање прикривеног истражитеља.

Нови хрватски Закон о кривичном поступку из 2008. године који уводи тужилачку истрагу у оквиру својих одредби дефинише и нормира посебне доказне радње и у основи је присутно решење да их под испуњењем одговарајућих законских услова наређује судија истраге на писани и образложени захтев државног тужиоца. Међутим, изузетно је предвиђено када околности налажу да се са извршењем радњи започне одмах, налог за примену наведених мера, пре почетка истраге на време од 24 сата може да изда државни тужилац с тим што је дужан да тај налог у року од осам сати достави судији истраге, који одмах одлучује о законитости таквог налога.¹¹

Нови ЗКП Републике Србије чија је примена одложена до јануара 2012. године за поступке организованог криминала и ратних злочина у оквиру првог дела, главе VII, предвиђа посебне доказне радње. Већ је речено да овај Законик предвиђа обимну реформу кривичног поступка, а између осталог и увођење страначке истраге као и низ других института који су засновани на идеји англо-америчке правне културе. Међутим, када се изврши анализа ових посебних доказних радњи може се запазити да је у погледу овлашћења субјеката за њихово одређивање добрим делом задржано решење које је и тренутно важеће у судском концепту истраге. То решење подразумева да све посебне доказне радње наређује суд осим контролисане испоруке па се може поставити и питање оправданости и ефикасности таквог решења.

У прилогу томе већ смо навели примере Немачке и Хрватске, где је заступљен тужилачки модел истраге и где постоје већа овлашћења јавног тужиоца када су у питању специјалне истражне технике, истина под одређеним изузетним околностима. Занимљиво решење поводом овог питања постоји у Републици Српској, где су посебне истражне радње, под тим називом, систематизоване у посебној глави ЗКП-а, где је предвиђено да их наредбом одређује судија за претходни поступак. Међутим изузетно, ако се писмена наредба не може добити на време и ако постоји опасност од одлагања, може се започети са извршавањем одређене радње и на основу усмене наредбе судије за претходни поступак, с тим да писмена наредба судије за претходни поступак мора бити прибављена у року од 24 часа од издавања усмене наредбе.

На крају, занимљиво је указати и на решење италијанског законодавца према којем пресретање разговора или телефонских и других облика комуникације налаже судија за претходну истрагу на основу писмено образложеног захтева јавног тужиоца под условом да су посреди тачно одређена кривична дела¹² и да су присутне тешке индиције (*gravi indizi*) у односу на кривично дело, а пре-

11 Више о томе и о другим карактеристикама специјалних истражних техника у земљама бивше Југославије видети: Маринковић, Д. Мијалковић, С. (2010), Специјални истражни методи у кривичним поступцима земаља „Друге Југославије“ – компаративна анализа, *Право земаља у региону*, Институт за упоредно право, Београд, стр. 391–411.

12 Чланом 266. ст. 1. ЗКП Италије наведена су кривична дела за која се може одредити ова радња.

сретање разговора неопходно је за даље спровођење и окончање истраживања. Међутим, поред судије за претходну истрагу и јавни тужилац, али само у хитним случајевима када се основано сматра да коришћење ове мере може довести до велике штете, може налогом одредити пресретање разговора, с тим да је дужан да одмах, а најкасније у року од 24 сата, обавести судију за претходну истрагу, који у року од 48 сати одлучује о оправданости налога јавног тужиоца. Као што се може приметити, и италијански законодавац поводом овог питања проширује надлежност јавног тужиоца ако су у питању случајеви хитности.

Закључна разматрања

Сагледавајући изнете садржаје може се закључити да тужилачки модел истраге у савременом кривичнопроцесном законодавству постаје доминантан у односу на судски модел. Велики број земаља европско-континенталне традиције укинуо је судски концепт истраге и заменио га тужилачким, с тим што постоје и радикалнија решења према којима се уводи страначка истрага.

Са аспекта супротстављања организованом криминалитету и тероризму може се уочити да су специјалне истражне технике предвиђене и у једном и у другом концепту. За судски модел карактеристично је то да највећи број посебних доказних радњи наређује суд, док су у земљама с тужилачком истрагом овлашћења тужиоца поводом овог питања у великом броју случајева проширена и углавном се односе на наступање опасности од одлагања, односно случајеве хитности. То значи да под таквим условима и јавни тужилац изузетно може наредити неку од ових радњи, што свакако и практично омогућава већу ефикасност приликом откривања и доказивања кривичних дела организованог криминала и тероризма. У том смислу важно је напоменути да нови ЗКП Србије, који уводи једну комбинацију тужилачке и страначке истраге, не дозвољава такву могућност јавном тужиоцу, тј. суд наређује све посебне доказне радње, осим контролисане испоруке; такво решење карактеристично је за важећи судски модел истраге. Мишљења смо да би прописивање могућности да у случајевима хитности и јавни тужилац може наредити неку од посебних доказних радњи више допринело ефикасности поступања надлежних органа, пре свега тужилаштва и полиције, у супротстављању организованом криминалу и тероризму.

Литература

1. Abadinsky, H. (2000). *Organized Crime*. Boston.
2. Albanese, J. S. (2000). The Causes of Organized Crime: Do Criminals Organize Around Opportunities for Crime or do Criminal Opportunities Create New Offenders?. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 16(4), 409–423.
3. Bakesley, C. (1996). *The Criminal Justice Systems Facing the Challenge of organized crime*. RIDP/IRPL, no. 3.
4. Бејатовић, С. (2010). *Кривично процесно право*. Београд: Службени гласник.
5. Бејатовић, С. (2010). Радна верзија ЗКП Републике Србије и тужилачки модел истраге. *Ревизија за криминологију и кривично право*, 48(2), 23–38.
6. Бошковић, А. (2010). Сарадња јавног тужиоца и полиције у кривичнопроцесним законодавствима са концептом тужилачке истраге. У *Међународна*

- и национална сарадња и координација у супротстављању криминалитету (стр. 577–591). Келебија: Интернационална асоцијација криминалиста.
7. Бошковић, М., & Бошковић, А. (2011). *Корупција – прање новца – тероризам – криминалистички, криминолошки и кривичноправни аспект*. Бања Лука: Факултет за безбедност и заштиту.
 8. Бошковић, М., Вучковић, В., & Бошковић, Д. (2007). *Основи криминалистике*. Бар: Факултет за пословни менаџмент.
 9. Bradley, M. C. (2007). *Overview, Criminal Procedure a Worldwide Study*, second edition, edited by Craig M. Bradley. Durham, North Carolina: Carolina Academic Press, p. xvii–xxvii.
 10. Илић, Г. (2005). Положај и улога полиције у преткривичном и претходном кривичном поступку у француском кривичном процесном законодавству. У *Полиција и преткривични и претходни кривични поступак* (стр. 291–319). Земун: ВШУП.
 11. Лазин, Ђ. (2006). Судска истрага (дилеме и проблеми). *Ревизија за криминологију и кривично право*, 44(2), 73–89.
 12. Lequeur, W. (2000). *The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*. New York: Oxford University Press.
 13. Маринковић, Д., Мијалковић, С. (2010). Специјални истражни методи у кривичним поступцима земаља „Друге Југославије“ – компаративна анализа. У *Право земаља у региону* (стр. 391–411). Београд: Институт за упоредно право.
 14. Маслеша, Р. (2001). *Теорије и системи сигурности*. Сарајево: Факултет криминалистичких наука.
 15. Милошевић, М. (1988). Тероризам као кривичноправна категорија. *Безбедност*, 30(4), 337–347.
 16. Савић, А. (1998). *Основи државне безбедности*. Земун: ВШУП.
 17. Savona, E., Adamoli, S., & Zoffi, P. (1995). *Organized Crime Across the Borders: Preliminary Results*, HEUNI papers no. 6. Helsinki, Finland: The European Institute for Crime Prevention and Control affiliated with the United Nations.
 18. Spencer, J. R. (2005). Introduction. In M. Delmas-Marty, & J. R. Spencer (Eds.), *European Criminal Procedures* (pp. 1–81). Cambridge: Cambridge University Press.
 19. Ђурђић, В. (2009). Компаративноправна решења о претходном кривичном поступку и њихова имплементација у српско кривичнопроцесно законодавство. У *Законодавни поступак и казнено законодавство* (стр. 135–158). Београд: Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу.
 20. Шкулић, М. (2003). *Организовани криминалитет – Појам и кривичнопроцесни аспекти*. Београд: Досије.
 21. Шкулић, М. (2009). Истрага кривичног поступка. *Бранич – Часопис Адвокатске коморе Србије*, 122(1), 71–93.

Summary

The concept of prosecutorial investigation is becoming dominant in modern criminal procedure legislation and prevailing over that of court investigation. Therefore, many countries of the continental European tradition have abolished court investigation concept and replaced it with the prosecutorial one. We can note that both concepts include the use of special investigation techniques in fight against organized crime and terrorism. The concept of court investigation implies that the most of special evidence collection procedures are ordered by a court, while in most countries with the concept of prosecutorial investigation, public prosecutor has been given more powers and mainly in cases of urgency. In order to increase effectiveness in detecting and prosecuting criminal offences of organized crime and terrorism, it seems that the concept including that, after certain legal requirements have been met, public prosecutor has the power to order the use of special evidence collection procedures is more relevant.

УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ ПОЛИЦИЈСКОГ СИНДРОМА „ПРЉАВОГ ХАРИЈА“

Кесић Зоран

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Апстракт: Сукоб између циљева и средстава несумњиво је једна од кључних етичких дилема у деловању полиције. Циљ је етички исправан и полицајци се осећају обавезним да га испуне, али им легитимна средства отежавају постизање тог циља. Овај проблем може настати у готово свакој ситуацији у којој су на полицијске методе стављена ограничења, а полицајци их опажају као непожељна, претерана, неоправдана или непоштена. Бројни полицајци настоје да реше ову дилему позивајући се на суштину полицијске улоге, у чијој основи лежи „племенити циљ“ (заштита сигурности грађана, сузбијање криминалитета), верујући притом у исправност предузимања неких радњи, макар оне биле и противзаконите, уколико се њима постиже тај циљ. Ова морална дилема у литератури је позната као „полицијски синдром Прљавог Харија“. Имајући у виду чињеницу да на нашим просторима овај феномен још није анализиран, рад ћемо превасходно базирати на сагледавању његових општих карактеристика (појам, узроци, последице), али ћемо се бавити и кључним питањима која синдром „Прљавог Харија“ покреће, да бисмо рад окончали преиспитивањем могућности за евентуално превазилажење тог проблема. Имајући у виду сврху писања овог рада, полицијски синдром „Прљавог Харија“ сагледаћемо и у контексту супротстављања организованом криминалитету и тероризму.

Кључне речи: супротстављање криминалитету, полицијска овлашћења, прекорачење, злоупотреба, узроци, последице, синдром „Прљавог Харија, племенити повод.

Увод

Једна од најстаријих дилема с којом се људи суочавају опредељена је у питању: „Да ли добри циљеви оправдавају лоша средства?“ На овој дилеми утемељене су бројне теоријске концепције, међу којима се посебно истиче теорија аномије. Како објашњава њен утемељивач Роберт Мертон: „Доктрина ‘циљ оправдава средства’ постаје водеће начело за акцију онда када културна структура неоправдано и прекомерно велича циљ, а друштвена организација, на исти начин, ограничава могућност коришћења дозвољених средстава“ (Merton, 2009: 285).

Конфликт између циљева и средстава иначе је једна од кључних етичких дилема у деловању полиције – циљ је етички исправан и полицајци се осећају обавезним да га испуне, али им легитимна средства отежавају постизање тог циља. Овај проблем може настати у готово свакој ситуацији у којој су на полицијске методе стављена ограничења, а полицајци их опажају као непожељна, претерана, неоправдана или непоштена. Бројни полицајци настоје да реше

ову дилему позивајући се на суштину полицијске улоге, у чијој основи лежи „племенити циљ“ (заштита сигурности грађана, сузбијање криминалитета), верујући притом у исправност предузимања неких радњи, макар оне биле и противзаконите, уколико се њима постиже тај циљ. Другачије речено, полицајци постају уверени да је циљ понекад једино могуће испунити уколико се користе „прљава“ средства.

Карл Клоккарс (Carl Klockars) је ову моралну дилему назвао „проблем Прљавог Харија“ (*Dirty Harry problem*), алудирајући на филм *Прљави Хари* у којем Клинт Иствуд (Clint Eastwood) као детектив Хари Калахан (Harry Callahan) решава проблем на себи својствен начин (Dempsey & Forst, 2005:131). Неки аутори, међу којима и Тим Прензлер, овај проблем заправо карактеришу као „синдром Прљавог Харија“ (*Dirty Harry syndrome*) (Prenzler, 2009: 22), што адекватније формулише саму појаву, будући да је реч о скупу смисаоно повезаних црта личности, које се јављају у личности полицајца, образујући релативно чврсту структуру вредности и норми понашања.

Иначе, максима „циљ оправдава средство“ налази своју примену у понашању окарактерисаном као „корупција процеса“ (*process corruption*)¹, где се прекорачење и злоупотреба полицијских овлашћења користе као средство за испуњење друштвено пожељеног циља. Имајући у виду „племенитост“ намере, неки аутори овај вид понашања називају и „корупција племенитог повода“ (*corruption of noble cause*) (Crank & Caldero, 2010). Међутим, коришћење израза „корупција“ у овом контексту дискутабилно је, будући да је реч о поступцима суштински различитим од класичне корупције.

Ове разлике садржане су у следећим карактеристикама: • *мотивација* – код „корупције процеса“ прописи се крше превасходно да би се остварила полицијска улога (племенити повод), док је код „класичне корупције“ више изражен лични интерес, одређен најчешће у мотиву користољубља; • *иницијација*² – полицајци су обучени и психолошки припремљени за „корупцију процеса“, а тек потом увучени у њу, јер још током обуке усвајају моралне вредности које имплицитно подржавају овај вид понашања, док је код „класичне корупције“ смер најчешће обрнут, будући да се спремност на такво понашање развија током рада у полицији, обично након периода привикавања на окружење и • *рационализација* – због специфичне мотивације „корупција процеса“ проналази снажно упориште у полицијској супкултури, где изражена посвећеност племенитом циљу олакшава рационализацију престапа, док се кршење прописа у циљу остварења економске користи унутар полицијске супкултуре третира као девијантно понашање, чиме је и његова толеранција и спремност извршења међу полицајцима мање изражена.³

1 Корупција процеса подразумева нарушавање законских процедура и правила кривичног поступка од стране припадника полиције у циљу обезбеђења осуде конкретних лица (прикупљање информација илегалним путем или уз помоћ незаконитих средстава, намештање доказа, задржавање ослобађајућих доказа, лагање на суду, принуђавање осумњичених да признају злочин, непознавање осумњичених с њиховим правима или ускраћивање тог права) (Prenzler, 2009: 16).

2 Иако одлука полицајца да прекрши правило најчешће представља његов лични избор, он често такву одлуку доноси под утицајем бројних спољних чинилаца, а посебно организационе климе и радног колектива. У том смислу колектив може свог колегу полицајца охрабрити или подстаћи да донесе конкретну одлуку. Такве одлуке често се доносе непосредно на лицу места, без претходног планирања, међутим неретко су оне и плод претходно спроведеног поступка „увођења у девијантну групу“ и доследног спровођења њених неформалних правила. У том смислу и треба схватити појам „иницијације“, а не као неки ритуални обред увођења у тајно друштво, за шта се иначе овај термин често користи.

3 Како истиче Панч (Punch, 2009: 24): „Чак и прљави Хари донекле следи 'морални' закон, јер никада не би примио мито да би одбацио случај.“

Трагајући за адекватном формулацијом којом бисмо обухватили сва противправна понашања полицијских службеника одређена у остварењу „племенитог“ циља, не смемо заборавити да је овде реч о понашањима где полицијски службеници свесно и намерно крше прописе којима се регулишу полицијска дужност и начин поступања, односно предузимају активности на који немају законско право. У том смислу можда би формулација „злоупотреба племенитог повода“ била добар избор. Остаје, међутим, чињеница да полицајци у већини оваквих случајева прибегавају кршењу прописа из „племенитих повода“, а не из „зле намере“, што аутоматски термин „злоупотреба“ чини неподесним. Имајући у виду и ову чињеницу, чини нам се да је уместо синтагме „корупција процеса“ ипак најадекватније користити формулацију **недолично понашање племенитог повода** (*noble cause misbehavior*).⁴ Упркос доброј намери и племенитости постављеног циља, средства која полицајци том приликом користе „не приличе“ људима који би морали да буду оличење владавине права и симбол правне државе.

Сукоб између потребе остварења циља, који пред полицајце ставља њихова друштвена улога, и обавезе поштовања легитимних средстава при постизању тих циљева, на шта их обавезује закон, не представља само моралну дилему већ и посебан изазов. Сасвим је сигурно да ће се полицајци у неком тренутку суочити са ситуацијом у којој циљеве не могу да постигну законским средствима. Уколико одлуче да, упркос томе, остваре циљ, они ће постати „покварени“, јер ће прекршити закон за који су се заклели да ће га поштовати. С друге стране, ако не остваре циљ, они ће опет постати „покварени“ јер неће испунити оно што се од њих очекује. Први начин размишљања Мјур (Muir) је назвао *passion*, а полицајце који тако размишљају *enforcers*, објашњавајући како су „страсни“ полицајци толико посвећени циљевима да игноришу средства. Други начин мишљења Мјур је назвао *perspective*, а полицајце који тако размишљају *reciprocators*, истичући како су „перспективни“ полицајци толико посвећени средствима да губе осећање „племенитости“ циља (Crank & Caldero, 2010: 54).

Судећи по овом тумачењу, полицајци се налазе пред великим искушењем, јер коју год опцију да изаберу, она може да буде погрешна. Они готово да не могу да избегну вероватноћу да постану „покварени“ јер их сваки од два могућа избора воде ка томе. Као последица овакве дилеме јављају се две варијације у деловању, односно два типа личности полицајца. Први су посвећени средствима и по цену неиспуњења циљева, док је код других израженија посвећеност циљевима, због чега они пре бирају да буду ефикасни него легални. За потребе овог рада битнијом се чини анализа другог типа личности полицајца, чија екстремна посвећеност остварењу циља доприноси развијању синдрома „Прљавог Харија“. Као логичан след ствари намеће се потреба да се објасни механизам настанка овог синдрома.

Допринос одређених фактора настанку синдрома „Прљавог Харија“

Посвећеност „племенитом“ циљу

Готово најважнија вредност која мобилише полицајце, односно најважнији критеријум којим се руководе при доношењу одлука у свакодневном

4 Оваква формулације иначе је већ заступљена у литератури (Bayley, 2002: 135).

раду оличен је у „племенитом поводу“ (*noble cause*), то јест остварењу племенитог циља.⁵ Интензиван фокус ка остварењу морално добрих циљева не чини полицију другачијом од нас. То је једна нормална особина коју социолози описују као поткултурну особину унуту у полицију из ширег културног окружења и појачану природом полицијске улоге. Полицајци осећају обавезу да од света створе безбедније место за живот. Ово није вербална обавеза која се изговара приликом полагања заклетве, нити је лекција коју полицајац треба да научи током обуке, већ морална обавеза која је уско повезана са суштином полицијског посла. Оваква логика, међутим, може код полицајаца развити уверење како су неки циљеви толико важни да су сва средства дозвољена како би се они постигли или, како објашњава Бејли: „Посвећеност мисији да ‘служе и штите’ доводи полицајце у искушење да крше закон како би служили већем интересу природне правде“ (Bailey, 2002: 135).

Разматрајући особености полицијске поткултуре, бројни аутори истичу посвећеност мисији сузбијања криминалитета као једну од њених кључних карактеристика. Како Роберт Рајнер објашњава: „Мит о неопходности полиције и њеној основној друштвеној улози ‘да служи и штити’ представља централну црту полицијске културе. За њих рад полиције није само посао као и сваки други већ начин живота који има сврху и смисао, а који се пре свега односи на заштиту слабијих од насилника“ (Reiner, 2010: 119). Дефинишући свој посао као једно, пре свега морално занимање, полицајци гаје специфично осећање мисије, које перцепира полицију као круцијални фактор у борби против зла у друштву, као силу која штити грађане од опасности. Посматран у таквом контексту, полицијски посао постаје више од посла – он заправо постаје социјални императив. Самоперцепцијом полицијске улоге као најважније социјалне функције унутар полицијске поткултуре негује се специфичан поглед на свет. Како истичу неки аутори (Kappeler, Sluder & Alpert, 1998: 97): „Полицајци пројектују свој имиџ у јавности кроз веровање да на улицама бесни рат за друштвени ред и правду током којег они стоје на првим борбеним линијама, представљајући ‘танку плаву линију’ између анархије и реда.“

Професионална самоперцепција којом се полицијска функција искључиво повезује с процесом сузбијања криминалитета, а полицајац-појединац са имиџом борца против зла у друштву превиђа реалност свакодневног полицијског рада који је често досадан и тривијалан. Позивајући се на резултате ранијих истраживања Водингтон (Waddington) истиче како полиција не само да има мало утицаја на смањење стопе криминалитета већ и већину времена не троши на супротстављање криминалним појавама него на различите видове пружања помоћи и подршке грађанима (тзв. сервисни стил рада). Полицајци, међутим, како додаје Водингтон, одлучно одбацују овај аспект рада, третирајући га као „ђубре“ (*rubbish*) које их одвраћа од „правог посла“ (*real job*) и нарушава њихов имиџ „бораца против криминала“ (*crime fighters*) (Waddington, 1999: 299).

Сама чињеница да полиција улаже огромне напоре да промовише имиџ борца против криминала треба да нас упозори на идеолошку важност тог процеса. Природа полицијске професије генерално је таква да омогућава

5 Delattre је својевремено написао: „Начин на који размишљамо о сопственим вредностима дефинисан је циљевима који су пред нас постављени ... често други суде о нама или ми сами о себи по томе да ли су наши циљеви за дивљење или презир“ (Crank and Caldero, 2010: 48).

„јуначку самоперцепцију“ (Holmes & Smith, 2008: 46). На индивидуалном плану, оваквим самоопажањем полицајци настоје да одрже професионално самопоштовање и личну сатисфакцију. Несумњиво је, како Рајнер (Reiner, 2010: 121) тврди, да већина полицајаца види своју „борбу с негативцима“ као ритуалну игру, забаван изазов, у којем је хапшење „победа“ која даје личну сатисфакцију. Отуда већина полицајаца себе радије види у улози беспрекорног борца против криминала него као социјалног радника који решава „ситне“ проблеме. Могло би се, дакле, закључити да је овакав доживљај властите улоге више израз потајних жеља полицајаца, њихова „душевна храна“, која им у недостатку стварног узбуђења јача самоперцепцију хероја.

На друштвеном плану имиџ „борца против криминала“ служи превасходно да легитимише улогу полиције спољашњој публици. Извршавање принудног ауторитета над грађанима, као суштина полицијског деловања, представља нарочит изазов за легитимност полиције, те га је потребно оправдати експлицитно и уверљиво, употребом снажних аргумената. Свакако једно од најuverљивијих и најчешће коришћених оправдања јесте „заштита поштених грађана од злих криминалаца“. Уклопљен у овакву митологију, имиџ „борца против криминала“ даје полицији херојски статус, где је принудан ауторитет у служби испуњења највећих идеала – заштите сигурности обичног човека.

Овде се, међутим, намеће логично питање да ли се професионална самоперцепција, опредмећена у мисији борбе против криминалитета, задржава само на реторичком нивоу или пак има и утицаја на конкретне поступке на терену. Резултати емпиријских истраживања, базираних на етнографским студијама рада полиције (комбинација посматрања са учествовањем и испитивањем припадника полиције), указују како полицајци највећу приврженост у раду исказују према заштити невиних и слабих од различитих криминалних појава. Пратећи стање у неколико полицијских одељења британске полиције, Бетјан Лофтус (Bethan Loftus) установила је како се сузбијање криминалитета најчешће сматра „јединим правим“ полицијским послом. Како истиче ова ауторка: „Посвећеност полицајаца пословима сузбијања криминалитета била је изражена до тог нивоа да је реметила друге процесе унутар полицијских организација. Тако су, на пример, иницијативе за рад полиције у заједници ниподаштаване, јер нису успеле да задовоље вредности правог полицијског посла“ (Loftus, 2009: 189).

У литератури се често превиђа да су жртве злочина једна од централних компонената рада полиције. Оне мотивишу полицајце да се одлучно фокусирају на остварење „племенитог“ циља – да пруже заштиту слабима и казне зликовце, једноставно речено „да задовоље правду“.⁶ Како Бејли објашњава: „Оданост племенитом циљу даје емотивну тежину свакодневним искуствима полицајаца с патњом жртава злочина. За разлику од судија и тужилаца, полиција види сирове боли које криминал наноси. Отуда за полицију, као и за већину нас, императив задовољења правде у таквим ситуацијама значи обезбеђивање да се извршиоци што пре ухвате и казне“ (Bauley, 2002: 135). Популаризовање карактера „Прљавог Харија“ овде добија пуни смисао, будући да је реч о детективу који крши закон превасходно да би заштитио невине грађане од злочинаца. Не устручавајући се од примене и најбруталнијих метода,

6 Crank и Caldero (2010: 33) истичу како је фраза „мирис крви жртве“ (*smell of victim's blood*) више од метафоре. То је снажна висцерална слика полицијског посла, емотивно везана за остварење племенитог циља.

овај холивудски јунак нам шаље јасну поруку – „добро ће победити по било коју цену“. Ова порука, која се иначе као „лајтмотив“ провлачи кроз бројне приче и филмове, међутим, звучи парадоксално, јер да би остварио „добар“ циљ, човек заправо мора да буде „лош“.

На крају је важно напоменути како посвећеност племенитом циљу и значајност осећања мисије борбе против криминалитета варира код полицајаца. Оно је најочигледније у типу који Рајнер (Reiner, 2010: 121) назива *нови центурион* – посвећени борац против криминала, док код полицајца који се у жаргону називају *носачи униформе* – улажу минималне напоре, избегавају тешке задатке, забушавају на послу што је више могуће (Punch, 2009: 23), ово осећање готово да и не постоји. Реч је заправо о појединцима које најчешће одликује цинизам и непосвећеност послу, због чега се код њих синдром „Прљавог Харија“ и не може развити. Чињеница је, међутим, да цинизам игра значајну улогу у развијању овог синдрома. Како објашњава Панч: „Прљави Хари представља прототип циничног, али посвећеног полицајца, који верује да је ‘систем’ лабав и да треба користити неортодоксне методе у супротстављању зликовцима. Он посматра полицијски рад као форму крсташког рата у којем је примарни задатак полицајаца да се боре против криминала тако што уклањају криминалце са улица, ако је неопходно и уз помоћ екстремног насиља.“ (Punch, 2009: 24).

Бројни аутори указују на различите изворе и последице циничности полицајских службеника, посебно међу непосредним извршиоцима на улици. Као један од кључних извора цинизма издваја се разочараност полицајаца у функционисање кривично-правосудног система па, сходно томе, и њихово уверење да су полицајци једини истински борци против криминала. Оваква перцепција проузрокује појаву два типа полицајаца. С једне стране имамо полицајце који услед губитка вере у успешно функционисање система контроле криминалитета користе сваку прилику да забушавају, свесно занемарујући своје обавезе и дужности уверени да се њихов труд не исплати. С друге стране налазе се полицајци који су упркос разочараности и даље посвећени борби против криминала и заштити невиних грађана. Истински верујући да још само полиција стоји на граници између анархије и реда, они изражавају спремност да учине све како би остварили тај племенити циљ, макар то значило и примену најекстремнијих метода.

Уверење о „неминовности“ кршења прописа

Закони су несумњиво примарни инструмент очувања социјалног реда и поретка, јер њиховим извршавањем полиција и одржава тај поредак. Књиге о полицијској етици притом децидирано указују како полицајци увек морају поштовати законска правила, што је и природно. Будући да су задужени за спровођење закона, полицајци морају да буду и репрезенти његовог поштовања. Чињеница је међутим да су правне норме често инкомпатибилне са остварењем полицијске улоге. Тачније, право полицији често намеће ограничења у ефикасном очувању реда као њеном примарном задатку. Како објашњава Цером Сколник: „Тензија између оперативних консенквенци идеје реда, ефикасности и иницијативе, на једној, и законитости, на другој страни, представља принципијелни проблем полиције као демократске и законске организације“ (Skolnick, 2011: 6).

Научне студије потврдиле су у више наврата да полицајци теже да буду прагматични људи и да реше ситуације с којима се суочавају на најједноставнији начин. Отуда и не чуди што полицајци законска ограничења на примену овлашћења најчешће доживљавају као камен спотицања и кључну препреку у ефикасности њиховог рада. Они се обично жале како је њихов рад оптерећен бројним правилима, која је фактички немогуће поштовати доследно и без изузетка. Не улазећи у ширу дискусију да ли су овакве примедбе оправдане или не, чињеница је да такво уверење код многих полицајаца развија анимозитет према правилима и процедурама рада, што у крајњем случају учвршћује став „понекад се мора кршити закон да би се применио закон“. Овакав парадоксалан однос полиције према праву највећим делом потиче из захтева да полиција истовремено буде и ефикасна и да ради по закону. Судаћи по резултатима испитивања полицијских службеника, овај захтев у пракси није увек изводљив.

Макнамара (McNamara) извештава да се 80% полицајаца који су испитани у његовој студији сложило да је „немогуће увек следити правила у потпуности и притом ефикасно извршавати полицијске задатке“ (Kutnjak-Ivković, 2005: 70). Према резултатима истраживања Министарства правде САД, 43% од 925 насумично изабраних припадника из 121 полицијског одељења дели уверења да „доследно поштовање правила није компатибилно са захтевом да се посао одради како треба“ (Bauley, 2002: 134). Од 249 испитаника – припадника полицијске управе за град Београд – њих 57,5% сматра да „стриктно придржавање закона при обављању задатака може полицији да веже руке и спречи је да посао одради ефикасно“ (Зекавица, 2010: 475).

На основу ових резултата могли бисмо закључити да се бројни полицајци, суочавајући се са ситуацијом када закон отежава остварење професионалних циљева, налазе пред искушењем да крше закон како би осигурали остварење тих циљева. У том смислу занимљиви су следећи показатељи. Постављајући полицајцима питање „Да ли оправдавате кршење закона приликом обављања полицијских задатака уколико резултат тога може да буде прибављање адекватних доказа за учињено кривично дело или одговорност учиниоца?“ – Радомир Зекавица је установио да 13,5% испитаних полицајаца то оправдава, 40,5% њих то не оправдава, али сматра да је то често нужно, док 46% не оправдава кршење закона без обзира на мотиве или резултате тога (Зекавица, 2010: 475). Иако ови резултати не доказују да би неки полицајци прекршили закон уколико би се нашли пред оваквим искушењем, они довољно говоре о рационализацији таквих поступака.

Слична уверења проналазе се и у чланку „Потреба за непоштењем – Полицијске девијације, прављење случаја и јавно добро“ у којем аутор Јона Голдсмит, анализирајући разговоре с десет британских полицајаца, установио како је код свих приметно уверење да само кршећи правила могу успешно обављати свој посао. Интересантно је да сви саговорници правдају такве поступке служењем „јавном добру“ (Goldschmidt, 2008). Поседујући уверење о „неминовности“ кршења прописа, полицајци бројне преступе и не сматрају противзаконитим, чак напротив, постоје понашања која су према неформалним нормама полицијске културе потпуно легитимна, као што је, на пример, „прављење случаја“ (*making the case*) – обезбеђивање осуде опасних криминалаца манипулацијом и лажирањем доказа. Притом се посебно вреднују лукавство и вештина да се овај процес „сакрије“, што је међу полицајцима познато као вештина „загњуривања и роњења“ (*ducking and diving*) (Punch, 2009: 40).

У литератури се иначе скреће пажња како су полицајци нарочито склони овом типу злоупотреба када поступају по деликтима чије расветљавање захтева проактивни приступ, што је, на пример, случај код консесуалних злочина. Будући да се одвијају уз сагласност воља њених актера (коцкање, проституција, препродаја наркотика), ови деликти немају жртву опредељену у конкретном лицу које би пријавило извршење, због чега су у литератури познати и као „деликти без жртве“ (*victimless crimes*) (v. Ignjatović, 2010). Изостанак жртве и добровољног сведочења онемогућава традиционалну постделиктну улогу полиције, приморавајући је да у циљу прикупљања доказа делује проактивно. Сколник подсећа како је Вокер установио да тужиоци преко 30% случајева у вези с дрогом одбацују пре суђења због недостатка сведока и жртава. Детективи за наркотику отуда сматрају како им је често остављено мало избора у откривању и доказивању оваквих злочина а да не прекрше прописе или права и слободе гарантоване уставом (Skolnick, 2011: 269).

Откривање и доказивање нарко-деликата иначе прате бројни изазови и искушења. Понекад су агенти за наркотику приморани да купују и продају дрогу, да је пробају и да знају какав је њен укус, да се „укључе“ у криминалну организацију и да напредују у њој. Једном речју, да се понашају лукавије од криминалаца у свету криминала. Таква позиција, међутим, лако их може одвући на другу страну закона. Такође, у случају изостанка или ограничења законских могућности, полицајци се могу лако одлучити на нелегалне методе (провоцирање дела, подметање доказа), посебно уколико су у питању опаснији видови злочиначког понашања (нпр., организована препродаја наркотика).

У својој анализи „тајних операција“ Дарко Маринковић упозорава како је прикривени иследник често приморан да предузима одређене мере и радње које се налазе на граници правно допуштених, а некада и саме деликте, укључујући оне најтеже. По речима овог аутора, деловање у криминалном миљеу, посебно оном у којем се испољава организовани злочин, подразумева вршење незаконитих делатности, тако да свако ко настоји да успостави позицију у таквој средини, а притом остане чистих руку, изазива сумњу и подозрење. Истовремено, често се доказивање међу криминалцима и провера лојалности управо врши кроз чињење незаконитих радњи, што представља један од круцијалних проблема у ангажовању прикривеног иследника (Маринковић, 2010: 448). При оперативној обради оваквих случајева оперативци су често принуђени да користе помоћ информатора, као кључних извора сазнања. Међутим, понекад је тешко пронаћи информатора вољног за сарадњу. Због тога полицајци, суочени с притисцима да расветле злочин, неретко настоје да дођу до информација користећи се разним видовима приморављања на сарадњу (обмана, уцена, претња, принуда).

Укратко, да би се супротставили специфичним видовима криминалне делатности, принуђени на проактивно поступање, полицајци се понекад ослањају на методе које више приличе криминалцима него полицајцима. Упркос чињеници што се иза оваквих активности крије „добра намера“, полицајци су свесни да су до доказа дошли злоупотребом овлашћења и да то представља довољан повод судији да одбаци доказе. Како би то спречили, полицајци исказују спремност да наставе са злоупотребима, сада лажно сведочећи пред судом.

Без обзира што их прописи обавезују на поштовање пресумпције невиности, полицајци се у раду неретко руководе „претпоставком кривице“

конкретне особе, посебно уколико она потиче из криминогене средине. Полицајци су тада обично склони да мисле како имају посла с људима који су чињенично криви, чак и када то не могу доказати у постојећем случају, због чега сматрају како се морају користити лукавством да би пронашли кривицу коју осумњичени свакако поседује. Да би то објаснио, Клокар (Klockars) цитира једног лондонског полицајца: „Лоши момци познају све појединости закона и због тога морају да буду преварени или приморани да кажу истину“ (Crank & Caldero, 2010: 50).

Оваква перцепција представља логичан исход полицијске сумњичавости, која, међутим, није увек утемељена на чињеницама већ на професионалној интуицији. Заправо, у датом случају не постоји законски основана сумња, већ је реч о тзв. „сумњичењу уз помоћ шестог чула“ (*esixth sense suspicion*), како га назива Кранк (Crank 2004:145). Иако се овакве сумње у даљем оперативном раду неретко покажу као оправдане, остаје проблем да полицијски рад утемељен на претпоставкама кривице пружа могућност за бројне злоупотребе и кршења основних слобода и права. Пре свега, сама претпоставка кривице може да буде заснована на стереотипима и предрасудама, чиме се и контрола тенденциозно усмерава ка „дежурним кривцима“. Унапред уверени у нечију кривицу, полицајци се могу лако одлучити да поступке прошире изван легалних оквира, користећи се „прљавим средствима“ како би ту кривицу потврдили. Неретко се у оваквим околностима приступа процесу „прављења случаја“. Уверени у кривицу осумњиченог, полицајци могу, на пример, лажирати доказе да би убедили пороту у оно што они сами већ „знају“. На крају, остаје отворено питање да ли полицајци оваквим поступком само „осигуравају истину“ коју не могу да докажу на други начин, или пак „конструишу истину“, базирајући је заправо на лажима.

Притисци продуктивности

Да бисмо разумели процес настанка полицијског синдрома „Прљавог Харија“, не смемо се базирати искључиво на личном осећању полицајца већ и на спољним притисцима који јачају њихову посвећеност „племенитом циљу“ и уверење о „неминовности“ кршења прописа ради остварења тих циљева. Притом посебно мислимо на притиске чији је циљ да се повећају ефикасност и продуктивност рада полиције. Како Сколник објашњава: „Од полицајца се често имплицитно очекује да заобилазе писана правила како би спроводили ред и чували мир. Полицајци су заправо позвани да тестирају границе легалних овлашћења, јер су они главни интерпретатори закона на улицама. Познато је да се полицијска улога састоји у одржавању реда и спровођењу закона. Међутим, постизање првог често подразумева кршење другог, посебно када се делује под притиском остварења резултата.“ (Skolnick, 2011: 42).

Чињеница је да полицајци трпе бројне притиске, најчешће услед страха грађана од појединих видова злочина. Често ти притисци представљају противречне захтеве, будући да долазе из различитих извора (грађани, медији, политичари, полицијска управа). Као такви, они за полицајце представљају извор практичних и моралних дилема. У настојању да их разреше, полицајци лако могу посегнути за нелегитимним средствима. Тачније, под притиском да морају да остваре резултат, полицајци се могу осетити присиљеним да прошире овлашћења ван легалног оквира. Џон Кранк истиче како притисци про-

дуктивности имају снажан ефекат на полицијску поткултуру, гомилајући се највише на нивоу извршилаца на терену (полицајаца и детектива). Као такви, сједињују се у средину која наглашава врлине избегавања правила и мотивише полицајце да „подмећу“ (*flake*) или „ојачавају“ (*pad*) доказе како би оснажили оптужницу (Crank, 2004: 299).

Већина интересних група смањење криминала дефинише као приоритетну мисију у раду полиције. Претерано истицање једног циља, међутим, може вршити притисак на полицију да усвоји противзаконита средства ради његовог остварења (нпр., дефинисање циља као „рата“ који се мора добити по сваку цену). У конкретном случају то може да буде политички притисак да се правда задовољи што пре, што је посебно евидентно у случају злочина који застрашују или узнемирују јавност (нпр., тероризам). Прензлер подсећа како су у случају Енглеске током седамдесетих година прошлог века страхови од терористичких активности Ирске републиканске армије обезбедили главни катализатор за кршење људских права од стране полиције и тужилаца. Истраживања у овој области идентификовала су процес помоћу којег су детективи започињали случај без предрасуда, да би се убрзо усредсредили на оне појединце који највише личе на осумњичене. У овом случају реч је о тзв. „суженој перспективи“ (*tunnel vision*) – заокупљени брзим решавањем случаја полицајци сву пажњу усмеравају ка привидно највише осумњиченом, занемарујући притом све друге трагове и доказе (Prenzler, 2009: 22).

Полиција је несумњиво под знатним притиском да уради нешто по питању криминала. Међутим, њена способност да реши овај проблем ограничена је, што ствара тензију између жеља и реалних могућности. Питер Менинг (Peter Manning) окарактерисао је ову дилему као конфликт између жељеног и могућег, описујући је на следећи начин: „Полиција се суочава с парадоксом између онога што се формално очекује од ње и онога шта је могуће да изведе. Настојећи да се избори са овом дилемом, она покушава да се повуче из колективне дефиниције морала, закона и социјалног реда“ (Crank, 2004: 297). Деловање овог сложеног парадокса може се објаснити на примеру сузбијања кријумчарења и препродаје наркотика.

Грађани готово свакодневно бомбардују полицију порукама типа „очистите наш град“ или „учините да улице буду безбедне за нашу децу“, јачајући тиме племенита осећања и уверења полицајаца како морају да делују оштро против свих активности у вези с дрогом. Полиција, међутим, не може сама да реши овај проблем, али и оно што може често је директно ставља у позицију да крши закон или права и слободе актера самог преступа. Сваки пут када полиција изврши овакве акције, она заправо „на свој начин“ испуњава жеље и хтења јавности да се реши проблем с дрогама. Када се јавно жале, грађани заправо имплицитно од полиције траже да крши прописе и врши злоупотребе, а да нису ни свесни да њихово жаљење има стварне ефекте на понашање полиције.

У том смислу Клокарс је донекле у праву када терет коришћења прљавих средстава са полиције пребацује на јавност. Како истиче овај аутор: „Сви смо ми криви јер очекујемо да неко за нас уради прљав посао. Ми смо створили ‘Прљавог Харија’ за нас и за оне за које смо се залагали да осете такве казне. Другим речима, када полицајци примењује прекомерну силу над изгредницима или лажу на суду како би ‘помогли’ да се осуди лоша особа, они раде тачно оно што ми желимо да они ураде, само што ми не желимо да знамо да они то раде“ (Crank

& Caldero, 2010: 51). Наравно, нису само грађани ти који врше притисак на полицајце да ураде нешто по питању криминалитета. Полицајци трпе и различите политичке притиске, притиске путем медија, али и притиске унутар саме полицијске организације. Менинг и Редлингер (Manning и Redlinger) издвајају следеће спољне притиске које трпе агенти за наркотику, а који их „присиљавају“ да крше правила: • директиве руководиоца – притисак да се остваре резултати испуњењем квоте хапшења и • морално-идеолошка посвећеност – „ви штитите децу када победите у рату против дрога“ (Crank & Caldero, 2010: 224).

На крају можемо извући поуку да полицајци некад злоупотребљавају своја овлашћења јер настоје ефикасно и ефективно да остваре циљеве које пред њих стављају организациони императиви. У том смислу, став неких полицајаца како је кршење прописа у полицијском послу неминовно треба схватити и као последицу притиска продуктивности, а то понекад од полицајаца захтева личну умешаност у забрањене активности. Дакле, да бисмо разумели синдром „Прљавог Харија“, не смемо искључиво да се базирамо на карактер полицајца већ је потребно размотрити и како различити спољни субјекти јачају посвећеност полицајаца ка остварењу племенитог циља кроз притиске да се улице учине безбеднијим.

Преиспитујући деловање различитих притисака и њихов значај у расветљавању злочина можемо лако доћи до закључка како не постоји ништа лоше у њима, јер они само подстичу сузбијање нелегалних активности, они подстичу „добар“ рад полиције. Међутим, када боље размислимо, запитаћемо се да ли је стварно тако, да ли је тај циљ толико вредан да је ради његовог остварења потребно „окренути леђа“ правилима и да ли тиме можда „отварамо врата“ појави и ширењу много озбиљнијих преступа и злоупотреба. Притисци који се врше на полицију како би се супротставила криминалитету не треба да се потцењују, јер су они директно или индиректно повезани с бројним случајевима кршења закона и ометања законског поступка. Овакви поступци индиректно стварају ефекат у којем се „узимање правде у руке“ третира као рационално решење. Како објашњава Прензлер: „Полицијским злоупотребама доприноси се опажени или стварни притисци за брзо кажњавање, односно спровођење ‘уличне правде’ у име друштва. Разочарани у кривично-правосудни систем полицајци подводе улоге судије, пороте и целата под утилитаристички принцип већег добра за друштво“ (Prenzler, 2009: 22).

Последице синдрома „Прљавог Харија“

Као што смо видели, већина полицајаца уверена је како је кршење прописа због остварења „племенитог“ циља оправдано. То оправдање они граде према стандарду који поставља личну моралност изнад закона. Једноставно речено, „полицајци делују као да су закон, верујући да је закон заправо оно што они раде“ (Crank & Caldero, 2010: 139). Овакво тумачење истиче разлику између полицајаца као спроводилаца закона и полицајаца као стваралаца закона. До ове друге ситуације обично долази када понашањем полицајаца руководе њихова морална уверења у императив постизања циља, под чијим утицајем се креира став – „сваки наш поступак је сам по себи исправан јер је у служби остварења племенитог циља“. Када стекну уверење да су они ти који креирају правила, полицајци се лакше одлучују да игноришу права и слободе грађана или пак да толеришу такве поступке, посебно ако их сматрају препреком у постизању циља.

Тежња ка рационализовању противзаконитих поступака изражена је код већине преступника, који у том настојању прибегавају различитим техникама неутрализације (Sykes & Matza, 2009). Разматрајући феномен негативног друштвеног јунака, Оливера Павићевић и Биљана Симеуновић Патић скрећу пажњу на образац „исправног прекршиоца закона“, који се делимично наслања на механизам неутрализације деликата. Како објашњавају ове ауторке: „Образац ‘исправног прекршиоца закона’ перципира (зло)чин као ‘неуду’, изнуђен акт ‘одбране’, али и ‘задовољење правде’, које би се могло деконструисати до жудње реципијента за реанимацијом нарушеног социјалног поретка“ (2011: 80).

Коришћење оправдања „задовољење правде“ запажа се код преступника чији се акт може окарактерисати као „узимање правде у руке“. То могу бити појединци или групе грађана (вигилантне групе), који своју разочараност или гнев настоје да ублаже спровођењем „сирове правде“, рационализујући притом примену сурових метода различитим техникама неутрализације, а најчешће „порицањем постојања жртве“ и „позивањем на виши циљ“. Овакав образац понашања можда је још израженији код полицајаца, јер они задовољење правде не посматрају само као израз гнева, разочарања или освете већ и као моралну обавезу и своју професионалну дужност. Посматран у контексту рада полиције, образац „исправног прекршиоца закона“ несумњиво је повезан са синдромом „Прљавог Харија“, јер кроз њега полицајци успевају да рационализују кршење прописа, чак и примену бруталних метода, правдајући их остварењем „племенитог“ циља.

Међутим, иако се иза таквих поступака углавном крије „добра намера“, и премда се чини да производе позитиван исход, ефекти синдрома „Прљавог Харија“ заправо су негативни, пре свега по самог полицајца. Они могу, како објашњава Њуберн (Newburn, 1999:10), навести полицајце да изгубе осећање за моралну пропорцију, да не брину или да дозволе својим страстима да их воде ка употреби прљавих средстава превише спремно или превише грубо. Негативан утицај на друштвеном новоу још је већи, јер остаје чињеница да таква пракса доводи до изопачености полицијских циљева, чије остварење се заснива на кршењу основних људских права. Како истиче Голдстајн (Goldstein, 1990:190): „Полицајац који се у раду ослања на ‘прљаве’ методе је попут ватрогасца који подмеће пожар или доктора који шири болест.“ Примена закона и владавина права, посматрани у контексту синдрома „Прљавог Харија“, губе сваки смисао, јер под његовим утицајем полицајци уместо да поступају као „слуге закона“, постављају се „изнад закона“. Метафорички речено – „полицајци узимају закон у своје руке“.

Колико је овакав приступ у спровођењу правде погубан веома сликовито је описано у филму *Ox-Bow Incident* („Случај у Окс Боу) из 1943. године у којем група грађана, узимајући закон у руке, убија три невини човека, сумњичећи их за убиство локалног фармера. На крају филма главни протагониста, кога игра Хенри Фонда, пред осталим члановима охоле групе вигиланата чита писмо које је пре смрти, као последњу жељу, написао један од убијених. Овом приликом цитирамо најупечатљивији део: „...Људи не могу узимати закон у своје руке а да притом не повређују све на свету, зато што тад не крше само један закон већ све законе. Закон је много више од речи које су записане у књизи или од судија, адвоката и шерифа који га извршавају. То је све што су људи икад открили о правди и о томе шта је добро, а шта лоше. То

је сам основ хуманости. Без тога не може ни постојати цивилизација...“ Док слушају последње речи жртве неправедног убиства њени целати делују потпуно сломљено и беживотно, очигледно свесни да ће их те речи прогонити до краја живота. Остаје, међутим, питање да ли се код полицајца који је уверен у исправност својих поступака и кривицу одређене особе може појавити грижа савести. Уколико је ту кривицу сам свесно исконструисао, посебно уколико се иза процеса „прављења злочина“ крије освета или неки други лични интерес, тај полицајац вероватно неће бити ни спреман ни вољан да се покаје.

Као што смо већ образложили, синдром „Прљавог Харија“ битно обликују племените намере полицајца – заштита невиних грађана од опасних криминалаца. У том смислу, мотивација полицајца чини нам се потпуно јасном. Остваривање племенитог циља, међутим, није једини мотив који покреће полицајца на овакво понашање. Мотиви или намере могу се лако помешати. Олперт и Нобл (Alpert & Noble, 2009: 244) упозоравају: „Нека особа може слагати да следи вредан циљ а да заправо има зле намере према осумњиченом или лично непоштовање према законима и политикама које се примењују у раду полиције. Полицајац који оваквим злонамерним непоштовањем оде изван граница легитимитета претња је за јавну безбедност. Он може бити способан да прекрши било која и било чија права.“

Постоје ситуације у којима полицајац користи незаконите методе, особене за недолично понашање племенитог повода, али како би остварио неки лични интерес (стекао личну добит, осветио се некој особи). Подсећамо да полицајци често делују под притиском продуктивности. Конкретно, руководиоци криминалистичке полиције као приоритетну обавезу обично намећу осветљавање кривичних дела, руковођени логиком да је проценат осветљавања најбољи показатељ ефикасности полиције. Неретко се притом мотивација извршилаца подстиче награђивањем у виду повећања плате, стимулације, унапређења итд. Руковођени логиком „више оптужби, веће привилегије“ полицајци се могу лако одлучити да „ојачају“ случајеве кроз различите облике злоупотреба (нпр., подметање доказа) како би под велом „племенитог повода“ остварили и личну корист.

Полицајци се понекад могу одлучити на примену „прљавих“ метода, карактеристичних за недолично понашање племенитог повода (фалсификовање извештаја, лажно сведочење), и ради остварења личне користи, али овог пута мењајући ток правде у потпуно другом правцу – „слабећи“ конкретне случајеве и штитећи тиме нечију илегалну активност. Ако је овакав поступак полицајца праћен остварењем одређене надокнаде, тада он представља класичну корупцију. Уколико жели неком да се освети, полицајац се такође може послужити сличном логиком, прилагођавајући поступање намери коју жели да спроведе. Илустрације ради, полицајац може приликом претреса возила особе која му се замерила „пронаћи“ кесицу хероина и то искористити као доказ, који ће вероватно довести до оптужења. Уколико притом за то буде и награђен, тим боље за њега.

Дакле, под окриљем „племените“ намере полицајац може скрити неки други, пресудан мотив којим се руководи приликом одлучивања да прекрши прописе. Будући да у оба случаја радња извршења може бити иста, тешко се може утврдити прави мотив којим се полицајац руководи (племенити повод, лична корист, освета). Чињеница је да полицајац може бити мотивисан

да узме закон у своје руке из различитих побуда и да у сваком од тих случајева крши елементарни принцип владавине права. Мора се, међутим, признати да није исто када је такав поступак полицајца мотивисан духом утилитаризма – заштита невиних грађана од опасних криминалаца, и када то чини да би се осветио неком појединцу, макар он био и криминалац. У првом случају можемо говорити о евентуалној моралној обавези и посвећености племенитом циљу, у чему је и оличен синдром „Прљавог Харија“, док се иза друге ситуације обично не крије ништа осим зле намере. У том смислу треба и различито дефинисати реакцију друштва на ова два облика узимања правде у руке.

Као што смо већ напоменули, од полицајца се захтева да понекад направе тежак избор, свесни како није могуће да у тим ситуацијама истовремено буду и невини и праведни. Тежина полицијског посла огледа се управо у овој парадоксалној ситуацији. Ми не изражавамо сумњу да ће полицајци бити „лошији од лоших момака“ ако су изузетно посвећени племенитом циљу, ако поседују уверење да је кршење прописа у конкретном случају неминовно и ако притом делују под притиском остварења резултата. Проблем је, међутим, што такво понашање има тенденцију учесталог понављања, јер се традиционално не опажа као лоше, што може лако допринети прогресији полицијских злоупотреба. Тачније, када кршење закона постане рутина у полицијској пракси, оно лако може прерасти у класичну злоупотребу.⁷ Недолично понашање племенитог повода и материјална корупција временом могу постати блиско повезане, у смислу да кршење прописа из племенитог повода представља улаз за корупцију мотивисану материјалном наградом, уз претпоставку да тамо где цвета први вид злоупотреба овлашћења, ни класична корупција не може пуно заостајати.

Закључак

Разматрање узрока и последица полицијског синдрома „Прљавог Харија“ има вишеструку важност. Ипак, можда најважнији значај овог разматрања лежи у предочавању чињенице да прекорачења и злоупотребе полицијских овлашћења могу бити подстакнути моралним императивом и утилитаристичким идеалом полицијске професије, то јест остварењем племенитог циља. У том смислу, заштита грађана од криминалних појава, нарочито њених најопаснијих видова (тероризам, организовани криминалитет) могла би се окарактерисати као један од највреднијих циљева. Посвећени спровођењу ове мисије, уверени како је не могу у потпуности остварити без кршења прописа, додатно подстакнути различитим притисцима продуктивности, полицајци могу лако посегнути за нелегитимним средствима.

Међутим, последице ове могућности су огромне на индивидуалном и друштвеном плану. Како Помери (Pomeroy) објашњава: „Ако је полицији дозвољено да примењује средства која премашују законом дозвољен ниво, физичка слобода и безбедност сваког од нас зависиће само од правичности, добре воље и нечијег хира.“ (Crank & Caldero, 2010: 139). Без обзира колико је племенит и вредан конкретан циљ, не сме се изгубити из вида да неки начини понашања једноставно нису прихватљиви да би се тај циљ постигао, посеб-

⁷ Домбринк указује на корупционашку аферу откривену у полицијском одељењу Мајамија, истичући како је истрага открила да су припадници специјализоване јединице *River Cops* криминалистичку истрагу препродаје наркотика започели запленом дроге, а завршили „пељешењима“ већих количина наркотика, које су препродавали на црном тржишту (Dombrink 1994: 66).

но у контексту рада полиције као највидљивијег симбола правног система. Притом је нарочито опасно уколико се иза оваквих полицијских поступака крије морални цинизам, који доживљава врхунац када полицајци почињу да рационализују „прљаве методе“, правдајући их као једини исправан начин кажњавања оних који су свакако криви, уверени како ће они због разних процедуралних ограничености вероватно избећи заслужену казну.

Иако спровођење правде по доктрини „циљ оправдава средство“ може бити примамљиво, полицајци морају бити свесни да су циљеви сами по себи недовољни да би оправдали сва средства која су потребна да се они постигну. Полицајци морају увек имати у виду како не могу и не смеју поседовати идентитет или моћ која је изван закона. Они су људи закона и њихова овлашћења се описују и ограничавају законом, а уколико раде нешто ван закона, они постају извршиоци кривичних дела као и сви други, због чега треба да буду кажњени. Дакле, једини исправан одговор на питање „да ли се добри циљеви оправдавају лошим средствима“ – морао би да буде одричан. Притом се сва лоша средства морају увидети и казнити као било које друго „прљаво“ средство, без обзира што се полицајцу може чинити да њиховом употребом остварује „племенит“ циљ. То је, међутим, ипак лакше рећи него спровести у пракси.

Клокарс је песимистичан по питању превазилажења проблема „Прљавог Харија“, што се види из његовог критичког преиспитивања понуђених модела за решавања овог проблема: 1) *Жустре бирократе* – полицајци су обучени професионалци који се у раду придржавају јасно постављених бирократских правила и прописа. Клокарс тврди како „прљави средства“ не нестају у потпуности из оваквог модела, већ се мотивација за њихову употребу више усредсређује на друге циљеве, а не на кажњавање и 2) *Битнеров мир* – рад полиције усмерен је на одржавање мира, а не на кажњавање. Клокарс сматра како је нереално очекивати да ће са овим преусмеравањем рада полиције други циљеви аутоматски нестати, а докле год су међу тим циљевима највећа места за „кажњавања кривога“, наћи ће се и начин за примену прљавих средстава (Newburn, 1999:11).

Неспорно је да се свако кршење прописа мора третирати као противправно без обзира на повод таквог понашања и мотивацију извршиоца и да као такво мора бити праћено одређеним санкцијама. Међутим, овај принцип није увек остварљив, посебно кад је реч о недолжном понашању племенитог повода. Наиме, у полицијској организацији где преовлађује посвећеност остварењу професионалних задатака (циљева) на штету поштовања правила рада (средстава), сваки напор усмерен на контролу и сузбијање кршења прописа полицајци обично посматрају као нелојалност професији, па чак и као издају. Поред тога, сами контролори не исказују толику спремност и вољу да интервенишу у ситуацијама где је овлашћење прекорачено или злоупотребљено из племенитог повода, за разлику од случајева злоупотребе где полицајац делује у властитом интересу. Организациона клима у којој се толеришу таква понашања и пасивно држање контролора не само што отежава решавање проблема већ и доприноси учвршћивању и проширењу синдрома „Прљавог Харија“ у постојећој организацији.

У покушају да се изнађе адекватно решење, поставља се питање да ли се неки случајеви кршења закона од стране полиције могу третирати као ис-

правни и у којим ситуацијама је ова опција евентуално могућа. Кранк и Калдеро сматрају да постоји неколико важних принципа којих се полиција мора придржавати у евентуалном преиспитивању ове могућности:

- одлука о примени илегалних средстава никада се не сме препустити дискреционој оцени полицијског особља нижих чинова, па чак ни управном кадру средњег нивоа, већ искључиво високим руководиоцима;
- примена илегалних полицијских тактика може бити иницирана искључиво да би се добиле информације уз помоћ којих би се решила несавладива ситуација;
- доношење одлуке о примени нелегалних метода рада мора бити праћено независном истрагом како би се избегла могућност прикривања чињеница;
- у случају откривања неоправданости коришћења нелегалних тактика, одговорно лице мора одмах поднети оставку са свог радног места и бити позвано на одговорност (Crank & Caldero, 2010: 49).

Мора се признати да је расправа на ову тему веома деликатна јер потенцира толеранцију непоштовања начела законитости и залагање за отворену примену илегалних метода рада. Истина је да су правни акти често крути и као такви неприлагодљиви свим ситуацијама и новонасталим изазовима, посебно када имамо у виду променљив карактер криминалитета, односно константну појаву неких нових видова криминалног понашања. Отуда у неким ситуацијама адекватан одговор можда и захтева „екстраправне мере“. Ову могућност ипак треба схватити искључиво као крајње решење, које би се предузимало уз поштовање горе наведених принципа, а не давањем слободе у примени овог „екстра овлашћења“ полицајцима појединцима.

Евентуално, одређен ниво слободе у примени илегалних метода рада може бити дат полицијским службеницима ангажованим на специфичним задацима (нпр., прикривени иследници), али искључиво у вези са спровођењем и у интересу конкретне истраге и у ситуацијама када нису имали могућност другачијег избора. Додуше, имајући у виду околности и намере прикривеног иследника овакви случајеви донекле би се могли третирати као кривична дела извршена у крајњој нужди (Škulić, 2005). Чињеница је међутим да оваква „привилегија“ може бити лако злоупотребљена, што намеће обавезу да се сваки конкретан случај извршења кривичног дела од стране прикривеног иследника посебно преиспита, али искључиво онда кад се стекну неопходни услови за то, односно када се стекну могућности за спровођење службених радњи а да се том приликом не компромитује статус прикривеног иследника.

Литература

1. Alpert, G., & Noble, J. (2009). Lies, True Lies, and Conscious Deception: Police Officers and the Truth. *Police Quarterly*, 12(2), 237–254.
2. Bayley, D. (2002). Law Enforcement and the Rule of Law: Is There a Tradeoff?. *Criminology & Public Policy*, 2(1), 133–154.
3. Goldschmidt, J. (2008). The necessity for dishonesty: Police Deviance, ‘making the case’ and public good. *Policing and Society*, 18(2), 113–135.
4. Goldstein, H. (1990). *Problem-Oriented Policing*. Philadelphia.
5. Dempsey, S., & Forst, S. (2005). *An Introduction to Policing*. Belmont.
6. Dombink, J. (1994). The touchables: Vice and police corruption in the 1980’s. In Barker, T., & Carter, D. (Eds.), *Police Deviance – second edition* (pp. 61–85). Cincinnati.
7. Зековица, Р. (2010). Примена права и ефикасност полиције. У *Сузбијање криминала и европске интеграције* (стр. 469–478). Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
8. Ignjatović, Ђ. (2010). *Kriminologija*. Београд; Правни факултет Универзитета у Београду.
9. Kappeler, V., Sluder, R., & Alpert G. (1998). *Forces of deviance, Understanding the dark side of policing – second edition*. Illinois.
10. Kutnjak-Ivković, S. (2005). *Fallen Blue Knights: Controlling Police corruption*. New York.
11. Loftus, B. (2009). *Police Culture in a changing World*. New York: Oxford University Press.
12. Маринковић, Д. (2010). *Сузбијање организованог криминала – специјалне истражне методе*. Нови Сад: Прометеј.
13. Merton, R. (2009). Društvena struktura i anomija. U Ђ. Ignjatović (Eds.), *Teorije u kriminologiji* (str. 280–285). Београд.
14. Newburn, T. (1999). *Understanding and Preventing Police Corruption: Lessons from the Literature*. London: Home Office – Policing and Reducing Crime Unit: Research, Development and Statistics Directorate.
15. Павићевић, О., Симеуновић Патић, Б. (2011). *О негативном друштвеном јунаку*. Београд.
16. Prenzler, T. (2009). *Police Corruption – Preventing Misconduct and Maintaining Integrity*. Boca Raton: CRC Press Taylor & Francis Group.
17. Punch, M. (2009). *Police Corruption – Deviance, Reform and Accountability in policing*. London.
18. Reiner, R. (2010). *The Politics of the Police – fourth edition*. New York: Oxford University Press.
19. Skolnick, J. (2011). *Justice without Trial: Law Enforcement in Democratic Society – fourth edition*. New York.
20. Sykes & Matza (2009). Tehnike neutralizacije. U Ђ. Ignjatović (Eds.), *Teorije u kriminologiji* (str. 294–299). Београд.
21. Holmes, M., & Smith, B. (2008). *Race and Police Brutality: Roots and Urban Dilemma*. New York.
22. Crank, J. (2004). *Understanding Police Culture – second edition*. Cincinnati.
23. Crank, J., & Caldero, M. (2010). *Police Ethics: The Corruption of Noble Cause*. Cincinnati.
24. Škulić, M. (2005). Krivično delo prikrivenog islednika učinjeno u krajnjoj nuždi. *Pravni život*, 9, 661– 690;
25. Waddington, P. (1999). Police (canteen)sub-culture. *British Journal of Criminology*, 39(2), 287–309;

CAUSES AND CONSEQUENCES OF THE “DIRTY HARRY“ POLICE SYNDROME

Summary

The conflict between ends and means is undoubtedly one of the key ethical dilemmas in police action. The aim is ethically correct and police officers feel obliged to meet it, but the legitimate means make difficult to them to achieve that aim. This problem can occur in almost any situation where the restrictions have been put on the police methods, and which police officers perceived as undesirable, excessive, unreasonable or unfair. Numerous police officers tend to solve this dilemma by referring to the essence of the police role, in which base there is the “noble cause“ (protection of public safety, combating crime), believing in the correctness of taking certain actions, even if they are illegal, if they have as a purpose achieving this goal. This moral dilemma is known in the literature as the “Dirty Harry syndrome“. Given the fact that in our region this phenomenon has not yet been analyzed, our work will primarily be based on consideration of its general characteristics (concept, causes, consequences), but we will also deal with the key issues that are driven by the “Dirty Harry“ syndrome, so that we will end the work reviewing options for possibly overcoming of this problem. Considering the purpose of writing this work, we will also consider the “Dirty Harry“ police syndrome in the context of combating organized crime and terrorism.

**ФЕНОМЕНОЛОГИЈА И НАУЧНО
ИСТРАЖИВАЊЕ САВРЕМЕНОГ
ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА
И ТЕРОРИЗМА**

ТЕРОРИЗАМ – РЕАЛНА ОПАСНОСТ ДАНАШЊИЦЕ ИЛИ...

Јован Ђирић

Институт за упоредно право, Београд

Апстракт: О тероризму се данас веома много пише са различитих аспекта, међутим, аутор овог чланка сматра да су расправе о тероризму ипак претеране, те да није реално да се толико много о томе говори. Заправо, претерана и пречеста прича о тероризму често се налази у функцији својеврсних медијско-политичких манипулација. Страх од тероризма оправдава доношење најретрибутивнијих закона, као и војно-политичке активности и интервенције на различитим странама света. Тај страх од тероризма оправдава и опстајање НАТО-а, који треба да буде главни „борац“ против ове савремене глобалне пошасте. Такође, ни бројне друге безбедносне институције, као ни читава „безбедносна индустрија“ за надгледање, проверавање и обезбеђивање, не би опстале да нема страха од терористичке претње. То, у ствари, значи да страх од тероризма и манипулисање тим страхом имају знатне економске, као и шире социјално-политичке ефекте. Осим тога, често може бити сасвим релативно и не може се лако одговорити на питање кога сматрати терористом, а кога сматрати борцем за слободу. Аутор сматра да је све то потребно узети у обзир уколико се жели потпуно реално сагледавање читавог феномена тероризма.

Кључне речи: тероризам; страх; рат против тероризма; манипулације; релативност тероризма; легитимитет закона.

Увод

Људска права затевају од сваке државе да она, између осталих, предузме одговарајуће кораке у правцу заштите права на живот, што свакако подразумева и мере за борбу против тероризма. Ипак, мере које се предузимају против тероризма морају да буду пропорционалне и не смеју угрожавати демократске вредности. Сваки закон који је сачињен зато да би штитио људе од опасности тероризма, као и сама примена таквог закона, мора бити у сагласју са основним људским правима и слободама (www.liberty-human-rights.org.uk/human-rights/terrorism/index.php). То је један општи декларативни став, који је, наравно, карактеристичан за све оне који се баве проблематиком заштите људских права. Као таквом, њему се нема шта приговорити, осим што се може поставити питање, да ли је у пракси баш тако, или је можда другачије? Наше питање у ствари гласи: „Да ли се у пракси догађа управо супротно?“ Да ли пред опасношћу од тероризма долази до занемаривања људских права? Чини се да је одговор потврдан, односно да рат против тероризма доводи до врло озбиљних кршења људских права.

Тачно је да је Ал Каида, као најпознатија глобална терористичка организација, својим терористичким актима угрозила стотине и хиљаде људи, али је тачно и то да је у рату против тероризма, против те организације, учињено врло

много аката којима су људска права врло озбиљно била угрожена (Fabbriciani, www.nmmu.ac.za/documents/theses/ANTONIO%20ANTONINO%20FABBRICIANI.pdf). Па ипак, када се говори о тероризму и кршењу људских права, углавном се имају у виду кршења људских права која чине терористи, а не и кршења људских права која чине они који су задужени да се боре против тероризма. Ово пре свега зато што сви имају у првом плану опасност да могу да постану жртва тероризма. Међутим...

Вероватноћа да једно просечно дете које се ових дана роди негде на планети Земљи не доживи своје пунолетство због неухрањености или недостатка здраве воде за пиће,¹ неупоредиво је већа него вероватноћа да то дете буде жртва неког терористичког акта, те да због тога не дочека своје пунолетство. Па, ипак, о тероризму се пише и прича знатно више него о проблемима сиромаштва, који врло често директно узрокују глад и жеђ, а индиректно и многе друге различите фрустрације које и доводе до тероризма, односно које разочаране и гневне младе људе гурају у бунт, насиље и тероризам. У основи, могло би се рећи чак и следеће: шанса (вероватноћа) да то дете постане жртва неких антитерористичких акција и мера већа је него вероватноћа да постане жртва директног тероризма.²

Хоћемо да кажемо да је велика вероватноћа да то дете буде на неки начин превентивно ухапшено, односно лишено, макар само неких својих људских права, просто зато што се држава и њени органи „плаше“ могућег тероризма. Још ако то дете потиче из црне, или исламске популације, онда је вероватноћа да макар само не добије визу за улазак у САД, односно да буде „претресано до голе коже“ приликом уласка у неки авион, још и знатно већа. О деци која су жртве америчких антитерористичких бомбардовања у Ираку и Авганистану, те генетских мутација проистеклих из тог бомбардовања „осиромашеним уранијумом“ да и не говоримо. Није цинизам рећи да је дете које је било рођено у Ираку за време диктатуре Садама Хусеина имало знатно мање шансе да „настрада“ него што је то случај након што су покренути ратови против Садама, те након што је у тој земљи „уведена демократија“.

Опасност од тероризма заправо је много мања него што би се то могло закључити уколико се погледају ударне телевизијске вести и чланци са насловних страна водећих новина у САД и Западној Европи. Страх од тероризма је врло изразит и он као да свакодневно расте код просечних читалаца и гледалаца на Западу. Све ово, наравно, бива изразито мултипликовано након спектакуларних догађаја од једанаестог септембра 2001. када, још дуго након тога, на пример „британска обавештајна служба МИ5 на свом сајту инсистира на подизању и одржавању највишег могућег степена безбедности, односно позива грађане да активно учествују у пословима безбедности – самозаштите, тј. да полицији безрезервно пријављују све што им на било који начин изгледа сумњиво, те су се управо тако и свеопшта параноја и антитерористичке мере безбедности почеле ширити западним светом, као да се ради о неком од најзаразнијих и најопаснијих вируса.“³

1 Проблем нездраве воде за пиће која угрожава здравље деце нагнао је Светску здравствену организацију да Министарску конференцију одржану јуна 2004. у Будимпешти посвети управо томе (о свему томе Мирослава Кристофоровић Илић у чланку под насловом „Применљивост акционог плана за животну средину и здравље деце у Републици Србији“, доступно на интернет адреси www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0025-81051012789.pdf). Проблем здраве воде за пиће и уопште здравља најмлађих генерација врло је велики и у СЗО постоји свест о томе, али ипак чини се да све то није довољно, односно да се о проблемима тероризма знатно више говори и пише.

2 Мислимо првенствено на „хуманитарна“ бомбардовања различитих терористичких кампова, тј. цивилних насеља у Авганистану и Ираку.

3 О томе Хуан Алфаро (Juan Alfaro) у чланку који имплицира да је посредни својеврни социјализам 21. века, а који се може прочитати на сајту http://21stcenturysocialism.com.com/article/terrorism_and_media_manipulation_the_other_weapon_of_the_usa_and_its_allies_01177.html

Било би претерано тврдити да је 11. септембар измишљен, иако постоје и таква размишљања, па чак и књиге које имплицирају да је све у вези с тим спектакуларним нападом на њујоршки Светски трговински центар била лаж и превара.⁴ То заиста звучи претерано, али нека питања у вези са свим оним што се 11. септембра догодило у САД, ипак остају без одговора. На пример: „Како је пасош једног од отмичара, Мохамеда Ате, нађен у рушевинама куле? Зграде изгореле, а пасош сачуван?“ Или, на пример, питање: „Да ли су куле случајно изнајмљене једном приватнику на 99 година августа 2001. за суму од 3,2 милијарде долара, а овај их одмах осигурао за случај тероризма, не и рата, и после наплатио вишеструко осигурање?“⁵

Чини нам се да је ипак претерано поверовати у оно што данас већ познати Француз Тијери Месон тврди, а понајпре то да је 11. септембар једна велика превара, али можемо констатовати како је читав тај догађај вешто искоришћен, након што је најпре проузроковао шок, страх и бол код грађана Њујорка, али и свих оних људи који су широм света били приковани за телевизијске пријемнике и пратили драматичне догађаје са Менхетна, али и различите коментаре бројних аналитичара, који се тих дана једноставно нису „скидали са ТВ екрана“.⁶

У питању су, у ствари, општепознате манипулације страхом као базичном људском емоцијом. Ако желите да донесете неке врло нехумане законе, онда је то сасвим могуће уколико се игра на карту уплашеног јавног мњења, које онда због тог страха одобрава свако законско решење, па и оно најнехуманије, а првенствено зато што људи верују да се казном и претњом казном може све постићи. Посебна је овде улога коју имају тзв. спин-доктори. Израз „спин-доктор“ у последње време често се може чути у готово обичној свакодневици, али њега је најпре употребио Џорџ Орвел у свом роману 1984. Реч је о особама које имају задужење да буду саветници за нечији имиџ, да „дижу прашину“ у јавности, да лансирањем појединих афера „слуђују“ јавност, те да своју фризирану истину пласирају тако да је најшира јавност прихвата као потпуно тачну (www.pr-eminencija.blogger.hr/post/tko-su-spin-doktori/146044.aspx). Могуће је, дакле, измислити нешто и некакву потпуну лаж представити као истину, истину коју јавност прихвата безрезервно и без размишљања. Као једна од најбољих илустрација о томе ко су и шта су, шта раде „спин-доктори“, овде треба поменути и један занимљиви амерички филм *Ратом против истине* (*Wag the Dog*) из 1997. с Робертом Де Ниром и Дастином Хофманом у главним улогама, а у режији Барија Левисона (Barry Levinson), (http://en.wikipedia.org/wiki/Wag_the_Dog). Да би на неколико дана пре председничких избора „спасли“ председника САД, ухаћеног у сексуалном скандалу, ова двојица „спин-доктора“ измишљају и практично организују читав један рат у Албанији и тиме „одвлаче“ пажњу америчке јавности од секс-скандала. У том смислу, у једном тренутку новинари негде у некој албанској забити „проналазе“ једну

4 У том смислу најпознатија је књига француског публицисте Тијерија Месана (Thierry Meyssan): 11. септембар 2001. – Велика превара – Ниједан авион није ударио у Пентагон – (превод са француског), 2002, стр. 234. Београд. ИК „Драганић“.

5 О свим овим питањима видети у тексту на интернет адреси: www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/DESET-GODINA-OD-DANA-KOJI-JE-SOKIRAO-AMERIKU-I-SVET/Mnogo-pitanja-teoreticara-zavere.lt.html

6 Без обзира што би нам неко могао замерити то што се овде позивамо на иранског председника Ахмединејада, који је збиља по много чему једна контроверзна личност, чини се да није без основа то што је он изјавио да су САД искористиле 11. септембар као изговор за рат у Авганистану и Ираку. (www.naslovi.net/2011-09-11/ahmedinejad-sad-iskoristile-11-septembar-ka0-izgovor-za-rat/2800979)

ципелу америчког војника отетог у Албанији. У знак поздрава свом сународнику, кантри музичари компоњују песму о ципели која доспева на врхове топилиста, а грађани САД масовно као амајлију везују ципеле за своје прозоре и аутомобиле. И цела Америка почиње да маше ципелама и пева о ципели, у знак поздрава отетом, а у ствари непостојећем Американцу у непостојећем, исфабрикованом рату у Албанији.

Замислимо, дакле, да та ципела буде ципела неког убијеног у мирнодопским временима, ципела жртве неког кривичног дела. Замислимо, у ствари, да уопште није реч о измишљеном убиству, као што се у филму говори о измишљеном рату. Замислимо да је неки педофил заиста убио једну петогодишњу девојчицу. На лицу места буде пронађена згажена лутка. Постоји, дакле, све, ништа практично није измишљено – постоје и злочин и монструозни убица и згажена лутка. Али, уза све то постоји и власт која хоће да прогура један, замислимо, сасвим „сулуд“ закон, закон који би психијатрима, на пример, давао овлашћења да процењују ко је „луд“, тј. опасан, кога треба пратити и прислушкивати, те на крају можда и азилирати, односно кастрирати чак. Шта тада власт и њени „спин-доктори“ треба да раде: да често у најударнијим терминима приказују не тело убијене девојчице (јер то би можда било и превише), већ згажену лутку. Најпре се прикаже згажена лутка, а онда неки од „аналитичара“ и „експерата“ позваних у ТВ студио предложи построжавање закона, азлирање, кастрацију и томе слично (Ђирић, 2010).

Овде се наравно одмах намеће асоцијација на амерички антитерористички закон, Patriot Act. Подршка грађана том закону била је готово безрезервна, легитимитет тог акта није се доводио у питање (Wong, 2007: 130–173). Тако су, између осталог, указом председника Буша из новембра 2001. године формиране војне комисије, које су у читавом низу случајевима преузимале ингеренције редовних судова (Ђирић, 2006). За обичне људе, лаичку јавност, све то није било толико проблематично, јер стравични призори рушења кула близанакиња у Њујорку, једноставно су надјачавали сваку могућу сумњу и оправдавали сваки закон који би био донесен.

Намеће се овде такође и асоцијација на један сличан антитерористички закон, који је само годину дана пре него што су га Американци усвојили, требало да буде усвојен у тадашњој Југославији, али је ипак у владајућој коалицији дошло до размимоилажења, па је изостала подршка радикала, те тако тај закон није био усвојен,⁷ а претходно су опозиционе странке у Србији изразиле своје незадовољство тим законом. Тако је, на пример, ГСС истицао да нови закон против тероризма не би био уперен против терориста већ против политичких неистомишљеника власти. Тај закон ће само бити начин да се легализују сва неоправдана хапшења, пребијања и малтретирања грађана (www.b92.net/info/vesti/index.php?yuu=2000&mm=06&dd=05&nav_category=18&nav_id=7427). Практично је у САД „прошао“ закон који у Србији само годину дана пре тога није могао да прође, јер се „побунила“ демократска јавност, што је занимљивост, да не кажемо парадокс своје врсте. Србија се на неки начин показала, можда је претерано рећи, демократичнија од САД, али свеснија могућих опасности и злоупотреба.

7 Чланак под насловом „Цена радикалске подршке“, доступан на интернет адреси www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/20007/00705-003-pubs.pod.htm

Принцип је, дакле, увек исти или бар врло сличан – догађа се најпре медијско „спиновање“, а упоредо с тим иде и јачање репресивних функција и овлашћења као институционални одговор савремене, демократски устројене државе на разнородност безбедносних претњи, а што све има врло негативне општедруштвене последице (Кораћ, 2010: 133). Морална паника, с којом се данашња друштва све више суочавају, означава социјални феномен претеране реакције медија, полиције, других државних институција или шире јавности на деловање појединаче или друштвених група, које може, само по себи, бити тривијалне природе, али се опажа као реалан друштвени проблем и озбиљна претња основним вредностима једне заједнице (Кораћ, 2010: 135).

Настао на темељима идеолошког или верског фанатизма, тероризам је убрзо задобио титулу главног непријатеља цивилизованих облика организовања људског друштва. Постао је синоним нецивилизоване примене насиља, с циљевима који су најчешће толико медијски маргинализовани⁸ да се често веровало да је то насиље безразложно.⁹ Другим речима, ако желите да некога политички, и не само политички, дисквалификујете, онда је најбоље да га назовете терористом, да једноставно кажете како он безразложно врши насиље и убија недужне жртве. У своје време стари Грци су користили термин „варвари“, термин који је опстао и до дана данашњег, а који се односио на све оне који нису као ми, који су други и другачији¹⁰, термин који функционише по истим, или сасвим сличним психолошким механизмима – матрицама, онај који је други и другачији јесте варварин, али данас је још боље за његову дискредитацију рећи да је он терориста. Варварин данас некако асоцира на човека који не уме да се понаша, који не поштује бонтон, који, на пример „мљацка“ кад једе, непристојно се облачи, што, наравно, изазива и сажаљење код посматрача и подсмех и осуду, али не изазива страх и баш толику осуду након које следи предузимање свих мера које су против терориста иначе дозвољене. Варваре ипак, бар са становишта данашње западне цивилизације и њених стандарда, не смео хапсити, још мање бомбардовати или убијати, то би било варварски, али је зато и дозвољено и оправдано и легитимно, штавише пожељно, убијати терористе и с њима се обрачунавати на сваки могући начин. Назвати неког терористом данас је најјефектнији начин да се дотични дискредитује, да се ућутка и да му се се одузме право на реч и мишљење.¹¹

У извесном смислу могло би се рећи да тероризам и рат против тероризма симболизује хантингтоновски „сукоб цивилизација“, где су на једној страни хришћани, а на другој страни Арапи, муслимани. Ствар је међутим, помало другачија, односно компликованија и не би се могло рећи да данас егзистира једна

8 А наравно и сатанизовани.

9 Горан Петронијевић у чланку под насловом „Тероризам – глобална опасност или глобалистичка превара“, доступно на интернет адреси <http://pokretzasrbiju.org/cms/?p=510>

10 О томе и Предраг Вукасовић у необјављеној докторској дисертацији „Хелени и негрчко окружење у архајској епохи – конституисање појма варвари“. Теза је 19. априла 2011. одбрањена на Правном факултету Универзитета „УНИОН“.

11 У том је смислу, на пример карактеристично то да је лидер једне НВО у Србији, Миљенко Дерета, у наслову своје колумне у *Политици* од 5. октобра 2011. написао: „На делу је тероризам“, а поводом оних који су другачије мислили о „Паради поноса“ и који су испровоцирали забрану те манифестације. (www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/Na-delu-je-terorizam.it.html) Не може се, наравно, оправдати евентуално насиље према учесницима „Параде поноса“, као што се насиље уопште не може оправдати, али је сасвим јасно да се врло лако може манипулисати управо тиме што се за ставове и деловање неког неистомисљеника једноставно каже само то: „На делу је тероризам“. Онда сваки разговор престаје, али зато почиње репресија сваке врсте. Наравно, из једне, било које и било какве репресије врло лако произлази одговор у неком од облика насиља, а то је онда тероризам. Ви некоме не дозвољавате да слободно каже оно што стварно мисли, а очекујете да он ћути и да прихвати то ћутање без икаквог „роптања“, без икаквог протеста, без икаквог одговора у којем не би било ни гнева, а ни насиља.

таква „чиста“ стриктна подела на „нас“ хришћане с једне и „њих“, муслимане с друге стране.¹² Западни политичари, заправо, не желе да се замерају муслиманима у арапском свету,¹³ али и „домаћим“, западноевропским муслиманима, те се у ствари испоставља да борба против тероризма данас у суштини и није у толикој мери борба против исламског дихада, већ борба против неког другог, а тај други може, на пример да буде Русија, првенствено оно што она симболизује и што је блиско Русији. Испоставља се да су тероризам и претња тероризмом одличан изговор за само постојање НАТО-а, али и за изградњу и постојање антиракетног нуклеарног штита и других сличних мера у земљама Источне Европе, мера које би тобоже требало да буду уперене против блискоисточних земаља од којих долази највећа терористичка претња, али је то, наравно, тек само прича. Највећим делом овај штит у ствари је уперен против Русије, због чега руски званичници Путин и Медведев изражавају незадовољство деловањем НАТО-а и његовим проширењем на Исток и постављањем антиракетног штита. Судећи по расположивим војним снагама које су ангажоване у рату против тероризма, сасвим се лако може закључити да такве и толике снаге ипак нису неопходне да би се одговорило на изазов класичног тероризма, који долази од група фанатизованих дихадиста, већ је у питању оружје и војне снаге које су неопходне за рат против читавих држава и врло јаких оружаних снага, као што су управо руске оружане снаге. Једноставно речено, питање је да ли је НАТО окренут према авганистанско-ирачким врлетима и верским ратницима, или против неког другог, како је то у историји већ бивало.¹⁴

Није неопходно ангажовати на десетине хиљада војника и мноштво најсофистициранијег оружја за ратовање по пустињама и гудурама Авганистана да би се ухватио један човек, Бин Ладен, и разбила његова организација. Испоставило се да је за хватање тог најтраженијег светског терористе била довољна само једна невелика јединица морнаричке пешадије и неколико хеликоптера. Али поставља се питање да ли би у суштини онда читава идеја постојања НАТО-а и читава ратна интервенција САД у Авганистану била доведена у питање и да ли би све пало у воду, укључујући ту и несумњиве економске ефекте који и стоје иза ове војне интервенције. Мислимо овде преваходно на тзв. ратну економичку (привреду) САД. Ту формулацију сковао је извесни економиста Чарлс Е. Вилсон, а под тим је подразумевао неку врсту полууговорне економије, где се држава јавља као главни финансијер и менаџер војне индустрије. Вилсон је, иначе, био извршни директор филијале компаније „Дженерал моторс“, а приликом истраживања тржишта био је импресиониран степеном продуктивности војне индустрије САД за време Другог светског рата, што је помогло да дође до опоравка и раста америчке привреде.

12 Има оних који сматрају да су муслимани у том (терористичком) „рату“ против Запада однели победу, јер зарад политичке коректности и „незамерања“ „домаћим“ муслиманима, западни политичари избегавају да говоре о исламском тероризму, те почетно створена дихотомија „ми“ хришћани и „они“ муслимани терористи данас изгледа ипак другачије. (О томе Срђа Трифковић; - Десет година касније, или зашто је ислам био успешнији од Запада; - доступно на интернет адреси www.standard.rs/vesti/41-svet/8398-srdja-trfkovic-deset-godina-kasnije-ili-zasto-je-islam-bio-uspesniji-od-zapada.html)

13 Пре свега због нафте.

14 Мислимо овде, наравно, на крсташке ратове који су у своје време били вођени против ислама, а у ствари против Византије, и Цариграда, који је најпре био под латинском окупацијом (1204–1262) након чега је дошао и дефинитиван пад и пропаст Византије (Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1969). Крсташки, али и други ратови, учи нас томе историја, нису увек били уперени против оних против којих су декларативно били уперени, што је читаву ствар чинило далеко компликованијом. Вероватно је управо то имао у виду руски премијер Путин када је употребио синтагму „крсташки рат“ поводом интервенције НАТО-а у Либији 2011.

Све у свему, тероризам и опасност од тероризма изузетно су добро оправдање за антитерористичке делатности, за рат против тероризма, за ратну економију која је врло важна за читав западни свет, а за Америку посебно. Рат против тероризма такође је врло значајан за легитимисање, тј оправдавање читавог даљег постојања НАТО-а. Сматра се да је међународни тероризам комплексна и стална претња за евроатлантску заједницу и да захтева свеобухватан, мултилатералан стратешки одговор у који би био укључен управо Атлантски пакт (Нелсон, www.eai.org.rs/sr/evroatlantska_revija/euroAtlanticSecurity/story/41/Ja%c4%8Danje+uloge+u+borbi+protiv+terorizma.html). Терористички напади од 11. септембра 2001. пробудили су НАТО и дали му нови легитимитет и садржај; НАТО је тада покренуо свеобухватну ревизију својих активности и процедура. То је кулминирало пакетом реформи, иницијатива и програма које су лидери Алијансе потврдили на Прашком самиту у новембру 2002.¹⁵

Када све ово имамо у виду, онда можемо рећи и следеће: ако не би било тероризма и претње и страха од тероризма, онда се ни на који начин не би могао оправдати, легитимисати било који чин кршења људских права, нарочито појединих категорија људи, посебно оних у Гвантанаму, или пак оних у Абу Грайбу, или пак оних у другим тајним Цијиним затворима у Источној Европи. Они не би били терористи који су криви за смрт невиних људи, већ би и сами били људи који заслужују да и њихова људска права буду поштована.

Ако не би било тероризма и претње и страха од тероризма, онда би читава безбедносна индустрија, која данас убира не мале профите, била озбиљно уздрмана, јер не би било више такве и толике потребе за претресањем, надгледањем, проверавањем, обезбеђивањем.¹⁶

Ако не би било тероризма и претње и страха од тероризма, било би знатно теже оправдати, легитимисати даље постојање НАТО-а као таквог, а то би имало готово несавремене економске, социјалне и политичке последице, јер би веома велики број људи који сада раде у НАТО-у и за НАТО као његове пратеће службе једноставно остао без посла. Овако један огроман бирократски апарат с врло великим бројем запослених и даље опстаје, јер, боже мој, постоји стална, све већа и већа опасност од тероризма.

Ако не би било тероризма и страха и претње од тероризма, не би у савременим западним друштвима, која се одликују индивидуализмом и секуларизмом, било довољно хомогенизације и хармонизације друштвених односа. Потребно је да постоји непријатељ у овом или оном облику, око (тј. поводом) кога се људи уједињују (Чавошки, 1989). Међутим, након што су победили (изгубили) непријатеља у форми комунизма, у западном свету настала је потреба да се пронађе нови непријатељ, а тај непријатељ се врло брзо појавио у виду тероризма. У друштвима у којима је све релативизовано, мора постојати неко или нешто око чега се, тј. поводом кога (чега) се сви уједињују. Практично су то данас терори-

15 О плановима, реформама и иницијативама НАТО-а, нарочито поводом борбе против тероризма, видети на сајту www.nato.int/docu/21st-cent/21st_serb.pdf.

16 Помислимо само колико аеродрома има на свету; сваки од тих аеродрома мора имати скенере за преглед особа и пртљага. Но ствар се не завршава са аеродромима, у питању су и друге јавне институције у којима се окупља значајан број људи. Позоришта, биоскопи, галерије итд. Колико све то кошта, питање је, односно исто то питање постављено на други начин: колико то све некоме доноси профита. У лежерној, опуштеној атмосфери, у којој нема таквог и толиког страха од тероризма, не би било ни толиких профита, пре свега произвођача, испоручилаца те опреме. Посебна су прича и они који монтирају ту опрему, као и они који је иновирају и који спроводе едукацију за њену примену. Свима њима зараде би биле смањене, те једноставно речено свима њима не иде у прилог лежерна, опуштена атмосфера у којој нема страха од тероризма.

сти, мрски непријатељи савремене цивилизације и западне демократије, који не презају од убијања и најневинијих жртава; они управо могу послужити том циљу, хомогенизацији грађана и хармонизацији међуљудских односа.

И поред свега, међутим, појам тероризма остаје крајње релативан и исувише исполитизован, знатно више политички него правни. Због тога се и догађа да они који су за једне у једном периоду национални хероји, за друге су у том истом или неком другом времену терористи. Тако је, на пример за Србе Гаврило Принцип велики херој, док за Аустроугаре, Ота фон Хабзурга, на пример, он је све само не херој (Ђирић, 1998). Слично је и када говоримо о организацији ОВК, за коју су неки високи амерички званичници попут Роберта Гелбарда у почетку тврдили да је то типична терористичка организација, али се затим ситуација потпуно променила, па и америчка званична и незванична политика према Србији и Косову. Иронично је да је Гелбард ОВК описао као „терористе“, а Кристофер Хил, главни амерички преговарач и творац споразума у Рамбујеу, „такође је био жестоки критичар ОВК због њене наводне повезаности с дрогом“. Штавише, свега неколико месеци пре Рамбујеа, Стејт департмент објавио је (а на основу извештаја добијеног од обавештајне мисије САД) податке о улози ОВК у терорисању и расељавању етничких Албанаца: „...ОВК терористе или киднапује свакога ко сврати у полицију, ... представници ОВК су сељацима претили смрћу и палили им куће ако нису хтели да се придруже ОВК-у.“ (Chossudovsky, www.transnational.org/SAJT/features/crimefinanced_serb.html).

Исто тако, на сајту Америчке агенције за борбу против трговине дрогом – ДЕА стајало је да се албанска ОВК финансира од продаје дроге, а онда, на само недељу дана пред почетак НАТО бомбардовања Југославије, таква информација била је скинута са сајта (Grig, www.stopthefaa.org/artman/publish/article_83.shtml). У ствари, догађа се да једни те исти људи и организације понекад могу бити трегирани као криминалци и терористи, а одмах затим као легитимни борци за људска права, демократију, национално ослобођење, што све зависи од политике, односно од промена у политици. Управо су прича, тј. све оно што је везано за Косово, догађаје на Косову и делатност ОВК, парадигматични за велику релативност с којом се у (западном) свету гледа на појам и феномен тероризма. „Наши“, односно они који делују у сагласју с „нашим“ геостратешким интересима, нису и не могу бити терористи, то су увек они други, они чија је делатност супротна „нашим“ основним интересима.

С тим у вези, овде се може поставити још једно занимљиво, у основи такође политичко питање: како и зашто косовски Албанци нису предузимали терористичке акције изван Косова у Србији (Београду) и нарочито у свету? Рећи да су они били скрупулозни борци за слободу, који се нису служили нечасним терористичким методама, сасвим је бесмислено, поготову након открића, налаза и извештаја Дика Мартија о трговини људским органима на Косову. Суштина је у томе што су они врло добро схватили, тј. неко их је добро саветовао да би за њих било сасвим контрапродуктивно да су негде у Паризу, Лондону или Њујорку (па чак и у Београду) поставили неку бомбу, односно да су отели или оборили неки од путничких авиона. Тиме би изазвали страх, згражавање, осуду најширег јавног мњења на Западу. Бомба у кафићу у Пећи или шумар отет у околини Призрена далеко су од очију те западне јавности, и она то ипак не перцепира као тероризам, као опасност и претњу за сопствену сигурност и комодитет. То, наравно, говори о много чему, а пре свега о релативности читавог феномена тероризма.

Замислимо, дакле, да су припадници ОВК отели један авион на линији Београд–Цирих (у Швајцарској живи доста Албанаца са Косова) и помислимо шта би и како би реаговали просечни Швајцарци? Замислимо такође да су припадници ОВК поставили бомбу у центру Брисела, где такође живи знатна албанска дијаспора, како би се све завршило? Завршило би се тако што би припадници ОВК навукли омразу читаве западне јавности, укључујући ту и Американце, те дотична јавност не би прихватила медијску манипулацију против Срба, а у корист Албанаца, односно не би ни прећутно дала подршку да НАТО бомбардује Србију 1999. године. Такви терористички акти потпуно би окренули западно јавно мњење против Албанаца и били би сасвим контра-продуктивни за њих саме. Тако, у ствари, долазимо до тога да осим свих других карактеристика, тероризам као појам – феномен има и још једну додатну карактеристику, а то је његова медијска карактеристика, односно медијско-маркетиншки одјек, утисак који појединачни терористички акт оставља. Одувек се сматрало да је медијски утисак, одјек од пресудног значаја за једну терористичку организацију. Ако желе да се за њих чује, да се изрекламирају њихови политички циљеви, идеали, њихова свеукупна борба, једна организација предузеће одговарајуће терористичке активности. Ако је некада тероризам можда и био најкраћи пут, најефикаснији начин за саморекламерство, данас је ситуација потпуно другачија – тероризам је најкраћи пут за „политичко сметлиште историје“, најефикаснији начин да нечије идеје и захтеви, који понекад можда могу да буду и оправдани – буду одбачени и сасвим оцрњени, а свака делатност и акција против терориста сасвим оправдана и легитимизована подршком већине грађана.¹⁷

Борба против терориста подразумева то да их најпре најшира јавност доживи као терористе, а када их доживи као терористе, онда то значи да је против њих свака акција дозвољена. Отуда се управо у вези с тим може поставити питање у чију корист раде они који подмећу бомбе и отимају авионе, у своју корист или у корист оних који их касније хапсе, бомбардују, забрањују, називају терористима и спроводе друге репресивне антитерористичке мере. Као када се догоде неке демонстрације и протести, па онда неко баца камен и разбије прозор на нечијим колима, коме то иде у прилог, а коме на штету? Власт која жели да ућутка своју опозицију и учини беспредметном сваку критику и сваки протест који ће јој бити упућени, може посегнути за тим да се „преобуче“ у протестанте (демонстранте), па да затим ти демонстранти разбију неколико прозора, чиме се навуче гнев на демонстранте и све оне који протестују, а за себе избори подршку, легитимитет за свакојаке, па и најрепресивније антитерористичке активности. То може бити врло ефикасан начин за сваку врсту дезавуисања, те се у том смислу може поставити питање у чију корист раде демонстранти, или пак терористи, у своју корист, или у корист оних против којих демонстрирају, односно против којих формално покрећу терористичке активности. Ми, наравно, не можемо и не желимо да кажемо да се било која власт служи таквим триковима, поготову не када је реч о бомбашким, терористичким делатностима, али да је тако нешто могуће, могуће је, односно сасвим је извесно да се страх од тероризма врло вешто може искористити, злоупотребити, те да се онда може констатовати како терористи у ствари не раде у корист терориста, у корист својих јавно прокламованих идеја,

17 Општи проблеми легитимитета права управо када је реч о борби против тероризма, долазе до посебног изражаја. Проблем је, међутим, у томе што позивање на легитимитет, тј. подршку грађана може довести до тога да и најнедемократскија решења буду оправдана тиме да их подржава највећи део грађана. (Фатић, 1985: 100–101)

циљева, већ да раде у корист државе, њеног полицијског апарата и њених репресивних, антитерористичких акција. Припадници ОВК, односно они који су их инстурирани и саветовали, врло су добро били свесни тога, те управо зато нису предузимали терористичке активности изван подручја Косова.

Све у свему, у настојању да се супротставе злочинима терориста, почињени су безбројни злочини током „глобалног рата против тероризма“, предвођеног Сједињеним Америчким Државама, изјавио је Томас Хамарберг, комесар за људска права Савета Европе. „Многи од тих злочина су пажљиво и намерно прикривени. Такве околности позивају на самокритичну анализу и овде у Европи“, поручио је комесар Хамарберг поводом десетогодишњице терористичког напада у Њујорку 11. септембра (www.nezavisne.com/novosti/svijet/Globalni-rat-protiv-terorizma-ugrozioljudska-prava-104144.html).

Ако бисмо на крају у свега неколико реченица покушали да одговоримо на питање да ли је и у којој мери тероризам реална опасност данашњице, наш одговор би, наравно, морао да буде на неки начин „половичан“ – да, тероризам јесте проблем и јесте опасност, која се не сме сасвим занемарити, али он ипак није тако и толико велика опасност да би се о њему толико много говорило и писало.

Литература

1. „Cena radikalske podrške“, www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/20007/00705-003-pubs.pod.htm
2. Chossudovsky, M.: „Kosovski borci za oslobođenje se finansiraju iz organizovanog kriminaliteta“, www.transnational.org/SAJT/features/crimefinansed_serb.html.
3. Čavoški, K. (1989). *O neprijatelju*. Beograd.
4. Ćirić, J. (1998). Terorizam i pravo na život. *Pravni život*, 9.
5. Ćirić, J. (2010). Viktimološke zloupotrebe. *Pravni život*, 9.
6. Ćorić, V. (2006). Nove metode u suzbijanju terorizma u SAD nakon 11. septembra. *Strani pravni život*, 1–3.
7. Dereta, M.: „Na delu je terorizam“, www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/Na-delu-je-terorizam.it.html
8. Fabbriciani, A. A.: „Critical Reflections on the War on Terrorism from an International Human Rights Perspective“ – www.nmmu.ac.za/documents/theses/ANTONIO%20ANTONINO%20FABBRICIANI.pdf
9. Fatić, A. (1985). *Kazna kao metafora*. Beograd.
10. Grig, W. N.: “Making the World Safe for Narco-Terrorism”, www.stoptheftaa.org/artman/publish/article_83.shtml
11. http://en.wikipedia.org/wiki/Wag_the_Dog
12. http://21stcenturysocialism.com.com/article/terrorism_and_media_manipulation_the_other_weapon_of_the_usa_and_its_allies_01177.html
13. Korać, S. (2010). Moralna panika i organizovani kriminal. *Revija za bezbednost*, 2.
14. Kristoforović-Ilić, M.: „Primenljivost akcionog plana za životnu sredinu i zdravlje dece u Republici Srbiji“, dostupno na internet adresi www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0025-81051012789.pdf
15. Mesan, T (2002). *11. septembar 2001. – Velika prevara – Nijedan avion nije udario u Pentagon*. Beograd: IK „Draganić“.
16. Nelson, R.: „Jačanje uloge u borbi protiv terorizma“, www.eai.org.rs/sr/evroatlantska_revija/

- euroAtlanticSecurity/story/41/Ja%c4%8Danje+uloge+u+borbi+protiv+terorizma.html
17. Petronijević, G.: „Terorizam – globalna opasnost ili globalistička prevara“, <http://pokretzasrbiju.org/cms/?p=510>
 18. Trifković, S.: „Deset godina kasnije, ili zašto je islam bio uspješniji od Zapada“, www.standard.rs/vesti/41-svet/8398-srdja-trfkovic-deset-godina-kasnije-ili-zasto-je-islam-bio-uspesniji-od-zapada.html
 19. Vukasović, P. (2011). *Heleni i negrčko okruženje u arhajskoj epohi – konstituisanje pojma varvari* (doktorska disertacija). Beograd: Pravni fakultet Univerziteta „UNION“.
 20. Wong, K. C. (2007). USA Patriot Act: A Preliminary Study. *Strani pravni život*, 1–2.
 21. www.b92.net/info/vesti/index.php?yyy=2000&mm=06&dd=058nav_category=18nav_id=7427
 22. www.liberty-human-rights.org.uk/human-rights/terrorism/index.php
 23. www.naslovi.net/2011-09-11/ahmedinezad-sad-iskoristile-11-septembar-lao-izgovor-za-rat/2800979
 24. www.nato.int/docu/21-cent/21st_serb.pdf.
 25. www.nezavisne.com/novosti/svijet/Globalni-rat-protiv-terorizma-ugrozioljudska-prava-104144.html
 26. www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/DESET-GODINA-OD-DANA-KOJI-JE-SOKIRAO-AMERIKU-I-SVET/Mnogo-pitanja-teoreticara-zavere.lt.html
 27. www.pr-eminencija.blogger.hr/post/tko-su-spin-doktori/146044.asp

TERRORISM – A REAL DANGER OF NOWADAYS, OR...

Summary

Nowadays very much is written about terrorism from different aspects, however the author of this article considers that the discussions about terrorism are anyhow exaggerated and that is not real to talk so much about that. Actually, he considers that an exaggerated and too often talk about terrorism can be serving to certain media-political manipulations. The fear from terrorism justifies the bringing-up of the most retributive laws as well as the military-political activities and interventions in different parts of the world. That fear from the terrorism justifies also the survival of the NATO pact, which should be the main “fighter“ againts this modern global “plague“. Also, not even the numerous other security institutions, as well as the whole “security- industry“ for survelliance, checking and protection would not survive if there were no fear of terroristic threats. That in fact means that the fear from terrorism and manipulations with that fear have significant economic as well as the wider social-political effects. Besides that it can often be quite relative the question whom to consider a terrorist and whom a fighter for freedom cannot be easilly answered. The author considers that it is necessary to take all that into account if we want a completelly real perception of the whole phenomenon of terrorism.

ТЕРОРИЗАМ И РЕЛИГИЈА¹

Мина Зиројевић

Институт за међународну политику и привреду, Београд

Марко Николић

Институт за међународну политику и привреду, Београд

Апстракт: Последњу деценију XX века обележиле су радикалне и разноврсне промене глобалног безбедносног амбијента. Током ове деценије зачете су дубинске промене које већ сада пресудно одређују економску, социјалну, политичку и безбедносну конфигурацију светске заједнице. Увелико су почеле да пристижу и прве последице ових промена. Уз остало, измењена је и проширена листа безбедносних изазова, ризика и претњи. Упоредо се мењају њихова природа, садржај, појавни облици и дometи. На сцену су ступили и нови носиоци угрожавања појединачне, регионалне и глобалне безбедности. Израстају, исто тако, и нови – појединачни, заједнички и/или колективни – актери достизања и очувања безбедности.

У светлу свега овога, аутори су покушали да у овом раду објасне терминологију, али и природу односа религије и тероризма и да дају предлог одрживог решења за ову проблематику.

Кључне речи: тероризам, религија, ислам, хришћанство, идеологија, фундаментализам.

Увод

Тероризам је савремени феномен. Постоје многи примери у домаћој и страниј литератури да се навођењем историјских примера политичког насиља представи тероризам као феномен који прати политику. Као што проф. Симеуновић каже у својој књизи *Тероризам*, тероризам постоји тек од XIX века. Чак је и сам термин скован пре дефинитивног уобличавања тероризма као посебне политичке појаве (Симеуновић, 2009: 97). Ипак можемо пратити сродне облике насиља које су можда биле увод, а недвосмислено су утицале на креирање тероризма.

Често се, међу најстаријим, помиње терористичка група која је основана у Арабији пре 900 година. На челу те групе био је Хасан ибн Сабах, шиитски проповедник из светог града Гома, и њој су млади људи обучавани у убијању и „сличним вештинама“, а најбољи ученици постајали су „фидаини – анђели смрти“. Тероризам је постојао у 18. веку у револуционарној Француској током Владавине терора. У периоду Француске револуције (1793–94.) тероризам је добио значајну улогу с појавом јакобинаца, Робеспјера и Сен-Жиста. Након француске револуције тероризам, изузев једног периода у Ирској, није имао озбиљније форме, све до Другог светског рата. Од шездесетих година прошлог века политички тероризам прелази у другу фазу, коју карактеришу интер-

¹ Рад је и резултат истраживања у оквиру пројекта „Србија и савремени свет: перспективе и путеви учвршћивања спољнополитичког, безбедносног и спољноекономског положаја Србије у савременим процесима у међународној заједници“, Министарства науке Републике Србије, ев. бр. 149002D, за раздобље 2006–2010. године.

национална димензија и покушај терориста да делују независно и на широј политичкој арени. Политика и стратегија тероризма била је усмерена на придобијање што шире популарности, уништавањем цивилних и војних објеката од виталног значаја за режим.

Проучавајући теоризам можемо видети недвосмеслену везу између тероризма и религије. Ова веза види се како у честом позивању терориста на веру, тако и у повезивању религијских група с тероризмом.

Ако погледамо *Скраћени оксфордски речник*, видећемо да је фундаментализам „узано, строго подржавање давних или основних доктрина сваке религије, нарочито ислама“ (*Concise Oxford Dictionary of current English*, 480). Како год проблематично било ово виђење, ипак се може приметити да је данас фундаментализам највидљивији и најутицајнији управо у исламу.

Основи ислама као светске религије

Ислам је светска религија коју је основао Мухамед у Арабији, почетком шестог века.² То је строго монотеистичка религија, чији следбеници, муслимани, сматрају пророка Мухамеда последњим и најсавршенијим божјим послаником у које још спадају Адам, Аврам, Мојсије, Исус и други. Свето писмо ислама је Куран (*Qur'an*), који садржи божанска откровења упућена Мухамеду.³ Изреке и дела пророкова сакупљена у Сунни (*Sunnah*) такође су важан извор вере и исламских обичаја. Поштује се и Хадис (*Hadith*) који представља Мухамедове изреке, дела и одобравање или неодобравање одређених појава. Хадиси су главни извор верског закона и моралних начела.⁴ Иџма (*idžma*) (сагласност заједница муслимана) и кијас (*qiyas* аналитичко закључивање) јесу трећи и четврти извор шарије (*sharia*) или исламског права.⁵ Верске обавезе свих муслимана сажете су у пет стубова ислама, који подразумевају веру у Бога и његовог посланика, обавезне молитве, милосрђе, ходочашће и пост.

Мухамед је основао апсолутну верску теократију засновану на Курану као једином важећем државном закону. Према Мухамеду, црква и држава јесу једно исто тело, не признају никакву секуларност. На челу исламске заједнице налази се калиф (*halif*) као апсолутни духовни и световни господар. Ипак, данас се може видети подела муслиманске заједнице око питања модернизације, тако да имамо: 1) секуларисте који верују да световна и духовна власт треба да буду одвојене; 2) традиционалисте, који се овоме опиру у потпуности и сматрају да је потребно одвојити државу од цркве; 3) реформисте, који се залажу за модернизацију исламског права; 4) салафисте, који верују да су традиционалне школе потпуно погрешне и да се треба вратити раним коренима ислама.

Неки истраживачи наглашавају разлику између термина „исламитизам“ и „ислам“. Ислам је божански наставак вере од Адама и Еве, заснован на Курану и Сунни посланика Мухамеда, ортодоксија, и у религиозном и у политичком смислу. Исламитизам је вештачки појам који значи само спољашње коришћење исламских парола ради прикривања јеретичких и секташких циљева.

2 На арапском језику реч „ислам“ долази од облика речи *Sin-Lâm-Mim*, што значи „предати се“. „Ислам“ у пренесеном смислу значи „предати се Богу (Алаху)“.

3 Муслимани верују да је речи из Курана (од арапске речи *نَارِق*, *the Alcoran* — „usmeni odgovor“) Бог пренео Мухамеду преко арханђела Џибрила (Гаврила) током њихових бројних разговора од 610. године па све до Мухамедове смрти 632. године.

4 Састоји се из два дела: самог усменог закона и Иснада, или ланца ауторитета који су га преносили поколењима.

5 Пре деветнаестог века основу правне теорије креирале су традиционалне правне школе. Већина сунни муслимана прате ханафи (*hanafi*), ханбали (*hanbali*), малики (*maliki*) и шафи (*shafii*) правну школу, док већина муслимана шиита (*shia*) следи џафари (*jaafari*) правну школу.

Геополитички типови у оквиру ислама

Постоје два различита типа ислама, који се условно могу назвати „евроазијски“ и „атлантистички“. Овакво размишљање повезано је са одређеним дуализмом — с представом о томе да постоје два типа цивилизација: „цивилизација мора“ и „цивилизација копна“, или, другим речима, евроазијска цивилизација (повезана с копном), и атлантска цивилизација (повезана с морем).⁶ Овај принцип могуће је применити и у религији. Ако се сетимо историје хришћанске цркве, добићемо сјајну и вероватно најочигледнију демонстрацију оваквог, дуалистичког принципа.⁷ Јединствена хришћанска традиција, која је постала званична вероисповест Римске империје под Константином Великим, историјски се поделила на два правца: православни, источни, који се може назвати евроазијским правцем у хришћанству, и „атлантски“, оваплоћен у католицизму и протестантизму.⁸

Апсолутну сличност, апсолутну стратегијску потврду овог модела налазимо и у дуализму који постоји у исламском свету. Ту, такође, постоји дуализам, мада не тако јасно обележен, не тако јасно изражен као у хришћанству. Па ипак, ако се употреби исти типолошки критеријум, видећемо да постоји специфични евроазијски ислам (дубок и сазрцатељни, мистични ислам који не наглашава свакодневне аспекте уређења живота). Евроазијским исламом може се назвати мистични шиитски правац, сви облици суфизма, различити модели исламског традиционализма. Њему се, са своје стране, супротстављају крајњи облици ханбалитског мазхаба из којих је настао вахабизам, као и јеретички модели ханафитског мазхаба који су оваплоћени у учењу секте „таблик“ и других, како их називају неки историчари, салафитских или ихванских покрета.

Различити правци у исламу

Различити правци у исламу стварају се углавном због несагласности око признавања калифа. Наиме, титула „калифа“ („халифа“), заменика или наследника Мухамеда додељује се онима који наслеђују посланика Мухамеда као стварни или номинални владари муслиманског света и који имају све његове моћи осим пророчке. Било је много богословских спорова током историје, као што се то историјски догађало међу следбеницима других вероисповести. Од самог почетка сукоб се водио између шиита и харицита.⁹ Касније, сунитска

6 Овај цивилизацијски дуализам испољава се и у пунским ратовима између Рима и Картагине, у сукобу између Спарте и Атине и у борби између традиционално сувоземне Русије и поморске Енглеске, а средином двадесетог века у надметању СССР (и његових савезника) и САД и НАТО.

7 Сувоземно или евроазијско начело у најопштијем облику може се назвати традиционалистичким односом који подразумева сазрцатељност, задубљеност у унутрашње мистичне аспекте. Те црте одликују и православље. Знатно мање пажње тамо се поклања питањима која се тичу уређења свакодневног живота. С друге стране је тенденција уређења живота „атлантског“ хришћанства, која преко католицизма води до протестантизма, у којем се више пажње упућује најбољој организацији земаљског живота. Сличан дуализам постоји и у будизму. Будизам хинајаана – „мала кола“ – представља образац „атлантистичког“ будизма, а будизам „великих кола“ – махајана, ваџрајана, традиционални чан-будизам (зен-будизам), тибетански будизам, будизам раширен у Јапану, на Далеком истоку – представља евроазијски модел.

8 Изгледа да су у почетку постојала само мала одступања и грешке у формулисању хришћанских догмата. Споља су оне изгледале чак мање значајне него разлике у обредима између неких помесних православних цркава. Па ипак, очигледан је цивилизацијски конфликт између хришћанског Запада и хришћанског Истока, који траје већ више од 1200 година.

9 Харицити су припадници најраније исламске секте, која се појавила средином седмог века за време сукоба око наслеђивања халифата. Харицити („сепаратисти“) су устали против Алија, Мухамедовог зета (чији су следбеници касније основали шиитски огранак ислама), и повели низ побуна, убивши Алија и застрашивши његовог ривала Муавију I. Њихови стални напади на муслиманске владе заснивали су се на веровању да халифу треба да изабере читав муслиманска заједница. Заговорали су дословно тумачење Курана и у својим обредима били су веома строги. Подсекта тог покрета, ибидити, опстала је све до XX века у Северној Африци, Оману и Занзибару (*Енциклопедија Британика*, стр. 49).

и шиитска страна поделиле су се због спора око избора четвртог калифа Алија.¹⁰

Постепено су се у исламској традицији учврстила четири мазхаба, богословске школе, које представљају традиционални ислам. У историјском смислу, традиционални ислам био је отворен за културне и духовне обичаје: поштовао је аврамовске религије — јудаизам и хришћанство. Канонски изрази ислама постали су суфијски тарикати, братства и мистични редови. С временом су јеретички покрети и секте, који су се налазили ван граница традиционалних мазхаба, истицали религиозне и политичке тезе које одвлаче од традиционалног ислама. Такви су били Фатимидски халифат, махдитски устанци и друге појаве. У исламском свету понекад је настајала јерес, и по правилу та је јерес стицала облике насилне, терористичке праксе. Тако, на пример, радикална учења у пракси су доктрина „Муслиманске браће“ Хасана ал Бане (Hassan al-Banna), вахабизам, салафизам, пакистанска секта таблик, која је створила покрет талибана и друге аналогне појаве.

Исламски фундаментализам и джихад

Исламски фундаментализам јесте конзервативни верски покрет који захтева повратак исламским вредностима и шеријату као одбрану од модернизације која долази са Запада и која се сматра исквареном и атеистичком. Овај покрет углавном се везује за тероризам са Блиског истока, али само неколико фундаменталиста су заиста и терористи. Иранском револуцијом из 1979. године основана је прва исламска фундаменталистичка држава, а талибани су изградили слично друштвено уређење у већем делу Авганистана. Исламске фундаменталистичке покрете у већој или мањој мери подржавају земље северне Африке, Пакистан, Бангладеш и муслимански део југоисточне Азије, али у односу на укупан број муслимана у свету, фундаменталисти чине само један мали део.

У исламу постоји појам „дихада“ или „светог рата“. Дихад је основно учење које позива вернике на борбу против непријатеља религије. Према Курану и хадисама, дихад је дужност која се може испунити на четири начина: срцем, језиком, руком или мачем. На првом месту под наведеним схвата се „велики рат“ (*al-džihad-ul-kabir*), који сваки муслимански верник мора да води унутар самога себе против својих порока, незнања и зла. То је борба против злих побуда.¹¹ Под ратовањем језиком и руком подразумева се вербална одбрана и исправно деловање.¹² „Мали свети рат“ (*al-džihad-ul-sagir*) води се против оних који уносе у свет насиље и зло, који поричу веру и истину, сеју лаж, суровост и нетрпељивост, који теже да сукобљавају народе и да их лише слободе. Дужност борбе мачем подразумева рат против непријатеља ислама. Неки муслимани верују да ће они који погину у борби постати мученици (*shaheed*) и да им је загарантовано место у рају. У двадесетом и двадесет првом веку концепт дихада понекад се користи као идеолошко оружје у борби против утицаја са Запада и световних влада, с циљем да се оствари идеално муслиманско друштво.

10 Такође постоји разлика у посматрању имама, старешине муслиманске заједнице. Сунити имаме сматрају људима од крви и меса, чуварима исламске традиције. Код шиита се у имаму обједињавају својства верског ауторитета, који има непосредно божанско овлашћење да људе чува од поспрнућа и страха.

11 Оваква врста рата позната је и призната у свим религијама. Одрицањем се у хришћанству долази до испуњења и спасења, а у будизму и хиндуизму до нирване. „С грехом умире живот, с безгрешношћу умире смрт“ (Поповић, 1935: 478).

12 Сличан појам постоји и у хришћанству, појам стражарења пред самим собом.

У Курану можемо видети да заиста постоје изреке које потврђују поштовање припадника других религија и принципа ненасиља. Ово се посебно види из изреке у Курану да нема принуде у вери. Али тумачење неких одредаби, које ћемо поменути, дискутабилно је и зависи од тумачења верских учитеља. Појам борбе верски учитељи са ауторитетом могу тумачити у насилном (као оружана борба, терористичке акције), или ненасилном смислу (ширење исламских идеја итд.). На пример:

„Зар се ви нећете борити против народа који је прекршио своје заклетве, који се труди да отера вашег пророка? (...) Бијте се с њима, да би их Бог казнио вашим рукама, да би вам дао над њима победу и излечио срца верних. (...) Ратујте против њих док у њима не буде другог богослужења осим богослужења Богу јединоме.”¹³

„Они који оставе своју домовину и војују на путу Божијем, могу се надати његовом милосрђу, јер је он благ и милосрдан.”¹⁴

„Рат вам је наређен, а ви сте га омрзли!”¹⁵

„Кад будете срели невернике, а ви их убијајте тако да на њима начините велики покољ, и јако стежите путила заробљеника. Потом ћете им давати слободу, или ћете их враћати за откуп, када рат престане. Тако радите. Кад би Бог хтео, он би сам њима одолио; он би их истријебио; но он вам наређује да се бијете, да би вас окушао једне с другима. Што се тиче оних који буду изнемогли на путу Божијем, Бог неће дати да њихова дјела пропадну. Он ће их руководити и исправиће њихова срца. Он ће их увести у рај са којим их је већ познао.”¹⁶

„По истеку светих месеца, убијајте идолопоклонике свуда где год их нађете, заробљавајте их, опсађујте их и вребајте их у свакој заседи; али ако се обрете, ако врше молитву, ако дају милостињу, тада их оставите на миру, јер је Бог благ и милосрдан.”¹⁷

„Још реци пустињским Арабљанима који су остали код својих кућа: Ми ћемо вас позвати да идете против народа који има страховиту моћ, ви ћете се борити с тим људима док не постану муслиманима. Ако послушате, Бог ће вам подарити лепу награду; но ако не узоколишете као што сте радили већ једанпут, он ће вас подвргнути тешкој казни.”¹⁸

Вахабити

Вахабизам (*Wahhabism*, *Wahhābiya*, *Wahabism*, *Wahabbism*) је политичко-верски покрет, пуритански и ултраортодоксни, ханбалитског порекла; настао у Арабији средином осамнаестог века. Овај покрет основао је Мухамед ибн Абдул Вахаб (*Muhammad ibn Abd-al-Wahhab*, 1703–1792). Ипак, овај израз данас се ретко користи међу присталицама, који га радије зову „Братство“ (*Ikhwan*).¹⁹ Следбеници себе називају и мувахидунима, именом које је настало

13 Куран, поглавље IX, ставови 39, 41, 20, 13, 14 (нав. према: Младеновић, 1981: 251).

14 Куран, поглавље II, став 215 (ор. cit., стр. 253).

15 Куран, поглавље II, став 212 (ор. cit., стр. 252).

16 Куран, поглавље XLVII, став 4–10 (ор. cit., стр. 252).

17 Куран, поглавље IX, став 5 (ор. cit., стр. 251).

18 Куран, поглавље XLVIII, став 16 (ор. cit., стр. 254).

19 Ово братство не треба мешати с „Муслиманским братством“ Хасан ал Бана и Саједа Кутуба (*Sayd Qutb*).

од њиховог израза за апсолутно јединство с Богом. За себе тврде да следе пут Салафа ас Салиха (Salaf as-Salih) или „побожних предака“ који почињу од Ибн Тамија (Ibn Ibn Таумијуа, 1263–1328), преко његових ученика Ибн ал Кајима (Ibn Al Qayyim) и каснијег Вахаба и његових следбеника. Пошто је учење усвојила и водећа породица Сауди 1744. године, овај покрет је до краја осамнаестог века имао под контролом читав Неџд.²⁰ То је званично учење краљевине Саудијске Арабије од њеног стварања 1932. године и Катара.²¹

Вахабити нису нова секта унутар ислама, већ покрет чији је циљ да ислам очисти од јеретичких додатака. Вахабити тврде да се њихово учење заснива на тумачењу светих списа учитеља из четрнаестог века, Ибн Тамија, и законима ханибалистичке школе права, најстрожој од четири признате у традицији Суне. Вахабити поштују Куран и хадисе као основне текстове, али само у тумачењима прве три генерације ислама. Такође, признају и Вахабијеву „Књигу монотеизма“ (*Kitab al-Tawhid*) и радове Ибн Тајмија. Они верују да су сви објекти поштовања и предмети клањања само идоли и да свако ко поштује било шта сем Алаха треба да буде убијен. Помињање имена неког пророка, свеца или анђела у молитви, признање посредовања између Бога и људи и свега другог осим Алаха, према њима, има форму политеизма.²² Присуствовање јавној молитви обавезно је, бријање браде и пушење забрањени су.²³ Џамије треба да буду архитектонски једноставне, никако луксузне или осликане и украшене. Забрањено је прослављање Мухамедовог рођендана (*Mavlid*), клањање на гробовима светаца, фотографисање сваког живог створења, слушање музике итд.²⁴ Сви цитати из Курана јесу заправо наредбе и треба их се дословно држати.

Присуство радикалних исламиста, на овим просторима почиње појавом муџахедина у Авганистану. Око 30.000 младих Саудијаца прошло је кроз центре за обуку у Пакистану, а међу њима је био и Осам бин Ладен (Osama bin Laden).²⁵ После распада комунизма верски изасланици упућивани су и у јужне бивше совјетске републике.²⁶ Саудијска Арабија финансира је мрежу у којој се могла кретати терористичка организација Ал Каида (Al-Qaeda, al-Qaida или al-Qa'ida).

20 Област у унурашњости Саудијске Арабије.

21 Године 1801. Саудијци су напали ирачки град Кербалу и оскрнавили шиитске светиње. Године 1803. освојили су Меку и Медину и оскрнавили и демолирали многе светиње и џамије. Саудијци су ова два града држали све до 1817. године, када их у име Отоманског царства Али-паша ослобађа. Ипак, штета од оваквих похода била је велика.

22 У исламу Мојсије и Исус признати су пророци. Они прихватају Књигу Мојсијеву и Јеванђеље као саставни део Курана. 23 У Холандији се ради рекламирања овог покрета за ношење браде добија 300 евра. Велики број теолога и имама падају под утицај вахабита и добијају додаток на плату од вахабијских центара ако шире њихову идеологију. Ово се поготово може видети у Албанији и на Косову и Метохији, због малих примања верских учитеља.

24 Поштовање светаца (*vali, veli*) било је уобичајено у народној вери и суфизму (исламска мистика) и најчешће је повезано с ходочашћем (*zijara*). Оваква ходочашћа треба ходочасницима да омогуће да буду под учинцима благослова (*baraka*), који долазе од светаца, односно из њихових гробова, реликвија и др., а који се простиру на све области живота до којих је човеку стало. Посебно плодно тло за култове светитеља јесу подручја с богатом предисламском прошлешћу, као што су северна Африка и Индија, где многе гробове поштују и Индуси и муслимани. Ислам познаје и култ реликвија. Мухамедове дланке одсечене из браде сакупљале су се редовно и носиле као амulet, јер се веровало да су испуњене благословом; његов огртач (*hirakaji serif*) може се видети и у Истанбулу и у Кандахару, а отисци његових стопа (као и његовог зета и четвртог халифа Алија) — дивовски отисци у стенама, показују се на разним местима.

25 Осам Бин Ладен је пореклом Саудијац. Његова родна земља, тј. 4.000 принчева који управљају Саудијском Арабијом, финансира бројне терористичке исламске организације у свету, као што су: ХАМАС, египатска ГАМА, алжирски ФИС, СДА, ОВК, АНА итд. Финансирање се обавља преко организација Савет исламског доброчинства, Беит ел-Закат, Удружења за исламске реформе, бројних хуманитарних организација. Постоје докази да је Саудијац Осам бин Ладен боравио у кабинету Алије Изетбеговића. Бин Ладен се више пута срео с председником СДА и муслимана у Босни и Херцеговини, а тамо је боравио са циљем да оснује мрежу терористичке Ал Каиде у Европи. Постоје и материјални докази да је најтраженији светски терориста добио пасош Босне на иницијативу самог Изетбеговића.

26 Саудијска Арабија је у Авганистан слала вахабите као ратнике и учитеље преко друштва соколара.

Кампови за обуку терориста на северу Албаније створени су на самом почетку распада Југославије. Њихов основни циљ био је обука и убацивање терориста у Србију, поготово на Космет и у Рашку област. У Рашкој области се већ дуже време налази више од 500 вахабита. Међу њима има наших држављана, обучаваних у овим земљама, али су присутни и страни инструктори.

Основни циљ вахабита који се налазе на овим просторима јесте стварање тзв. зелене трансферзале, јединствене територије насељене муслиманима на потезу од Турске до Босне и Херцеговине, као и обука локалних муслимана за оружане акције. Пројекат „Зелене трансферзале“ започео је стварањем муслиманске државе у Европи, а његова друга фаза јесте етнички чисто, муслиманско Косово и Метохија.²⁷ Ускоро би се прешло на трећу фазу плана, а то је припајање Албанији југа уже Србије, Санџака и утапање Републике Српске у унитарну Босну и Херцеговину с доминантним муслиманским становништвом. Четврта фаза подразумева припајање западне Македоније и југоисточних областима Црне Горе, односно вилајетима Јањинским, Битољским, Скадарским и Косовским и делова северне Грчке (Зиројевић, 2006: 240).

Борба против тероризма

Данас постоје два става — начина како се борити против тероризма. Један начин је, назовимо га овде, „акција одмазде“ који утиче на починиоце када се напад догоди, и други начин је „акција превенције“ или „акција помирења“, односно деловање на узроке незадовољства које доводи до повећања насиља, а самим тим и терористичких акција. Размотримо сада ближе ова два дијаметрално супротна става у погледу тога да ли је репресија или помирење најефикаснији лек против тероризма. Они који сматрају да је репресија једини начин „преговора“ с терористима сматрају да терористи приступају насиљу из рационалних разлога, па сходно томе једино решење и једини одговор на претњу и насиље јесте насиље, и то као одмазда (пошто се терористички акт догоди) и као превенција (пре него што се догоди).

Насупрот њима стоје они који наглашавају социјалне, политичке и економске узроке тероризма, те стога као решење намећу друштвену превенцију (сузбијање сиромаштва, смањење политичких тензија), у првом реду преговарање као метод повратка одређене количине моћи и достојанства. Као полазну тачку за овај начин реаговања на насиље узима се резолуција Уједињених нација у којој се закључује да „мере за спречавање међународног тероризма изискују проучавање узрока оних облика тероризма и насилних акција које леже у беди, разочарању, незадовољству и очајању“ (Зиројевић, 2006: 240).

27 До пре неколико година старе џамије с танким минаретима красиле су Сарајево, али након краја рата 1995, њих су замениле џамије које немају везе са османским стилем. Реч је о великим џамијама, обложених мермером, које су кичасто осветљене зеленом бојом у току ноћи. Сада у Босни и Херцеговини има више од 100 таквих џамија и тамо, због оваквог развоја, у току је сукоб култура. Након што су почетком 2008. године ученици куранских школа саудијских религиозних центара извиждали Мустафу Церића, поглавара босанских муслимана, раздор између две струје постао је видан. Вахабити су забранили Церићу приступ фундаменталистичким општинским центрима у Пашевом пољу, а за Божић су спречили одговорне у Сарајеву да оките град, као што су то досад стално радили. Вахабити су позвали муслимане да престану да хришћанским суседима честитају празник Христовог рођења. Радници једне саудијске фирме покушали су да поруше фасаду једне библиотеке у Ђаковици која је сagraђена 1733. године и верску школу сagraђену у XVI веку. УНМИК је, засад, спречио овај вандализам али вахабити од тога још нису одустали. Уместо овога, у Ђаковици ће се, како се најављује, градити огромни бетонски верски центар. Прешле године у Вучитрну, држављани Уједињених Арапских Емирата срушили су више од 100 надгробних споменика из XV века. Спасен је само Али-бегов споменик, пошто локално становништво није дозволило да се и он уништи. Слични случајеви скрнављења културно-историјских споменика забележени су у Босни и Херцеговини и у Бугарској.

Они који верују да је овај пут једини прави пут, предлажу дугорочне реформе и политику помирења одмах, на кратки рок (Kegli & Vitkof, 2004: 633).

Подсетимо и да се у документима Уједињених нација не разликују „мање опасности“ (сиромаштво) од „већих опасности“ (тероризам), јер су ове врсте претњи уско повезане. „Сиромаштво може довести до тероризма, а тероризам може велике дијелове свијета бацити у сиромаштво. У документу пише: 'Сиромаштво је опасно колико и оружје за масовно уништење'“ (Staguhn, 2007: 198).

Често у анализама и медијима добијамо исувише поједностављено објашњење да је главни мотив самоубица у терористичком чину – награда статусом рајског становника. То, вероватно, може бити само један повод због којег се потенцијални самоубица одлучује на самоубилачку акцију. Обесмишљавање његовог живота јесте индивидуално, али оно није изоловано већ је повезано с посебним и општим обесмишљавањем – понижењем и дехуманизацијом живота његове заједнице; „суштину процеса дехуманизације човека, људских активности и људских делатности чини управо процес обесмишљења људског живота“ (Šešić, 1977: 252).

„О животу након смрти и рају који га чека ако умре за цихад. Објашњавају му да ће се, пријави ли се добровољно за самоубилачку акцију, име његове обитељи спомињати с највећим поштовањем. Памтит ће га се као шехида (*shaheeda* мученика, јунака). Постаћ ће мученик, а Хамас ће његовој обитељи дати 5 000 долара, брашна, шећера, других намирница и одјеће. Најважније, статус његове обитељи значајно ће порастати — према њима ће се односити као према јунацима. Увјет за све то: ником ни ријечи. Од куће ће га одвести 48 сати прије акције тако да нема могућности да се предомисли. За то ће вријеме написати своја опроштајна писма и потписати опоруку, чиме се отежава одустајање” (Šešić, 1977: 80).

Сиромашне државе извознице су злочина, избеглица и свеопштег незадовољства њихових грађана. У избегличким логорима владају сиромаштво, беда, глад, болести, фрустрације, безнађе и екстремизам. Стога се тероризам немоћних и сиромашних не искорењује терористичким средствима и методама — оружаном агресијом и окупацијом, потчињавањем и доминацијом. Напротив, искуство показује да насиље подстиче ново насиље. Тероризам немоћних и сиромашних не искорењује се ни новим светским „дугим ратом“ (*War without End*).²⁸ Етички прихватљив избор борбе против тероризма јесте избор само морално допуштеним средствима. Притом се поставља питање етички прихватљивог критеријума избора морално допуштених средстава и ко га одређује. Неизбежне су примерене димензије употребе моћи у околностима борбе против тероризма. Међутим, не смемо заборавити да моћ без правде води у насиље и тиранију, а правде без моћи нема. *Ius ex injuria non oritur* – правда се не темељи на неправди – гласи једна латинска изрека, а друштво које не штити владавину права постаје друштво безакоња. Превладавање тероризма могуће је променом ове политике која није супротна истинским демократским вредностима, осудом и подстицањем осуде екстремистичких

28 Доктрина „дугог рата“ је термин Бушове администрације из 2006. године, уједно и наслов књиге Мајкла Клара: Michael T. Klare, *War without End*, Alfred A. Knopf, New York, 1972.

тумачења религија, рецепцијом и подстицањем светског етоса, без обзира на расну, националну, културну и религијску припадност, поспешивањем дијалога међу сукобљеним странама, те превладавањем сиромаштва (Cifrić, 2000: 86). Дијалог у проналажењу политичког решења међу сукобљеним странама подразумева језик као средство комуникације, као и саму комуникацију између људи. Услов за то јесте и стање *атараксије* – стање душевног мира као идеала мудрих људи. *Атараксија* је код стоика идеал мудраца који то стање остварују кад се уздигну изнад свих афеката. У разговорима, међутим, долази до интеракције у којој се исказују различити појединачни, групни, групни–политички, државни, културни и други интереси. Раније се предност давала процесима консензусног споразумевања, а запостављали су се конфликтни процеси. Сада, према Францу Врегу (France Vreg), парадигма нове комуникацијске интеракције „(...) темељи се на претпоставци да је комуницирање облик стратешке интеракције која садржи два противречна процеса: процес приближавања, конјункцију двију личности, двају идентитета као и процес удаљавања, дисјункцију двију личности, односно чување идентитета, властитог интереса и надмоћи“ (Vreg, 1998: 18).

У интеркултуралној комуникацији реч је о „’сусретању’ култура с различитом повјесном и културном традицијом, с различитим облицима цивилизација и ступњевима социоекономске и технолошке развијености“ (Vreg, 1998: 81). Свакодневна стварност показује нам да најчешће није реч о мирном сусрету култура, него о „суочавању“, „удаљавању“ и „судару“ двеју или више култура, двеју или више личности, двеју или више националних, верских, идеолошких идентитета. „Интеркултурно комуницирање је“, подсећа Врег, „способност кретања кроз културне препреке“ (Vreg, 1998: 83). Човек западне културе често исказује својеврсни културални нарцизам и не показује довољно интересовања за упознавање вредности других култура. Напротив, он често некритички прихвата доктрину о „сукобу цивилизација“, поделу светске популације, рецимо Самјуела Хантингтона (Samuel Huntington), на „западни“, „исламски“, „хиндуистички“, „будистички“ свет или Хегелову (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) на „историјске“ и „неисторијске“ народе. Плурализам култура, језика и права на достојанствен живот нужне су претпоставке правде и истине. А борба за истину и правду јесте и конкретно преузимање одговорности. Према теорији социјалне комуникације Јиргена Хабермаса (Jürgen Habermas), „истина се обликује као сугласје (консензус) у једноме универзалном разговору који је, дакако, ’лишен моћи“ (Halder, 2002: 132).

Социјални додир, у сваком па и у интеркултурној комуникацији, утичу на изградњу поверења, на превладавање предрасуда и сузбијају агресивност. Игнорисање правде, објективне истине, толеранције, дијалога, пристанак је на искључивост и сукоб, на стабилну равнотежу тероризама, радикалном деструкцијом и осветом једнаком или већом смрти — пристанак на прочишћење света терором, на „победу“ које никоме не доносе добро. Такве победе морале би да посраме победнике, посебно што коначна победа није могућа ни за једну страну.

Литература

1. Cifrić, I. (2000). *Moderno društvo i svjetski etos: perspektive čovjekova nasljeđa*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo i Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
2. *Concise Oxford Dictionary of current English*, Eighth Edition (1990). Oxford: Oxford University Press.
3. *Енциклопедија Британика* (сажето издање), Књига 10, (2005). Београд: Политика и Народна књига.
4. Kegli, Č. V., Vitkof, J. R. (2004). *Светска политика: тренд и трансформација*. Београд: Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија.
5. Klare, M. T. (1972). *War without End*. New York: Alfred A. Knopf.
6. Младеновић, Д. (1981). „Верски фанатизам и друштво” (докторска дисертација). Нови Сад: Правни факултет Универзитета у Новом Саду.
7. Поповић, Ј. (1935). *Догматика православне цркве*. Београд.
8. Šešić, B. (1977). *Čovek, smisao i besmisao: dijalektika smisla i besmisla*. Beograd: Rad.
9. Simeunović, D. (2009). *Terorizam*. Beograd: Pravni Fakultet u Beogradu.
10. Staguhn, G. (2007). *Knjiga o ratu: zašto ljudi ne mogu živjeti u miru?*. Zagreb: Mozaik knjiga.
11. Vreg, F. (1998). *Humana komunikologija: etološki vidici komuniciranja, ponašanja, djelovanja i opstanka živih bića*. Zagreb: Nonacom i Hrvatsko komunikološko društvo.
12. Zirojević, M. (2006). *NATO and OSCE in the EU Security system*. Beograd: Institute of International Politics and Economics.

ТЕРОРИСТИЧКИ АКТИ КАО *ACTUS REUS* МЕЃУНАРОДНИХ КРИВИЧНИХ ДЕЛА

Тијана Шурлан

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Апстракт: У раду је приказан концептуални однос терористичких аката и међународних кривичних дела. Анализа је заснована на повезивању области и богате нормативне подлоге, од секторалних конвенција посвећених различитим аспектима тероризма, преко решења датих у корпусу међународног хуманитарног права, до предлаганих и позитивно правних дефиниција међународних кривичних дела. Рад је базиран на полазним ставовима да тероризам није међународно кривично дело, али да терористички акти под одређеним условима могу имати статус радње извршења међународних кривичних дела. Иако је рад по својој природи и закључцима до којих се долази искључиво теоријског карактера, у самој завршници рада подвлаче се и практични разлози као *argumentum pro*.

Кључне речи: тероризам, терористички акти, ратни злочини, злочин против човечности, геноцид, агресија.

Увод

Међународно право обилује документима у којима се третира тероризам, у најширем схватању овог термина, а да притом није изграђен кохерентан појам међународног тероризма (Higgins, 1997; *contra* Cassese, 2001; Cassese, 2006). Међународноправне норме посвећене тероризму усредсређене су на одређивање које ће се појединачне радње посебно сматрати терористичким актима, на подстицање и обавезивање држава да унутар својих националних система усвоје одредбе којима се ефикасно супротставља тероризму, на договарање видова сарадње у заједничкој борби против тероризма, питања екстрадиције и сл. Све те норме скупно не творе као резултанту тероризам као појединачни и самостални институт међународног јавног права. Карактерисање неке појаве као међународноправног института тероризма, неминовно би довело до померања у схватању и института који се налазе у ланцу повезаних појмова, као, нпр. промене у схватању и примени права на самоодбрану, квалификавању напада, употребе силе, примене принципа универзалне кривичне надлежности, принципа незастаривости, концепата одговорности и сл. Но, ипак намеће се питање шта држава може да уради у своју одбрану када је изложена терористичким актима, како се може заштити, а потом и који су видови санкционисања терориста расположиви у систему међународног јавног права (Maogoto, 2005).

Тероризам није међународно кривично дело (Londras, 2010). Иако је овај став изричит и недвосмислен, ипак се мора констатовати да у погледу статуса тероризма постоје и супротна схватања која тероризму дају статус међународног кривичног дела (Cassese, 2001; Kaseze 2005; Fletcher, 2006). Схватање на којем се базира изричити став изнет овде ипак не анулира нити одбацује у потпуности школу мишљења која уводи тероризам у међународно кривично

право. У распону изричито супротстављених исказа – тероризам није међународно кривично дело и исказа – тероризам јесте међународно кривично дело, постоји међупростор. Међупростор или пак преклапање ових двају исказа догађа се на два нивоа: први ниво је раздвајањем појмова тероризам и терористички акт; други ниво је увођењем државе, односно појаве подржавања, иницирања, организовања, толерисања од стране државе терористичких аката у правну норму којом се дефинишу међународна кривична дела.

Има простора како на нивоу фактицитета, тако и нормативне структуре, за тврдњу да тероризам има своје место у садашњој структури међународног кривичног права. Место које заузима пак није самостално, еманциповано место, већ под капом неког од формираних и утемељених међународних кривичних дела. Стога, предстојећа анализа треба да установи под капом ког или којих међународних кривичних дела тероризам може бити инкриминисан, те у ком облику – како термилолошком (тероризам или терористички акти), тако и појмовном (да ли подвођење под неко од постојећих међународних кривичних дела аутоматски доводи и до појмовне еманципације у корпусу међународноправних норми или не).

Потреба за разликовањем тероризма од терористичких аката

Почетни тврди став овог рада – *тероризам није институт међународног јавног права*, већ приликом првих неопходних тумачења бива ублажен појашњењем да поједини аспекти или појавни облици тероризма – терористички акти могу имати статус међународноправних појмова.

Сложеност овог силогизма може се представити као својеврсна укрштеница у оквиру које укрштамо опште појмове међународног јавног права који служе као алат за разумевање и примену међународног права, и то – правни институт и правни појам, с материјалноправним нормама којима се одређују извесне појаве које се одвијају на простору међународне заједнице.

Синтагма међународноправни институт у себи амалгамира израз правни појам. Док се изразом појам међународног јавног права одређује појава која је термилолошки и појмовно дефинисана нормама међународног јавног права, и у погледу које постоји базично сагласје теорије у егзистенцијалним аспектима, институт међународног јавног права подразумева амалгамирање више појединачних појмова или пак суштинско утицање како у погледу правног одређења, тако и примене и разумевања. У оптици тероризма примењена, ова формула манифестује се у непостојању института тероризма, али у постојању појмова терористичких аката.¹

У другачијем методолошком приступу, релација о којој се овде говори могла би се приказати кроз дедуктивно-индуктивистички пресек. Појединачних норми – норми којима се одређују поједини аспекти тероризма, има у изразито великом броју, и то како у корпусу „тврдог права“, тј. уговора и обичајно правних правила међународног права, тако и у обиљу одлука међународних организација, како универзалних, тако и регионалних. Но, општи уједињујући

¹ Поводом места тероризма у међународном праву, занимљиво је и истицање дилеме да ли је уопште потребно и целесходно градити појам тероризма, видети у: Cryer R., Friman H., Robinson D., Wilmschurst E., *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*, Cambridge University Press, 2008.

појам, тј. међународноправни институт, који би се морао наметнути као резултатна масе појединачних појмова није настао (Fletcher, 2006).

Тероризам пак као појава није нов (Shaw M., 2005; Malzahan S. M., 2003), те је додатно предмет изучавања већег броја друштвених дисциплина. Истицањем да тероризам није институт међународног јавног права не негира се безбедносни (Мијалковић, 2010), кривичноправни, криминолошки, па чак и криминалистички аспект ове појаве и сагласност у погледу егзистенцијалистичке уједначености појаве, термина и појма (Вуковић и др., 2011). Но, када се о тероризму говори са становишта међународног јавног права, мора се говорити са аспекта правних норми и теоријског схватања релације појава, термина и појмова. Заправо, постављено у релацијама правно-техничких аспеката, тј. правностварајућих активности, међународна заједница до данас није успела да постигне сагласје о битним елементима међународног тероризма. У распореду главних елемената који структурирају појаву коју најчешће одређујемо као тероризам – ко га чини, како и зашто – елемент *ко* га чини није искристалисан у међународном праву. Елемент *како* чини тероризам уједначен под категоријом терористичких аката, док је елемент *зашто* чини бит тероризма и представља његову *diferentia specifica* у односу на друге насилне методе. На најопштији начин описани ови елементи казују да тероризам чине појединци или групе појединаца удружени око заједничког идеолошког, политичког, верског погледа или циља; радње којима се извршава тероризам изазивају смрт или тешке телесне повреде људи, и уништавање или оштећење материјалних добара или околине; циљ је застрашивање становништва као начин притиска на државе и постизање политичких (идеолошких, религијских, не-лукративних) циљева.

Овако постављен оквир тероризма који се додатно квалификује као међународни тероризам, разликујући га од тероризма који се догађа унутар граница једне државе (Barrado, 2009). Овај концепт почива на појави, понашању које за главну жртву и директан циљ има државу различиту од држављанства терористе (данас бисмо могли додати и међународну организацију), утицај на њу посредством директних радњи уперених против људи и имовине које спроводе појединци и терористичке групе, тј. терористичке организације.

У нешто разређенијем опису елемената тероризма потребно је нагласити намеру као саставни део елемента *зашто*. Она је усмерена ка утицању на државе довођењем становништва у егзистенцијални страх, превасходно убијањем или повређивањем одређеног броја људи, оштећивањем материјалних добара и стављањем у изглед чињенице да било ко може постати жртва. Специфичност тероризма огледа се управо у ширењу страха који је *dolus specialis* овог дела, а не само повређивање људи (страх се успешно шири и насумичним оштећивањем објеката и када нема људских жртава).

Консензус у схватању тероризма постоји у оном делу одређења које се тиче мотива терористичких аката. Дакле, мотиви нису лукративне природе, већ су у домену живота државе као политичког бића.² Државе су нападнуте као политичка бића, тј. власт која манифестује државу, зарад политике коју води, ре-

2 Ипак, и у овом елементу појављују се другачија схватања. Марчело Ди Филипо сматра да се могу појавити и економски циљеви уз политичке, те да тако стриктно изумињање економских мотива није исправно – Marcelo Di Filippo, "Terrorist Crimes and International Co-operation: Critical Remarks on the Definition of Terrorism in the Category of International Crimes", *European Journal of International Law*, Vol. 19, No. 3, 2008, pp. 541–542.

лигије коју подржава или оспорава, идеолошких разлика и сл. Терористички акти треба да присиле државу да промени понашање, и они увек имају политичку (идеолошку) поруку.

У погледу елемента ко чини тероризам наговештено је да га по правилу чине појединци и групе појединачно организирани у терористичке групе, мреже, организације. Но, све оградне исказане досад у овом раду циљају ка оним појавама које се манифестују као тероризам, али чије је извођење организовано, толерисано, омогућавано од стране државе. Ситуације у којима је јасно или пак постоји озбиљно утемељена сумња да држава има удела у њима, покреће тему појма тероризма са становишта међународног јавног права и правилне конструкције елемената овог појма. Појава учествовања државе, најчешће прикривеног, тајног, у теорији је препозната и означена синтагмом „тероризам спонзорисан од стране државе“ (*state-sponsored terrorism*) (Malzahhan, 2003; Dupuy P. M., 2004). Нормативни оквир, међутим, није тако једнозначан.

Нормативна подлога

О улози државе у спровођењу тероризма међународно право садржи различита решења, када поредимо уговоре, обичајно право и одлуке које су донели, нпр., Генерална скупштина УН или Савет безбедности УН. Док се у уговорима универзалног карактера чак и не имплицира могућност да држава има удела у спровођењу тероризма, у одлукама УН та околност не само да је препозната већ је и осуђена. Репрезентативна је Декларација о мерама за елиминацију међународног тероризма.³ Поред уобичајеног каталога обавеза као што су привођење терориста правди, закључивање уговора на свим нивоима којима се олакшава борба против тероризма, размена информација, имплементација међународних уговора у национална законодавства, посебна провера приликом издавања азила и сл., једна одредба заслужује посебну пажњу. Наиме, каже се:

„5. Државе морају такође да испуне обавезе.....“

(а) да се уздрже од организовања, подстицања, олакшавања, финансирања, охрабривања или толерисања терористичких активности и да предузму адекватне практичне мере како би осигурале да се њихове територије не употребљавају за терористичке објекте или тренинг кампове, или за припремање и организовање терористичких аката против других држава или њихових становника;“

Овакав приступ понављан је и у потоњим резолуцијама, било у истој варијанти, било у модификованој, али са истом идејном подлогом.⁴ Декларацију о начелима међународног права о пријатељским односима и сарадњи међу државама, у складу с Повељом УН из 1970. године, усвојила је Генерална скупштина, иако општи акт додирује и тему тероризма.⁵ Наиме, у оквиру ове Декларације, под принципом непосезања за претњом или употребом силе против територијалног интегритета или политичке независности држава, или на било који други начин противно сврси и циљевима УН, наводи се:

3 Усвојена Резолуцијом Генералне скупштине УН 49/60 од 9. децембар 1994. године. Декларација је поновљена и донекле допуњена Res. 51/210 од 16. јануара 1997.

4 Видети, нпр., УН Генерална скупштина Res. 51/210 од 16. јануара 1997. године; УН Генерална скупштина Res. 55/158 од 30. јануара 2001. године; УН Генерална скупштина Res. 56/58 од 24. јануара 2002. године; УН Генерална скупштина Res. 57/27 од 15. јануара 2003. године.

5 УН Генерална скупштина Res. 2625 (XXV) од 24. октобра 1970. године.

„Свака држава има обавезу да се уздржи од организовања, подстицања, помагања или учествовања у актима грађанских сукоба или терористичких аката у другој држави или пристајања на организоване активности унутар своје територије усмерених у правцу почињења таквих аката, када ти акти подразумевају претњу силом или употребу силе.“

Разрађујући принцип којим се поставља обавеза не мешања у унутрашње послове држава, између осталог, наводи се:

„Ниједна држава неће организовати, помагати, подстицати, финансирати, подупирати или толерисати субверзивне, терористичке или оружане активности уперене ка насилној промени власти у другој држави, или се мешати у грађанске сукобе у другој држави.“

Резолуције у којима се обрађује и реагује на тероризам са становишта надлежности Савета безбедности Уједињених нација приказују специфичан фокус (Fassbender B., 2004). Посебно атрактивно питање у вези са Саветом безбедности јесте да ли се у свом досадашњем раду овај орган изјашњавао надлежним за предузимање мера колективне безбедности у контексту тероризма. У Резолуцији 1189 из 1998. године, посвећеној међународном тероризму и нападима на Најроби и Дар ес Салам, осуђујући тероризам и позивајући државе на активирање напора у борби с тероризмом, наводи се и:

„Истичући да свака држава чланица има обавезу да се уздржи од организовања, помагања, подстицања или учествовања у терористичким актима у другој држави или пристајања на организоване активности унутар своје територије уперене ка почињењу тих аката.“

У Резолуцији 1269 из 1999. године, о одговорности Савета безбедности за одржање међународног мира и безбедности иако с традиционалистичком оријентацијом, која се огледа у једногласним осудама терористичких аката и превентивним активностима, узгредно се спомињу и државе уплетене у извођење терористичких аката:⁶

„Потврђујући да сузбијање аката међународног тероризма, укључујући и оних у које су умешане државе, представља есенцијалан допринос одржању међународног мира и безбедности.“

Терористички акт је први пут окарактерисан као претња миру и безбедности у Резолуцији СБ УН 1368 од 12. септембра 2001, донетој после напада на САД 11. септембра 2001. Но, реакција на претњу миру и безбедности дата је у мање изричитом тону, везујући се за целокупан концепт УН, без изричитог и недвосмисленог позивања на мере које би сам Савет безбедности могао да предузме (Пауновић М., 2001). За тему овог рада занимљиво је навести и да су представници држава заступљених у Савету безбедности приликом редиговања резолуције окарактерисали ове акте не само као напад на САД већ на човечност (представник Велике Британије), на целокупан цивилизован свет (представник Украјине), отворени изазов за целокупну међународну заједницу (представник Кине).⁷

Друга важна резолуција која је пратила напад на САД, Резолуција СБ УН 1373 од 28. септембра 2001, редигована је у изричитој и јаснијем маниру. У њој је тероризам карактерисан као претња миру и безбедности, те као основ

6 Bardo Fassbender, "The UN Security Council and International Terrorism", str. 83–102, u: Andrea Bianchi A.(ed.), *Enforcing International Law Norms Against Terrorism*, Oxford and Portland, 2004.

7 *Ibid.*

за примену права на самоодбрану. У претходној резолуцији наводи се да ће одговорни за помагање, подржавање и заштиту починилаца, организатора и спонзора ових аката такође бити сматрани одговорним. У резолуцији 1373 и на овом плану изричито се одређује, с позивом на Декларацију о пријатељским односима, обавеза држава на уздржавање од било какве сарадње с терористичким групама на својој територији. У даљем тексту ове резолуције наводе се таксативно радње, поступци, процеси којима се државе обавезују на усклађено понашање у супротстављању тероризму.

Под окриљем Уједињених нација усвојен је и значајан корпус мултилатералних конвенција (Бајагић, 2000; Shaw M., 2005; Gioia 2006). У њима се обрађују поједини појавни видови тероризма, заправо акти које уједињује елемент *зашто*, тј. намера, циљ, сврха. То су: Конвенција о кривичним делима и неким другим актима извршеним у ваздухопловима из 1963. године (Токио); Конвенција о сузбијању незаконите отмице ваздухоплова из 1970. године (Хаг) и њен Допунски протокол из 2010. године; Конвенција о сузбијању незаконитих аката уперених против безбедности цивилног ваздухопловства од 23. септембра 1971. године (Монтреал); Конвенција о спречавању и кажњавању кривичних дела против лица под дипломатском заштитом, укључујући и дипломатске агенте из 1973. године; Међународна конвенција против узимања талаца из 1979. године; Конвенција о физичкој заштити нуклеарног материјала из 1980. године, амандирана 2005; Протокол о сузбијању незаконитих аката на аеродромима који служе међународном цивилном ваздухопловству, којим се допуњује Конвенција о сузбијању незаконитих аката уперених против безбедности цивилног ваздухопловства из 1988. године; Конвенција о сузбијању незаконитих аката уперених против безбедности поморске пловидбе из 1988. године, амандирана 2005, и допунски Протокол за сузбијање незаконитих аката против безбедности фиксних платформи у епиконтиненталном појасу из 2005; Конвенција о обележавању пластичних експлозива у циљу откривања из 1991. године; Међународна конвенција о спречавању напада терористичким бомбама из 1997. године; Међународна конвенција о забрани финансирања тероризма из 1999; Конвенција о спречавању незаконитих аката уперених против цивилног ваздухопловства из 2010. године.

На регионалном нивоу такође су сачињене конвенције у материји тероризма: Европска конвенција о сузбијању тероризма из 1977; Арапска конвенција о забрани тероризма коју је донела Лига арапских држава у Каиру 1998; Конвенција о борби против тероризма коју је усвојила Организација исламске конференције 1999; Конвенција о спречавању и кажњавању аката тероризма коју је донела Организација америчких држава 1971. године у Вашингтону; Конвенција о превенцији и борби против тероризма, коју је Организација афричког јединства усвојила у Алжиру 1999. године; Регионална конвенција о забрани тероризма из 1987, коју је у Катманду усвојила организација SAARC, чије су чланице Бангладеш, Бутан, Индија, Малдиви, Пакистан и Шри Ланка и Уговор о сарадњи између држава чланица Заједнице Независних Држава у борби против тероризма, закључен у Минску 1999. године.

Као нит која повезује наведене уговоре може се уочити обавезивање држава да ће одређене специфичне радње, акте који су ближе одређени у конкретној конвенцији инкриминисати унутар својих кривичних законодавстава, те потом след одредби којима се установљавају различити облици сарадње из-

међу држава у правцу сузбијања и санкционисања тих аката (Деган, Павишић, Беширевић, 2011; Cryer, Friman, Robinson, Wilmshurst, 2008). Но, занимљива је околност да је, с протеком времена, свака нова конвенција бивала све ближе и ближе супстанци међународног јавног права и проширивала спектар обавеза држава (Gioia, 2006). Док Токијска конвенција из 1963. године тежиште ставља на посебна овлашћења посаде ваздухоплова у односу на нападаче, већ Конвенција о спречавању и кажњавању кривичних дела против лица под дипломатском заштитом, укључујући и дипломатске агенте из 1973. године, директније партиципира у међународноправној материји. Потом, илустративна је Конвенција о физичкој заштити нуклеарног материјала, како у погледу материје која је искључиво у надлежности држава (нуклеарни материјал), тако и у погледу обавеза које су њоме креиране. Сличан приступ налазимо и у члану II и члану III Конвенције о обележавању пластичних експлозива у циљу откривања из 1991. године на предузимање мера за спречавање и забрану производње необележених експлозива, као и забрану њиховог транспорта. У члану IV наведене конвенције државе се обавезују на предузимање строге и ефективне контроле у погледу поседовања и трансфера експлозива, као и обавезу уништавања дефинисаних експлозива.

Међународна конвенција о спречавању напада терористичким бомбама из 1997. године практично је прва у овом низу конвенција која је директно одредила дело противправног и намерног коришћења експлозивних и смртоносних направа на јавним местима, у објектима у којима су смештени органи државе, јавни транспорт, инфраструктурни објекти, праћено намером изазивања смрти или озбиљних телесних повреда, уништавањем објеката и изазивањем велике штете и сл., као терористички акт (члан 2). Државе се обавезују на кривичноправно инкриминасње и санкционисање (члан 4), а посебно да ни под којим условима на њих неће примањивати институт „олакшавајућих околности“ или било каквог разумевања и уважавања заснованог на политичким, филозофским, идеолошким, расним, етничким, религијским или сличним околностима (чл. 5).

Међународна конвенција о забрани финансирања тероризма из 1999. на данашњем нормативном нивоу представља кохезију свих претходно усвојених конвенција и садржи оперативну дефиницију тероризма, која је полазна тачка и у нацрту Свеобухватне конвенције о тероризму. Занимљиво је да је сагласје поводом функционалног одређења тероризма постигнуто, но када том одређењу поред функционалног треба дати и есенцијални статус, онда државе просто узмичу. Наиме, у члану 2 наведене Конвенције прецизира се акт обезбеђивања или прикупљања средстава с циљем финансирања радњи које су или дефинисане у спектру дефиниција донетих под окриљем УН у материји тероризма или пак и других радњи које имају за циљ изазивање смрти или тешких телесних повреда цивила, или било које друге особе која нема активну улогу у непријатељствима у случају оружаних сукоба, када је сврха тих радњи, по њиховој природи или контексту, застрашивање становништва, или присиљавање власти државе или међународне организације да учини или се уздржи од почињења неког акта. По приступу којим је креирано ово одређење, јасно је да се тежиште дефинисања не везује за конкретну физичку радњу, већ за последицу и сврху почињења такве радње. Тиме се отвара широко поље проширења терористичких аката, руковођено и даље једном релатив-

но јасном али некодификованом дефиницијом тероризма као уједињавајућег појма (Вуковић, Мијалковић, Бошковић, 2011).

У међународноправној анализи овог одређења посебно поље проучавања отвара део наведене формулације који терористичке акте смешта у контекст оружаног сукоба, те и отвара тему нормативног статуса тероризма у праву оружаног сукоба (Condorelli, Naqui, 2004). За разлику од секторалних анти-терористичких конвенција, конвенције у материји међународног хуманитарног права су типичне међународноправне конвенције којима се креирају правила која државе примењују једна у односу на друге, у њиховој међусобној релацији. Сходно томе, и институти који се њима креирају јесу међународноправни институти. Као што ће бити приказано, у некима од њих третирају се терористички акти и тероризам у једном доста уском приступу, но питање теоријског карактера јесте ко је адресат тих норми? Уколико бисмо следили класичну школу међународног права, адресати ових норми искључиво су државе, док појединци имају само пасивну улогу (заштићени су нормама, бенефицијари норми). У новијим тенденцијама тумачење статуса појединца креће се ка субјективитету (Шурлан, 2010).

Термин тероризам употребљен је у члану 33 IV Женевске конвенције из 1949. године и у члану 4 Допунског протокола II из 1977. године. Члан 33. налази се у делу III Конвенције којим је регулисан Правни положај заштићених лица и поступање према њима и односи се искључиво на заштићена лица у смислу члана 4 ове Конвенције. Конкретно, члан 33, у делу у којем се спомиње тероризам гласи: „Колективне казне су забрањене, као и све мере застрашивања или тероризма.“ Протокол II је по својој функцији допуна, тј. разрада одређених аспеката женевских конвенција из 1949. године. Члан 4 поставља општи концепт хуманог понашања према лицима која не учествују у унутрашњем сукобу, те се у склопу забрањених радњи као што су насиље над животом, здрављем, физичким и менталним благостањем, убијањем, мучењем, сакаћењем, колективним казнама, узимањем талаца и др. наводи и забрана аката тероризма.

За разлику од ових одредаба у којима се недвосмислено говори о тероризму, у материји хуманитарног права употребљава се и термин „терор“ (Falk, 2004). Наиме, у члану 51 Протокола I из 1977. године поред конципирања опште заштите од насиља, предвиђена је и заштита од претње насиљем, „којима је главни циљ да шире страх (терор) међу цивилним становништвом“. У Протоколу II из 1977. године у члану 13, став 2 забрањују се „акти или претње насиљем чији је главни циљ да шире страх (терор) међу цивилним становништвом“. Оба члана односе се на заштиту цивилног становништва.

Иако постоји очита разлика у терминима, иста је основна појава на коју се односе наведене четири одредбе. Но, како је материја међународног хуманитарног права материјалноправна база међународних кривичних дела, оправдано се може поставити питање да ли ове одредбе могу послужити као материјалноправна база за инкриминисање посебног међународног кривичног дела – тероризма?

Позиција тероризма у међународном кривичном праву

У уводу овог рада истакнуто је да тероризам нема статус самосталног међународног кривичног дела. Но, ова наизглед једноставна тврдња и чист, изричит, недвосмислен закључак утемељен на позитивноправним уговорним и обичајним нормама међународног кривичног права, у позадини има дубоку теоријску расправу и минуциозно анализирање сваког појединачног аспекта тероризма пропуштеног кроз све институте међународног кривичног права.

Посматрајући нормативну базу, могуће је уочити колебаљивост поводом овог дела, који је и пројектовао бројне теоријске анализе поводом позиције тероризма у међународном кривичном праву (Cassese, 2004; Damgaard, 2008). Наиме, у Нацрту Кодекса о злочинима против мира и безбедности човечанства из 1991, у редакцији Комисије УН за међународно право међународни тероризам дефинисан је у члану 24 као самостално међународно кривично дело:

„Појединац који као агент или представник државе почини или нареди извршење било ког од наведених аката:

-предузимање, организовање, помагање, финансирање, охрабривање или толерисање аката против друге државе уперених ка лицима или стварима и који су таквог карактера да изазивају стање страха у свести јавних личности, група људи или целокупне јавности, биће, по пресуди, осуђен на (...)“

Већ у следећој верзији Нацрта кодекса о злочинима против мира и безбедности човечанства из 1996. године (такође редигован од стране Комисије УН за међународно право) одустало се од овог приступа и акти тероризма подведени су под ратни злочин, и то само уско у делу одредбе који се односи на унутрашње сукобе. Тиме је поље примене значајно сужено, заправо међународни тероризам је остављен ван регулативе (уколико међународним, у пуном смислу термина употребљеном у ове сврхе, не сматрамо и прелазни, крњи субјективитет који могу имати устаници или народноослободилачки покрети).

Од актуелних, позитивноправних каталога међународних кривичних дела тероризам је уврштен у Статут *ad hoc* Трибунала за Руанду. У члану 3 – Повреде заједничког члана 3 женевских конвенција и Допунског протокола II, акти тероризма наводе се као једна од радњи извршења. У смислу који је овде употребљен, акти тероризма се имају тумачити само у оквиру норми женевских конвенција и допунских протокола, који на врло ограничен и специфичан начин третирају појаву терористичких аката током оружаних сукоба и, наравно, само у односу на унутрашњи оружани сукоб. Иако ово јесте успео покушај увођења тероризма у материју међународног кривичног права, решење усвојено у овом Статуту није од великог значаја за саму дефиницију тероризма, нити мења његов статус у области међународног кривичног права. На сличан начин акти тероризма уврштени су у чл. 3(d) Статута Специјалног суда за Сијера Леоне.

Креирање Статута Међународног кривичног суда поново је отворило принципијелну дебату о статусу тероризма (Robinson 2002). Разматрано је да ли поред класичних међународних кривичних дела, која без сумње имају своје постојање и дефинисано место у каталогу међународних кривичних дела, има простора за увођење и нових, тзв. уговорних кривичних дела, као што су тероризам, промет наркотицима, прање новца. Радна група за дефинисање међународних злочина при Припремном комитету уобличила је предлог тероризма, који мада није прихваћен, није згорег навести:

„Суд ће бити надлежан за следеће злочине тероризма:

1. Предузимање, организовање, спонзорисање, наређивање, омогућавање, финансирање, охрабривање или толерисање аката насиља против друге државе усмерено ка појединцима или имовини, таквог карактера да креира терор, страх или несигурност у свести јавних личности, група лица, целокупној јавности и становништву, без обзира на разлоге и циљеве политичке, филозофске, идеолошке, расне, етничке, религијске или неке друге природе на коју би се позвало у сврху оправдавања;
2. Дела према следећим конвенцијама:
 - a) Конвенција о сузбијању незаконитих аката уперених против безбедности цивилног ваздухопловства;
 - b) Конвенција о сузбијању незаконите отмице ваздухоплова;
 - c) Конвенција о спречавању и кажњавању кривичних дела против лица под дипломатском заштитом, укључујући и дипломатске агенте;
 - d) Међународна конвенција против узимања талаца;
 - e) Конвенција о сузбијању незаконитих аката уперених против безбедности поморске пловидбе;
 - f) Протокол за сузбијање незаконитих аката против безбедности фиксних платформи у епиконтиненталном појасу;
3. Дело које подразумева употребу ватреног оружја, експлозива и опасних материја када се користи као средство за неселективно насиље које има за последицу смрт или тешке телесне повреде лица или група лица или популације или озбиља оштећења имовине.⁸

Дебата која је пратила предлоге за увођење тероризма у каталог међународних кривичних дела, као и разлози који су превагнули против таквих предлога углавном се свде на непостојање дефиниције, проблеме у раздвајању „бораца за слободу“ од терориста као најчешћи разлог отпора представника земаља које су пролазиле процесе борбе за самоопредељење, великом потенцијалу за политизацију суда (Kaseze, 2005). Такође, један од важних аргумената који је фигурирао на самој Римској конференцији тицао се (не)могућности да се у кратком року дође до формулације која би била општеприхватљива, те успешности конференције у предвиђеном року од пет недеља као императиву (Robinson, 2002). Очигледно је да су разлози који се наводе *contra* еманципације тероризма практичног карактера, опортунистичког, функционалног, а не разлози утемељени на постулатима на којима почива теоријско, тј. научно резонување, а који заправо стоје у самој сржи одлучивања о статусу тероризма.

У фази припремања ревизорске конференције Статута Међународног кривичног суда покренут је поступак за увођење у дневни ред поновног разматрања тероризма као самосталног међународног кривичног дела.⁹ Иако је аргументација базирана на промењеном карактеру тероризма, на повећаној опасности од тероризма, од овладавања терориста оружјима великих разорних моћи, те објективној претњи међународном миру и безбедности коју тероризам представља, закључак који је усвојен констатује да је увођење тероризма у каталог међународних кривичних дела преурањено (Robinson, 2002; Bassiouni, 2008)

8 Текст предложене дефиниције преузет је из: Robinson P., Missing Crimes, str. 516, u: Cassese A., Gaeta P., Jones J.R.W.D., The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary, Volume I, Oxford University Press, 2002; наведени предлог заведен је у документацији УН под ознаком: A/AC.249/1997/WG.I/C.R.P.4.

9 Предлог је иницирала Холандија, на Осмој скупштини држава чланица 2009, не улазећи у елементе дела, већ предлогом да се тероризам увде у члан 5, а да се посебно приступи редефинирању дефиниције.

Нормативни оквир позитивног међународног кривичног права, дакле, остао је веран обичајноправном распореду међународних кривичних дела, те непостојању тероризма у категоријама међународног кривичног права.

Но, и поред тога стално се отвара тема статуса тероризма. Велики је корпус норми којима се одређују његови поједини аспекти, те је врло тешко помирити се с резолутним ставовима да међународноправо не поседује ниједан правни приступ нити метод тумачења посредством ког би се могло приступити санкционисању за међународни тероризам, и то како држава које га спонзоришу применом општих правила о међународној грађанској одговорности држава, тако и појединаца применом правила о међународној кривичној одговорности појединаца.

Терористички акти као *actus reus* међународних кривичних дела

И поред чињенице да тероризам није самостално међународно кривично дело, постоји правно утемељење за анализу да ли терористички акти могу бити подведени под *chapeau* неког од међународних кривичних дела. Док је позитивно међународно кривично право релативно јасно у негирању, теорија је дубоко подељена (Kaseze, 2005; Cryer, Friman, Robinson, Wilmshurst, 2008).

Наиме, сва међународна кривична дела су комплексна и колективна дела. Теоријски би било могуће конципирати само једну особу као починиоца ратних злочина и геноцида, док за злочин против човечности и агресију то није могуће чак ни и у виду пуке теоријске конструкције (Damgaard, 2008). Међународни тероризам такође припада категорији комплексних дела, како у погледу броја субјеката – починилаца и жртава, тако и у погледу спектра радњи извршења.

Каталози примарних радњи извршења међународних кривичних дела и тероризма у доброј мери се поклапају. Све оне усмерене су ка убијању, наношењу тешких телесних повреда, застрашивању, те уништавању материјалних добара. Такође, све радње извршења могу се у крајњој изведби спустити на ниво класичних, традиционалних кривичних дела – убиство, наношење тешке телесне повреде, силовање и сл. Но, њихово повезивање заједничким именитељима доводи до креирања нових категорија кривичних дела.

И коначно, иако је ова анализа конципирана на опозитима – међународноправни појам и немеђународноправни појам, те из тога изведеног становишта о неприпадању категорији међународног кривичног дела, ипак се мора споменути и покушај, с јаким теоријском подлогом, изградње концепта транснационалних кривичних дела, у која би спадао и тероризам (Деган, Павишић, Беширевић, 2011; Cryer, Friman, Robinson, Wilmshurst, 2008; Boister, 2003). Овај концепт у основи почива на схватању да тероризам није међународно кривично дело, но елемент иностраности који је саставни елемент појма међународног тероризма, свакако мора бити уважен и у терминологији, тј. у околности да тероризам није проблем само једне државе, те њеног унутрашњег устројства.

На овом месту анализе долази до изражаја раздвајање појмова тероризам и терористички акти. Терористички акти се, дакле, схватају као конкретне радње извршења, *actus reus* превасходно тероризма (у теоријском појму), у којем у потпуности долазе до изражаја сви конститутивни елементи. Подвођење терористичких аката под *chapeau* неког од међународних кривичних дела могуће је вршити следећи његов нормативни оквир или пак путем прилагођавања конститутивним елементима тог дела.

Терористички акти као *actus reus* ратних злочина

Ратни злочини су категорија међународних кривичних дела која су директно стављена у контекст оружаних сукоба, те директно представљају инкриминацију одређених норми права оружаних сукоба и међународног хуманитарног права, те међународних људских права у домену недерогабилних норми (La Haue, 2008). Као што је у пређашњој анализи приказано, поред секторалних универзалних конвенција донетих под окриљем УН, материја међународног хуманитарног права једина је материја међународног јавног права општег и универзалног карактера у којој постоје извесне одредбе у односу на тероризам. Стога би правно-технички било могуће у категорију ратних злочина увести инкриминацију и члана 33 IV Женевске конвенције из 1949. године и члана 4 Допунског протокола II из 1977. С друге стране, није свако кршење норми права оружаних сукоба и међународног хуманитарног права криминално, нити досеже *telos* „тешких повреда“ који је основа за изградњу инкриминаторних норми.

Прецизирања ради, мора се подвући да је редиговање међународних кривичних дела у досад усвојеним статутима међународних кривичних судова, правно-технички посматрано, комбинација елемената искристалисаних у корпусу обичајноправних правила, постојећих статута међународних кривичних судова и конкретних околности и сврха у које су оснивани међународни кривични судови. Једино Статут Међународног кривичног суда одступа у правној техници креирања у односу на остале судове, но ставови о карактеру овог Статута такође нису уједначени. Док једна струја тврди да је овај Статут у суштини акт кодификације обичајног права (у погледу дефиниција међународних кривичних дела), друга струја тврди да он то није, те да кодификација није била намера редактора, нити је унификација усмерена *pro futuro* циљ Статута.

У разликовању ових ставова, односно приклањању једној или другој струји мишљења крије се и одговор на питање да ли терористички акти могу бити *actus reus* ратних злочина.

Друго двојење ставова, базирано на принципијелном полазном ставу с далекосежним последицама које се пресликавају на остале појмове у истом низу правних норми односи се на схватање појединца као починиоца међународног кривичног дела, те улоге и места државе у конципирању међународне кривичне одговорности појединца (Bassiouni, 2008). Дебата се води, дакле, по питању да ли починилац међународног кривичног дела може бити било који појединац или само појединац који је *de iure* или *de facto* представник државе, тј. врши функцију државног органа. Ово питање је пак дубоко теоријског карактера и тиче се субјективитета појединца у међународном праву, али и адресата норми права оружаних сукоба и међународног хуманитарног права. Стога у зависности од става поводом ових теоријских двојења зависи и став у погледу терористичких аката као *actus reus* ратних злочина (Шурлан, 2010).

Уколико бисмо као исправно сматрали да се међународно хуманитарно право обраћа само државама, тј. онима који су манифестација државе, тада ни терористички акти који се спомињу у члану 33 IV Женевске конвенције из 1949. и члану 4 Допунског протокола II из 1977. године не би могли бити конципирани без учешћа државе. Тероризам се, као што је већ приказано у корпусу секторалних конвенција УН-а, пројектује као заједнички проблем држава и предмет сарадње и договарања о најефикаснијим начинаима супротстављања и санкционисања, а не као радња коју чине државе у својим међусобним од-

носима. Последица примарног става у том случају морала би се протегнути и на појам тероризма, тј. терористичких аката, те у елемент ко чини тероризам увести и државу. У том случају морало би доћи до промене у базичној формули, тј. реконципирања конститутивних елемената.

Но, уколико бисмо заузели став да терористички акти имплицирани у члану 33 IV женевске конвенције из 1949. године и члану 4 Допунског протокола I из 1977. могу бити акти било ког ентитета, тада не бисмо морали вршити корекцију ни на нивоу елемента *ко* (Kaseze, 2005). Почетни став овог силогизма преносио би се и на схватање индивидуалне кривичне одговорности која би по овој логици била могућа од стране било ког појединца, те би тако једноставно дошло и до проширења каталога радњи извршења ратних злочина.

У досадашњем развоју међународног кривичног права, место великог искуственог резервоара несумњиво држи Међународни кривични трибунал за бившу Југославију (МКТЈ), и то како у погледу ваљаних резона, тако и у погледу крупних грешака, материјалне и процесноправне природе. И у погледу терористичких аката илустративно је становиште МКТЈ. У Првостепеној пресуди у предмету Галић анализиран је правни статус „терорисања цивилног становништва“. Питање око којег је било потребно пронаћи исправан став сводило се на то да ли је терор инкриминисан као кршење закона и обичаја ратовања (пар. 113). У аргументацији *pro* МКТЈ се позвао на Војни суд у Макасару, у Холандској Индонезији, те дефиницију ратних злочина пред овим судом која јесте обухватала и „систематски терор“ (пар. 114 и 115). Овај приступ пак почива на првом каталогизовању међународних кривичних дела који је сачинила Комисија о одговорностима, оформљена после Првог светског рата са задатком да спроведе међународне кривичне процесе за злочине почињене у Првом светском рату (пар. 116). У аргументацији *contra* МКТЈ истиче да у статутима Нирнбершког и Токијског суда тероризам-терорисање нису уврштени у каталог радњи (117). У финалном закључку *pro* тероризма као ратног злочина МКТЈ је као материјалноправну базу навео женевске конвенције и протоколе, те члан 125 (Ратни злочини против цивилног становништва) Кривичног закона из 1960. године Федеративне Републике Југославије у којем се „примена мера застрашивања и терора“ сматра аспектом овог дела.

Резоновање МКТЈ своди се на поистовећивање терора, тј. застрашивања или малтретирања људи и тероризма, тј. терористичких аката. Чињеница јесте да приликом оружаних сукоба један аспект понашања бораца може бити и терорисање цивила, али оно се битно разликује од тероризма као сасвим другачије појаве.

Терорисање и застрашивање становништва које спроводи војска свакако има статус ратног злочина и оно се појављивало као радња извршења ратних злочина у свим редакцијама ратних злочина, у различитим језичким изразима. Управо се на ово мисли и под термином „злостављање“ (Статут Међународног војног суда у Нирнбергу, члан 6).

Терористички акти као радња извршења тероризма имају специфичан циљ, мотив, намеру. Они су усмерени ка присиљавању државе на одређено понашање која она сама по себи не би учинила, а коју жели групација која предузима терористичке акте. Стога, *animus* тероризма и ратних злочина има додирних тачака у аспекту остварења циља који лежи у самој бити државе – циљ је политички, верски, идеолошки и сл. Према томе, могуће би било претпоставити да државе могу употребити, тј. злоупотребити, посегнути за терористичким актима као прикривеним средством за постизање свог политичког

циља и поред тога што вођењем оружаног сукоба оне то и отворено, јавно чине. Управо у том простору треба тражити место терористичких радњи као *actus reus* ратних злочина. У крајњем исходу, терористички акти променили би своју базичну физиономију, али и отворили простор за санкционисање одређених појава и са становишта међународног кривичног права.

Терористички акти као *actus reus* злочина против човечности

Злочин против човечности може се починити и у време рата и у време мира. Стога, материјалноправна база овог међународног кривичног дела почива на областима права оружаних сукоба, и то посебно његове области међународног хуманитарног права и на међународном праву људских права, смештених у сплет фундаменталних међународноправних принципа. Оно што специфично карактерише злочин против човечности јесте ниво организованости извршења, масовности дела и њихова сврха, циљ, усмереност ка остварењу извесног плана или политике. Од конститутивних елемената карактеришу га и усмереност ка цивилима, тј. целокупном становништву, са извесним оградама у материји међународног хуманитарног права (Шурлан, 2010), те специфичностима одређења цивила и понашања у односу на које цивиле (да ли цивиле непријатељске стране или и сопствени цивиле).

Спона извршења злочина против човечности и тероризма врло често се спомиње (Bassiouni, 1999; Fillippo, 2008). Веза се гради на усмерености ка цивилима, на великом страдању, на особитој бруталности извршиоца и невиности жртава (Arnold R., 2006). Радње извршења злочина против човечности у смислу појединачних конкретних радњи заиста се у извесној мери поклапају. Чак и у односу на комплексне радње (као, нпр., прогон) могло би доћи до извесног преклапања радњи злочина против човечности и терористичких аката. У сваком случају списак радњи извршења злочина против човечности није затворен,¹⁰ постоји отворен простор за увођење нових радњи извршења које су производ заједничког општег појма.

Но, далеко занимљивији аспект у овом односу поново нас враћа на елемент *ко*. У погледу схватања починилаца злочина против човечности постоји теоријски и нормативни дисбаланс (Шурлан, 2011). Он потиче како из раније спомињане категоризације субјективитета појединца, али и далеко значајније из става о суштинском одређењу појма међународног кривичног дела, међународног кривичног права, усмеравања међународне кривичноправне политике. У системском концепту грађеном искључиво на нормама и логици међународног јавног права, јасно је да би појединац морао бити схватан само у координатама међународног јавног права. У тој формули починилац злочина против човечности (без обзира на ком нивоу – од организатора, иницијатора, наредбодаваца и сл. па до конкретног извршиоца специфичне радње) морао би стајати у односу с државом, било *de iure* било *de facto*. Пренето на терористичке акте, ово становиште пројектовало би и да починилац терористичких аката буде на извесном нивоу у спрези с државом. У тој варијанти било би сасвим прихватљиво терористички акт третирати као *actus reus* зло-

¹⁰ У Статуту Међународног суда правде члан 7, став 1(к) предвиђено је да се као радње извршења могу сматрати и „остали нехумани поступци сличног карактера, намерно проузроковане тешке патње или озбиљно угрожавање физичког или менталног здравља“. Овакав приступ је уобичајен, тј. и у обичајноправном поимању злочина против човечности списак радњи извршења није запечаћен, већ је остављено отворено и допуштено подвођење под *chapeau* и других радњи извршења које задовољавају конститутивне елементе.

чина против човечности. Елемент увођења државе у извршење терористичког акта тада би ту радњу извео из уобичајеног схватања тероризма и подвео би га под злочин против човечности.

Као специфично гранање субјективитета починиоца, у појму злочина против човечности појављује се и елемент општег контекста, те дилеме ко може бити креатор општег контекста – да ли само држава или и недржавни ентитети. Овај елемент злочина против човечности дефинише се речима распрострањено и систематско понашање у циљу спровођења плана или политике, при чему је питање како се даље приступа тумачењу ових израза. Када говоримо о њему са становишта подвођења терористичких аката под *chapeau* злочина против човечности, они би свакако могли бити аспект креирања општег контекста, али не и самостални креатор општег контекста. Дакле, најреалније је да терористички акти не би могли фигурирати као једини *actus reus*, већ као један од видова понашања на којима се гради општи контекст злочина против човечности (Londras F. de, 2010).

У верзији која такође има своје поборнике у теорији, према којој починилац злочина против човечности може бити било који појединац, те да општи контекст, тј. спровођење плана или политике може погизати било од државе било од недржавног ентитета, разлика између тероризма и злочина против човечности би се изгубила. У овој формули терористичка група као скупина појединаца која спроводи терористичке акте над цивилима масовно, организовано и системски, с циљем утицања на државе могла би се у потпуности преклопити с појмом злочина против човечности (Bassiouni, 1999; Pejić, 2005).

Пређашња анализа могла би се у крајњем резултату свести на два става – терористички акти могу бити *actus reus* злочина против човечности у оним случајевима у којима постоји *de iure* или *de facto* веза између државе, као примарног адресата материјалноправних норми и појединца који је носилац међународне кривичне одговорности; извођењем државе из формуле, тј. свођењем елемента општег контекста злочина против човечности и на недржавне ентитете изгубила би се појмовна разлика између тероризма и злочина против човечности. У нормативном аспекту њихово место би било под ставом којим се антиципирају и остале нехумане радње које задовољавају елементе општег појма злочина против човечности.

Терористички акти као *actus reus* геноцида

Геноцид примарно треба разумевати као подгрупу злочина против човечности или како се неретко одређује као његов најтежи облик (Schabas, 2002). Утолико се и на ово дело као уже, тј. специфичније пресликавају основне поставке релације злочина против човечности и терористичких аката о којима је већ било речи (статус појединца, питање појмовног одређења међународног кривичног дела, међународног кривичног права, међународне кривичноправне политике). На данашњем нивоу изграђености дефиниција међународних кривичних дела, геноцид има најчвршћу позицију, посредством конвенције која је посвећена само овом злочину, те је практично дефиниција усвојена у Конвенцији о спречавању и кажњавању злочина геноцида из 1948. године унифицирала поимање овог дела. У том смислу и списак радњи извршења је дефинисан, што ипак не значи да у правном смислу није могуће приступити проширењу тог списка, базираном на материјалноправној бази

која је свакако далеко масовнија од актуелног списка. Уосталом, као добра илустрација ове тврдње, може нам послужити пример класификације етничког чишћења (Schabas, 2002; Zahar, Sluiter, 2008; Šurlan 2010).

Терористички акти могу наћи своје место у извршењу злочина геноцида у оном аспекту у ком се намера уништавања или уклањања припадника одређене групе људи, постиже и спровођењем терористичких аката, погодних за застрашивање као начин послепешивања људи да напусте одређену територију. Терористички акти би у том контексту као специфични акти који нису сами себи циљ, већ треба да доведу до остварења неког другог циља могли бити адекватни као метод којим се врше убиства или прозрокују физичке или менталне патње припадника групе, као дефинисане радње извршења геноцида.

Но, и поред тога што је у теоријском концепту могуће градити „геноцидни тероризам“, статус геноцида као „злочина над злочинима“ дубоко укоренеог у обичајноправном и уговорноправном корпусу, доводи до тога да у теорији готово да се не приступа комбиновању елемената геноцида са осталим злочиначким појавама.¹¹

Терористички акти као *actus reus* агресије

Агресија је типичан појам међународног јавног права и подразумева релацију држава–држава (Arend, Beck, 1993). Давање наслова једној појави „агресија“ отвара врата ка активирању читавог сплета међународноправних норми, заправо целокупног механизма колективне безбедности (Dinstein, 2004). Утолико би повезивање тероризма и агресије имало делокосежне последице, и претпостављало би дубинске промене у систему међународног јавног права (Elsea, 2008; Bowett, 2009).¹²

Агресија као међународно кривично дело, у време Нирнбершког суђења звана злочин против мира, у данашњем међународном кривичном праву још увек тражи своју коначну физиономију (Zahar, Sluiter, 2008). Наиме, на Ревизорској конференцији Статута Међународног кривичног суда одржаној у Кампали 2010. године усвојена је дефиниција злочина агресије. Она је изграђена на истој логици као и дефиниција агресије усвојена у Резолуцији Генералне скупштине Уједињених нација 3314 из 1974. године (Rowling, 1986). Агресија је у овом тексту одређена као активност државе, а иста логика следи се и у дефиницији агресије као међународног кривичног дела, у ком се само мења вид одговорности (Деган, Павишић, Беширевић, 2011). Тако се у изразу у ком је усвојена на Ревизорској конференцији одређује (у ставу 1) као „планирање, отпочињање или спровођење, од стране особе која је на позицији да врши ефективну контролу над политичким или војним активностима државе или да усмерава политичке или војне активности државе, акта агресије, који по свом карактеру, озбиљности и нивоу представља повреду Повеље Уједињених нација“.

Варијанта у којој је одређена агресија недвосмислено се ставља у контекст државе. Стога, тероризам у уобичајеном поимању овог термина не би био у прилици да се преклопи с појмом агресије. С друге стране, терористички акти,

¹¹ Чак ни Касезе, један од најгласнијих поборника схватања да тероризам јесте међународно кривично дело по обичајном праву и да терористички акти јесу *actus reus* међународних кривичних дела ратних злочина и злочина против човечности, не приступила укрштању тероризма с геноцидом. Видети: Касезе А., Међународно кривично право, Београд, 2005.

¹² У међународноправној научној јавности отворена је дебата о промењеном концепту агресије и као пандан томе и права на самоодбрану. Актуелан случај позивања Кеније на право на самоодбрану и њено третирање напада припадника групе Ал Шабаб учињених са територије Сомалије као аката агресије, узбуркала је јавност. Погледати интернет сајтове Уједињених нација, Афричке уније, те новинске извештаје са терена.

и у изградњи агресије могу учествовати у креирању агресије као *actus reus*, под условом да у њиховом спровођењу учествују представници државе.

У овом међународном кривичном делу, барем у редакцији Ревизорске конференције, први пут је у области међународног кривичног права држава тако јасно и очигледно уведена у само биће злочина. Наиме, у ставовима *a, b, c, d* и *e* јасно се говори о употреби оружаних снага једне државе. У ставу *f* уводе се варијанта када је једна држава дозволила другој да користи њену територију, уколико се располагање том територијом искористи у сврху напада, тј. агресије. И коначно, у ставу *g* предвиђа се да „упућивање у другу државу оружаних банди или група, нередовних снага или најамника који против државе врше акта оружане силе толико озбиљно да се изједначују са горе набројаним актима или чињеница озбиљног ангажовања у једној таквој акцији“ представља *actus reus* агресије, чиме је директно уведен простор за проширење на терористичке акте. Стога је у овом ставу и најјасније да терористички акти који би могли бити инкриминисани под окриљем овог дела јесу само они акти у којима је метод, манир терористичког нападања искоришћен у друге сврхе, а не у сврхе тероризма као посебне појаве. Међународно право у погледу укрштања ових појмова има у архиви и чувени случај пред Међународним судом правде војне и правојне активности САД против Никарагве (Никарагва в. САД), у којем је установљавана одговорност државе. Значајан је став суда да упућивање у другу државу оружаних банди, са задатком да против те државе врше оружане нападе који су толико озбиљни да се могу сматрати агресијом, има утемељење и у обичајном међународном праву (Zegveld, 2002). И на крају, терористички акти као *actus reus* агресије могли би бити само они који одговарају интензитету и карактеристикама напада као агресијског напада (Carnero-Giles, 2009).

Закључак

И на самом крају ове анализе, у закључку, потребно је подвући разликовање одговорности државе од међународне кривичне одговорности појединца. Кршење секторалних конвенција УН, које се баве појединим аспектима тероризма, повлачи за собом примену правила о међународној грађанској одговорност држава. Оне немају статус материјалноправне базе приликом третирања терористичких аката као *actus reus*-а међународних кривичних дела као целине јер не прописују терористичке акте као акте државе. Само у оном делу, тј. у конкретним одредбама у којима је могуће наћи директну улогу државе (као, нпр., у конвенцијама о финансирању) или уколико би неиспуњавање обавеза преузетих у секторалним конвенцијама заправо представљало проактивни однос ка омогућавању предузимања терористичких аката (нпр., неиспуњавање обавезе у погледу контроле производње и дистрибуције пластичних експлозива) могуће би било дати им статус материјалноправне базе. У великој већини осталих случајева терористички акти морају се посматрати као метод, као начин за почињење неке од прописаних радњи извршења међународних кривичних дела. Само као такве оне могу стећи статус међународних кривичноправних појмова.

Терористички акти могу се појавити као *actus reus* међународних кривичних дела у оним случајевима у којима је могуће искористити, злоупотребити методе терористичког деловања у сврхе постизања циљева државе, те када се

иза њих крије држава. Појавни облик терористичких аката и у овим случајевима био би као и у појавама које означавамо појмом тероризам, с тим што би у овом случају била огољена и улога државе (чувени пример случаја Локерби). У таквом приступу терористички акти били би практично конвертовани на инкриминисане радње, као, нпр. убиство.

Пређашња анализа, иако у основи представља теоријску синтезу, има свој изражени практични домет. Наиме, подвођење неке радње под *chapeau* међународног кривичног дела повлачи за собом функционисање, или барем потенцијално проширивање механизма санкционисања (Cryer, 2005; Stolle, Singelstein, 2007). Међународна кривична дела не застаревају, на њих се примењује принцип универзалне кривичне надлежности и могу под одређеним условима анулирати дејство имунитета. Утолико борба са оваквим делима има потенцијално више капацитета, тј. мање формалних препрека, као што су питања екстрадиције, ривалитета око надлежности, суревњивости око имплицирања уплетености државе и сличних питања која би могла пратити уобичајено процесуирање за тероризам.

Подвођење терористичких аката под *chapeau* међународних кривичних дела представљало би оснаживање ставова држава манифестованих у резолуцијама УН. Тиме би се уједно и премостила нормативна апстенција у погледу конципирања пуног појма тероризма, који би у себи амалгамирао и тероризам спонзорисан од стране државе.

Иако као закључак овог рада произлази да је употребом адекватне технике тумачења и примене система норми, те повезивањем института међународног јавног права могуће санкционисати починиоце терористичких аката, да ли ће до тога и доћи понајвише зависи од свеукупне међународне кривичноправне политике међународне заједнице. Проширивање поља примене међународног кривичног права двостраног је карактера – док с једне стране отвара могућност санкционисања починилаца, уједно представља нову област ограничавања простора деловања држава. Неминовно ту је и проблем спровођења уредног кривичног поступка, проблем спровођења прецизног доказног поступка, одбијање сарадње држава и сл. У садашњем тренутку јасно је да не постоји воља ка проширењу могућности санкционисања. Материја међународног кривичног права тако стоји и не даје пуно прилике за развој, остављајући простор злоупотребе терориста од стране држава несанкционисаним простором.

Литература

1. Arend, A. C., Beck, R. J. (1993). *International Law and the Use of Force*. Routledge.
2. Arnold, R. (2006). Terrorism as a Crime against Humanity under the ICC Statute. In Nessi G. (Ed.), *International Cooperation in Counter-terrorism* (pp. 121–140). Ashgate: The United Nations and Regional Organizations in the Fight against Terrorism.
3. Bajagić, M. (2000). Terorizam i međunarodno javno pravo. *Bezbednost*, 42(5–6).
4. Barrado, C. M. D. (2009). The Definition of Terrorism and International Law. In Sanchez P. A. F. (Ed.), *International Legal Dimension of Terrorism*. Leiden-Boston.

5. Bassiouni, M. C. (1999). *Crimes Against Humanity in International Criminal Law*. Kluwer Law International.
6. Bassiouni, M. C. (2008). The Subjects of International Criminal Law: Rationae Personae. In M. C. Bassiouni (Ed.), *International Criminal Law: Sources, Subjects and Contents* (pp. 41–70). Martinus Nijhoff Publishers.
7. Bassiouni, M. C. (2008). Perspectives on International Terrorism. In M. C. Bassiouni (Ed.), *International Criminal Law: Sources, Subjects and Contents* (pp. 697–750). Martinus Nijhoff Publishers.
8. Boister, N. (2003). Transnational Criminal Law?. *European Journal of International Law*, 14(5), 953–976.
9. Bowett, D. W. (2009). *Self-defence in International Law*. New Jersey.
10. Carnero-Giles, R. G. (2009). Terrorist Acts as Threats to International Peace and Security. In P. A. Fernandez-Sanchez (Ed.), *International Legal Dimension of Terrorism* (pp. 55–72). Martinus Nijhoff Publishers
11. Cassese, A. (2001). Terrorism is also Disrupting some Crucial Legal Categories of International Law. *European Journal of International Law*, 12(5), 993–1001.
12. Cassese, A. (2004). Terrorism as an International Crime. In A. Bianchi (Ed.), *Enforcing International Law Norms Against Terrorism* (pp. 213–225). Oxford.
13. Cassese, A. (2006). Multifaceted Criminal Notion of Terrorism in International Law. *Journal of International Criminal Justice*, 4(5), 933–958.
14. Condoreli, L., Naqvi, Y. (2004). The War against Terrorism and Jus in Bellum: Are Geneva Conventions Out of Date. In A. Bianchi (Ed.), *Enforcing International Law Norms Against Terrorism*. Oxford and Portland Oregon.
15. Cryer, R. (2005). *Prosecuting International Crimes – Selectivity and the International Criminal Law Regime*. Cambridge University Press.
16. Cryer, R., Friman, H., Robinson, D., Wilmshurst, E. (2008). *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*. Cambridge University Press.
17. Damgaard, C. (2008). *Individual Criminal Responsibility for Core International Crimes*. Springer.
18. Dinstein, Y. (2004). *War, Aggression and Self-defence*. Cambridge.
19. Dupuy, P. M. (2004). State-Sponsors of Terrorism: Issues of International Responsibility. In A. Bianchi (Ed.), *Enforcing International Law Norms Against Terrorism*. Oxford and Portland Oregon.
20. Elsea, J. (2008). *Terrorism and the Law of War*. New York: Nova Science Publishers.
21. Falk, R. (2004). State Terror versus Humanitarian Law. In M. Selden and Y. Alvin (Eds.), *War and State Terrorism: United States Japan and the Asia-Pacific in the long twentieth century* (pp. 41–62). Rowman and Littlefield Publishers.
22. Fassbender, B. (2004). The UN Security Council and International Terrorism. In A. Bianchi (Ed.), *Enforcing International Law Norms against Terrorism* (pp. 83–102). Oxford and Portland Oregon.
23. Fillipo, M. di (2008). Terrorist Crimes and International Co-operation: Critical Remarks on the Definition of Terrorism in the Category of International Crimes. *European Journal of International Law*, 19(3), 533–570
24. Fletcher, G. P. (2006). The Indefinable Concept of Terrorism. *Journal of International Criminal Justice*, 4(5), 894–911.
25. Gioia, A. (2006). The UN Conventions on the Prevention and Suppression of International Terrorism. In Nessi G., *International Cooperation in Counter-terrorism*. Ashgate: The United Nations and Regional Organizations in the

- Fight against Terrorism.
26. Hall, C. K. (1998). The Fifth Session of the UN Preparatory Committee on the Establishment of an International Criminal Court. *American Journal of International Law*, 92(2), 331–339.
 27. Higgins, R. (1997). The general international law of terrorism. In R. Higgins, M. Flory (Eds.), *Terrorism and International Law*. London.
 28. Kaseze, A. (2005). *Međunarodno krivično pravo*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
 29. La Haye, E. (2008). *War Crimes in Internal Armed Conflicts*. Cambridge University Press.
 30. Londras, F. de (2010). Terrorism as an international crime. In Schabas, W. A., Bernaz, N., *Routledge Handbook of International Criminal Law* (pp. 169–180). Routledge.
 31. Malzahan, S. M. (2003). State Sponsorship and Support of International Terrorism: Customary Norms of State Responsibility. *Hastings International and Comparative Law Review*, 83–118.
 32. Maogoto, J. N. (2005). Battling terrorism: legal perspectives on the use of force and the war on terror. Ashgate.
 33. Mijalković, S. (2010). Obaveštajne strukture terorističkih i kriminalnih organizacija. *NBP – Žurnal za kriminalistiku u pravo*, 15(2), 101–114.
 34. Paunović, M. (2001). Međunarodnopravni osnovi za odgovor SAD na teroristički napad. *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 87(1).
 35. Pejic, J. (2005). Terrorist Acts and Groups: A Role for International Law?. *British Yearbook of International Law*, 75, 71–100.
 36. Robinson, P. (2002). The Missing Crimes. In A. Cassese, P. Gaeta, J. R. W. D. Jones (Eds.), *The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary*, vol. I (pp. 497–526). Oxford University Press.
 37. Rowling, B. V. A. (1986). The 1974 UN Definition on Aggression In A. Cassese (Ed.), *The Current Legal Regulation on the Use of Force*. Martinus Nijhoff Publishers.
 38. Salcedo, J. A. C. (2009). Terrorism and General Principles of International Law. In P. A. F. Sanchez (Ed.), *International Legal Dimension of Terrorism* (pp. 9–14). Leiden-Boston.
 39. Schabas, W. A. (2002). *Genocide in International Law*. Cambridge University Press.
 40. Shaw, M. (2005). *International Law*. Cambridge University Press.
 41. Stolle, P., Singelstein, T. (2007). On the Aims and Actual Consequences of International Prosecution of Human Right Crimes. In W. Kaleck, M. Ratner, T. Singelstein, P. Weiss, (Eds.), *International Prosecution of Human Rights Crimes* (pp. 37–54). Springer.
 42. Шурлан, Т. (2010). Злочин против човечности у међународном јавном праву (докторска дисертација). Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
 43. Шурлан, Т. (2011). Злочин против човечности у међународном кривичном праву. Београд: Службени гласник.
 44. Vuković, S., Mijalković, S., Bošković, G., (2011). Prevencija pranja novca i finansiranja terorizma – osnovne metode i mogućnosti. *NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo*, 16(2).

45. Zahar, A., Sluiter, G. (2008). *International Criminal Law*. Oxford University Press.
46. Zegveld, L. (2002). *Accountability of Armed Opposition Groups in International Law*. Cambridge University Press.

TERRORIST ACTS AS *ACTUS REUS* OF INTERNATIONAL CRIMES

Summary

Within the article the author explores possibilities of implementing terrorist acts under *chapeau* of four international crimes. The analysis has covered wide range of international public law fields, normative framework from sectoral anti-terrorist conventions, international humanitarian law rules and definitions of international crimes to rich activity of UN General Assembly and Security Council manifested in numerous resolutions. The author has built her reasoning on stands that terrorism *per se* is not the international public law notion, and thus it is not the international crime. Though synthetic and theoretical in its nature, the article has its practical domain. If terrorist acts are to be understood as *actus reus* of international crime, whether some of them or all, it would have huge impact on processing of individuals and possibility of activating international criminal law system.

ПОГЛЕД КРОЗ ИСТОРИЈСКУ ПРИЗМУ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Дарко Маринковић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Апстракт: Први део рада у ширем историјском контексту у разним друштвеним и временским оквирима указује на одређене образце понашања који, с данашње тачке гледишта, представљају својеврсне претече организованог криминала. Други део рада анализира стање у америчком друштву узроковано прохибицијом, те какве је конкретне али и далекосежне последице ова државна мера имала на настанак и развој организованог криминала у САД. Трећи део рада сагледава историјски контекст пропасти социјалистичког друштвеног уређења у земљама бившег СССР-а и утицај промена и транзиције државе и друштва који су уследили на настанак и развој организованог криминала. На крају рада се, уз уважавање одређених специфичности, анализира стање српске државе и друштва током деведесетих година прошлог века, у којем је организовани криминал доживео пуну афирмацију и процват. Циљ рада је да из историјске перспективе укаже на неке могуће корене организованог криминала, као и на државне и друштвене чиниоце који су, у одређеном временском периоду, генерисали његов настанак и развој.

Кључне речи: организовани криминал, прохибиција, пиратство, транзиција, илегална тржишта.

Уместо увода

Први корак у концептуално-историјској студији организованог криминала јесте претраживање база података с репрезентативним текстовима о догађајима у којима се помиње дати термин. На овај начин могуће је не само са одређеном тачношћу утврдити у којем тренутку се овај концепт први пут појавио већ се на квантитативан начин може одредити како се он мењао током времена и који временски периоди, обележени растом употребе овог термина, односно порастом његове популарности, заслужују посебну пажњу. Фон Лампе (Von Lampe) истиче да промене у фреквенцији термина организовани криминал у *Индексу Нјујорк тајмса (New York Times Index)* показују да је концепт организованог криминала постепено био прихваћан од стране медија, те да је постао *битно питање* тек у једном кратком временском периоду између касних шездесетих и средине осамдесетих година прошлог века (Von Lampe). Иста врста анализе спроведена у водећем немачком магазину *Шпигел (Der Spiegel)* показала је да у време када се у САД интензивирала дебата о организованом криминалу, током шездесетих година XX века, концепт организованог криминала кроз немачке медије и јавност тек је стидљиво почео да се провлачи, да би крајем осамдесетих година постао једно од централних питања криминолошких и криминалистичко-полицијских дебата (Von Lampe).

У раду се, на самом почетку, указује на неке *претече* организованог криминалног манифестовања, не са формалног већ суштинског аспекта, пре него што се у сутон XX века конституисао у најакутнији глобални криминални феномен. Потом се износи основна обележја двају временских периода, у различитим друштвима, у којима је организован криминал доживео снажан успон и експанзију. Поглед кроз историјску призму организованог криминала подразумева сагледавање и разумевање ширег друштвеног контекста и амбијента у посматраном периоду, чиме се долази до одређених закључака о могућим *коренима* организованог криминала, односно државним и друштвеним *чиниоцима* који су погодовали његовом настанку и експанзији.

Неке претече организованог криминала – општи поглед

Може се рећи да су одређени облици изнуда и рекетирања, фалсификовања, кријумчарења, проституције, крађа, убистава и сличних појава одувек постојали. Рурално бандитство, пиратство, као и урбана *подземља*, егзистирају онолико дуго колико за то постоје историјски подаци. Чињеницу да је организован криминал специфичан, модеран друштвено негативан феномен, треба схватити условно, што зависи од тога како гледамо на прошлост и како је тумачимо. Сматра се да су с формирањем организованих криминалних група уско повезани процеси ширења градова током XIX века, прелазак становништва са села у урбане средине и развој брзих облика транспорта (Lunde, 2004: 14). Неке од тих група биле су способне да се прилагоде рапидним променама тржишта, консолидују своју моћ, акумулирају капитал и прошире примарне активности, настављајући да дејствују и у модерном свету.

И сицилијанска Мафија (*Mafia*), као и напoлитанска Камора (*Camorra*), јавиле су се у преиндустријском друштву, градећи своју снагу много више на селу него у градовима. Најдужа од свих окупација Сицилије била је арапска. Арапи су први почели да користе *рекет* руководећи се једноставним принципом – пружали су заштиту богатима у замену за извесну материјалну надокнаду (Александров, 1998: 24). Пошто богатство изазива завист оних који га не поседују, та потреба за заштитом била је стварна, па су на Сицилији настале праве мале приватне армије, као наследнице арапских банди рекетара, чији је задатак био да чувају огромне поседе зване латифундије (*latifondi*) (Александров, 1998: 25). Албанска мафија, једна од новијих и најнефективнијих организованих криминалних група које свет данас познаје, такође је настала из руралне средине. Италијанске криминалне групе *'Ndrangheta* и *Sacra Corona Unita*, обе релативно младе организације, такође су по пореклу руралне и строго традиционалне у својим ритуалима и кодексима понашања. И Тријада (*Triad*) и Јакуза (*Yakuza*) у Азији истичу јаке везе с митском прошлошћу кинеског и јапанског друштва. Чак и америчка мафија своје корене вуче из сицилијанских села погођених сиромаштвом, а не, како се то обично мисли, из двадесетих година прошлог века и доба *прохибиције*, које је, истина, представљало њену златну декаду, при чему је своју етничку ексклузивност задржала до данашњих дана.

Многи аутори закључују да су пиратство и бандитизам у преиндустријском друштву били оно што је данас организовани криминал у савременом. Како то наводи Лунде, читање шпанских жалби из XVII века у вези са енглеским и

холандским пиратима подсећа на данашње извештаје о организованом криминалу (Lunde, 2004: 15). Оне говоре о пиратским братствима, о прећутној државној помоћи, о продаји отетих ствари пословним људима, као и о корумпираности јавних званичника. Током XVII и XVIII века пирати су деловали и у међународним водама.¹ Међутим, пиратство није реликт прошлости, штавише, оно је данас у порасту. У првих девет месеци 2003. године десила су се 344 пиратска напада широм света, што представља значајан пораст у односу на претходну годину, у којој се десио 271 напад (Lunde, 2004: 15). Снабдевени модерним наоружањем, савремени пирати данас отимају танкере нафте и теретне бродове, убијајући сваког ко им се супротстави и узимајући целе посаде да би касније за њих тражили откуп, баш као што су то радили и њихови претходници. Абианкар је у свом раду дошао до закључка да је у протекле две деценије виђено неколико модуса испољавања пиратерије, који су варирали зависно од региона у којима су реализовани (Abhyankar, 2001: 159). Тзв. *азијска пиратерија* подразумева упаде на бродове уз минимум примене силе, ако је уопште и примењивана, при чему се са бродова углавном узима само готов новац. Западноафричка и јужноамеричка пиратерија, за разлику од претходне, укључује нападе наоружаних банди, најчешће на усидрене бродове, уз употребу силе, при чему се са бродова односе како готов новац, тако и личне ствари посаде, бродски товар, опрема и сл. Напади на вијетнамске чамције представљају специфичан облик пиратерије, у којем пирати узимају све што нађу на броду, а лица затечена на њему убијају. Неретко, бродови су и предмет отмица, након чега их је веома тешко пронаћи, тако да постају фантомски бродови.

Оно што су у прошлости били пирати на мору, то су на копну били бандити. Бандитство је било присутно у великом делу Европе и Азије, а у многим местима задржало се чак и у XX веку. У преиндустријском свету, ненасељена подручја била су опасна места, изван утицаја државне власти. Једини начин за безбедно путовање и разне транспорте робе били су конвоји, које су чували наоружани стражари. Организоване криминалне групе налазимо у средњем веку – познато је да су у XVII веку и касније, одређене банде нападале велике градове по западној Европи, као, нпр., Париз, Лондон или неке градове у Немачкој (Милутиновић, 1985: 276). Једна од улога габелота (*gabelotti*), претеча сицилијанске мафије, била је да контролишу путеве снабдевања међу градовима, било убијањем бандита или плаћањем заштите (Dickie, 2004: 83). У западној Азији, чак и под моћним династијама као што је било *Османлијско царство*, контрола од стране државне власти ретко се протезала и ван насељених места, која су у тим случајевима контролисала наоружана и опасна племена. Она су захтевала одговарајућу накнаду за пролаз преко своје територије, а била су вешта у проценивању робе која је преношена у караванима, па су сходно томе и наплаћивала своју *заштиту од недирања*. У случају да су били незадовољни ценом или одбијањем своје понуде од стране транспортера, једноставно су све одузимали.

¹ Пиратска република Сале (*Salé*) на атлантској обали Марока била је састављена од покрштених Мора протераних из Шпаније, који су на почетку пљачкали само шпанске бродове, а касније су почели да прихватају одбегле морепловце других националности и нападају бродове свих нација. Пирати из *Salé* имали су писани устав који је регулисао понашање и постављао правила о подели отетог плена. Бирали су свог капетана и разрешавали га дужности ако није постигао задовољавајуће резултате. У току XVII века упадали су у Лондон, Даблин и Исланд. Били су отворени за преговоре, тако да су богати власници бродова могли да им плаћају да не нападају њихове бродове. Сумњало се и да су били умешани у преваре са осигурањем, тако што су по договору с власницима товара пљачкали бродове, чији су власници наплаћивали осигурање за изгубљени пртљаг, а онда су тај пртљаг продавали и делили новац с његовим власницима (Lunde, 2004: 15).

И варварски освајачи, попут Вандала, Гота, Турака или Монгола, имали су неке карактеристике које данас поседују успешне организоване криминалне организације. У питању су углавном неидеолошке групе, засноване на етничком принципу, које су користиле насиље и застрашивање и као такве остале верне својим унутрашњим законима и правилима функционисања. Иако средњовековни феудални господари генерално нису били умешани у криминалне активности, њихови судови, монопол насиља, ширење заштите на поданике у замену за рад, проценат од жетве и др., структурно су слични класичним организованим криминалним групама, као што је *Mafia*. На основу проучавања организованог злочина у Чикагу, Бургес (Burgess) закључује да у основи њихове организације стоје феудални односи (Милутиновић, 1985: 237). Када су Португалци стигли у Индију, крајем XV века, основали су *синдикат моћи* који је контролисао све трговачке путеве за пловидбу бродова по Индијском океану. Супериорност њихових ратних бродова омогућила им је да сузбију пиратство и да убирају новац наплаћујући безбедан пролаз. Уз то, постигли су и монопол на извоз папира у Европу. У XVII веку Холандија је следила њихов пример, те усавршила методе контроле и монопола преузевши снабдевање Европе зачинама, уз сузбијање сировинске базе за њихову производњу, како би ограничила залихе и подигла цену зачина. Не покушавајући да ретроспективно криминализујемо понашање Португалаца и Холанђана у овим случајевима, ипак можемо у овим делатностима уочити неке сличности с поступањем организованог криминала данас. Они су још у то време схватили да је кључ успеха и зараде у контроли транспортних праваца и лука, што је у модерном свету прекупација организованих криминалних група.

Енглески и амерички трговци су током XVIII и XIX века, да би постигли веће зараде, почели да опијум произведен у Индији пласирају на кинеско тржиште, које је из године у годину постајало све више преплављено овом дрогом. До 1900. године процењивало се да је једна трећина кинеске популације, то јест око 150 милиона људи, постало зависно од опијума. Ово безобзирно стварање читаве *нације* зависника обезбеђивало је константан раст потражње за опијумом и, за то време, огромне зараде.² У данашње време такав начин стварања тржишта и робе која се на њему пласира од стране једне државе не може се замислити, али се може повући паралела с функционисањем организованог криминала и његовим илегалним делатностима на нарко-тржиштима широм света.

У XVIII и XIX веку у Европи је постојала растућа и добро организована кријумчарска делатност, којом је луксузна роба, попут алкохола и најквалитетније свиле, тајно пребацивана из Француске за Енглеску. То је

2 У XIX веку Кина је постала центар трговине опијумом, што су искористили португалски и британски трговци видећи у њој плодно тло за пласман огромних количине опијума произведеног у Индији. Да би одбранила своје становништво од штетних последица његове злоупотребе, Кина доноси прокламацију о забрани увоза и употребе опијума на својој територији, која не даје очекиване резултате будући да капиталисти Велике Британије нису били спремни на одрицање од великих профита до којих су долазили продајом опијума, а куповином метала и свиле од Кине. Услед тога долази до избијања рата између ове две земље, који је вођен од 1840. до 1842. године, и познат је као Први опијумски рат. Завршен је поразом Кине, која се није помирила с таквим исходом, па је петнаест година касније између њих избио и други ратни сукоб (1858). Након њега, Британија је натерала Кину да легализује увоз и потпуно отвори своје тржиште за њен опијум. Увидевши да се не може ослободити присуства страног опијума, Кина се окреће његовој производњи и постаје велики узгајивач мака и произвођач опијума, истовремено потискујући стране трговце и присиљавајући их да траже нова тржишта. Опијумски ратови представљају важан историјски показатељ да су производња и промет опојних дрога и пре више од једног и по века били изузетно профитабилни послови, ради чијег је очувања вредело водити и ратове.

чињено посредством добро организованих група, којима су руководили људи од утицаја из Кента и Корнвала, унапредивши веома софистициране методе скривања робе како би надмудрили царинске и пореске службенике (Phillipson, 1973:12). Појединачни чланови ових кријумчарских удружења имали су јасно дефинисане и одређене задатке, улоге и индивидуалну одговорност. Трговина људима, која данас представља криминалну делатност у експанзији, некада није сматрана криминалном. Економија древног Рима била је заснована на робовласништву, које је сматрано савршено нормалним обликом друштвене делатности. Исправност и моралност трговине робовима, женама и децом у сексуалне сврхе није довођена у питање, што је касније био случај и са исламским друштвима. Данас је трговина и кријумчарење људи једна од најуноснијих незаконитих делатности организованог криминала у свету и један од главних проблема модерног друштва, с обзиром на процене да у свету сваког тренутка има око 12,3 милиона људи који су у присилном или ропском раду, принудном раду деце и сексуалном ропству (*Trafficking in Persons Report 2007*: 8).

Како то истиче Фон Лампе, чини се прикладним схватање да се питање организованог криминала не изучава искључиво са емпиријског становишта (Von Lampe). Мултиаспектна истраживања концепта овог феномена, поготову његове историјске димензије, свакако дају потпунији увид и шире видике, указујући на недоследности и контрадикције значења која се често приписују појму организовани криминал. То наводи на закључак да одређени друштвени и политички фактори и те како могу имати улогу у обликовању опште и научне перцепције о организованом криминалу.

Организовани криминал и прохибиција у САД

У литератури се могу наћи два схватања о почецима, односно историјату организованог криминала у САД. Према првом, овај криминални феномен није био шире заступљен све до почетка XX века, а његовом развоју увелико је допринела прохибиција, док друго схватање истиче да су његови корени у многим америчким градовима постојали и много пре тога (Игњатовић, 1998: 33). Став већине истраживача је да је друго гледиште исправније. Тако Елиот истиче да су професионални и организовани преступи у САД увелико постојали чак и пре самог усељавања италијанских исељеника, крајем XIX века, док Вокер наводи да је злочин умногоме имао обележја организованости у бројним подручјима САД још у XIX веку, нарочито у урбаним центрима који су расли рапидном брзином, и највећим делом је био везан за илегално задовољење порока (Elliott, 1962: 113; Walker, 1980: 106). Међу бројним сточарима, ловцима, трагачима за златом и другим становништвом постојала је константна потреба за алкохолом, коцкањем и проституцијом, који су ову врсту услуга добро плаћали, што је нужно довело и до криминалног организовања у реализацији тог бизниса (*History of Alcohol Prohibition*). На почетку су ове послове обављале етничке групе Ираца и Јевреја, да би доминацију убрзо преузели италијански досељеници. Тридесетих година XVIII века државе које су у то време биле организоване донеле су прописе којима су ван закона ставиле коцкање и сличне делатности – међу првима то је учињено у Њујорку, Масачусетсу и Пенсилванији (Elliott, 1962: 134). Међутим, то није спречило да се у илегалној настави са организовањем коцкарских игара, које су доносиле

огромне приходе. Истовремено, у том периоду углавном није постојала правна норматива тржишта наркотика, чија је злоупотреба почела да доживљава праву експанзију. После грађанског рата (1861–1865) регистрован је велики број зависника, као последица лечења наркотичким супстанцама од повреда задобијених у рату. Они, као и број зависних досељеника (пре свих Кинеза), заједно с неконтролисаним производњом и прометом лекова који садрже опојне дроге, мултиплицирали су проблеме у вези са овим супстанцама, које је што пре требало решавати и регулисати. Први град у САД који је почео борбу против злоупотребе дрога био је Сан Франциско – увидевши штетност опијата по здравље својих грађана, његови челници су 1875. године забранили пушење опијума (King, 1974). У то време тржиште дрога није било значајније структурирано и подразумевало је мреже мањих криминалних удружења, која су се бавила и другим незаконитим делатностима.

Организоване групе, које су највећим делом биле састављене по етничком принципу, у циљу успешног обављања својих илегалних делатности снабдевања грађана забрањеном робом и услугама, примењивале су корупцију носилаца градских власти, тако да је направљен *circulus vitiosus* у којем су сви нашли неку корист – грађани, јер им је обезбеђивано задовољење забрањених порока, полиција и градски чиновници, јер су корупцијом добијали приличне суме новца, а криминалне групе су пак остваривале енормно велике зараде (Walker, 1980: 107). Такво стање ствари довело је до густе испреплетености, механизмима корупције пре свега, представника власти и криминалних синдиката, који су често финансирани и саме локалне изборе, доводећи људе од поверења, који су им пружали заштиту. Градске, односно локалне власти постале су толико корумпиране да је нешто морало најхитније предузети на савезном нивоу. То је и учињено доношењем XVIII амандмана на Устав или тзв. *Волстедовим актом* (*Volstead Act*), 1919. године, којим је забрањена производња, дистрибуција и продаја алкохолних пића.³ Тиме је отпочела *ера прохибиције*, која је по многим ауторима представљала снажан подстицај организованом криминалу у САД.

Како то истиче Абадински, све до увођења прохибиције гангстери су у америчком друштву, за локалне политичаре и организаторе коцкања, били обични потрчци, који су се налазили на самом дну слојевитог социјалног миљеа, у којем су коцкари били одмах иза политичара, који су сматрани *краљевима* (Abadinsky, 2003: 67). Прохибиција је променила поменути међуоднос. Пре 1920. године, политичари су се постављали заштитнички према организаторима коцкања и проституције у салунима, као и вођама уличних банди, штитећи их пред законом, док су им ови пружали финансијску и изборну подршку. Како било, почетак прохибиције омогућио је ослобађање огромне количине насиља које је представљало специјалност разних банди. Физичка заштита од противничких група и наоружаних пљачкаша изненада је постала важнија него заштита од закона. У том смислу, Логан закључује да је про-

3 Назив је добио по Ендру Волстеду (Andrew Volstead), председнику судског комитета (House Judiciary Committee) који је надгледао његово доношење. Прави аутор овог законског текста био је тужица Вејн Вилер (Wayne Wheeler), који га је предложио преко Удружења против јавног точења алкохола у баровима (Anti-Saloon League). Иначе, на предложени закон председник Вилсон (Wilson) ставио је вето, али је он и поред тога изгласан у Конгресу. Забрана производње, дистрибуције и точења алкохолних пића, према замисли аутора овог закона и поменутог удружења, требало је да организоване криминалне групе ускрати од огромног извора прихода који су остваривале овим делатностима, из којих је обезбеђиван и највећи део новца који је потом коришћен за корупцију представника градских власти. Више у Hamm R. F.: *Shaping the Eighteenth Amendment*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1995; *The Volstead Act and Related Prohibition Documents*, <http://www.archives.gov/education/lessons/volstead-act/>

хибиција криминалне банде претворила у праве мале империје (Abadinsky, 2003: 67). Она је била кључни чинилац који је довео до тога да организовани криминал, поготово онај који је укључивао насиље, постане важан сегмент и снага у америчком друштву. Криминал пре прохибиције, у случајевима када је носио атрибут организованости, био је концентрисан око корумпираних политичких групација, организатора коцкања, проституције и других порока и, на крају, уличних банди. Експанзија насиља током прохибиције у америчком друштву окренула је наглавачке готово све структуре моћи, узрокујући и нове моделе криминалног организовања.

Са данашње дистанце посматрано, прохибиција представља изванредан пример како један закон који нема утемељење у стварном животу и између чијих норми и друштвене збиље постоји озбиљна диспропорција може нанети штете и, у крајњем случају, деловати криминогено. Покушај да се законом и репресивним мерама елиминише једна раширена друштвена појава, навика и део свакодневнице великог броја становништва, ни тада, али ни данас, није могућ и унапред је осуђен на пропаст. *Волстедов акт* довео је до убрзаног развоја новог типа илегалне делатности, која до тада није била илегална, и која је у почетку мање, али с временом све више постајала организована и озбиљна. Мада су поједини делови друштва подржали овај закон, највећи део јавности дочекао га је са отвореним презиром, што је преступницима пружио идеалну прилику да згрну велике суме новца. Не само да је створен начин да се илегално стекне велико богатство и моћ криминалних организација већ су оне у очима јавности добиле одобравање и подршку, из простог разлога што су грађанима обезбеђивали оно што им је било потребно. Њихови интереси су се објединили – на једној страни били су илегални произвођачи и дистрибутери алкохола и грађани као његови конзументи, а на другој снаге закона, које су на све начине покушавале да их санкционишу (*History of Alcohol Prohibition*).

Посао са алкохолом, било да је легалан или илегалан, захтевао је опсежну организацију. У том смислу било је неопходно купити и транспортовати сировине до места производње, за шта су били потребни камиони, возачи, механичари, складишта и радна снага. Били су неопходни и велики објекти и просторије за производњу, флаширање и паковање вискија, пива или вина у картоне, ради чувања и дистрибуције до велепродаја или крчми/кафана. Уколико су се производи морали кријумчарити, били су потребни и бродови, чамци и посада, као и камиони, возачи, механичари, радна снага и складишта. Уз то је било нужно обезбедити и физичку заштиту транспорта, ангажовањем оружаног обезбеђења. Како истиче Халер, трговци забрањеним алкохолом су као илегални предузетници спознали како да искористе легалне институције да служе њиховим илегалним пословима – морали су да науче банкарске послове да би на прави начин располагали својим новцем, послове осигурања како би заштитили своје товари, као и методе удруживања и сарадње с хемијским и козметичким компанијама од којих су преузимали индустријски алкохол и друге сировине (Haller, 1985: 142). Од разних легалних компанија куповали су камионе, бродове, бакарне цеви за дестилацију, декстрозу, флаше и налепнице. Истовремено, привредници који су се пре прохибиције бавили легалном производњом алкохола нису успели да опстану у том послу током прохибиције, чиме је остављен широк простор за уплив бројних појединаца, често насилних младих људи који су раније, у легалном амбијенту и конкуренцији, заостајали

у трци за економским успехом. Незаконита производња и трговина алкохолом била је фантастична прилика за амбициозне младе Италијане и Јевреје (у мањој мери Пољаке и Ирце) на путу до брзог успеха (Haller, 1985: 142).

Упоредо са илегалним делатностима у вези са алкохолним пићима, криминалне организације интензивирале су и делатности проституције и коцкања. Саме организације биле су углавном основане по етничком принципу, а међу њима су Италијани водили главну реч (Abadinsky, 2003: 68). У снабдевању забрањеном робом и услугама примењиван је територијални принцип, тако да су поједини градови или градске четврти били подељени између одређених криминалних организација. У тежњи да се такве територије прошире, чиме се аутоматски увећавала и добит, дошло је и до примене насиља не би ли се потиснула конкуренција, укључујући и најгрубље физичке елиминације. Сукоби између гангова и убиства постали су, ако не баш свакодневна појава, а оно исувише чести да би се могли занемарити као мрачно обележје ове епохе. Илегално стечен новац је, да би се прикрило његово порекло, почео да се улаже у друге послове, углавном легалне, а мито и корупција су у овом периоду такође достигли сам зенит.

Прохибиција је подстицала и сарадњу међу вођама банди са различитих географских подручја, те су почели да се удружују у тзв. *синдикате*. Удруживање и конекција били су неопходни, будући да је посао са алкохолом, био он легалан или не, сам по себи морао да буде интернационалан. Кријумчарени рум и виски из Канаде требало је пребацити преко Великих острва, или из Европе преко Атлантика широм Источне обале САД (Abadinsky, 2003: 68). Затим су те испоруке морале камионима да се развезу унутар или ван земље, до складишта на местима испоруке. На сваком одредишту, за испоруку алкохола била је неопходна политичка и физичка заштита. Само криминалне организације које су биле доминантне у датом региону могле су да пруже такву врсту заштите. Из тих потреба је и проистекло удруживање у криминалне синдикате да би постали јачи, ради смиривања расправа и сукоба, бирања следбеника погуљених или смењених вођа, поделе локалних или регионалних тржишта, или да би расправљали о проблемима у производњи, набавци и дистрибуцији (Nelli, 1976: 212).

Елиот је сликовито описала стање у америчком друштву у време прохибиције: *Огромне организације учествовале су у кријумчарењу алкохолних пића, у недозвољеном увозу пића на малим бродовима који су умицали нашој обалској стражи. Огроман возни парк камиона разносио је, под стражом гангстера, алкохолна пића произведена у пиварама и пеџарама које су противправно радиле у самој нашој земљи. Ови трговци забрањеним алкохолним пићима испоручивали су своју робу безбројним неодобреним радњама с алкохолним пићем, које су радиле под окриљем полицијске заштите и уз прећутно саучесништво грађана готово у сваком граду у Америци. Неки трговци забрањеним пићем испоручивали су га приватним клубовима и домовима. За време 'бурних двадесетих година' то безаконје претило је да разори и саму структуру наше државе, а прохибиција као таква постала је главно политичко питање. Национална комисија за поштовање и примену закона извршила је процену да је у току 1929–1930 године, на разне полицијске делатности федералне владе која је покушавала да спроведе закон о прохибицији, издато 25.644.069,75 долара, односно 74,1% од укупних издатака на полицију (Elliott, 1962: 117).*⁴

⁴ О обиму ангажовања државних службеника на пословима сузбијања илегалне производње и дистрибуције алкохола и државним трошковима поводом таквих активности види: *Prohibition Enforcement Since 1927*, <http://www.drugtext.org/library/reports/wick/wick1b.html>

С појавом Велике депресије (1929) и каснијим опозивањем *прохибиције*, финансијска основа организованог криминала знатно се смањила. Многи учесници незаконите трговине алкохолом одустали су од тог посла, неки су прешли у законито пословање или су се запослили у привреди, док су се остали фокусирали на друге врсте криминала. Трговина алкохолом у *прохибицији*, као што смо рекли, захтевала је поседовање камиона, возача, механичара, гараже, магацине, књиговође и адвокате – све оно што је могло да користи и у некриминалне сврхе. Према Халеру, када је *прохибиција* завршена, трговци алкохолом су још увек били млади, углавном старости око 30 година (Abadinsky, 2003: 68). Истовремено, имали су знатан капитал и контакте широм земље које су створили док су се бавили овим послом. Упоредо с кријумчарењем и илегалном продајом алкохола увелико су улагали у ресторане, ноћне клубове, организовање коцкања и друге профитабилне послове. Током тридесетих и четрдесетих година XX века укључили су се у разне предузетничке активности, легалне и илегалне.

Четрнаест година од увођења, *прохибиција* је укинута децембра 1933. године тзв. *Блејновим актом* (*Blaine Act*), односно XXI амандманом на амерички Устав.⁵ За последицу је имала огромне државне трошкове и конгломерат криминалних организација које су стекле огромно богатство и моћ, на основу којег су и након тога могле да се баве неким другим незаконитим делатностима, али и законитим бизнисом. Период прохибиције оставио је за собом обиље чињеница, догађаја и животних прича које ће криминолози широм света проучавати годинама након тога. Криминал који се у то доба јавио и данас се третира као *класичан* облик организованог криминала. Да ли је у његовој генези пресудан утицај имао специфичан друштвени амбијент и правила функционисања илегалног тржишта, успостављена *Волстедовим актом*, у којем су криминалне организације, задовољавајући потребе становништва за илегалним добрима и услугама стекле огромно богатство? Да ли би и без прохибиције ситуација у Америци у погледу организованог криминала била иста? Да ли је заблуда веровање да је прохибиција преломни историјски тренутак у конституисању организованог криминала у САД, можда и шире? Сматрамо да одговори на ова питања, било позитивни или негативни, не могу бити искључиви и категорични.

Транзиција у бившим комунистичким земљама и организовани криминал

Ако је у САД дилема да ли је организовани криминал постојао и пре периода прохибиције или не, те да ли је она представљала само иницијалну капислу за његов развој, у земљама бившег комунистичког (социјалистичког) блока дилема се своди на питање да ли је организовани криминал у њима постојао и пре слома и пропасти државног уређења устројеног на основама *диктатуре пролетеријата*, или је своје биће оформио тек након тога. На једној страни има схватања (мора се признати идеолошки обојених) која су истицала да је организовани криминал, заједно с криминалом белог оковратника, феномен својствен капиталистичким друштвима, док други пак сматрају да су његови поједини облици постојали и у земљама *реалсоцијализма*, много пре него што

5 Више на http://en.wikipedia.org/wiki/Blaine_Act

је дошло до његове ескалације, која се уобичајено везује за крах дотадашњег државног уређења и улазак у еру *транзиције* (Милутиновић, 1985: 234–236; Shelley, 1995: 8). Сматрамо да је ово друго схватање примереније, засновано на чињеницама које су научно проверене.

Ипак, оставићемо по страни напред наведену дилему и констатовати да је организован криминал у земљама бившег комунистичког блока током деведесетих година XX века достигао дотад неслућене размере. Њиховим уласком у процес транзиције створен је такав друштвени амбијент у којем су и те како били присутни услови за општи пораст криминала, попут велике незапослености, високе инфлације, пада животног стандарда и сл. Игњатовић истиче да на почетку анализе организованог криминала у овим земљама (односно СССР-у као парадигми тог система) треба указати на чињеницу да је социјалистичка економија у ствари била *економија оскудице*, коју је карактерисао стални недостатак робе широке потрошње, због чега је формирано сиво тржиште у циљу снабдевања грађана шверцованом робом (Ignjatović, 1999: 220). Приличан део домаће производње такве дефицитарне робе склањан је и тајно пласиран на сиво тржиште, на којем је њена цена била вишеструко већа од *прописане* и формирана по логичном односу понуде и тражње. Да би такав процес реално био могућ, нужно је било успоставити везу шверцера робе с њеним произвођачима, односно лицима која с њом располажу, што је и чињено преваходно корупцијским механизмима, или су пак ови други били директно умешани и чинили део шверцерских група. У таквој ситуацији грађани су били директно заинтересовани за функционисање сивог тржишта, с обзиром на то што су једино на њему могли да нађу дефицитарну робу, а држава није настојала да га сузбије јер је оно смањивало социјалне напетости и одржавало лажну слику о задовољавајућем стандарду радних људи (Ignjatović, 1999: 220). На основу тога може се закључити да организовани криминал у овим државама није био појава која је дошла с транзицијом, већ много пре ње, истина уз одсуство неких делатности које се уобичајено везују за њега.

Шели наводи да корени данашњег организованог криминала у државама бившег СССР-а леже још у предреволюционарном периоду, иако се до краја осамдесетих година XX века негирало његово постојање (Shelley, 1995: 8). Он представља комбинацију деловања професионалног криминалног подземља, које потиче још из царистичког раздобља, и правосудног апарата који се развијао после Другог светског рата. Реч је о криминалним скупинама које од касних шездесетих година контролишу огромне секторе у потрошачкој економији, тргују вредним уметничким делима и накитом и надзиру домаће црно тржиште страних валута. Други аутори истичу да су рудиментарни облици организованог криминала на простору бившег СССР-а, али и другим земљама социјалистичког блока, били засновани на корупцији и *економији у сенци*, која је имала два сектора – сиво и црно тржиште (Ignjatović, 1999: 221). На првом од њих, које је било прилично развијено, нуђени су легални производи и услуге, који су, међутим, били дефицитарни, будући да их по квалитету и количини није било могуће наћи у легалном промету, највећим делом из разлога што је њихова номинална, прописана цена била изузетно ниска и непримерена стварној вредности. Црно тржиште држале су искључиво криминалне банде, које су на њему нудиле разне забрањене услуге и робу, попут наркотика, порнографије, проституције и томе слично.

Појава приватног предузетништва и редукција контроле на међународним границама омогућили су ширење илегалних активности у земљама наследницама СССР-а. Његовим распадом бројне етничке скупине изгубиле су своје везе са *земљом матицом* и сународницима, а низ различитих новонасталих чинилаца утицао је на развој организованог криминала. Тако су колапс војног апарата и готово потпуни губитак његове контроле, као и појава бројних међуетничких конфликта, условили развој илегалне трговине оружјем и радиоактивним материјама. Приватизација државних и друштвених добара довела је до незабележених злоупотреба, у којима су сумњиви центри моћи, инструментима корупција, некада и застрашивања, за мале суме новца куповали огромне привредне субјекте, чија је реална вредност била неупоредиво већа.

Иако је први пут објављен крајем XIX века, Диркемов концепт *аномије* прилично је одговарао ситуацији у Русији крајем осамдесетих и током прве половине деведесетих година прошлог века. Како истиче Фризби, колапс претходног система увео је фундаменталне промене у социјални и политички систем, које су утицале на животе појединаца на најпотпунији и најдиректнији начин (Frisby T, 1998: 27). Неколико година тржишних реформи које су промениле природу државне економије донеле су и хиперинфлацију, висок степен незапослености и пад животног стандарда. Током 1991. године Совјетски Савез је својих 15 држава чланица финансијски упропастио, укључујући и Русију. У периоду који је уследио Русија се борила да постави темеље модерне тржишне економије и постигне јак привредни раст. Иако је земља поседовала право богатство природних ресурса и образовану популацију, услед запуштене индустријске базе економија је прилично стагнирала. Истовремено, брза социјална трансформација проистекла из тржишних реформи створила је фантастично богатство *новопеченим богаташима*. Сасвим иронично, али већина оних који су имали моћ под комунизмом не само да су задржали свој материјални статус него су га током периода транзиције битно побољшали.

Попут већине њихових западњачких пандана, знатан број група организованог криминала из Русије и Источне Европе нису биле стриктне хијерархијске организације, засноване на породичним везама, трајном чланству и ритуалима иницијације. Међутим, супротно ситуацији на Западу, организовани криминал у Русији није укључивао само обичне преступнике већ и лица која су потицала из кругова бивше Комунистичке партије и државних структура, који су постали успешни предузетници или висококотирани службеници у органима власти. Користећи везе у политичком круговима и ситуацију након совјетске транзиције, многи представници руског организованог криминала згрнули су велика богатства трговином одређеном врстом робе, успевши да успоставе контролу над многим, често и стратешким деловима руске економије. Њихов успех додатно је увећан везама са службама безбедности, као и спремношћу да употребе насиље и војне потенцијале. Тако, на пример, захваљујући комбинацији ових могућности, три шефа криминалних група успела су да стекну значајан удео у алуминијумској индустрији у Русији (Shelley, 2004: 565).

Због своје нејасноће, често и непрецизности, термин организовани криминал је у Русији и другим земљама Источне Европе коришћен да означи све *успешне* предузетнике који су у кратком року дошли до великог богатства, обично преузимањем великих државних компанија. Заиста је тешко одвојити ову групу од класичног организованог криминала, с обзиром на то што су

њихове методе рада биле прилично сличне. Обе групе ослањале су се на везе у политичком врху и незаконите методе рада. По правилу, легитимни предузетници нису могли директно да користе насиље, мада многи од њих нису имали ни таква ограничења, или још горе, били су у обавези да у најранијој фази транзиције користе услуге силеџија и рекеташа (Paoli L., Fijnaut C., 2006: 322). Без обзира на то да ли се сврставају у организовани криминал или не, неке активности које су се налазиле на линији раздвајања легалних и илегалних економија угрозиле су привредну и политичку стабилност земаља у транзицији. Тако је у Русији и Албанији утаја пореза и илегални извоз капитала дуго времена остао широко распрострањена пракса међу многим легитимним фирмама. У 2000. години, на примет, одлив капитала из Русије био је око милијарду долара месечно, у односу на 25 милијарди на врхунцу финансијске кризе, 1998. године (Shelley, 2004: 567).

Словенска доминација у совјетским државама подстакла је појаву организованог криминала међу етничким мањинама лишеним моћи (Ignjatović, 1999: 221). Ове етничке групе удружиле су се с неким словенским криминалним организацијама у чијењу злочина, попут Чечена, који су оптужени за мултимилионску проневеру извршену на штету руских банака, уз саучесништво службеника Московске банке (Shelley, 1995: 9). Поред тога, више од 25 милиона Руса распадом СССР-а остало је изван Русије, у непријатељски расположеним државама Средње Азије, у којима су некада представљали интелектуалну елиту. Неки од њих, који су били упорни у настојању да се врате у своју матицу, по доласку су се суочили с проблемима становања, запослења и сл., па су врло често били приморани да се укључе у организоване криминалне групе, како би обезбедили средства за егзистенцију.

Земље социјализма карактерисао је прилично јак систем неформалне социјалне контроле, који је највећим делом био заснован на марксистичкој идеологији, тако да је с њеним сломом дошло и до његовог пропадања. Опште друштвене и људске вредности, које су важиле годинама уназад и у које се безрезервно веровало, одједном су изгубиле на тежини. Готово једино мерило вредности постао је новац, односно материјално богатство, због чега су се многи одрекли моралних скрупула и окренули криминалу. Они који то нису учинили запали су у својеврсно стање летаргије, суочавајући се с питањем има ли смисла борити се против злочина којим су се готово сви бавили. С друге стране, и сам систем формалне контроле запао је у веома лоше стање. Плате запослених у правосуђу биле су веома мале, с тенденцијом даљег опадања, па је регрутовање нових запослених било све више отежано услед недостатка мотивације. Полиција је располагала застарелом опремом и технологијом, која је у најмању руку била превазиђена, а често су били дефицитарни и основна средства и опрема, попут аутомобила, телекомуникацијске опреме и др. И сама теоријска и практична обученост припадника снага за сузбијање криминала уопште није била на задовољавајућем нивоу, што је додатно компликовало ионако суморну ситуацију.

Стање у законодавству такође је било неадекватно да одговори изазову организованог криминала, и у најмању руку доприносило је његовом развоју. С једне стране, закони који су регулисали механизме привредног пословања били су немоћни да спрече инфилтрацију илегалног у легални, законити бизнис, прање новца одвијало се без неких већих потешкоћа, а и самој корупцији није посвећивана посебна пажња. Законска регулатива и државне институције јед-

ноставно нису били способни да се изборе с претњом организованог криминала. Многи, слабо плаћени полицајци, налазили су се на платном списку разних криминалних удружења, док су други напустили службу како би у потпуности радили за банде (Abadinsky, 2003: 192). Парламентарна тела била су просто збуњена утицајем представника криминалних синдиката у њима, који су упорно и успешно блокирали све битне антикриминалне прописе које је требало донети. Сами закони нису садржавали норме које су се односиле на организовани криминал, а у недостатку посебних истражних техника, посебних процесних субјеката и овлашћења, тешко да се могло учинити нешто више на том плану.

Уместо закључка – Србија и организовани криминал у последњој деценији XX века

Када је реч о Србији, можемо констатовати да је све што је наведено за транзицију и организовани криминал у бившим комунистичким земљама важило и за нас. Деведесете године XX века у државама у којима је дошло до промене друштвено-политичког уређења и планског привређивања биле су много више међусобно сличне него што је то био случај са земљама развијеног Запада. Међутим, Србија је имали и нешто што други нису имали, или не у толикој мери – ратно окружење, санкције и хиперинфлацију.

Сваки ратни сукоб, па и онај на просторима бивше СФРЈ, за последицу има бројне криминогене факторе, од којих неки имају снажан утицај и на генезу организованог криминала. Снабдевање оружјем у тим околностима често бива препуштено одређеним парадржавним органима, који бавећи се овим послом зарађују огромне суме новца. Исто важи и када је реч о снабдевању основним животним намирницама, санитарским материјалом, одећом, акцизном робом и томе слично. Феномен *ратног профитерства* на нашим просторима достигао је неслућене размере. Новац до кога се дошло на овај начин касније је могао бити употребљен и у друге криминалне сврхе, попут куповине дроге или препродаје украдених аутомобила. Осим тога, тешку привредну ситуацију додатно су оптеретиле санкције које је међународна заједница увела Србији. У време њиховог трајања послови увоза и извоза робе обављали су се преко новооснованих предузећа у иностранству, а робу је пратила двојна документација која је отежавала потпуну контролу робе, самим тим и откривање евентуалних незаконитости у вези с њом. Држава је била приморана да на тај начи, тајно, врши увоз и извоз, што су неретко и злоупотребљавале организације које су се тиме бавиле (Бошковић, 1996: 12).

Како то истиче Мршевић, црно тржиште као примарно место активности организованог криминала, у временима несташице постаје неопходан, алтернативни канал снабдевања становништва робом која недостаје (Мршевић, 1996, 88). У случају да те несташице постану акутне или дуготрајне, при чему се односе на робу од виталног значаја за становништво, оно постаје и једино место њене купопродаје. И као такво, црно тржиште ипак пружа реалистичнију економску ситуацију у односу на контролисано тржиште у социјализму, на којем углавном нема кључне робе, а уз то га и оптерећују крути прописи о снабдевању, лимитиране цене и сл. Због тога се црно тржиште незванично често третира и као слободно, без обзира на илегалне начине његовог снабдевања. Бројни друштвени фактори принуђени су да учествују на њему, у за-

мену за *опстанак* или *преживљавање*. У таквом амбијенту организовани криминал, који највећим делом контролише и снабдева црно тржиште, пред целу заједницу даје могућност избора – сарађивати или пропасти (Мршевић, 1996, 88). У мору кршења норми о увозу и извозу за време ембарга, свима је у интересу да изиграју законску регулативу – како купцима тако и продавцима. Организовани криминал набавља дефицитарну робу, а купци је, без обзира да ли је реч о државним или привредним субјектима, односно грађанима, узимају не улазећи у питање њеног порекла, из простог разлога што је то једини начин да дођу до ње. Створено је једно широко заступљено некомформистичко понашање, у којем је, ако не изгубљена а оно замагљена граница између социјалног и асоцијалног, законитог и незаконитог.

Да сложеност чинилаца који се могу довести у везу са организованим криминалом у нашој земљи буде још и већа, побринула се у свету до тада незабељена инфлација. Новац је штампан у енормним количинама, а његов највећи део је директно из примарне емисије завршавао код уличних дилера, односно на црном девизном тржишту. Хиперинфлација је пружала могућности огромне зараде, пре свега захваљујући тзв. *итициунгу*, али још и више чињеници да она подстиче и мултиплицира потребе за страним валутама, као јединим, колико-толико стабилним параметром неопходним за успешно функционисање свакодневних привредних активности. Ово тржиште, да би могло успешно да функционише, морало је бити добро организовано, испуњавајући неретко и критеријуме постојања организованог криминала (Ђирић, 1993: 106).

Вуковић и Туфегдџић истичу да се почетком ратова на простору бивше СФРЈ у Србију, добровољно или присилно, вратио велики број преступника из бивших република или Западне Европе (Vuković, Tufegdžić, 2007: 3–4). Земљу је заплуснуо снажан талас класичног бандитизма, чије су жртве били сви они за које се некада само и посумњало да имају новац. Средином те декаде криминал је почео да поприма озбиљније форме, настајањем правих мафијашких група, повезаних с појединцима из врха режима и власти (Vuković, Tufegdžić, 2007: 3–4). У том смислу, може се констатовати да је током последње деценије XX века у Србији постојао већи број добро организованих криминалних група које су се бавиле класичним, високопрофитабилним криминалним активностима – трговином дрогом, оружјем, крађом скупоцених аутомобила, изнудама, отмицама итд. Између или унутар њих било је изузетно много физичких и оружаних сукоба (обрачуна), посебно у Београду, у којима је рањен или лишен живота велики број лица за која се сумњало, или су она сама то изјављивала, да су са друге стране закона, удружена у тзв. кланове (вождовачки, сурчински, земунски итд.).⁶ Може се претпоставити који су све поводи тих обрачуна, а највероватније великим делом они леже у расподели интересних сфера и стицању примата у њима, нерашчишћеним међусобним односима и томе слично. Карактеристика таквих обрачуна била је изузетна организованост и испланираност, односно професионалност у извршењу, па у готово ниједном од њих, након предузетих оперативних и процесних мера и радњи (блокада, потеря, увиђај и др.), полиција није имала довољно релевантних чињеница за подношење кривичних пријава, да и не говоримо о покретању поступака према одговорним лицима (Marinković, 2007: 463–483).

6 Види у Knežević, A., Tufegdžić, V.: *Kriminal koji je izmenio Srbiju*, Beograd, 1995; такође и документарни филм: *Vidimo se u čitulji*, 1995.

С друге стране, изнад таквих групација издвојили су се појединци који су због своје прошлости уживали огромну репутацију у свету криминала, почевши да се криминалом баве на један виши, сложенији и софистициранији начин. Неки од њих основали су паравојне јединице с којима су, под паролом заштите српског становништва изван граница Србије, одлазили на ратом захваћена подручја и постајали класични ратни профитери. Други су склопили својеврстан пакт с политичким и државним моћницима, организујући кријумчарење и увоз дефицитарне робе на српско тржиште, под плаштом савладавања санкција којима су држава и друштво били изложени. Трећи, најмоћнији, објединили су претходно наведене активности, тако да су учествовали и на ратиштима и у кријумчарским активностима дефицитарне робе, али су оснивали и своје политичке партије или се укључивали у постојеће, покушавајући, под изговором да се боре за националне интересе, да заузму значајно место на *младој и неискусној* парламентарној политичкој сцени Србије, не из жеље да донесу бољитак држави и друштву, већ да *оперу* своју прошлост и свој *прљави новац*. На тај начин је, дејством фактора транзиције, ратног окружења и санкција, дошло до својеврсног хибрида организованог криминала и државе, који је био толико снажан и међусобно прожет да годинама након тога (можда још увек?) није било могуће одвојити *жито од кукоља*.

Потврда става да је организовани криминалитет био присутан у нашем друштву и много пре него што је то званично потврђено у кривичним поступцима, садржана је и у оперативним сазнањима МУП-а, преточеним у документ под називом *Криминалне групе и појединци који се баве организованим криминалом на територији Републике Србије*, из 2001. године. Сачињен је након промене власти, крајем 2000. и у првој половини 2001. године, и у њему је изнет податак да на територији Србије у то време делује велики број организованих криминалних група, које се баве најразноврснијим незаконитим делатностима, а формиране су у *претходном периоду*. Ова, тзв. *Бела књига српског криминала*, представља први званичан државни документ који под ознаком *тајности* систематизује сазнања полиције, прикупљена из подручних организационих јединица (СУП-ова), која се тичу криминалних група, њихових вођа и припадника, као и незаконитих радњи којима се баве. Иако је у почетку строго чувана, њено постојање је крајем 2001. године обелоданио сам министар унутрашњих послова.⁷

Из разних студија о облицима и делатностима организованих криминалних група, које су вршене након периода *прохибиције* и друштвено-политичких промена које су уследиле после пада Берлинског зида у земљама Источне Европе, може се извући закључак да се те организације у принципу развијају као и друштво у којем делују. У почетку су то уличне групе које делују на одређеном рејону, бавећи се неким криминалним делатностима, попут изнуда, уцена, пљачки, диловања дроге и др. На својој територији оне су доминантне и владају

⁷ Према овом документу, МУП Републике Србије евидентирао је 118 организованих криминалних група са укупно 541 чланом, као и 205 самосталних извршилаца који се баве вршењем најтежих кривичних дела, а који по степену организованости и међусобној повезаности представљају највећу друштвену опасност по безбедност грађана и државе. Секретаријат УП у Београду је на својој територији идентификовао 13 организованих криминалних група са укупно 76 чланова извршилаца кривичних дела по општем криминалитету, након којег следе СУП Шабац и Пожаревац са по 9 идентификованих криминалних група, Ниш 6, Крушевац, Лесковац, Сремска Митровица и Зрењанин са 5, итд. Више у Маринковић Д.: *Сузбијање организованог криминала – специјалне истражне методе*, Нови Сад: Прометеј, 2010, стр. 584–588.

методама уливања страха, ширењем насиља и одстрањивањем противника. Касније почињу да се повезују с локалним политичарима и привредницима, чинећи им разноразне услуге у форми нелегалних послова, истовремено нудећи и мито како би своје незаконите делатности обављали сигурни да неће бити гоњени и кажњавани. Даљим процесом развоја корупција, легално и илегално тржиште се преплићу и постају међузависни, а организовани криминал контролише целокупну ситуацију у региону, како у односу на криминалну конкуренцију, тако и на органе власти који се корупцијом неутралишу. То важи и за законите привредне субјекте који му по економској снази често не могу парирати, а ако и могу, он (криминал) располаже механизмима потплаћивања и насиља, као јаким инструментима за остварење својих циљева. У таквом стадијуму развоја организованог криминала он често по својој снази постаје паритетан самој држави, конституишући се у *горући* проблем (криминалне) политике, чије сузбијање изускује озбиљне напоре.

Литература

1. Abadinsky, H. (2003). *Organized Crime*. Belmont.
2. Abhyankar, J. (2001). Maritime Fraud and Piracy. In *Combating Transnational Crime – Concept, Activities and Response*. London – Portland, OR.
3. Александров, В. (1998). *Историја мафије*. Београд.
4. Бошковић, М. (1996). Организовани криминалитет – реалност и визија. У *Организовани криминалитет и корупција – зборник радова*. Београд.
5. Бирић, Ј. (1993). Хиперинфлација, криминолошки и кривичноправни проблеми. У *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*. Београд.
6. Dickie, J. (2004). *Cosa Nostra – a History of the Sicilian Mafia*. London.
7. Lunde, P. (2004). *Organized Crime – An inside Guide to the World’s Most Successful Industry*. London.
8. Frisby, T. (1998). The Rise of Organised Crime in Russia: Its Roots and Social Significance. *Europe-Asia Studies*, 50(1).
9. Haller, M. (1985). Bootleggers as Businessmen – from City Slums to City Builders. In *Law, Alcohol and Order: Perspectives on National Prohibition*. Westport, Greenwood.
10. Hamm, R. F. (1995). *Shaping the Eighteenth Amendment*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
11. *History of Alcohol Prohibition*. National Commission on Marijuana and Drug Abuse. <http://www.druglibrary.org/schaffer/Library/studies/nc/nc2a.htm>
12. Игњатовић, Ђ. (1998). *Организовани криминалитет – криминолошка анализа стања у свету*. Београд: Полицијска академија.
13. Ignjatović, Đ. (1999). Organizovani kriminalitet u zemljama u tranziciji. U S. Tabaroši, M. Hencovska (Eds.), *Law in Transition: Serbia – Slovakia*. Belgrade.
14. King, R. (1974). “The American System”: Legal Sanctions to Repress Drug Abuse. In *Drugs and the Criminal Justice System*. Beverly Hills – London: SAGE Publications, <http://www.druglibrary.net/special/king/king3.htmst>
15. Маринковић, Д. (2010). *Сузбијање организованог криминала – специјалне истражне методе*. Нови Сад: Прометеј.
16. Marinković, D. (2007). Borba protiv organizovanog kriminaliteta u Republici

- Srbiji u periodu tranzicije. U *Kriminalitet u tranziciji: fenomenologija, prevencija i državna reakcija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
17. Милутиновић, М. (1985). *Криминологија*. Београд. Савремена администрација.
 18. Мршевић, З. (1996). Ембарго као фактор организованог криминалитета. У *Организовани криминалитет и корупција – зборник радова*. Београд.
 19. Nelli, H. (1976). *The Business of Crime; Italians and Syndicate Crime in the United States*. New York: Oxford University Press.
 20. Paoli, L., & Fijnaut C. (2006). Organised Crime and Its Control Policies. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 14(3).
 21. *Prohibition Enforcement Since 1927*, <http://www.drugtext.org/library/reports/wick/wick1b.html>
 22. Phillipson, D. (1973). *Smuggling: A History 1700– 1970*. Newton Abbot.
 23. Shelley, L. I. (1995). Post-Soviet Organized Crime, problem and response. *European Journal on Criminal Policy and Research*.
 24. Shelley, L. (2004). Contemporary Russian Organised Crime: Embedded in Russian Society. In *Organised Crime in Europe: Concepts, Patterns and Policies in the European Union and Beyond*. Dordrecht.
 25. *The Volstead Act and Related Prohibition Documents*, <http://www.archives.gov/education/lessons/volstead-act/>.
 26. *Trafficking in Persons Report 2007*. Department of State, USA.
 27. Von Lampe, K. *The Concept of Organized Crime in Historical Perspective*, <http://www.organized-crime.de/lauhtm01.htm>
 28. Vuković, M., Tufegdžić V. (2007). *Oni su jači od nas*. Beograd: Blic.
 29. Walker, S. (1980). *Popular Justice: A History of American Criminal Justice*. New York.